

KORUNK

NEMZEDÉK ÉS MAGATARTÁS •
ANKÉT A NEMZEDÉKRŐL • AZ
ISKOLA ÉS GYAKORLAT KAP-
CSOLATA • IFJÚSÁG — STÁTUS
ÉS SZEREP • A NEMZEDÉKEK
KETTÓS NYELVÉRŐL • LÁSZLÓ
DEZSÓ: ERDÉLYI FIATALOK •
NAGY IMRE ÉS SZERVÁTIUSZ
JENÓ KÖSZÖNTÉSE • TEMESVÁR
TUDÓS FIA: PESTY FRIGYES •
METTERNICHTÓL KISSINGERIG
ÉS VISSZA • A NÉGRITUDE —
ESZME ÉS VALÓSÁG • • • •

1973 | 6

SZERZŐINK

ARAD

Ulrich István

BRASSÓ

Lendvay Éva

BUKAREST

Domokos Géza
Huszár Sándor
Mahler, Fred

GYERGYÓSZENTMIKLÓS

Parászka Miklós

KOLOZSVÁR

Aluș, Ion
Angi István
Bajor Andor
Balogh Edgár
Balogh Ferenc
Benkó Samu
Bretter György
Buzura, Augustin
Dancsuly András
Deák Tamás
Demeter János
Dobai-Pataky Tünde
Farkas László
Furdek Mátyás
Gáspár Sándor
Cs. Gyimesi Éva
Hadházi Susza
Herédi Gusztáv
Kabán Ferenc
Kántor Lajos
Kiss András
Kiss Mihály
László Dezső
László György
Lászlóffy Aladár
Marga, Andrei
Markó Béla
Marosi Péter
Mikó Imre
Molnos Lajos
Nagy István
Neményi T. Ágnes
Nemes István
Németi Rudolf
Rác Győző
Roth Endre
Salamon László
Suba Edit
Tamás Gáspár Miklós

KOVÁSZNA

Fábián Ernő
Gazda József

MAROSVÁSÁRHELY

Gálfalvi György
Koválszky Péter
Orbán János

TEMESVÁR

Bodó Barna

TORDA

Vásárhelyi Géza

KÜLFÖLD

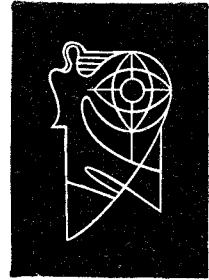
Fodor Ilona
Németh Lajos
Sontag, Susan

Szervátiusz Jenő: Önarckép

KORUNK

XXXII. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM
1973. JÚNIUS

BACZ GYÖZŐ • Nemzedék és magatartás 835

* * * Ankét a nemzedékről (Ion Aluș, Bajor Andor, Balogh Edgár, Bodó Barna, Augustin Buzura, Deák Tamás, Demeter János, Dobai-Pataky Tünde, Domokos Géza, Gálfalvi György, Gáspár Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Huszár Sándor, Kabán Ferenc, Koválszky Péter, Lászlóffy Aladár, Lendvay Éva, Marosi Péter, Mikó Imre, Nagy István, Orbán János, Parászka Miklós, Roth Endre, Suba Edit, Tamás Gáspár Miklós, Ulrich István válaszai) 840

DANCSULY ANDRÁS • Az iskola és a gyakorlat kapcsolata 865

FRED MAHLER • Ifjúság — státus és szerep 870

BRETTNER GYÖRGY • Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről 878

SUSAN SONTAG • Az öregedés kettős mércéje (Farkas László fordítása) 887

SALAMON LÁSZLÓ • Szigorúság (vers) 902

MOLNOS LAJOS • Furcsa történet, Játék (versek) 903

VÁSÁRHELYI GEZA • Néha a falut is (vers) 904

MARKÓ BÉLA • Évszázadok kapujában, Öregasszony (versek) 905

LÁSZLÓ GYÖRGY • Eső (vers) 907

NÉMETHI RUDOLF • Plakettek (vers) 907

HADHÁZI ZSUZSA • Szüleim, Kórházban (versek) 907

KISS ANDRÁS • Ballada — a szomszéd srácnak (vers) 909

FURDEK MÁTYÁS • Az államosítás után — negyedszázaddal 910

HERÉDI GUSZTÁV • Derengés 912

NÉMETH LAJOS • Kondor Béla művészetéről 915

LÁSZLÓ DEZSÓ • Erdélyi Fiatalok 923

JEGYZETEK

BAJOR ANDOR • Nagy Imre köszöntése 930

NEMES ISTVÁN • Nyolcvan év 931

FODOR ILONA • A gondolkodó anyag mestere 934

BALOGH FERENC • Filmmel az építészetért 936

GAZDA JÓZSEF • Találkozásaim Picassóval 939

NEMZETKÖZI ÉLET

FÁBIAN ERNŐ • A négritűde — eszme és valóság 942

ANDREI MARGA • A tehetetlen lázadás marcusei elmélete 950

F. L. • A külpolitika-tudomány tárgya és funkciói 954

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BENKŐ SAMU • Temesvár tudós fia: Pesty Frigyes 958

SZEMLE

MIKÓ IMRE • Metternichtől Kissingerig és vissza 968

NEMÉNYI T. ÁGNES • Szociológia és szexualitás 973

ANGI ISTVÁN • Az esztétika az interdiszciplináris kutatások fényében 976

KISS MIHÁLY • Az „elvarázsolt tudat” világa 981

LÁTÓHATÁR

K. L.: Kikkel barátkoznak gyermekeink? 984 • A felsőfokú oktatás távlatai (Perspectives Polonaises) 985 • A tudomány viszonylagos függetlensége (Era socialistă) 987 • Az új líra kritikája (Tiszatáj) 987 • Tudomány és mítosz (Le Courrier) 988 • A sors útjait keresztezzük... (L'Express) 989

TEKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Ambrus Imre, Csutak Levente, Finta Edit, Imecs Márton, Kabay Béla, Kondor Béla, Muhi Sándor, Nagy Imre, Pablo Picasso, Unipán Helga

Gépellt kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), **SZERKESZTETTE** Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273, Republica Socialistă România.

RÁCZ GYÖZÖ

NEMZEDÉK ÉS MAGATARTÁS

Úgy tűnhet: sziszifuszi feladatra vállalkoztunk; elfelejtésre ítélt pozitívista és romantikus utópiák, divatos, de kétes értékű és tünékeny történelmi igényekhez simuló újabb polgári elméletek hamis következtetései vagy féligazságai és a marxizmusban sem minden vonatkozásban végleges érvénnyel tisztázott álláspontok után arra a feladatra, amely még egyes szociológusok megítélése szerint is „korszerűtlen“: a nemzedéki kérdés elemzésére. Elég azonban csak az elmúlt néhány évtized világtörténelmi jelentőségű fordulatait vagy nagyobb hatású társadalomformáló eseményeit végiggondolni ahhoz, hogy bárki meggyőződhessek vállalkozásunk nemcsak reális, de időszerű jellegéről is.

A legújabb kor történelmének döntő jelentőségű eseményét, az első szocialista forradalmat és a későbbieket is forradalmi nemzedékek segítették győzelemre, fiatalabb generációk építették tovább, és ma olyan nemzedékek teljesítik ki, amelyek számára a szocializmus kezdeti éveit egy távoli korszak emlékei, vagy a történelemkönyvekből ismert események színhelyei csupán.

Már ez az egyetlen példa is bizonyítja a kérdés rendkívül komplex voltát, mert nem kétséges, hogy sem a szocialista forradalmat, sem a szocialista társadalmat nemcsak egy szigorú biológiai korhatár közé semmiképpen sem szorítható évszám valósította meg, hanem az életkora szerint is heterogén struktúrájú forradalmi tömeg, amelyben azonban a nemzedéki rétegződés kétségtelenül kimutatható volt.

A régi renddel szembenálló haladó erők többsége fiatal volt ugyan, nemcsak politikai meggyőződése szerint, hanem évei száma alapján is, de a szocializmussal nemcsak aggastyánokból álló reakciós konzervatív nemzedék állott szemben, hanem a fiatalabb korosztályokból is sokan azok közül, akiknek történelmi osztály- vagy személyi érdekei a régi rend védelmét követelték meg.

És így volt ez a történelemben mindig. Az ősközösségi társadalomban a nemzetség vagy a törzs vénjei voltak a szokások, hagyományok és a „tudomány“ őrzői, az ebben a hagyományörzésben megnyilvánuló pozitív és negatív funkciókkal együtt, és az újra, előremutatóra mindig általában fogékonyabb fiatal nemzedékek biztosították a történelemben soha meg nem állítható haladás belső mozgatóerőit.

Korántsem véletlen tehát, hogy az 1789-es francia forradalom vezetőinek átlagos életkora 20 és egynéhány év volt, míg a velük szembenálló feudális reakció vagy nagypolgári törekvéseket képviselő retrográd politikusok többsége az idősebb nemzedékekhez tartozott. És fiatalok voltak, szinte gyermekemberek a lírai világképek nagy megújítói: Keats, Rimbaud, Eminescu vagy Petőfi, fiatal volt Marx, Engels és Lenin, amikor korszakos jelentőségű elméleti munkásságuk alapvonulatait kidolgozták, s az elméleti fizika legnagyobb képviselői is húsz- és harmincéves koruk

közötti időben fogalmazták meg modern fizikai világképünket megújító elméleteiket. Persze, ismeretesek az „ellen“-példák is. A prózairodalomban, a tudományban vagy a filozófiában a nagy szintézisek általában az idősebb generációkhoz tartozók művei, vagy hogy a világtörténelemben nem egy haladó politikus öreg volt, számos konzervatív politikus pedig fiatalabb generációhoz tartozott, és fordítva.

Alapjaiban elhibázott az a feltevés, hogy az ifjúság, mint ifjúság, haladó, az idősebb generációk pedig eleve csak konzervatívak lehetnek.

Nyilvánvaló, hogy nemzedékek és nemzedéki problémák voltak, vannak és lesznek, hogy a nemzedékképződés történelmi-dialektikus folyamat, de az is nyilvánvaló, hogy a nemzedékek meghatározásában nemcsak a biológiai kritériumok nem kizárólagos jellegűek, hanem a világnézeti magatartás sem az egyetlen meghatározó tényező. Ugyanabban a korban élők és megközelítően azonos évjáratokhoz tartozó fiatalok vallhatnak nagyon különböző világnézeti és életelveket aszerint, hogy magatartásukat milyen kiemelkedő jelentőségű társadalmi tényezők befolyásolják döntően.

A kérdést tovább bonyolítja az a tény is, hogy egy nemzedék nagy egyéniségeinek történelmi szerepét nemcsak az előbb már említett, meghatározott jelentőségű társadalmi, történelmi, világnézeti tényezők alakítják, de befolyásolják lelkialkatbeli adottságok is, tehát végső soron az individuálpszichológia hatáskörébe tartozó tényezők. Saint-Just alig volt néhány évvel fiatalabb, mint Robespierre, ugyanahhoz a jakobinus párt-hoz tartozott, mégis sok politikai kérdésben más volt az álláspontja, mint ez utóbbié. Mint ahogy Lenin és a vele kortárs forradalmárok egy részének a nézeteltérései sem magyarázhatók minden esetben csak a társadalmi vagy osztályhelyzetből elkerülhetetlenül következő különbségekkel.

Mi hát a nemzedék? És milyen szociológiai, lélektani, biológiai és más kritériumok által definálhatók?

Hogy a probléma valóban mennyire bonyolult, a kérdőíveinkre beküldött válaszok is bizonyítják. Mert igaz ugyan, hogy a megkérdezettek a mai tudományos marxista szemlélet álláspontjával egybehangzóan nemzedéken általában az azonos korban élő és körülbelül azonos évjáratokhoz tartozó egyének összességét értik, akiket lényegében azonos világnézeti magatartás jellemez, kevesen elemzik azt a kérdést, hogy mi teszi általában a fiatalabb nemzedékeket a haladóbb magatartások hordozójává. Márpedig problémánk, a nemzedéki kérdés csak ennek a kérdésnek a tisztázása alapján válhat tudományosan elemzett tárggyá. A különböző nemzedékek ugyanis, mint már hangsúlyoztuk, nem elsősorban életkori meghatározottságaik szerint haladók, újító szándékúak, tehát a társadalmat előrevivők, hanem aszerint, hogy világszemléleti alapállásuk mennyire esik egybe a haladás objektív tendenciáival, a szocializmus társadalmi viszonyai között az alkotó marxizmussal — korunk egyetlen következetesen tudományos filozófiájával, ennek nemcsak elméleti vállalásával, hanem a gyakorlatban való alkalmazásával is. Ebben az összefüggésben, amelyet nemegyszer hibásan fordítanak meg az ifjúság avantgarde szerepét abszolutizálók, nyilvánvalóan jelentkeznek a nemzedékek egymásra következésében és kapcsolatában kimutatható történelmi-dialektikus folyamat el-

lentmondásos tartalmai. Az a világnézet és magatartás ugyanis, amely egy nemzedék álláspontját haladóvá teheti, csak a legritkább esetben kizárólag annak a nemzedéknek az elméleti tevékenységét vagy gyakorlati magatartását tükrözi, amely ezt az életben megvalósítja. A múlttal való, legradikálisabban haladó elméleti vagy gyakorlati szembenállásokban is nemegyszer kimutathatók az idősebb nemzedékek progresszív törekvéseivel való, legalább részleges azonosulások.

A nemzedékek szembenállását abszolutizáló, filozófiai lényege szerint antidiialektikus felfogás helyett mi a nemzedékek elkerülhetetlen együttműködésében és szembenállásában látjuk problémánk tárgyalásának helyes elméleti kiindulást biztosító premisszáját.

Nyilvánvaló számunkra az is, hogy ezt a kérdésfeltevést sem lehet, még ebben a konkrétabb összefüggésben sem, tudományosan tárgyalni, ha eltekintünk a társadalmi rendszerek jellegétől, amelyekben vagy amelyekre vonatkoztatva a kérdést elemezzük, ha tehát egy elvont és történelmietlen tárgyalásmódot alkalmazunk. Kétségtelen ugyanis, hogy a szocializmust megelőző társadalmi-gazdasági rendszerekben a nemzedékek kapcsolatát, együttműködését és kollízióit végül is a termelési viszonyok jellege és az ezekkel összefüggő nemzedéki magatartások általában az antagonizmusok társadalmi traumákat okozó viharáivá élezték. Ezekben a konfliktusokká éleződő kollíziókban az objektív tényezők játsszák a döntő szerepet, mert nem nehéz belátni, hogy a történelemben soha, egyetlen fiatal vagy idősebb haladó nemzedék sem azért került konfliktusba retrográd törekvéseket képviselő nemzedékekkel, csoportokkal, politikai törekvésekkel, mert *nem akart* ezekkel kollaborálni, hanem mert az objektív, történelmileg, társadalmilag meghatározott feltétel-rendszer, amely kihatott magatartására, az együttműködést sok esetben és sok területen *objektíve* lehetetlenné tette.

A szocializmus a generációs kérdés alapját képező társadalmi viszonyok rendszerét alapjaiban változtatta meg. A szocializmus építése során létrejött gazdasági, társadalmi és ideológiai viszonyok a fiatal nemzedékeket — az idősebb generációk oldalán — a haladásért vívott harc élvonalába emelték. A szocializmus stratégiai célkitűzései, és általában a stratégiának alárendelt taktika is, mert alapjaiban megfelelnek a társadalom minden nemzedéke törekvéseinek, a generációk közötti antagonizmusok kiküszöbölését és az eredményes együttműködés objektív feltételeit teremteték meg.

De vajon azt jelenti-e ez, hogy a szocializmusban végérvényesen megszűnt minden nemzedéki kérdés? Előbbi problémafelvetésünkből nyilvánvalóan következik, hogy nem. A szocializmusban élő nemzedékek természetesen különböző korszakok „történelmi termékei“. Ez a különbözőség eleve és elkerülhetetlenül magában hordozza azt a lehetőséget, hogy bizonyos kérdésekben a társadalom nemzedékei is eltérő elméleti és gyakorlati magatartásokat tanúsítsanak. Ezek az eltérések azonban nézetünk szerint általában nem válnak antagonizmusokká, ezért nem szabad dramatizálnunk őket, de nem is szabad közömbösen „elmennünk“ mellettük, annál kevésbé, mert jó részük nem szűkíthető le az olyan banális véleménykülönbségekre, mint például a divatra vagy ízlésre vonatkozó vélemények, de még a biológiai különbségekből és más természetű, nem meghatározó jelentőségű magatartásokból eredő eltérésekre vagy arra sem,

hogy az ún. idősebb nemzedékek természetesen megfontoltabbak, bölcsőbbek, mert generációs magatartásuk gazdagabb tapasztalatokra épült, a fiatalok pedig „könnyelműbbek“, „bátrabbak“, kevesebb megfontolással vállalják az ismeretlennel együtt járó kockázatokat. Ha csak ezekről a különbségekről volna szó, akkor sem volna szabad figyelmen kívül hagyni a szocializmus generációs problémáit. Az elmúlt néhány évtizedben ugyanis nemegyszer keserű tapasztalatok árán tanultuk meg, hogy a jelentékteleneknek tűnő, meg nem oldott kollíziók milyen mély és tragikus kimenetelű összeütközésekhez vezetnek. A probléma elméleti filozófiai, egyik nagyon lényeges elemét a múlt évben lezajlott Országos Pártkonferencián pártunk főtitkára tisztázta, amikor — a korábbi dogmatikus véleményektől eltérően — megállapította, hogy az elhanyagolt, meg nem oldott nem antagonista ellentmondások antagonizmusokká alakulhatnak át.

De hangsúlyozom: a szocializmusban sem csak az előbb említett, kevésbé jelentős generációs különbségekről van szó. Semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy nálunk éppúgy, mint más szocialista országokban, a húszévesek nemzedékétől a hetvenévesek generációjáig több nemzedéknek van jelentős szerepe az ország gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi életében. A legfiatalabb nemzedéknek csak közvetett ismeretei vannak azokról a történelmi körülményekről, amelyek a legidősebb nemzedékek világnézeti, politikai magatartását meghatározták, és sokan a legidősebb generációk képviselői közül nem láthatnak előre mindent pontosan az ő fiatalságuk idején jövőnek számító, ma jelenné vált történelemből. A történelmi feltételeknek ez a különbözősége, a velük való elméleti szembenézés és a hozzájuk való alkalmazkodás nemegyszer bonyolult elméleti és gyakorlati problémákat felvető magatartásokba torkollik. Kétségtelen például, hogy néhány fiatal nemzedékbeli munkás vagy értelmiségi „ultrradikális“ álláspontja a múltban elkövetett dogmatikus hibákkal szemben éppen azért olyan, amilyen, mert nincs tiszta képük a korról, amely ezeket a hibákat kitermelte, sok idősebb nemzedékbeli pedig azért kezeli türelmetlenül a fiatalabb generációk indokolt elégedetlenségeit és permanens újító szándékait, mert rég kialakult sztereotípiarendszerük néha akadályozza őket a megváltozott objektív feltételekhez és az ezekre épülő igényekhez való alkalmazkodásban.

És mégis: a szocializmusban ezek a nemzedéki különbségek sem megoldhatatlanok. Ebben a véleményünkben nem elvont utópiákra építünk, hanem tényekre. Mindenekelőtt arra, hogy minden, a szocializmusban élő nemzedék ma túlnyomó részében haladó magatartású egyénekből áll, akik egymásnak adták át a progresszív törekvések stafétabotját. E nélkül az együttműködés nélkül különben egyetlen társadalom sem volna elképzelhető, legkevésbé éppen a szocializmus. A folytonosság tehát, amelyre már hivatkoztunk itt és most, az alkotó marxizmus eszméihez való hűségben, elért vívmányaink védelmében és tökéletesítésében, társadalmunk állandóan magasabb szintre való emelésében kell hogy jelentkezzenek.

Volt alkalmunk meggyőződni arról, hogy társadalmunk túlnyomó többsége, generációs hovatartozásától függetlenül, egész valóságunk tökéletesítéséért harcol, mert érdekelt ebben a tökéletesítésben, mert első ízben a történelemben ez a tökéletesítés, a szocialista humanizmus konk-

rét embereszményeivel egybehangzóan, a társadalom minden dolgozó rétegének érdekében áll.

A kérdőíveinkre kapott válaszok is ezt bizonyítják. Mert bár más-ként vélekednek bizonyos problémáinkról az idősebb nemzedékekhez tar-tozó írók, tudósok, közéleti emberek és másként a középnemzedék vagy a legfiatalabb nemzedék képviselői, mindenik válaszban ki nem mondot-tan is van valami alapvetően közös: a haladás, a szocializmus eszméinek való elkötelezettség. Szerkesztőségünk éppen ezért a válaszok egy részét módosítások nélkül közli azzal a meggyőződéssel, hogy olvasóink is meg-értik: az említett különbségek olyan természetűek, hogy nem ütköznek döntően az alkotó marxizmussal, elvi és gyakorlati magatartásunk alap-vető követelményeivel.

Jellemzőknek hisszük nemcsak Nagy István mély és őszinte, kor-dokumentum jellegű vallomását vagy Bajor Andor humanizmustól, lírá-tól és humortól átjárt szellemes válaszait, hanem Tamás Gáspár Miklós „hetyke“ szűkszavúságát, kioktatását és nemes pedagógiai óhaját is.

Természetesen tudjuk, hogy sem a kérdőíveinkre kapott válaszok, sem a nemzedéki kérdést elemző többi írásunk nem jelenti a nemzedéki probléma minden vonatkozásának végleges érvényű tisztázását. De nem is voltak ilyen illúzióink. Abban reménykedtünk csupán, hogy nemze-déki számunkkal hozzájárulunk egy mindig aktuális kérdés marxista igé-nyű elemzéséhez és felszínen tartásához. Úgy érezzük: ebben a remény-kedésünkben nem csalódtunk. Összes kérdéseinket az alkotó marxiz-musra épülő tiszta szándékkal marxista világnézetű munkatársaknak tet-tük fel, akik — ha eltérő válaszokat adtak is rájuk — meggyőztek ben-nünket arról, hogy filozófiánknak a nemzedéki kérdésre adott válaszai-ban is igaza van: a szocializmus felszámolja a nemzedéki antagoniz-musokat, egy letűnő generációval nem hal meg végérvényesen a világ, és a feltűnő új nemzedékekkel folytatódik mindaz, amiért emberként élni érdemes. Ebben az értelemben állapította meg pártunk főtitkára Romá-nia Szocialista Köztársaság Kommunista Ifjúsági Szövetségének IX. Kong-resszusán: „Pártunk [. . .] megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít annak, hogy az ifjú nemzedék intenzíven részt vegyen a társadalmi életben, a társadalom vezetésében, hiszen a fiatalság lendülete és energiája, új iránti fogékonysága és forradalmi szenvedélye a haladás nagyszerű dinamizáló tényezője [. . .] Annak biztosítása, hogy a fiatalság valamennyi kategóriája a többi dolgozóval együtt részt vegyen a párt és állami határozatok kidol-gozásában és megvalósításában, az ország vezetésében, egész szocialista demokráciánk lényeges és elválaszthatatlan oldala, szerves része annak a koncepciónak, amelynek alapján a Román Kommunista Párt a társadal-mat, az új rend megteremtését irányítja.“

ANKÉT A NEMZEDÉKRŐL

KÉRDŐÍV

1. Van-e a közösségi életnek olyan szférája, amelyben a nemzedéki hovatarozás döntő jelentőségű? Hogyan határolná körül ezt a szférát?

2. Ha régebben is voltak nemzedéki problémák, és napjainkban is adódnak, hogyan határozhatók meg e kérdések azonos, illetve megkülönböztető jegyei?

3. Mi a véleménye a nemzedéki csoportképződés lehetőségeiről ma?

4. Mi a véleménye arról a régebbi — Ortega y Gasset megfogalmazta — koncepcióról, amely egy nemzedéknyi időn belül a következő négy csoportot különbözteti meg egymástól: a) „a túlélők”; b) a hatalmon levők; c) az ellenzékiek; d) a legfiatalabbak: „a váltásra készülők”?

5. Mi teljesült s mi nem teljesült nemzedéke elvárásaiból?

6. Volt-e valaha olyan érzése, hogy eszményei konfliktusba kerültek a történelmi adottságokkal?

7. „Utánélhető”-e az előző vagy „előélhető”-e a következő nemzedék „belső világa”?

8. Kit tart tanítómesterének, illetve kit szeretne tanítványának tudni? Miért?

9. Milyen „évjáratokat” különböztet meg felszabadulás utáni életünkben?

10. Nemzetiségünk esetében van-e valamilyen sajátos jegye a nemzedéki problémának?

1. Ha az althusseri típusú túlzott szigor feltétel nélküli híve volnék, azt válaszolhatnám, hogy e kérdés kelepcebe csalogat, mert a válasza vállalkozót behúzza sűrű ideológiai ködök birodalmába, ahonnan aztán nincs menekvés, nincs visszatérés a tudományba.

Ha eszembe jutnak az utóbbi időben nálunk lezajlott viták a nemzedékekről — amelyek gyakran vásári hangvételben folytak, szűk csoportok alig leplezett érdekeit fogalmazták meg, elvi dimenziók hamis látszatát keltették, elemi indulatok kirobbanásaként, apologetikus vagy éppenséggel ócsárló jellegűek, gerontofilek vagy gerontofobok voltak —, akkor bizony a legszívesebben azt válaszolnám: halasszuk el, kérem, sine die, de legalábbis „jobb idő” elkövetkeztéig a generációkról folytatandó disputációt.

Am a valóság és önmagam iránt Althussernél engedékenyebb s a tudományos követelmények megítélésében elnézőbb lévén, inkább kimondom: a nemzedékek kérdése reális probléma és — anélkül, hogy döntő szerepe volna — valamely tevékenység optimális kibontakozása szempontjából igenis fontos a nemzedékhez tartozás ténye. Milyen területekről van szó? Mindegyikről, főként azonban azokról, amelyekben az alkotókészség elsőrendűen fontos. Világos, hogy éppen e területeken kell széles utat vágni a tehetséges, lelkes fiataloknak, hadd juthassanak az alkotás szempontjából maximálisan ösztönző társadalmi-intézményes helyze'be. Kiváltképpen fontos ez nálunk most, amikor valóban nagy energiák összpontosítására törekszünk, arra, hogy Románia sokoldalú korszerűsítése útján jussunk el nagy minőségi teljesítmények magas szintjére.

2. Ha egyszer már a tudományos szellem szigorú követelményétől elrugaszkodva megengedtük, hogy *létezik* a nemzedéki probléma, nyilván a jelenre is utaltunk.

Mégis a nemzedékek időszerű problematikájának sajátosságai helyett szívesebben szólnék egy, a „nemzedékek szociológiája“ összefüggésrendszerébe helyezett „ifjúságszociológia“ szellemi profiljáról.

Nem fölösleges a továbbiakban is kitarítón hangsúlyozni a kutatók arra irányuló még nagyobb erőfeszítéseinek a szükségességét, hogy sokoldalúan, alaposan és tárgyilagosan igyekezzenek megismerni a szocializmus feltételei közepette élő ifjúság sajátos arculatát. Igenis szükségünk van egy — más társadalom- és humán tudományok oldalán kibontakozó — ifjúságszociológiára, hogy terebélyesedjenek tudományos ismereteink az ifjúság — még ha átmenetinek is mondható — státusáról és törekvéseiről az érettség státusának elérésére.

Alapkutatásra gondolunk, olyanra, amelynek célja „az ifjú nemzedék személyiségének“ felmutatása. Egy ilyen önálló kutatás a lehető leghasznosabb lehetne a mai Romániában.

Valamit el ne mulasszunk megjegyezni.

Minden azon múlik, hogy amikor valamilyen kutatásba kezdünk, amennyire csak emberileg lehetséges, küszöböljünk ki minden előítéletet, amely jó előre eldönti a kutatás csődjét, törekedjünk kizárólag a valóságos helyzet megismerésére, tárgyilagos értesülések mérlegelésére. S meg ne kerüljük a kényesnek mondott kérdéseket, ha érdekes, sokatmondó válaszokat akarunk, ha a lényegre törünk.

Kutatásainkban még nem sikerült meghaladnunk annak a kegyes összetévesztését, ami *van*, azzal, aminek *lennie kellene*. Nemritkán olyanok láttatjuk az ifjúságot, amilyenek tudni szeretnők, amilyenek — nevelői számításaink szerint — *lennie kellene*, nem pedig olyanok, amilyen a valóságban.

5. Válaszképpen e kérdésre elmondom két gyermekkori emlékemet. Még mielőtt átléptem volna az elemi iskola küszöbét, egy vasárnap délután, amikor a szilágysági községben, amelyben megláttam a napvilágot és gyermekéveimet töltöttem, házunk előtt egyszerre csak megállt egy csodálatos fehér kancát délcegen megülő lovas, aki megkérdezett: ki fia vagyok? Még ki sem mondhattam a választ, amikor a kapu mögül már elő is került édesanyám, rohant felém, kifulladt hangon ráparancsolt: „Térdre, Ioan, s köszönj kezitcsókolomot az úrnak!“ Csak később tudtam meg, hogy a snájdig uraság Jósika báró árendása volt...

Néhány esztendővel később, líceumi tanulmányaim háború okozta megszakításának végével, a stúdióimok folytatásának lehetősége ígérkezett. Minden egy „nagy úr“ jóindulatán múlott. S édesanyám — aki tudta, hogy természettől fogva harapós vagyok — ismét csak könnybelábadt szemmel könyörgött: lennék okos, lépnék be hozzá kétrét görnyedve, sütném le a szemem, csókolnék kezét, esedeznék jóindulatáért. Bementem hát a „nagy úrhoz“, fényes irodájába, de amikor a Méltóságos — így titulálták — kézcsókra felém nyújtotta szőrös mancsát, földbe gyökerezett a lábam. Csak szegény anyám nógatására (erőnek erejével behajlított a derekamat) illetem ajkammal az „úr“ kezét.

6. Igen és nem.

7. Azt hiszem, igen. De el ne feledjük, nem kell Caesarnak lenned, vagy nem szükséges beleélned magad Caesar helyzetébe, hogy ismerd Caesart.

8. Nem tartozom; nem tartozom — a szó klasszikus értelmében vett — valamely iskolához, olyanhoz, amelynek élén magiszter állt, amelynek közvetlen pártfogása alatt cseperedtem volna fel. Persze, nem nehéz döntenem a mestereket illetően, akik nagy intellektuális és morális magasságból uralkodva a történelmen, csodálatos ajándékaikkal betöltötték egész lényemet.

De talán helyesebb a következőképpen kifejeznem magam: ahhoz a nemzedékhez — vagy kategóriához — tartozom, amelynek mestere kollektív volt, s az is marad: a kommunista eszmény.

Ion Aluș

1. Föltétlenül. Nincs 25 esztendőnél idősebb gyorsúszó, és a 35 esztendő labdarúgó a világ csodájának számít.

Ezenkívül még sohasem hallottam 60 évesnél idősebb középiskolai tanulóról vagy 16 évesnél fiatalabb egyetemi tanárról.

2. Mindég volt különbség a nemzedékek szemlélete között. De ezek a különbségek csak akkor váltak nemzedéki problémává, ha önálló elvi (fejlett szellemi viszonyok mellett önálló filozófiái) tartalmuk is volt.

A jelen sajátosságát abban látom, hogy nemzedéki problémáról beszélnek, a szemlélet és az életérzés különbségeit a probléma rangjára emelik anélkül, hogy ennek önálló elvi tartalma volna.

3. Lehetségesnek tartom. De bizonyos esetekben ennek célja inkább az érdek, a klikk-szellem erősítése és az egyéni karrier, mint az, hogy valamiféle elv érvényesüljön. Az ilyen csoportosulást azonban inkább nevezném falkának, mint nemzedéknek. A helyes elv érvényesítői az ifjúsági szervezetek kell hogy legyenek.

4. Nincs véleményem, mert a fogalom körének felosztását nem tartom logikailag szabatosnak.

A „hatalmon lévők” is „túlélők”; készülhetnek váltásra az ún. „ellenzékiek” is, sőt ismerek „ellenzékiek”-et, akik közben mindig „hatalmon voltak”. Az ellenzékiiség lehet a hatalom megtartásának, sőt gyakorlásának ügyes eszköze is.

De — hasonló értelmi önkénnyel — a csoportokat újakkal is szaporíthatom. „Szürke eminenciásokkal”, továbbá „zöld ígéhirdetőkkel”, és azokkal a „pirosuló ábrázatuakkal”, akik zászlóhordozónak képzelik magukat. Vannak „halvány kívülállók” is, akik nem látják a fenti csoportok ellentmondásának lényegét, mert a „váltásra készülöket” nem képesek megkülönböztetni a „hatalmon lévöktől”.

Csoportosításom logikailag szintén pontatlan. De legalább nem keveri össze a kéket a zölddel.

5. Az emberi lét igazsága.

6. Hát kinek nem volt ilyen érzése? Két és félezer év óta erről szól minden igazi dráma.

7. Szerintem (látszataiban) minden belső világ elő-, illetve utánélhető. Az őszülő költő sikerrel imitálhatja a lobogó hajú ifjú érzéseit.

De ez inkább színészet, mint irodalom.

Nekem elegendő, ha valaki a tulajdon élményeit éli át, azt azonban igazából. Minden ember — a 100 éves aggastyán is — egyetlen és egész világ.

Szerintem inkább azt kellene megvizsgálni, hogy alkotóink képesek-e átélni tulajdon sorsukat. Vagy ehelyett inkább mást „élnek elő”, illetve „után”. Nincs izgalmasabb és tanulságosabb, mint egy őszintén átélt emberi élet.

8. Sokaktól tanultam, de illendőségből talán ne említsek mást, mint gondolkodásaimban Gaál Gábort, írásaimban pedig Karinthy Frigyes és Tomcsa Sándort. Leginkább mindig a valóságtól szerettem volna tanulni.

A tanítványaimra vonatkozó kérdés igen-igen megtisztelő. Sajnos, ki kell jelentenem, hogy még eggyel se hozott össze a jó sors.

Tanácsadója (sikeres vagy sikertelen) többeknek voltam, de a kérdés nem erre vonatkozik. Szeretném tanítványomul tudni azokat, akik írásaimat elolvassák, és úgy gyanítják, hogy igazságra törekszem.

9. Történelmi tények szerint — Nagy István—Asztalos évjárata; majd a Sütő—Székely János évjáratot (amelyhez magam is tartozom); Szilágyi Domokos—Lászlóffy évjárata; Bodor Adámig; végül a legújabban jelentkezőket, amilyen például Vásárhelyi Géza és Váradi B. László.

A felosztás önkényes. Ezért módosítható, kiegészíthető.

10. Nincs. Nemzetiségi létünk felelőssége minden nemzedéké. Bár kétségtelen, hogy voltak és vannak személyek — minden nemzedéken belül —, akik nem (vagy csak magánemberként) ismerték föl ezt a felelősséget. Ahogy a haladás vagy az ország iránti hűség minden nemzedéké, úgy a nemzetiség szolgálata is az.

Nem hiszek az erkölcsi munkamegosztásban.

Száz nemzedék éppolyan felelős, mint egyetlenegy.

Bajor Andor

— — — — —

Az évjáratok egyhangú, feltartóztathatatlan folyamatából egy-egy külön megfogalmazható nemzedéknek csakis valamiféle sarkulással lehet előugrania, olyan jelentés csoportosítással, mely egymástól távolabb álló évjárat-együttesek élményanyagát és céljait a genetikus soron kívül eső tényezők hatására szembesíti. A nemzedéki-volt így csupán keretkérdésként, körülményrajzként tárgyalható, s érdeklődésünknek inkább az ütköző élmény- és magatartástartalmak felé kell fordulnia.

Tapasztalatból beszélek. Mint prágai egyetemi hallgató olyan élményekkel és célokkal terhes ifjúsági mozgalomban vettem részt, melynek magatartása, eszköze, fegyvere volt az új nemzedékiség, szemben az „apák” nemzedékével. A genetikus törés azonban ma már pontosan körvonalazhatóan az 1918 után új államkeretekbe került magyar középosztály-értelmiség „apa—fiú” viszonylatában jelentkezett, s az új államiság keltette szociális és nemzeti kérdések más értelmezésében, újabb, realisabb megoldási módozatok hirdetésében fogalmazódott meg. Ugyanez a nemzedéki kérdés a munkás- és parasztfijúságban nem mutatkozott sarkítva, hiszen a munkásifjúság a régi munkásmozgalmi nemzedék folytatójaként lépett a közéletbe, s a parasztfijúság soraiban sem tűnt fel elszakadás az idősebbek élményanyagától vagy célkitűzéseitől. Annál nagyobb jelentősége volt a diák-reformerek generációs önmegfogalmazásának, a költészetben is kifejezett „újarcú magyarság”-nak: ez ugyanis szövetkezett a hasonló szlovák nemzedéki csoportokkal, megértésre talált a magyarországi rokonmegmozdulásokban, így a hasonló sarkulásokkal fellépő népi kis-közösségekben, mint amilyen a Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fialatok s több más ifjúsági csoportosulás volt, szemben a földbirtokkal és az ellenforradalmi szoldateszkával, s híret felkapta az Erdélyi Fialatok nemzedéki alapon jelentkező falubarát-közössége is. A nemzedékileg egymás mellé került csoportok a társadalmi fejlődés vagy elfejlődés törvényei szerint idővel szétbomlottak, termékenyítő erővel társulván hol a maradót, hol a haladó társadalmi erőkhöz.

A nemzedéki öntudatnak, önmegfogalmazásnak, programozásnak nyilvánvalóan később is többé-kevésbé beváló, megvalósuló jelentősége van, vagyis folytatásában is él. Egy nemzedéki alapon szervezett 1928-as Ady-ünnepség röpiratának szerkesztése alkalmával a haladó fiatalság egyes csoportjai nem fogadták szívesen Móricz Zsigmond egy nyilatkozatát, amely párhuzamot vont az egymással szembe került két nemzedék között, s rólunk is csak azt állította, amit „apáink”-ról, vagyis hogy minden nemzedék a maga fiatal céljaival öregszik meg, azokat hordja ki és ülteti át a valóságba. Nekünk a lánc-ismétlődés olybá tűnt, mint a régiek elismerése (ők is fiatalúgok álmaiból érkeztek) s az újak vállonveretése (ők is lesznek öregek). Majdnem visszaküldtük a kéziratot, a véletlen múlt, hogy még egy napig nálunk maradt, s közben belegondoltuk a hullámmismétlődésbe, hogy valójában ilyesmiről van szó. Pedig nem ez volt a lényeg. Móricz Zsigmond maga is — bármilyen szeretettel üdvözölte a diákok előretörését és frissességét — a nép ébredésétől, s nem szűk diákcsoportok generációs váltásától várta a jövőt.

Ami azonban korántsem jelentette, hogy az értelmiség soraiban fellobbant generációs háborúságnak a közélet szélesebb, döntőbb, történelmibb frontjain ne lett volna haszna. Ha maga az Erdélyi Fialatok mint a magyar középosztály-értelmiség nemzedéki kirajzása nem is jutott el a maga népbarát jelszavainak valóra váltásáig a fejlődés törvényei hatottak itt is, és osztódás következett be. A balszárny levált, továbbra is harcolt a román—magyar testvériség elmélyítéséért, kereste az együttműködés minél cselekvőbb módozatait. A Falvak Népe garnitúrája, a MADOSZ a munkásosztály történelmi szférájába hozta a nemzedéki megmozdulás legkövetkezetesebb népbarát elemeit, míg a jobbszárny továbbra is nemzedéki alapon szötte reformterveit, legjobb embereivel csak később, a Vásárhelyi Találkozón, majd a felszabadulás után a Magyar Népi Szövetség keretében találva rá a szocializmus felé indult népmozgalmak irányára.

Bármiként szemléljük is a történelmi fejlődést, az eredeti generációs kisközösségek hozzájárulása a tömegek felfejlődéséhez nem jelentéktelen. A kelet-európai viszonyaink középettje sokáig számbelileg kisebbségben maradt munkásosztálynak új társadalmi céljaihoz a parasztsággal kellett szövetkeznie, s meg kellett nyernie az értelmiség legjobbait, nem is szóva a nálunk a faszizmus praktikái folytán kiélesedett nemzeti kérdés megoldásának szükségéről. Nos, mindezen feladatok vállalásához a munkásmozgalomnak előbb-utóbb szüksége volt a diákcsoportok, haladó értelmiségiek, elszánt népbarátok, falukutatók, a régi polgári-földesúri keretek közt felnőtt értelmiségnek belülről sakkot (és sokkot) adó új nemzedékiek csatlakozására. Mindezek a kisközösségek alakulásukban, zajló vitáikban és osztódásukban rendkívül sok kérdésre hoztak magukkal választ, felelős tárgyköröket, műveltségi szférákat mentettek és értékelték át, s szerepük tudatosítása nélkül száraz, sivár, érthetetlen volna maga a forradalmi osztálytörténet, olyasféleképpen, mint ahogyan Marx és Engels vagy Lenin értelmiségi nemzedékének belső polémiái s szintén az „apákkal” szembefordult, a munkások oldalára átváltó csoportjai nélkül sem foghatnók fel a szakmai és utópista munkáscsoportosulások össznépi jellegű, tudományos látókörrrel gazdagult történelmi szerepvállalását.

És a mai nemzedéki jelentkezések? Atlósan, az egész természeti ifjúságra nem kell gondolni, ilyen képlet mindent magában foglalna, s benne a hangsúly a nevelés különféle szakaszaira és formáira terelődne, de annál inkább számításba vehetjük azokat a diák- vagy még szorosabb körben azonosítható írói-művészi kisközösségeket, melyek élményt és célt tudatosító szellemi önmegfogalmazással tényleg valami újat akarnak életük távlataiba építeni. Itt sem akárkinek adom a pálmát, divatalakulások, sznobságok jövőtenek. Ellenben a magam ifjúságának a titkát fedem fel, amikor a maradandóságot újlag azoknak a kisközösségeknek előlegezem, melyek a kor műveltségének friss egybegyűjtésével és hazai alkalmazásával a tömegek további szolgálatát vállalják: a szocialista államiságba reálisan beilleszkedő magyar nemzetiség haladó elkötelezettségét, a „vallani és vállalni” korszerű változatát, dolgozóink felemelkedésének mindenkori közületi és szakmai előmozdítását, a tájainkon történelmileg kibontakozó együttélés néptestvériség-modelljét a teljes egyenlőség igényével s a saját hagyományainkból tovább sorjázó európaiság érzékeny világ-humánusmát. Ebben az értelemben vagyok híve, barátja a diákok nem egy bátor nemzedéki fellépésének.

Balogh Edgár

1. Létünk alapfeltétele: a valahova tartozás. A magányos hosszútávfutót éppen egyedüllette fegyverzi le és teszi védtelenné az emberségét veszélyeztető buktatókkal szemben. Életünket akarva, tudatosan tesszük közösségivé. Csoportosulunk. (Igaz, ennek a jelenségnek ma sok sajátos jegye van, melyek figyelmet érdemelnek. Átminősítik a folyamatot.) Mi köré? Szervezetek, elvek, célok köré.

A nemzedéki csoportosulás, ha tudatos is, nem teljesen kötetlen, mivel bele születünk egy bizonyos keretbe, s társai (kortársai) sem lehetünk, mondjuk, Petőfinek. Csak azokkal együtt akarhatok valamit, akik társaim meglátásban, felfogásban, viszonyulásokban, elvekben, célokban, s bizony — általában — életkorban is. Ha tenni akarok, nem önmagamban, hanem nemzedékemmel együtt szándékozom azt végrehajtani, elérni.

Ez azt is jelenti, hogy minden tevékenységi területen számba jöhet a nemzedéki hovatarozás. A nemzedéket egy közös akcióprogram — elkoptattuk a kifejezést — hozza létre és tartja össze. A munkahelyünkön adódó problémákhoz való viszonyulásunkat érték- és erkölcsi normáink irányítják, tehát: áttételesen, de mindig jelentkezik, kimutatható a nemzedéki hovatarozás hatása. Hol döntő? Döntő lehet azon tevékenységi területeken és akkor, ahol és amikor adott az élettér, a lehetőség a — csoportos — kibontakozásra. Megfigyelhető, hogy tudományos életünkben az 1948—49-ben 19—20 évesek vannak ma a kulcshelyeken, az irodalomban a harmincasok (Adrian Păunescu, Marin Sorescu, Farkas Árpád) életörésének vagyunk tanúi.

A nemzedéki hovatarozás az egyén szempontjából döntő minden esetben. A társadalom szempontjából akkor, amikor a nemzedékek megnyilatkozhatnak.

2. Mivel más-más a társadalmi rendszer, mások az emberi elvárások, célok, ideálok. Ezek kivételnek, kihatnak a nemzedéki problematikára is. Közös jegy például az, hogy „tegnap” is, „ma” is helyszükére panaszkodnak a fiatalok, küzdenek önérvényesítésükért. Különböznek a célok, a kívánalmak és, persze, a mindent átfogó normarendszer.

3. Manapság, amikor már az öntudatra ébredés legelső pillanataitól szervezetbe szólítják a fiatalokat (pionírszervezet), mikor a KISZ kínál keretet ténykedésre, önfejlesztésre, önmegméretésre, öngazolásra — miért ne? —, akkor önkéntelenül adódik a válasz: a csoportképződésre sokkal jobb feltételek vannak, mint valaha. Arról, hogy a lehetőségeket mennyire használjuk ki, sokat lehetne beszélni, s kell is — de más alkalommal.

4. Ez a megfogalmazás fedheti a valóságot, ha a nemzedéknyi időt emberöltőnek veszem. De ha úgy tekintem, hogy egy generációba 10 éves időn belül, vagyis koreltolódással tartozhatnak emberek, akkor nem találok a lehetőséget a négy csoport elkülönítésére. S való az is, hogy nem az ellenzék veszi át a hatalmat, hanem egy következő generáció. Vagyis a „stafétabot” nem vándorol, nem kerül kötelezően egyik nemzedéktől a másikhoz. Vannak szükségszerű ugrások is. Léteznek „kiöklözött” generációk, s vannak, amelyeket „csak” nem vesznek észre.

5. Abban a korban vagyok, amikor nem mérleget készítenek, teljesületlen ter-
veket vesznek számba, hanem — még ha valami nem sikerült is az eltelt idő során
— új nekifeszülésekhez veszik be a testi-lelki-szellemi erősítőt. Biztos, hogy van,
ami nem teljesült abból, amit szerettünk volna, de szükséges a távlat is, hogy ezt
helyesen fel lehessen mérni.

6. Sokszor érzí úgy az ember: korlátok közé szorítja helyzete, s kiprészeli be-
lőle az energiát, életkedvet, csirájában öli meg a jószándékot. Hallottam a véleke-
dést: az intellektüel össz-szellemi értékeinek a maximumát a diplomaosztás pillá-
natában éri el. Ezután már csak veszít, „hanyatlik“. Úgy akartam, akarok élni, hogy
tagadhassam e megállapítást. Őszintén, emelt fővel. Már egy éve végeztem, és
bizony sokszor kaptam azon magam, hogy távolodó emlékfoszlányokkal fogócskáz-
tam. Hol a konfliktus? Talán ott, hogy szociális gondjaim sok időt rabolnak el
tőlem. S ebben az időszakban „nemzedékemnek“ bizony nagyon kevés időmet tudtam
szentelni.

7. Ha tíz évnek veszem a generációs kulcsot, akkor úgy vélem: megtörténhet,
hogy húszévesen a harmincasok csoportjában találom magamat, s az is meglehet: ők
is odavalónak éreznek. Együtt érlelődöm-öregedem velük (koravénülők?).

Nem minden fiatal a mának született — ez tudott. Alkata, sokszor, „tegnap“
bontakozhatott, érlelődhetett volna személyiséggé. Ezek talán azok, akik „utánélik“
az előző kort.

8. Tanítómasterem sok van. Nem tudhatom pontosan: hányan vannak, hisz ön-
tudatosulásomat igazgatták, s mire erre rájöhöttem volna, lehet, hogy már leléptek
a színről.

Ellenben első és legjobb tanítványomnak önmagamat szeretném tudni. Akire
hathatok más jó példájával, érvekkel, józan és tárgyilagos eszme-futtatásokkal. És
sokszor a szív érvével. Azért, hogy ne csalatkozzam eszményeimben, hogy elérhes-
sem céljaimat. És hogy tényleg jogom legyen másokat tanítani.

10. A nemzetiség terveket fakaszt bennünk, feladatokat ró ránk, amelyeket az
ország egész népével karöltve kell megoldanunk. Pluszvállalást jelent, de egyben
előnyös helyzetet is teremt számunkra, mivel lehetővé teszi a pontosabb, szélesebb
ölelésű önvizsgálatot, elősegítheti a tiszta helyzetfelmérést.

Bodó Barna

— — — — —

A nemzedékek létezése kétségbevonhatatlan biológiai realitás. Az emberi sze-
mélyiség nem egyetlen, csupán biológiai, hanem társadalmi-kulturális meghatározott-
ságú is. Minden egyes életkor mindenkor figyelemre kényszeríti az embert; így van
ez az öregséget „természetes betegségnek“ nevező Arisztotelész-től kezdve a geron-
tológia legújabb kutatásaiig, gondoljunk Gessel és Hall „klasszikus“ tanulmányaira a
gyermekkorról és a kamaszkorról, ne feledkezzünk meg Freudról, s kövessük a gon-
tolarsort Jean Roussetól nemrég könyvtáru forgalomba került művéig: valamennyi
szakasz fokait és fokozatait alaposan, minden szempontból, minden látásmódnak meg-
felelően elemezték. Az életkor a múltban és manapság is vagy lelkes, esetleg bátorító
kinyilatkoztatásokra buzdít, vagy éppen gorombákra, keserűkre, mint Charles Richet
esetében is: „Ötven esztendő után már jóformán nincsenek új gondolatok, az ember
csak ismétli önmagát“, avagy finoman ironikus fogalmazásokra, amire példaként egy
kiváló professzor mondását idézném: „Harmincéves korunkig egymással hadakozunk,
utána aztán már csak mások ellenünk.“

Jóllehet lényünk, biológiai formánk az anyag névtelenségébe torkolló, meg-
változtathatatlan pályán kering — atomjaink átmennek fűszálba és féregbe, földi
pályafutásuk befejeztéig —, a pszichikai személyiség nem mindig kényszerül bejárni
az életkorok minden egyes ciklusát. Tulajdonképpen csak azok a nemzedékek tar-
tósak generációként, amelyeket közös eszmék és közös törekvések egyesítenek: össze-
fűzi őket a törekvés a biológikumon való felülemelkedésre — szellemi alkotások
révén. Legalábbis a művészetben, a tudományban, az irodalomban nem lehet az élet-
kor a nemzedékek kialakulásának a kritériuma. Vannak szellemi vagy anyagi művek-
ben konkretizált gondolataik érettsége okán fiatal öregek, s vannak öreg vagy felnőtt
gyermek, akik tehát még csupán a szemlélődés fázisáig jutottak el, s képtelenek
a gondolat felfogására és átélésére, nem tudnak kitörni a tisztára vegetatív, gerinc-
velő-fokú létből. Például az irodalmat illetően biztos vagyok abban, hogy — noha
különböző életkorúak — egyazon nemzedékhez tartozik Marin Preda, Eugen Jebe-

leanu, Ioan Alexandru, Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár, D. R. Popescu, Adrian Marino, Geo Bogza: nemcsak könyveik értéke egyesíti őket (persze, vannak magától értetődő különbözőségek és árnyalatok), hanem szakadatlan küzdelmük a szépért, egy bizonyos szépért, az igazságért, az őszinteségért, az emberi méltóságért és a szakmai tartásért. Lehet, hogy a licitálások során értéküket veszített szavaknak tűnnek ezek, de aki jól ismeri műveiket, rátalál az őket egymáshoz közelítő elemekre. A törekvések, az esztétikai és állampolgári tudat olyan elemeire, amelyek függetlenek az életkortól. Persze, a nemzedékek kérdése mérhetetlenül bonyolultabb, számtalan fokozata és árnyalata különböztethető meg, de szent tudatlanságom prizmiáján átszűrve a dolgokat, jómagam csupán két örök nemzedéket különböztetek meg: azokét, akik a megismerés és az igazság területére be-behatolva előbbre lendítik a világot, és azokét, akiket akarva-akaratlanul magukkal cipelnek, előbbre tolnak. Hogy minduntalan szembesülnek? Hát mi az, ami küzdelem és bajvívás nélkül érvényesülhet? Hát nem éppen ettől szép a győzelem, szép még akkor is, ha diadalát a győző már nem is élvezheti?

Egy bölcselő mondotta: ha nem volnának téves eszmék is, lehetetlen volna a haladás.

Augustin Buzura

Nemzedéki problémák nem mindig voltak: a görög ókor fénykorában voltak, később, lassúbb iramú időkben, egy emberélet kevésnek bizonyult a valóban lényeges változások mértékegységéül; tény, hogy a XVIII. század óta az eszmék és a művészetek története egyaránt mérhető a nemzedékek váltakozásával is — ám az egyes nemzedékek súlya és hatása merőben különbözik, s nemcsak jellege szerint. Mert Reviczkynek is volt nemzedéke — de mit érünk vele s mit ért vele a kor, amelybe beleszületett? Vajda nagyobb költő lett volna szerencsésebb korszakban, Petőfi kisebb, ha csak húsz évvel későbben születik.

Ami tapasztalatom szerint bizonyos mértékig új jelenség ebben az összefüggésben: az *egy* nemzedék létében torlódó alapvető történelmi tapasztalatok kvantuma, különbözősége s az ebből következő feldúlt sorstudat, amely semmiben nem lelheti meghatározóját. Az én nemzedékem számára a felszabadulás ősztől 1949-ig — négy esztendő alatt! — egy korszak fejezte ki magát, feledhetetlen ragyogással; de 50-ben voltunk huszonkét évesek, elszakadván néha önmagunktól, egymástól és — az ifjúságtól is. (Sokkal fiatalabbnak, gondtalanabbnak érzem magam mostanság, mint akkor.) És különböző magatartásformáink emléke számunkra éppoly műhatatlan, mint véletlen adta együvé tartozásunké. Az újabb nemzedékek fogyatékos emlékezete (mert minden nemzedék fogyatékos emlékezetű!) hajlamos arra, hogy a szétforgácsoló kényszerúségeket egységesítő kényszerúségeknak fogja fel. Valószínű, hogy más nemzedékekre pillantva a miénk is így bliamálja a szemmértékét.

A XIX. század hetvenes éveigi mindig is voltak háborúk — de nem világháborúk, és a nemzedékek kialakításában csekélyebb szerepet játszottak, mint egy Rousseau vagy Kant. Az első világháború óta ez nincs így, sőt: a nemzedékek meghatározásában mindinkább döntővé lett az évjárat. Az én nemzedékem egészen más, mint a csak három-négy évvel idősebbeké, akik megjárták a háborút; s más, mint a három-négy évvel fiatalabbaké, akiknek nincsenek koherens háborús emlékeik. Nyugati országokban ugyanezt tapasztaltam: akik a háború végén elmúltak tizenöt évesek, bölcs agastyánoknak érzik magukat a néhány esztendővel ifjabbak mellett. S aki — ha csak tudatában is — megélte a háborút, minden békenemzedéket elkényeztetett kiskorúnak tekint majd, irigy megvetéssel, mint asszony a szűzlányt.

Hatodik kérdésük („Volt-e valaha olyan érzése, hogy eszményei konfliktusba kerültek a történelmi adottságokkal?”), nyilván, szónoki: hiszen az eszmények szubsztanciájuk természete szerint az eszmények szintjén szükségképpen megvalósíthatatlanok. Amióta az eszemet tudom, mindig is szenvedtem a történelmi létnek ennek az alapvető meghasonlottságától. S attól, hogy a legmagasabb eszményeknek kell a legsoványabb kenyérrrel beérniük, a reménységgel.

Az én háborús nemzedékem legfontosabb elvárása természetesen a világbéke volt — legnagyobb csalódása tehát, hogy közel harminc év elteltével sem valósult meg; s legfurcsább paradoxona, hogy most talán megvalósul — mire megvénülünk. Ehhez képest a többi csak nagyobbára személyes változat: mert akadtak

nemzedekemben olyanok, akik az életünkbe beleférő nagyon különböző korszakok mindegyikében megtalálták a helyüket, s akadtak — mint jómagam is —, akik nem mindegyikben találták meg. Mi közünk egymáshoz? Ma már én se tudom.

Bizonyítható, hogy az előző nemzedékek világa „utánélhető”: bizonyítják az olyan művek, mint Shakespeare drámái, vagy a *Háború és béke*. Az eljövendő nemzedékek életérzésének kitapintásában nem hiszek, s a már itt lévő, más fogantatású nemzedékek megértésében is csak módjával. Ostobának és hazugnak vélem, ha valaki önnön időszerűségének mindenáron való bizonyításáért érett korban a lelkes kamasz módján riszálja magát a szellemi táncparketten, és udvarol a divatnak. A kiöregedett gigerli a legrosszabb fajta.

Személy szerint nem volt tanítómesterem, sajnos. De mindig is úgy éreztem: Babits Mihályhoz tartozom valamiképpen, mint anyai nagyapámhoz, akit szintén nem ismertem.

Tanítványomnak pedig — mint minden író — legalábbis az egész világot kívánám,

Deák Tamás

Valaha, amikor még ahhoz a nemzedékhez tartoztam, amelyet a kérdőív „váltásra készül”-nek nevez, én is esküdtem rá, hogy van nemzedéki probléma. Mivel azonban a kérdés sem engem, sem környezetemet nem szociológiai szempontból, hanem személyes élményeken és közeleti feszültségeken át foglalkoztatott, nem juthattam el addig a magasszintű szintetizáló taglalásig sem, hogy mi az, ami tisztán „nemzedéki”, és mi az, ami felül áll minden korosztályon. Ahogy ma, fakult emlékeken át visszatekintek, a szembenállás alapja valójában nem is a különbség, hanem az adott helyzet néhány kérdéséhez való viszonyulás volt.

Valahogy úgy alakult, de történelmi véletlen folytán alakulhatott volna másképpen is, hogy hazai és nemzetközi impulzusokra az erdélyi magyar ifjúság nem vállalhatta tovább az önkéntes visszavonulást, és egyre forrongóbban kereste a kiutat az adott helyzet alapján. Azok, akik az adott nehézségek ellenére is helyesen tájékozódtak, és az osztályharc útjelzőit követték, sajnos, illegálisba kényszerültek. Ennek ellenére igyekeztek fenntartani és elmélyíteni kapcsolataikat a leghaladóbb hazai társadalmi erőkkel. Az akkori kisebbségi közélet vezetői — javarészt a hanyatló arisztokráciát és az arisztokratikus nagypolgárságot képviselve — a „hajdan” reminiscenciáin rágódtak, és kártyáikat főleg a történelmi jövőtétel illúzióira, ha nem éppen csodavárásra tették fel. Az ellentétet csak súlyosbította az, hogy orientációjuk és állásuk védelmében egy úton haladtak az egyházak legkonzervatívabb csoportjaival: a nemzedéki kérdés a haladás és a maradiság elientmondásának jellegét kapta. Hiba volna ebből a helyzetből azt az általános következtetést levonni, hogy a fiatalság mindig haladó, a felnőtt nemzedékek mindig maradiak. Akkor is ismertünk — főleg ifjakra támaszkodó — mozgalmakat, amelyek retrográd zászlók alatt sorakoztak, és öreg munkásrétegeket, amelyek szabadságuk vagy éppen életük árán síkraszálltak a haladásért. Ilyen képletek ma sem ritkák. Mindazonáltal az is hiba volna, ha teljesen figyelmen kívül hagynánk azokat a különbségeket, amelyek részben a korból — mint biológiai adottságból —, részben a társadalmi fejlődés szakaszaiból erednek. Az ifjúság hajlékonyabb és fogékonyabb minden új iránt, és már pusztán önállósulási hevületből is szeret más lenni, mint az előző nemzedékek. Az öregek általában beágyazottabbak, és gyakran még azokat a változásokat is terhesnek érzik, amelyek perspektivikusan hasznosak minden nemzedék számára. Milyen kérdésekben? A feltett kérdés közvetlenül erre irányul. A kérdések nem feltétlenül lényegesek. Amint a távoli múltból idézett példák is szemléltetik. Vannak konstellációk, amikor az ellentét politikai jelleget is ölthet, ez egyébként olyan területekre vonatkozik, amelyek ártalmatlanok a társadalmi haladás szempontjából. Ilyen jellegzetes nemzedéki problémák: a divat, amely furcsaságánál fogva is mulandó, a stílus, amelynek mindig tükröznie kell az adott kor viszonyait és ritmusát, a társadalmi előítéletek és szokások s nem utolsósorban a családi kapcsolatok, amelyek tartós etikai alapjaihoz ragaszkodnám, szintén nem térhetnek ki a mai világ általános és változott feltételei alól. Szeretném ismét hangsúlyozni, hogy ezek a kérdések sem áthághatatlan válaszfalak; társadalmi helyzete és nevelése szerint bárki, korától függetlenül, ilyen szférákban is viszonyulhat helyesen vagy helytelenül egyik vagy másik kérdéshez. Nagyon fontos a nemzeti vagy más történelmi közösségekhez való viszonyulás, amelyet a társadalmi fejlődés

néhá nemzedékről nemzedékre módosít. Általános példaként emelhető ki az a mélyülő testvériség és internacionalista gondolkodás, amely a ma ifjúságát hazánkban és világszerte jellemzi.

Mivel az ellentétek alapjai felismerhetők, túlhaladhatók és — ami ennél is lényegesebb — nem megoldhatatlanok, már azért sem, mert végeredményben apáról és fiáról van szó, nem látom akadályát annak, hogy a nemzedéki szempontokat mindig minden konstellációban közös nevezőre hozzuk. Most, mint lealkonyodó nemzedék, váltjuk be, hogy mi sem követtük mindenben az előttünk járókat. Az ifjak pedig saját érdekükben is értsék meg — s azt hiszem, nincs is miért aggódnunk —, hogy nem indulhatnak az életbe üres tarsollyal, és valamiből csak el kell indulniuk, valamire csak kell támaszkodniuk. Az előttük járó nemzedékek tapasztalatai pótolhatatlan társadalmi értékek. Végeredményben minden nemzedék egy futam, egy végszakadatlan történelmi fejlődés, és mindig több játékoson múlik, hogy az átadott értékek mikor és hogyan hasznosulnak a jövőben. Mindehhez tegyük még hozzá — remélem, nem keltem az a gyanút, hogy hazabeszélek —: a szocializmus körülményei között alapvetően más az idősebb nemzedék mentalitása is. Mit nyerhet a dolgok konzerválásával? Mindenki tudatában van annak, hogy a szocializmus fejlesztésében még rengeteg a teendő. Minden más részletkérdés, s csak a bölcsességen és belátáson múlik, hogy senki, sem fiatal, sem öreg, ne érezze, hogy valamilyen front túlsó oldalán áll.

Még maradt néhány olyan kérdés, amelyre közvetlenül is fontos és illik felelni. Kit tartok tanítómesteremnek? Mivel hosszú, változatos és helyenként viszontagságos életút áll mögöttem, nyilván sok tanítómesterem volt. Igazságtalanság volna és nehezemre is esne, mondjuk, azok közül kihagyni kilencvenkilencet. Megtehetném ezt például a „tanító bácsival”? Az alapos, oknyomozó marxista történész, a székelyudvarhelyi magyar nyelv- és irodalomtanárossal, aki még önképzőkori elnökké is avatott? Tudós jogász professzoraimmal? Idősebb, bölcs újságíró kollégáimmal? Számítalan szerzővel, akiknek társadalomtudományi és irodalmi művei mély benyomást tettek rám? Most, elmélkedő visszatekintéssel úgy érzem, hogy még rosszakaróimtól, ellenségeimtől is tanultam. Viszont külön-külön soha senkivel szemben nem éreztem, hogy követem.

Demeter János

2. Nemzedéki probléma a nemzedékek létezése óta van. A haladást előrevívó szerepű, a történelmi változások egyik mozgatója. Ennek erkölcsével már szüleink is szembeszálltak, de bőven van még elvetni való. Új nemzedékünk embere nem akarja örökölni a polgári képmutatást.

A régi nemzedék hajlamos arra, hogy a fiatalok életstílusát erkölcstelennek bélyegezze, általánosít olyan vélt vagy valódi jelenséget, mely a fiatal nemzedék egy kisebb csoportjára jellemző: a felületesség, divatmajmolás, tartalmatlanság. (Apor Péter *Metamorphosis Transsylvaniae*-jában sok ide vonatkozó példa található. Emlékszik arra, hogy az ő idejében milyen szép lassú táncot jártak, ma pedig ugrálósat.)

De ne legyünk pesszimisták. A fiatal nemzedék (az én nemzedékem) nagy része nem abban leli örömét, hogy tiki-takizik vagy vad útemre dobálja végtagjait. A felhalmozott érték, legyen az például erkölcsi érték, nem vesztet el. Problémátlan újat egy nemzedék sem hagyományoztat. Az eljövendők mindig korrigálnak.

3. A nemzedéki csoportképződés ma is szükségszerű. Az egy nemzedéken belüli csoportok egységesülésében körvonalazódik a jövő.

4. Úgy érzem, hogy az ilyen csoportosítás nem egyszempontú, nem a legszerecsébb. Az igaz, hogy van hatalmon levő és ellenzéki csoport, de a „d” lehet ugyanakkor „c” is, vagy az „a” lehet „b” is, „c” is.

5. Az életszínvonal növekedésével arányosan növekedik a tanulási lehetőség.

6. „Itt és most” megvalósítható eszményeim vannak.

7. Igen.

8. Tanítványaimnak szeretném tudni azokat a tanulókat, akikben még nem tudatosult a hagyományunk iránti szeretet, akik előtt fel kell tárni népi kultúránk szépségét.

Dobai-Pataky Tünde

1. Az iskola, a gyermek- és ifjúsági szervezetek, részben a sportklubok. No meg az aggmenházak. Amott kötelező fiatalnak lenni, emide csak öregeket vesznek fel.

2. Eltérés az ember anyagi és morális szükségleteinek a meghatározásában; különbözőség a társadalmi, gazdasági és művelődési struktúrák ésszerűségének és minőségének a megítélésében. Ez volt és minden bizonnyal ez is lesz még jó ideig a vita tárgya. A megkülönböztető jegyek alkalmazásának eszközei a szocialista demokrácia kezében vannak.

3. Ha külső, szervezeti formákról van szó, kérem újraolvasni az első kérdésre adott választ. Ha immanens „képződésekre“ gondolunk, ne keressük őket. Ott vannak mindenütt, ahol biológiaiilag és szellemileg normalis emberek élnek.

4. Így is el lehet képzelni. A kérdés csak az, hogy mennyire vegytiszta és milyen minőségi töltetű ez a felosztás. Naponta látok energikus, kritikai szemléletű, az egyéni és közösségi önmeghaladás útjait kereső „hatalmon lévő“, valamint olyan „ellenzékít“, akinek a kiegészítése majdnem olyan méretű, mint a kávéházikonrad-sága.

5. A válasz lényege benne van a következő, hatodik kérdésben, amire viszont határozottan igen-nel felelhetek. Igen, volt, mi több van, és lesz ilyen érzésem. Ennek az ellentmondásnak az érzeten kívül nem létezhet sem eszmény, sem történelem. Az más kérdés, hogy nem tudunk lemondani a harmónia megteremtésének a vágyáról. Es van erre szavunk — reménység.

7. Feltétlenül. Csak kultúra és érzékenység kell hozzá.

8. Nem nevezem meg őket. Tanítóimat azért, hogy ne restellkedjenek, ha netán elvárásainknak nem felelnék meg; tanítványaimat azért, mert tudtommal nincsenek.

9. A Forrás-vitákban nagyjából kirajzolódott a kép.

10. Ismét csak tapasztalás és érzékenység problémája. A nemzetiségi kérdés — folyamat. Minden új nemzedéknek rendeznie és újrendeznie kell a sajátos és közös dolgokat, a testvériség további mélyítése érdekében.

Domokos Géza

2. A nemzedéki kérdés mibenléte, a nemzedéki ellentétek tárgya esetenként változik, ezért nem tartom szerencsésnek azonos, illetve megkülönböztető jegyekről beszélni. Csupán arra figyelmeztetnék, hogy nemegyszer előfordul: a fiatal generáció kísértetiesen azokat a követelményeket szegezi az apák vagy fivérek mellé, melyekért annak idején ezek harcba indultak.

3. A nemzedéki csoportképződés objektív feltételei ma is adottak: a marxizmus—leninizmusnak mint világnézetnek antidogmatikus lényegéből következik, hogy mindenféle megmerevedés ellen küzdenünk kell. Van tehát, ami ellen — illetve amiért — a fiatal nemzedék közös erővel nekigyürkőzzön. A magam részéről erre is biztatnám őket, még akkor is, ha a jelek szerint a közvetlen „ellenfelek“ közé immár harmincas éveibe forduló nemzedékem dogmatikus matuzsálemeit is besorozják. Különösen szívesen venném például egy fiatal szociográfus nemzedék közös fellépését, mert nemrégiben egy riporterek és szociográfusok számára rendezett kerekasztal-értekezleten arra riadtam, hogy én vagyok a legfiatalabb.

4. A képlet véleményem szerint helytálló, de a harmadik és negyedik csoportot én összevonám: a legfiatalabbak „ellenzékiségét“ ugyanis többet és jobbat akarásuk táplálja, 1967-ben a *Vitorla-énekről* tartott vitaindítómban azt fejtegettem, hogy mindig van egy nemzedék, amelynek a szubjektív problémái egybeesnek a társadalom előtt álló objektív problémákkal — vagy legalábbis a legközelebb állnak hozzá. Magától értetődik, hogy én ezt a nemzedéket az irodalom területén abban a generációban láttam, amelyet ma a *Forrás* második nemzedékeként tartanak számon. Ez alkalommal csak annyit szeretnék hozzátenni, hogy a megállapítással semmiképpen sem szándékoztam a társadalmi problémákra való ráérzés jogát egy nemzedék számára kisajátítani.

5. Számomra ez a legfájdalmasabb kérdés. A „szenteskedés“ látszatát is vállalva, csak azt válaszolhatom: sok minden teljesült abból, amiről nem beszéltünk, s amit kevésbé lényegesnek tartottunk — még ha gondoltunk is néha rá; nagyon

kevés teljesült abból, amiről sokat beszéltünk, amit lényegesnek láttunk és — remélem — látunk. Tehát: többségünknek van érdeklődési körünkhöz közel álló állása, van lakásunk, családjunk — egyszóval egzisztenciánk; hiányzanak — tisztelet az egy-két kivételnek — azok a művek, amelyeket okvetlenül meg kellene írniuk, ha nem akarunk — retrospektíve — nevétségessé válni egykori fenegyő készülődésünkkel. És még mindig nem érvényesült teljesen — bár ez a képlet bonyolultabb — az irodalmi életben az a felelős és kiméretlenül őszinte közszellem, amelyet egykor kívánatosnak tartottunk, s amely nemcsak lehetővé, hanem elvárásá is tenné, hogy a dolgokat nevükön nevezzük.

6. Konfliktusba *emberekkel* kerültem: messzire vezetne azt vitatni, hogy ezeknek az embereknek az adott helyen való jelenlétük véletlen vagy szükségszerű — tehát történelmi adottság. (En mindig abban a tudatban harcoltam ellenük, hogy tévedésből, véletlenül kerültek oda.) Néhány ilyen kiskirály szó szerint megígérte, hogy „kitöri a nyakam” vagy „megperzsel”. A nyakam és a bőröm egyelőre ép, s ezt az állapotot nem a szerencsés véletlennek, hanem a történelmi adottságoknak tulajdonítom.

7. A kérdés első felére határozott igennel válaszolok. Mostanában többször kapom magam azon, hogy a 60—70 éves munkásmozgalmi veteránoknak feltűnően talál a szó, s úgy érzem, nemcsak jelenlegi problémáikat érzem át és értem meg, hanem egykori „belső világukat” is „utánélem”.

8. Tanítómesterem sok volt; én itt csak azokat sorolom fel, akik 18 és 22 éves korom között mai világképem kialakulásának időszakában a legnagyobb hatással voltak rám. Tehát: Bálint György lényegrelátását és a publicisztikát a költészethez közelítő íráskultúráját, Balogh Edgár ifjúkori önmagát őrző konokságát, tette serkentő energiáját és mindenfajta öncélúságtól való idegenkedését, Lukács Györgynek az irodalmi társadalmi felelősségét hangsúlyozó esztétikáját, Németh László esszéinek és drámáinak szuggesztivitását, Papp Ferenc kisregényhőseinek áldozatvállaló erkölcsét és Váci Mihály „szegények hatalmát” képviselő, „önmagát halálrarrontó” plebejus forradalmiságát tartom a magam számára példamutatónak.

9. Lásd a 4. kérdésre adott választ.

10. Természetesen van: a váltásra készülő nemzedék azokkal a feladatokkal is számot kell hogy vessen, amelyek a nemzetiségi létből adódnak. A középnemzedék „státusban” lévő képviselői, akiknek — most ne vitassuk, hogy miért — a fiatalabbak sok mindent felröptak és felrónak, az utóbbi időben mind többször néznek körül: ki venné le vállukról a felelősséget, ha nem lesz már erejük vagy kedvük tovább viselni? Büszkék voltunk és — remélem — vagyunk arra, hogy erkölcsi kérdésekben tanúsított kérlelhetetlenségünket és merevségünket szemünkre vetették; nem lehet és nem szabad viszont *büszkékné* lennünk, ha e korosztályból esetleg azok veszik át a stafétabotot, akik felé Lászlóffy Aladár verse suhint: „sokan rohadnak meg húsz és harminc között.”

Gálfalvi György

A nemzedék időrendi kategóriának született, kezdetben pusztán annyit jelentett, hogy az apák után korban a fiak következnek. A bonyolódó társadalom termelte ki eredeti jelentésétől nem elütő, de lényegileg tágabb, most már társadalmi töltésű fogalmát. Nemzedék ilyenformán nemcsak korban megfelelő, de világnézetben, etikai tartásban is közös csoportosulást jelent. Mindenképpen némi (legalább személyi kapcsolatokban egymás számon tartó) szervezetséget feltételező kifejezés, nem úgy, mint a „mai fiatalok” vagy „középkorúak”.

A nemzedéki hovatarozás szerintem az érvényesülésben döntő jelentőségű. A kibontakozás, kiteljesedés — eufemisztikus kifejezés. Azonos világnézet, tudás nem mindenkit emel ugyanarra a társadalmi lépcsőfokra, s így a konkrét hatalom sokkal inkább az életkor függvénye, mint első pillanatra látszik. Aki (hála szüleinek) hamarabb indult, már befutott, mikor a következő még csak kopogtat az ajtón. Ha valamiféle természeti katasztrófa hirtelen eltünteté a most induló nemzedéket, látszólag meg sem éreznénk. Annál pótolhatatlanabb veszteség volna viszont a derékhad elnémulása. Az értékek döntő többségét ők hozzák létre, súlyuk vitathatatlan. Súly és lendület harcában a már kiforrott, de sziget-

egéniségekből álló derékhaddal szemben csak az egységes fellépés dönthet a lendület javára.

Nemzedéknek lenni — naptáron kívül is — eredendően feltételezi a közös fórumot. Intézményeken belül kialakult nemzedéki harc még soha nem hozott semmi jót. Irodalmi példa tücatjával akad, s még több arra, hogy fórum nélkül nincs csoportosulás. Illuzórikus bármilyen területen is nyílt nemzedéki csatározásokról beszélni, melyeket a „csoportok“, „klikkek“ jéghegy mödra vívnek — 90 százalékban a felszín alatt.

De miért legyünk mi nemzedék? Akarjunk-e s akarunk-e nemzedék lenni? A nemzedéki hangulatú cikkekre a besoroltak tiltakozása a válasz: nem vállalják a nemzedék-besorolást. Ennek pedig oka van. Nincs miért nemzedékké szerveződnünk.

A már hagyományokkal megkötött intézményekhez kell kapcsolódnunk, és ez csak egyénenként sikerülhet. Ami viszont nemcsak a nemzedéktől, az egyéntől is kompromisszumokat követel.

Nemzetiségi kultúránk esetében az első, némiképp tárgyilagos elemzés is megállapíthatja, hogy fejlődésünk egyenes vonalú és lényegében törésmentes, mindig kihasználta lehetőségeit. Nemcsak valamely erős nemzedék fellépése vezetett megújuláshoz, hanem a megújulás is teremtett nemzedéket, amit esetleg fáj beismerni. Nemcsak remekművekkel mérhetünk egy kultúrát: egy történelmileg nehéz korszak közmunkásainak is kijárhat a megbecsülés, ha másért nem, bár azért, mert ki-magasló csúcscok helyett folytonosságot teremtettek.

Szükség van-e arra, hogy megfogalmazzuk, mit akarunk, és mi az, ami megkülönböztet az előttünk járóktól? Igen, ha ezzel kezdeni is tudunk valamit.

Gáspár Sándor

Olyan vallomással kezdeném, amellyel mai ismerőseimet, barátaimat valószínűleg megdöbbenem: közösségi élmények átélésére képes, szociálbilis embernek tartom magam. Iskolás koromban mindig erős, összetartó osztály- és iskolaközösségről álmodoztam, s próbáltam kovásza lenni, mert hittem embernevelő erejében. Volt is részem Alma Materem jóvoltából néhány ma is felemelőnek érzett közösségi élményben. Hogy a nemzedéki kérdés nemcsak érdekel, hanem izgalmasnak tűnik számomra, abban nagy része van — gondolom — ennek a közben latenssé vált adottságnak, „közösségi“ voltomnak. S azt hiszem, nem mondok nagyot azal, ha a nemzedéki kérdés iránti fogékonyság, egyáltalán a nemzedéki élmény feltételének tartom általában a kollektivitás átélésére való hajlamot, képességet.

Mégis, úgy hiszem, a föltett kérdések megválaszolásakor különbséget kell tennünk a nemzedék és a közösség fogalma között. A nemzedékiség nem szükség-szerűen tartalmazza a közösség-jegyet, vagyis az együvértartozás érzéséhez, a közös vagy hasonló eszmények és célok tudatosulásához nem elég csupán annyit, hogy *egy* nemzedéket alkotunk. Nem is nevezném nemzedéknek azt az embercsoportot, amelyet csupán az évjáratok közelsége alapján hoznak e megjelöléssel közös nevezőre. Az évjáratban hasonló embercsoport csupán virtuálisan nemzedék: akkor válik valóóságosan azzá, ha közös célok, törekvések tudatosulnak benne. Hogy milyen *tudat* alapján fedezi föl egy nemzedék önmagát, az nyilván *létevel*, lét-feltételeivel függ össze. S mivel e determináló tényezők az élet folyamán fokozatosan vagy ugrásszerűen változnak, a nemzedéki tudat is változik. Nemcsak olyan értelemben, hogy egyszerű erősebb, máskor gyengébb. Komplex nemzedéktudat alakul ki: úgy is mondanám, hogy egyszerre több nemzedékhez tartozom. Lehet, hogy valamiféle nemzedéki „tudathasadás“, de bennem teljesen elkülönül egy lelkesült és lelkesítő hajlamú nemzedékhez és egy fenntartásokkal teli, minden pártosztól irtózó nemzedékhez való tartozás két élménye. Elkülönül a „Mienk lesz a világ!“ jelszóval átítatott kora-ifjúkori élményréteg és a rációfólió „Küzdj meg érte!“ kemény jelen ideje. Annak a nemzedéknek, amelyhez ma — virtuálisan — tartozom, még nem volt ideje teljességben fölfedezni önmagát. Tagjai — mint én — munkájukhoz így akarnak körülményeket teremteni. Azt hiszem, egyéni közérzetét befolyásolja az a felismerés, hogy pillanatnyilag egyesek számára az eszköz jelenti a célt. Ez az a létprobléma, amely majd a tudat szintjén esetleg nemzedéki ellentétek okozója lehet. Mert vannak előttünk és utánunk járók, akik készen kap-

ták, illetve készen fogják kapni mindazt, amire mi most éveket, anyagiakat és „idegieket” áldozunk. Természetes, hogy az ilyen, látszólag individuális törekvések pillanatnyi előbbrevalósága nem kedvez a közösségi célok tudatosulásának, egyáltalán a nemzedéki tudat kialakulásának.

Végül szeretném megjegyezni, hogy a nemzedéki kérdés nem foglalkoztat különösebben, azaz nagyobb mértékben, mint közösségi létünk általános problémái. Inkább a nemzedéki jegyeitől mentes baráti és munkaközösségek tagjának vallhatom magam, s ez összefugg az a meggyőződéssel, hogy a nemzedéki összetartozás tudata korántsem egyedüli kielézési formája az ember közösségélményének. Hogy a nemzedéki csoportképződés lehetősége mindig és a közösségi élet minden szterájában megvan, kétségtelen, de ez sohasem kerekedhet fölébe a közösségképződés másféle tendenciáinak. Véleményem szerint itt és most sokkal termékenyebb a nemzedékfölötti közösségek, legfőképpen a nemzetiségi életforma összetartó törekvéseinek, céljainak tudatosítása.

Cs. Gyimesi Éva

1. Szerintem minden olyan területen döntő nemzedéki szempontból, ahol az életérzés, a felfogás, eszmények döntik el egy ember szellemi vagy cselekvésbeli magatartását. Es ezt én másképpen el se tudnám képzelni. Úgy tűnhet, hogy csakis az előttünk járók félresöpprésével valósíthatjuk meg önmagunkat. Hogy az, amit csináltunk mi, mindig újak és fiatalok, az feltétlenül több — nemcsak esetleg divatosabb —, mint az előttünk járó nemzedék produkciója. Ezért bennem a nemzedékieskedés rossz érzéseket kelt. Ezért, valahányszor indiánüvöltést hallok, valahányszor azt látom, hogy kritikus csapatideológusként akarja pótolni tehetségbeli hiányait, mindig kétségbeesetten szorítom meg Karácsony Benő kezét, és ha nem tévedek, dr. Pap Averinnel én is rákacsintok a vihar kavarta porban derékig álló templomtoronyra, és oda is szólok neki: kitartás. Ez is elmúlik. A lényeg az, hogy az ember végezze a feladatát. Erejéből telően.

2. Régebben a helyzet más volt. A polgári társadalom kialakultabb volt. A sínek le voltak fektetve. Persze a polgári ideológián belüli felfogásról szólok. Így aztán az idősebbek bölcsőbbek is lehettek, mint mi: pontosan tudták, meddig lehet forradalmár egy ifjú, és ettől kezdve golyózza ki önmagát a világból. Ma a helyzet összehasonlíthatatlanul bonyolultabb. Azért is, mert a nemzedéki kérdés még az irodalomban is nagyon sokadrendű függvénye más, fontosabb kérdéseknek. Mert ma például egyik nemzedék a másikkal verseng, hogy elhozza a világnak az igazi irodalmat, és igaza van. De ki veti fel azt a nemzedékek feletti kérdést, hogy mi lesz a kommunikációval? Ki ért meg bennünket, ilyen és olyan nemzedékeket? És kit érdekel az, amit mi beszélünk? Hogy mire jó a nemzetiségnek a mi bölcsességünk — azt már fel se vetem.

3. Ez volna a legbiztosabb módja annak, hogy az alkalmi handabandázók gyorsan szétszaladjanak, és az egy hiten lévők (ha írók közt tartósan van ilyen) szorosan együttműködjenek.

4. Attól függ, hogy mit értünk e fogalmakon. Mert ha a *túlélés* azt jelenti, hogy az egyre ismétlődő nemzedéki rohamokat élte íróként túl az illető, akkor én ebben rangot látok. Ha a hatalmon levőkben azt keresik, hogy valóban meghozzák-e azt az áldozatot a közösségért, ami szinte kötelező, és nem azt számolják, hogy hány száz lejjel nagyobb a fizetésük, akkor szintén el tudom képzelni, hogy ez a megkülönböztetés sajátosságát rejt. De nem folytatom: *minden a jóindulaton múlik*.

5. Az én nemzedékem egy része „áldozati” nemzedék. Alapvető élményünk a hőksorszak. Mi még mindig arról akarunk beszélni, ami ma már egyeseket nem érdekel. És nincs mindig elég lelki erőnk, hogy felvegyük a harcot ezekkel, és arra sem, hogy hittel érleljük magunkban az anyagot, hiszen olyasminek voltunk részesei, aminek utánunk jövő egy raj sem: mozgásában láttuk a történelmet. Mi teljesült? Micsoda kérdés... Nekem most cseresmasternek kellene lennem a börgyárban.

6. Nem áll módomban a kérdésre válaszolni.

7. Adottság dolga. Földes például roppant érzékeny volt minden új életérzésre, hangra, hitetlenségre. Magam, ahogy előrehaladok a korban, mindjobban megértem az előttem járókat.

8. Sem utódja, sem boldog őse, sem rokona, sem ismerőse nem vagyok senkinek... Nem terhelek ezzel senkit.

- a) Amelynek tudata a polgári rendben,
- b) amelynek tudata a háborúban és a szocializmus hősi korszakában alakult ki.
- c) A szocialista államiság megerősödésével jöttek, akik szerencsésen megérték, hogy az irodalom leszerelt és hazamehetett szabadon csapongani. És papírsárkányt készíteni a gyerekeknek. (Amivel ő is játszik!)
- d) Az a nemzedék, amely a világalkotás gyönyöréből és kínjából nem vette ki a részét, amely emiatt bennünket tehetségtelen hülyéknek tart, s amely olyan magasan repül a valóság fölé, hogy Párizsból hamarabb meglátható, mint a Szamoshátról.

10. Van. A nemzetiség problémáihoz való viszonyulás szerintem a kötelező vizsgatárgy minden nemzedék számára. Itt dől el, hogy amit akartunk, miért akartuk, kinek — és egyáltalán. Ezek nem feltétlenül irodalmi követelmények. A nemzetiségi lét ezért sajátos kisugárzás.

Huszár Sándor

— — — — —

A nemzedék szerintem nem biológiai, még kevésbé naptári kategória. Különböző életszakaszokhoz tartozó egyének alkothatnak egy nemzedéket, s azonos életkorúak tartozhatnak különböző nemzedékekhez. A nemzedék alapkritériuma szerintem az eszmei közösség.

Természetesen a biológiai életkornak megvannak a sajátos jegyei. Az ifjúkor dinamizmusa, nonkonformizmusa, az öregkor higgadsága új és új színnel telíti a hitvallás formáit, de ezek nem tartalmi jegyek, hanem csupán formai különbségek.

A nemzedék akkor válik értékformává, amikor felismeri az adott társadalom előremutató erővonalait, tehát szükségszerűen avantgarde jegyei vannak. De azt is tudni kell, hogy jóllehet része a társadalom makro-rendszerének, ő maga mikro-rendszer, mert része ugyan a tömegnek, de éppen eszmei tisztánlátásával és elhivatottságával föléje is emelkedik.

Hogy kerültem-e konfliktushelyzetbe az adott történelmi valósággal? Igen, nagyon sokszor. Életem szakadatlan konfliktusok, lázadások és tagadás-tagadások spirálisán alakult, mert hisz az eszme az ideák összecsapásának tüzében formálódik. Szerintem, aki nem kételkedik, nem lehet avantgardista. Descartes szavait sokszor idézték: „Gondolkodom, tehát vagyok“, viszont ezt ki kell egészíteni azzal, hogy: „Kétkedem, tehát gondolkodom!“ Igaz, a konfliktusok tüzénél nemegyszer megégettem magam, de megérte, mert a meggyőződés nem más, mint az eszme egy mély motivációval való társulása, amely ha nincs, az ember egyszerűen nem tud mit kezdeni életével.

Kabán Ferenc

— — — — —

Ugy vélem, a nemzedéki csoportképződés lehetősége — ma és minálunk — általában korlátozott. A nemzedéki csoportképződés elindítója és katalizátora egy — az adott generációra az élmény erejével ható s egyben az előző generációktól elkülönítő — nagy társadalmi esemény, mely az általa meghatározott, ismét az adott nemzedéket jellemző célok és érdekek kialakulását eredményezi. Negyedszázada hazánkban a szocializmus építése az a társadalmi-történelmi folyamat, mely a felnövő generációknak meghatározó és közös élménye. Az alapvető fontosságú társadalmi célok, melyek e folyamatból következnek, s a mód, ahogyan ezek megvalósítása végbemegy, se nem igénylik, se nem teszik lehetővé a nemzedéki csoportképződést. Véleményem szerint ez a helyzet általában, ami viszont nem zárja ki a nemzedéki csoportképződés lehetőségét a társadalmi élet egy-egy szűkebb szférájában, például az irodalmi-művészeti életben.

Klinikus — azaz gyakorló orvos vagyok, s a medicina e területét a tapasztalati tudás elsődleges fontossága jellemzi. E tudást pedig csak az orvosi gyakorlat

révén lehet megszerezni, s ez igen nagy mértékben az időtényező függvénye. Mindazon egzakt, tudományos módszerek ellenére, melyeket a klinikai orvostudomány egyre kevésbé nélkülözhet, a gyakorló orvos gondolkodásmódját és judiciumát elsősorban elsajátított (s lehetőleg tudatos magatartássá szervezett) gyakorlata, intuitív képessége és praxisában érlelődő bölcsessége határozza meg. Így aztán a gyakorló orvostudomány változatlanul megmarad mesterségnek, a gyógyítás művészetének.

E hosszú bevezető azt a célt szolgálta, hogy megértessem, miként tevődnek fel a nemzedéki problémák az orvostársadalomban. A fiatal orvos, ha egyébként tehetséges is (ami ez esetben alapos elméleti-gyakorlati felkészültséget, szorgalmat, hivatástudatot, a logikus gondolkodás képességét és az intuíció adottságát jelenti), nemzedéki alapon nem fogja megreformálni mesterségét, itt ilyen természetű polémia, zászlóbontás és lényegében csoportképződés is egyaránt elképzelhetetlen, az abszurdum határán helyezkedik el. A nemzedékek közti viszony itt többé-kevésbé a mester—tanítvány viszonya, ha ez nem is korlátozódik csupán egyirányú hatásra. A mester—tanítvány kölcsönhatást jól illusztrálja az egyik jelentős, angol nyelvű belgyógyászati kézikönyv (Harrison's Principles of Internal Medicine, Sixth ed. McGraw-Hill Book Company) kiadónak ajánlása, mely fordításban így hangzik: „Mindazoknak, akik minket tanítottak, s különösen fiatal kollégáinknak, akik továbbra is tanítanak és ihletnek bennünket.”

Az általános orvosi karon végeztem Marosvásárhelyen. Egyetemi éveim egyik meghatározó élménye a Kapusy Antal dr.-ral kötött ismeretségem volt. Tőle nemcsak élettani ismereteket kaptam: hivatásomhoz való viszonyulásom kialakításában, az orvostudomány erkölcsi-világnézeti vonatkozásainak megismerésében és megértésében egyaránt segítségemre volt. Az orvosi oklevél megszerzése utáni mesterséges hivatásbeli fejlődésem nem annyira egy tanítómesterhez, hanem a marosvásárhelyi belgyógyászati klinikák munkaközösségeihez kapcsolódik, hiszen az e klinikákon töltött négy esztendő során tanultak alapján sikerült majd a belgyógyász szakorvosi minősítést megszereznem. S hogy kit, illetve kiket szeretnék tanítani? — hát erre szívem szerint csak ezt válaszolhatom: orvostanhallgató kollégákat az orvosi hivatás, a belgyógyászat gyakorlásának ismereteire és szépségeire, valamilyen marosvásárhelyi belgyógyászati klinikán.

Nemzetiségünk esetében van-e valamilyen sajátos jegye a nemzedéki problémának? Ilyen jegyek bizonyára léteznek, ezek meghatározására és leírására azonban a kérdés avatottabb ismerői vállalkozhatnak csupán. Inkább arra vonatkozóan mondanám el véleményem, hogy miben rejlik a nemzedéki kérdés jelentősége a romániai magyarság életében. A véleményformálásban és -fogalmazásban egyaránt segítségemre volt Gáll Ernő nemrég megjelent írása (*Érdek—érték—közösség*. Utunk, XXVIII. 12., 1973. március 23.). Ennek szellemében a nemzedéki probléma jelentőségét az egymást követő ifjú nemzedék nevelésében, a nemzetiségi önismeret fennmaradásának és fejlődésének biztosításában látom. Ez a nevelés magában foglalja a román nemzet és az együttélő nemzetiségek alapvető érdekei azonosságának tudatosítását, a közös célokért vívott harcra való mozgósítást éppúgy, mint a nemzetiségi mivoltot meghatározó elemek tudatosítását és megőrzését. Gáll Ernő szerint „a pusztá nemzetiségi lét nem cél és nem érték”. De cél és érték a meglévő kulturális és erkölcsi javak megőrzése és továbbfejlesztése, a romániai magyarság, egész hazánk dolgozó népe érdekében.

Koválszky Péter

1. A közösségi élet valamennyi megnyilvánulási formája tud a nemzedéki hovatarozás, összetartás jelentőségéről, és számol vele. Az emberi közösség, ha csak nem ama nagy E-vel irándó, elvont Emberiségről van szó, költői fogalmáról az emberek összességének, minden esetben, legyen az család, munkakör, szakmai társaság vagy egyszerűen csak társaság, tartalmazza az összes lehetséges, éppen életben levő nemzedékeket; s hogy ezek rész-kohéziója, a biológiai indíték alapján kibontakozó közös eszméi, „humán” jegyek értelmében léteznek, ez éppen annyira avizizmus, amennyire a többévezredes emberi társadalmi lét terméke is. E rész-kohézió megnyilvánulásainak elvi értékei döntik el, hogy mikor tekinthető csak primitíviának, értelmetlen, bosszantó akadálynak, s mikor tiszteletreméltó álláspontnak, komolyan veendő csoportjegyeknek.

2. Véleményem szerint csakis a fentiek alapján. Különböz lehet siralmasan túlozni és siralmasan nagylelkűnek lenni is.

3. Az, hogy „ma“, csak úgy kezelhető, olyan súllyal esik latba, mint az, hogy „tegnap“ vagy „holnap“. Tehát mindig lehetősége van a nemzedéki csoportképződésnek is, mint bármilyen más kombinációnak. Sem jobban, sem kevésbé.

4. Nagyon rossz a véleményem. Ezt az ostobaságot csak az hangoztathatja, aki ki tud mutatni a történelemből egy pillanatot, mikor egyetlen nemzedék volt hatalmon. Különböz tipikus ankét-kérdésnek tartom ennek felvetését; eddig még sehol máshol nem találkoztam ennek ilyen sarkított állításával.

5. Erről kérném megkérdezni nemzedékeket; vagy mikor már „hatalomra kerül“, vagy mikor már „túlélő“ leszen. Én még semmilyen felhatalmazást nem kaptam nemzedékeimtől (mellyel különben többnyire ankétok, körkérdések és kerekasztalok tematikájában kerülök csak össze) arra, hogy erről a dolgról nyilatkozzatok tegyek nevében, ha mégoly szerény kérdőíven is.

6. Nagyon gyakran van ilyen érzésem, hacsak nem tévedek azt illetően, hogy ama adottságok mindig történelmiak-e.

7. Bizonyára. Én próbálgatom, szakmai bravúrból.

8. Ilyen terjedelmes és veszedelmes lista közlésével nem terhelem szíves kérézemet.

9. Ha nem is titok, de szinte „katonai“ kérdés.

10. Van. Történelemben nyúló gyökerei vannak, hogy a fiatalok, nemzetiségünk esetében, mindig keményen kifogásolták azt, ahogyan egyesek az idősebbek közül adminisztráltak létkérdéseinket, közöttük az együttélés, a testvériség kérdését is. Utána lehetne nézni, mennyi alapja van ennek.

Lászlóffy Aladár

7. Rendszerint az író az, akinek ez a kérdés művészi feladatot jelent: a múltat tanulságként vagy akár példaként élénk állító, az előző nemzedékek társadalmi-történelmi valóságának egyéni vetületeit feltáró írói szándék az, amely ezt a problémát feszegeti. Az „utánélhetés“ vagy „előélhetés“ lehetőségének kérdése — mármint, hogy valóban lehetséges-e maradéktalanul beleélnünk magunkat mi, a jelen nemzedék az előbbi és a következő nemzedékek valóságába — végső soron gyakorlatilag azért fontos, mert ha megértjük cselekvéseik köz- és magánindítékait, ez segít bennünk önmagunk megismerésében és az utánunk következő nemzedékekkel való „kollaborálásban“.

Arra, hogy ez maradéktalanul lehetséges-e, nem lehet száz százalékos igennel válaszolni.

Az irodalmi beleélés (a múltba) akkor is jelen-meghatározottságú és szubjektív, ha a legtökéletesebb valóság-„látszatot“ kelti. Valóságtükröző, dokumentációs értéke, pedagógiai értéke azonban felér a történelemtudományéval, amely vagy hiányos, vagy ugyancsak szubjektív. Thomas Mann József-tetralógiájában korunk éppúgy benne van, mint a leírt korok, vagy akár Thomas Mann, az író komplex egyénisége, szellemi arca. Virginia Woolf izgalmas korátélései, időjátéka is csak ezt bizonyítja. Ami a jövő nemzedékek lelkivilágának előélhetését illeti, a jelen még inkább rányomja bélyegét az ilyen jellegű irodalomra: a sci-fi regények, filmek nagy része csakis a jelen elemeiből építkezik, túlnyomó részben rendkívül naiv és didaktikus módon. Nem tudok olyan irodalmi műről, amely „érdemben“ átélte volna még a legközelebbi nemzedékek tematikáját is. Az író, a költő közérzete — ma, amikor a nemzedékváltásban is „felgyorsult az idő“ — a szorongás, az az érzés, hogy nem egy nyelven beszélnek az egymást követő nemzedékek. Két versből idéznék ennek bizonyítására, Jékely Zoltán *Blokházy panaszai* (Kortárs, 1973. február) című versciklusában írja:

*Hallgatom őket: nyelvük már alig értem,
dühbe gurítanak rút szavaik,
s ahogy fölösen vájkálnak sebeikben —*

*Amde ők is felfedezik bennem a mást,
a régi mivoltában keserű idegent,
s visszariadva szöknek előlem,
félíg-szelídült vadak ösztönével,
torzonborz klánjuk sűrűjébe.*

Vagy említhetném Szemlér Ferenc *Agguló költő* című versét, amely azt bizonyítja, hogy ezt az érzést ma már tragikusan éli át a költő:

*Ő az a brontozaurusz,
mely tévedésből megmaradt
s botolva, bukva jár a dús
új erdőkön, új ég alatt.*

*Idegen réten más fülvek,
különös lombok néma fán
köszöntik, amint átüget
köztük csörtetve s tétován.*

*Hová tűnt, amit megszokott?
A jól ismert ős, buja táj
fölött a változás konok
s szívújájdító fuvalma jár.*

*Izma hiába óriás,
hiába ver erős szíve,
ha az erdők formája más
s bennök nincs mit keresnie.*

*Ki hallja bömbölni: a tág
mezőn útból még kitér.
De már nem értik vad szavát,
bármit mond s akármeddig él.*

Nem állítom, hogy a problémát kizárólag az irodalom szempontjából lehet vizsgálni; az azonban kétségtelen, hogy a nemzedékek közti kommunikáció, a megismerés egyik legnagyobb hatásugarú eszköze az irodalom: az utánélés és előlés jórészt általa történik; s mivel, Lukács Györggyel gondolkozva, a művészetben a szubjektív is objektív, elmondhatjuk: az előző és következő nemzedékek belső világa előélhető és utánélhető — de ez a lehetőség korlátozott.

Lendvai Éva

Mindig irigyeltem azokat a barátaimat, akik egy egész nemzedék terhét hordozzák vállukon, azaz bármi történjék velük, jó vagy rossz, mindig egy nemzedék nevében ujjonganak vagy káromkodnak. Nekem sohasem adatott meg a nemzedékhez való tartozás büszke tudata vagy kínzó gyönyörűsége. Ezért vallom be, pironkodva, a Korunk szerkesztőinek tíz kérdésére: nem vagyok illetékes a válaszadásra, mert sohasé voltam, pontosabban sohasé lehettem nemzedék...

Igaz, hogy a középiskolában meg a főiskolán én se maradtam társtalan, hanem komolyabb-komolytalanabb üdvtanokra hallgatva, magamhoz hasonló értelmiségre-menendőkkel készültem kisebb-nagyobb társadalmi közösségek megváltására; mire azonban beérhetett volna nemzedéki öntudatom (és öntudatunk), vagyis mire vállalva követelhetők volna ki helyünket és rangunkat legalább a szellemi hierarchiában (a társadalmi, gazdasági, politikai helyekről és rangokról nem is beszélve), addigra elért bennünket a második világháború arcvonala, s mire megint hallottunk egymásról egy teljesen más, megújult világban, addigra már se kedvünk, se időnk nem volt nemzedékként lépni fel, illetőleg nemzedékben gondolkozni. Örvendtünk, hogy egy-egy érettségi-találkozón láthattuk egymást néhányan, tíz, húsz évfolyam közös problémáit azonban se nem érzékeltük, se nem vállaltuk. Volt bajunk, dolgunk anélkül is éppen elég.

Különben, ha nem is vetem fel nemzedékem sorsát „világmeretekben“, elég, ha körülnézek magam körül, és máris kiderül, hogyan s miért nem váltunk mi igazából nemzedékké. Felírtam egy papírlapra száz nevet. Csupa olyan volt kollégámét, akikkel marosvásárhelyi s kolozsvári iskolákban terveztük együtt a jövődőt. Hova lettek? Van, aki fegyverrel vette ki részét az antifasiszta ellenállók harcából, de akad néhány, aki aktív fasisztaként szorult nyugati emigrációba közülük. Jó néhány egyetemi tanár neve szerepel e listán és még több falusi könyvelő. Egy lett csak világhírű művész; jó költő, író, szerkesztő, tudományos kutató annál több. Egyiknek gyára van Amerikában, a másik fegyveres ellenforradalmárként menekült el hazájából, a harmadik a szocialista építés országosan megbecsült szervezői közé tartozik. Van, akit fasiszták börtönöztek be, és vannak, akik a felszabadulás után kerültek börtönbe, sőt olyan is akad, aki diák, államférfi, egyetemi professzor, kétkezi munkás és akadémiai kutató volt sorban (egymás után) harminc év alatt. Micsoda nemzedék ez, amelyet nemzedékké válása előtt kapott már derékba egy világtörténelmi fordulat, s mire úgy-ahogy kezdte megtalálni helyét a világban, újabb történelmi viharok forgatták meg alaposan.

Nem, nem vagyok nemzedék — és tudom, hogy sokszor kárát láttam ennek, mert határozottabb, öntudatosabb, intégerebb lehettem volna nemzedéktársak között, nemzedéktársakkal osztva meg a gondot és a kikapcsolódás perceit. Így aztán legtöbbit a Korunk szerkesztői által megfogalmazott kérdőív hetedik pontjáról írhatnék, ha egyszer írnék ilyesmiket (nem fogok), hogy hát „utánélhető«-e az előző vagy »előélhető«-e a következő nemzedék »belső világa«? ” Annyi idézőjel van különben ebben a kérdőmondatban, hogy ez önmagában is gyanússá teszi az egész kérdést, és eleve kompromittálja azt, aki illetékesnek mondja magát ennél a paragrafusnál. Mit tehetek azonban arról, hogy életem bizonyos szakaszában egyidősnek érzem magam Gaál Gáborral és Nagy Istvánnal, most pedig néha Király Lászlóval, sőt — isten bocsá! — Tamás Gáspár Miklóssal is egykorúnak érzem magam (még akkor is, ha Gaál Gábor legfeljebb fiai közé fogadhatott egy időben, Tamás Gáspár Miklós pedig özönvizek előtti fura nagyapót lát csak bennem, és ezt nem is nagyon titkolja). Szóval: csak az irodalmi ízlés és a tánczenedivat is kétszer vagy háromszor változott meg radikálisan a nemzedékem emlékezetében élő negyven év alatt, de mindezeket a változásokat mi úgy éltük át, hogy nem éreztük szükségét életre-halálra kiállani a régiért, ami nem a mi művünk volt, viszont azzal se dicsekedhettünk, hogy velünk kezdődik az újság. Mi így voltunk nemzedék; ezért nem tartom magamat „nemzedéknek“.

A Korunk kérdőívének hatodik pontja pedig — „komolytalan“ („Volt-e valaha olyan érzése, hogy eszményei konfliktusba kerültek a történelmi adottságokkal?“). Mert ha egyáltalában nem beszélünk arról, hogy a negyvenéveseknél idősebbek mind olyan világból érkeztek, amelyben eszményeik mindenképpen konfliktusba kerültek a történelmi adottságokkal (és ehhez nem kellett kommunistának lenni), akkor is elmondhatjuk, hogy eszmények sohase békíthetők össze teljesen történelmi adottságokkal, mert ha teljesen összebékíthetők lennének, akkor nem e világban élnénk, hanem utópiák korában, amikor minden, de minden megoldódott már, amiért csak ezen a földön dolgozni, küzdeni, reménykedni érdemes. Ezért nem lehet úgy tenni fel a kérdést, hogy „volt-e valaha olyan érzése...?“ Emberségünk velejárója, hogy az eszmény elérhetetlen, és mégis eszmények nyomában járunk. Ezen pedig a szocialista társadalom annyit változtat, hogy tudományosan igyekszik felkészülni az eszmény és a történelmi adottságok ellentmondásából adódó konfliktusok feltárására és feloldására. Tapasztalatból tudjuk, hogy ez a munka mennyire „nem is kevés“.

Marosi Péter

Annak a korosztálynak és annak a társadalmi rétegnek az életében, amelyhez én is tartozom, két gyökeres változás következett be: az egyik a főhatalom megújulása 1918-ban, a másik a társadalmi rend forradalmi átalakulása 1944 után. Mind a kettő egy-egy új nemzedéket juttatott szóhoz nemzetiségi létünk szellemi övezetében.

Ha az első világháború után mi voltunk az első kisebbségi nemzedék, amely leszámolt a nagyhatalmi ábrándokkal, és „fajok találkozását“ kereste „az emberi értékek magaslatán“, akkor a második világháború után az új generáció azzal az

igénnyel lépett fel, hogy az osztálytársadalomtól fertőzött öregek helyére állva ő fogja felépíteni a nemzetköziség Közép-Európában is uralomra jutott formáját, a szocializmust. Ha az első háború után az öregek azt mondták nekünk, hogy a hagyományokkal szemben tiszteletlenek, megalkuvók, románbarátok vagyunk, akkor a második háború után az én nemzedékem azt mondta a fiataloknak: könnyű most legénykedni, amikor a szocializmus uralomra jutott, s nem a nemzetköziségért, hanem a faji gyűlölet szításáért jár börtönbüntetés. Ha 1918 után mi azzal álltunk elő, hogy kisebbségi közéletünkben az hivatott a vezetésre, aki az államnyelvet ismeri, s nem a sérelmi politikában, hanem társadalmi erőiben kell keresni nemzetiségünk megőrzésének, fejlesztésének biztosítékát, akkor 1944 után, amikor a nemzetiségi egyenjogúság megvalósult, előbb azt mondták nekünk, hogy elvtelen egységet akarunk, később, hogy provinciálisok és dogmatikusok vagyunk.

Nem hiszem, amit egyesek mondanak, hogy szellemi közéletünkben nincs határ öregek és fiatalok között, mert van örökifjú és koravén. Ezzel az öregek vigasztalják magukat. A szellemi rugalmasság természetesen nemcsak az életkortól függ. A kivételt azonban nem tehetjük szabállyá. Sem követendő példává azt, aki meglovagol minden konjunktúrát. Igenis vannak nemzedékek, és mindegyik kialakítja a maga eszmevilágát, mert nem mondhatja azt, amit nemzedékem nagyhatalús tanító-mestere mondott, írt a tiszteletreméltó mesemondónak: „Kuss a sírodba, szent öreg!” Az új nemzedék rendszerint új eszmékkel jön, azokat állítja előtérbe, azokért harcol és azokat akarja megvalósítani, mert megvalósításukra egyedül magamagát tartja alkalmasnak. Van aztán a hatalomszerzésnek egy egyszerűbb módja is, ha a fiatalok arra hivatkoznak, hogy ők az öregeknél jobban tudják csinálni, amit csinálni kell. Van tehát a nemzedékváltás útján történő hatalomszerzésnek egy forradalmibb és egy kompromisszumosabb módja. Lehet kapukat döngetni, és lehet beszivárogni. De a generációs problémák továbbra is megmaradnak.

A nemzedékek harcában és egymást váltásában természetesen mindig a fiataloknak van igazuk, mert ők a túlélők. A túlélő szab törvényt és értékkel. Amíg őt is túlhaladja egy még újabb nemzedék, és gyakran a nagyapák tanúi lesznek a fiak és az unokák összecsapásának. S némi kárörömmel rendszeren az unokák jávára szurkolnak. Az új nemzedéknek valójában csak akkor van igaza, ha valami jobbal, igazabbal jön, s nem folytatja halványabban azt, amit örökségül kapott. Különbözik a társadalom visszakívánja a „régiszip idöket“, s nem előre, hanem hátra tekint.

Közéletünkben, annak természeténél fogva, a nemzedékváltás mindig felvetette a nemzetiség és nemzetköziség helyes arányának kérdését. Minden nemzedék újrafogalmazta az új körülmények között azt, amiben nemzetiségi tudatunk nemzetiségi létünkötől lemaradt, és fordítva. A körülmények, a viszonyok, a helyzetek pedig fél század alatt többet változtak, mint századokon át azelőtt. Megértük azt, hogy román—magyar viszonylatban nem a kalapács és az üllő szerepe változik, hanem a román nép oldalán a romániai nemzetiségek fiai is az államhatalom szerves részeivé váltak. A fiatalság pedig a változó körülmények között semmitől sem idegenkedik jobban, mint attól, hogy apáitól származó kész formulákat erőltessenek rá. Ezért az örökhagyó legjobban teszi, ha minél gazdagabb örökséget hagy utódaira, de legyen annyi bizalma irántuk, hogy ne írja elő számukra annak felhasználási módját. Ezt úgyis hiába tenné.

Ez a válaszom a *Korunk* kérdései közül a *tizedikre*, amelyet a legfontosabbnak tartok.

Mikö Imre

1. A nemzedék fát fogalom. Elöször is körül kell határolnunk, milyen szerkezetű társadalmi formátumban vizsgáljuk szerepét. Nálunk fölfogható úgy is, mint atyák, anyák helyébe érö, munkában öket leváltó jelenség. Am úgy is értelmezhető, mint évjáratok szerint egymást követö fiatalok végtelen áradata. Ha így nézzük, akkor nálunk a nemzedékeknek a helyes arányú népszaporításra, a szellemi és fizikai munkában szükséges „örségváltásra“ való korszerű felkészülésen túl nincs más jelentösége, hiszen egymás sarkába lépnek. Az átlag szinte észrevétlenül veszi át egymás szokásait, ízlését, szaktudását, etikáját, munkaeredményük, tanulékonyaságuk, világfelfogásuk, igényességük, kezdeményezési készségük sem sokban különbözik az idösebbek átlagától.

2. Régebben, egészen pontosan a régi szerkezetű kapitalista társadalomban nálunk az egymással éles harcban álló osztályok lényegbevágó ellentétei a liberálisabb korszakban összemoszták a nemzedéki különbségeket. Apák, fiúk egyetértettek abban, hogy kit kinek kell leigázva tartani, vagy kik alól kell felszabadulni. Változott a helyzet az alapvető társadalmi ellentétek fokozódásával. Például a fiatalabb munkásnemzedékek, mivel a kommunista pártok a szociáldemokratáknál történelmileg jóval később jelentek meg, hatásukra amazok évtizedekre visszatekintő öregebbjeinél radikálisabban léptek föl, élesen szembefordultak a reformistákkal, forradalmi változásért küzdöttek. Később — szervezetük betiltása miatt, illegitimitásba szorulásuk következtében — az újabb, fiatalabb munkásnemzedékek egy része félre szorult, lemaradt, forradalmi munkásöntudata nem alakulhatott ki, nem is egy áldozatul esett a fasiszmus demagógiájának. Változás állt be a szocialista országok tegnapi uralkodó osztályainak fiatal nemzedékeinél is. Apáik liberális elnyomó politikájánál agresszívebb, majd egészen fasiszta irányba fordították a kormányzást. A legvadabb terrort, a legsötétebb sovinizmust és rasszizmust eszményítették. Alapvető osztályérdekeik azonban azonosak maradtak hűmmögő atyáikkal, s magukkal ragadva bukásba is vitték a „leamaradó öregeket” kegyetlenül védelmezett társadalmi rendjükért. Ugyanakkor a dolgozók osztályérdekeit következetesen védelmező „öreg-gek” egységfrontba tömörültek, s azt népfronttá szélesítve, pártjuk vezetésével magukhoz emelték a küzdelemből félreszorított fiatalokat, s megvalósították legfontosabb szocialista eszményeiket. Persze, mindkét táborban akadtak a másik táborba sodródó vagy ahhoz öntudatosan csatlakozó nemzedéki töredékek. Azok, akik a felszabadulás után csatlakoztak a szocializmus eszményeihez, ma már átfognak minden nemzedéket. Viszonyulásuk azonban az újhoz nagyon is különböző lehet.

Ha tudományosan felmérhető lenne, bizonyára meghökkentő eredményt kapnánk az egyedségtörökös- vagy kapitalista- és kulák-leszármazottaknál, s az olyanoknál is, akiknek életformájában, világfelfogásában még visszakisért a volt királyi vagy horthysta főtanfelügyelők s nyilas vagy vasgárdista kispolgári szülők hatása. Mindez viszont nem zárja ki a mi szocialista társadalmi rendünkben a múltból eredő, még lappangó nemzedéki sajátosságok elenyészését. Kivált akkor nem, ha a fejlődésből származó zökkenőket az idősebbek idejében felismerik s elhárítják, hogy veszélyes antagonista jelenségekké ne torzuljanak. A felismerés és elhárítás körül lehet a fiatalabb nemzedékeknek nagyobb szerepük is, hiszen ma minden téren ők vannak túlsúlyban, s nagyrészt az ő dolguk, hogy rendbe tegyék, amit az atyák esetleg elhibáztak.

3. Az előbbiekből következőleg nincs szükség nemzedéki csoportképződésre. A KISZ keretében, diákszövetségben kiélhetik fiatalosságukat.

5. Még nem értük el a kommunizmust. Attól várom, hogy azokat a nemkívánatos jelenségeket is megszüntesse, amelyek a szocializmusban még előfordulnak, s amelyekre én legalábbis nem számítottam.

Eszményeim konfliktusba keveredéséről csakis ilyen értelemben beszélhetnék részletesebben.

7. Az előző nemzedékek „belső világát” nagyon is átélhetik az utódok, hiszen ki mentes az anyák és apák hatásától, különösen, ha éltek is azt az életformát, mely rájuk volt jellemző? Akik pedig nem éltek, azoknak élményükké teheti a szocialista realista irodalom s az ilyen szociológia meg a józan marxista pedagógia és lélektan feldolgozásai, ha reálisan és szakadatlan a nemzedékek belső világának feltárásán is fáradoznak. A következő nemzedékek belső világáról csak sejtelmeink lehetnek, feltéve, hogy mai belső élményeik a külvilágból nem lesznek oly tartósak, hogy a távolabbi jövőbe is átszűrődjenek.

8. Mindenkit tanítómesteremnek érzek, aki nagyot alkotott a marxizmus továbbfejlesztésében és az irodalomban, többé-kevésbé mindenkit tanítványomnak szeretnék megnyerni, aki szépen, de még nem elég tartalmasan ír. Szeretném rávenni a korszerű nagy társadalmi problémák felkarolására, ha még lenne rá időm.

9. Azokat az évjáratokat különböztethetjük meg egymástól, amelyeknek élete részben a nagy fordulat előtti korszakra, részben az azutáni első évtizedre esik. Ezek romantikus szenvedéllyel vetették bele magukat a forradalmi átalakulás fergetégebe, s kissé visszahőköltek, midőn nem minden úgy formálódott, ahogyan őszintén szeretnék volna. Másrészt az utánuk következő évjáratokat említhetjük. Ezek már reálisabban, kritikusabban, de sokan tétlenül dohogva vagy éppen közbömbösen szemlélik az újabb társadalmi fejleményeket. Néha fellángolnak, s a dog-

matizmus visszaverése ürügyén azt is kivetnék a hajóból, amit okvetlenül meg kell tartanunk.

10. A fiatalabbaknak kell küzdeniük azért, amit mi, kidüllo idősebbek, még nem értünk el. Rájuk vár a pontos helyzet felmérése s az újabb tennivalók módjának feltárása, kivált a szociológia, az irodalom, a sajtó, a közművelődés más eszközeivel. Általában a közéletben, ahol már szavuk lehet. Szervezeti, szakmai, irodalmi együttműködésüket román nemzedéktársaikkal tovább szélesítsék a testvéri együttélés és barátság elmélyítése érdekében.

Nagy István

Stabil, általános érvényű, mindenben helytálló értékelés lehetősége csekély egy olyan kérdésben, ami mostanáig többé-kevésbé „tabu” volt.

1. Nemzedéki problémák mindig is voltak — és lesznek —, hiszen ezek egy-ideők az emberrel (öregek tanácsa...), sőt, a hordákban élő állatoknál is valami hasonló kimutatható.

Az eltérő viselkedés és elvárás oka abban is keresendő, hogy egyazon nemzedékhez tartozó egyének karakterszerkezetének olyan közös — biológiailag determinált — jellemzői vannak, amelyek sok vonatkozásban eltérnek a többi nemzedékétől, és konfliktusok okai lehetnek.

Ennek ellenére — úgy gondolom —, ha egy embercsoportról úgy beszélünk, mint fehérek, feketék, hosszú hajúak, tinnedzserek, fiatalok, öregek stb., megvan a lehetősége a hamis általánosításnak, mely hibás következtetésekhez vezet. Esetünkben, minden nemzedék keretén belül vannak ún. „tipológiai csoportok”, társadalmi típusok: liberális, tekintélyelvű személyiségek, dogmatikus és nyílt gondolkodású, konzervatív és rebellis típusok stb. Minden korosztályban vannak ügyeskedők, pozíciójukat saját kicsinyes érdekük szolgálatába állítók, a köz ügyét elhanyagolók, élsőködők, a szocializmus építését lassító bürokraták.

Magam nem tudnék körülhatárolni egyetlen olyan szférát sem, amelyben a nemzedéki hovatartozás különösen döntő jelentőségű lenne.

2. Éppen bonyolultságánál fogva az a társadalmi mechanizmus, mely által az éretlen egyének a társadalom öntudatos tagjává válnak, és a pontos mód (szokás), ahogyan a társadalom minden tagja (nemzedéke) átadja a társadalmi örökséget az utódoknak, egy olyan terület, amely egyaránt érdekel mindenkit, de különösen a szociológiát és a pszichológiát. Sokan megkísérelték magyarázatát adni azoknak a személyiségi hasonlóságoknak és különbözőségeknek, amelyek ugyanazon csoporthoz tartozó emberek között léteznek. Minden ezzel kapcsolatos elmélet és megfigyelt viselkedési modell azonban még vita tárgya. De kulcsot szolgáltat a személyiség — és ezáltal a csoport — megértéséhez általában, és azoknak a társadalmi erőknek az elemzéséhez, amelyek az egyének különböző személyiségeit formálják.

Napjainkban a fiatalabb nemzedéket számos sajátos probléma is jellemzi még. Gyakoribbá váltak például a korai házasságok, így a fiatalok szülőktől való függetlenségének korszaka meghosszabbodott. Igaz ugyan, hogy a társadalom határozza meg a nagykorúságot, a függetlenség, a házasság határát, férfiak és nők törvényes jogait, a politikai és társadalmi felelősséget, de az a mód, ahogy az emberek találkoznak, házasodnak és élnek, különböző a múlttól. A választási lehetőség kitégült: teljesen eltűnőben van az endogámia, mely a párválasztást bizonyos csoportra korlátozza. De megszűntek vagy megszűnőben vannak más, a választást korlátozó vallási, nevelési és egyéb tiltó befolyások is. A „tanultsági fok” fontosabbnak mutatkozik ma a párválasztásban, mint a társadalmi eredet, ami arra vall, hogy a kultúra csökkenti a társadalmi távolságokat. Mindez következménye pártunk politikájának, amely állandó hangsúlyt fektet az ifjúság erkölcsi-politikai nevelésére, az oktatás és a gyakorlat egységének elmélyítésére.

A vagyonöröklés lehetőségének megszűnése ma arra ösztönzi a szülőket, hogy gyermekeiknek „diplomát” adjanak. Így a gyermekek — szemben a múlttal, amikor az örökös átvette elődje társadalmi pozícióját, felelősségét s ezzel együtt fel-fogásrendszerét is — eltávolodnak szüleiktől, új, eltérő státust és szerepet vesznek fel.

Az előbbieknél látszólag ellentmond egy másik jellemző jelenség, éspedig az, hogy sok fiatal továbbra is a szüleivel lakik, de a kötelékek, melyek

szülőket, gyermekeket a függetlenség szakaszában is még összetartják, nem anyyira érzelmiiek, mint inkább gazdaságiak: a szülők továbbra is eltartják felnőtt gyermekeiket, akik nem hajlandók a termelésben elhelyezkedni. Ennek fordítottja ritkább!

Az összes évjáratok egyes rétegeire jellemző fő negatív változást így szemléltethetném plasztikusan: nagyapám, amikor gyermek voltam, egyetlen kiesett árpaszemet visszatett tarisznyájába azzal, hogy „Ezt hazavisszük!...” Ma nem teszi vissza ő sem, és öcsém sem. Ha valaki azt gondolná, hogy ez csak a parasztság egyes rétegeinek tudatára jellemző, az nézze rendszeresen a tv-ben a „Reflektor“-t.

Úgy látszik, a szocialista embertípus tömeges elterjedésére még várni kell.

3. A nemzedéki csoportképződés nemcsak lehetőség, hanem valóság. Az említett biológiai és társadalmi ismérvek meghatároznak egy-egy csoportot — esetünkben nemzedéket —, hiszen az egyéni viselkedés egyszerűsége és szórtsága ellenére is valamely csoport tagjainak jellemzőségeiben, viselkedésében (adott esetben politikai magatartásában) homogenizáló tendenciát fedezhetünk fel — legáltalában a többséget illetően. Minden csoportnak megvan a maga kialakult szubkultúrája, normája.

A nemzedéki probléma végső fokon egyének között, időben lejátszódó társadalmi kölcsönhatás, amelynek során az érdekek állandóan módosulnak, és a kapcsolatok változnak.

4. Egy nemzedéknyi időn belül valóban négy csoport különböztethető meg. Csupán az elnevezéseket kifogásolnám.

6. Állandóan olyan érzésem van!

7. Ugyanazzal az érzelmi intenzitással nem.

8. Nem volt tanítóm! Tanítványomnak szeretném tudni mindazokat, akik nem hajlamosak a romlásra.

10. Van.

Orbán János

1. Mit tegyünk ma? Mi lesz holnap? Mi van és mi lesz nemzedékünkkel, nemzetiségünkkel, az emberrel? Ahogyan ezekre a kérdésekre válaszolunk, talán ez határoz meg bizonyos (nem merev!) nemzedéki szférát.

2. Minden korban az a nemzedék jelenti a haladást, amely helyesen reagál a történelmi valóságra. A helyes „válasz” nem éveink számától függ, hanem halhatatlanságunktól. Marx vagy Picasso sohasem öregszenek meg.

3. Nemzedéki csoportképződésre ma nagyon kevés a lehetőség; ami van, az nem lépi túl a baráti közösségek keretét.

4. A legfiatalabbak csoportja az őszinte, éber, intellektuálisan „ellenzéki” gondolkodás legüdébb hajtása. Nonkonformizmusa tiszta.

5. Még nem valósult meg a szabad, autonóm ember eszménye.

6. Volt.

7. A különböző korok kérdéseire adott „helyes válasz” mindig „elő-” és „után-élhető”.

8. Mindenkit tanítómesteremnek tekintek, aki okosan és hasznosan tudott a népéért élni. Mindenkit tanítványomnak szeretnék, aki nem így gondolkodik.

10. Az előbbi kérdésekre adott válaszaim mind a sajátosságok jegyében fogalmazódtak.

Parászka Miklós

Úgy érzem, kissé nehéz feladat részletesen és minden kijelentést megindokoltan válaszolni az ankét tíz kérdésére; néhány sorban semmi esetre sem oldható meg. A nemzedékek viszonyának korunkra jellemző kérdései engem is foglalkoztatnak, és készülő ifjúságpszichológiai írásomban igyekszem rendszeresen kifejteni ide vonatkozó ismereteimet és véleményeimet. Itt és most az ankét első négy kérdésével kapcsolatban kívánok néhány gondolatot felvázolni; az utóbbi hat kérdés nem annyira a tárgyra, mint az avval kapcsolatos személyes élményekre és benyomásokra vonatkozik, ezért nem foglalkozom velük. Tehát:

1. A nemzedéki hovatartozás *nem* döntő jellegű a *közéletben*. Nem szükséges *döntő* jellegűnek kikiáltanunk ahhoz, hogy *fontosságát* elismerjük. A marxizmus régen állítja, de nemigen akad manapság olyan — önmagát és tudományát komolyan vevő — nem marxista szociológus sem, aki tagadná, hogy a döntő jellegű társadalmi tagozódások nem nemzedéki tagozódások, hogy a döntő jellegű társadalmi harcok, mozgalmak nem nemzedéki harcok és mozgalmak. Az elmúlt évtized ifjúsági mozgalmai a tőkés világban ismét csak ezt bizonyították: nincs nemzedéki tagozódás szerint kialakuló alapvető, hosszú távon cselekvőképes társadalmi erő. Az ifjú nemzedékhez való tartozás igencsak mulandó. A forradalmakat sohasem nemzedékek, mindig osztályok, rétegek, tömegek csinálják, és az ellenforradalmi vagy a konzervatív erő sem egy nemzedék — az „öregék” nemzedéke —, hanem egy osztály vagy annak rétegei. Köz hely, hogy minden nemzedék társadalmilag heterogén, ami nem zárja ki azt, hogy sajátos, nemzedéki jegyei minden társadalmi hovatartozás mellett általánosan érvényesüljenek. Nincs a közéletnek olyan területe, amely valamely nemzedék kizárólagos színtere lenne, amelyen ne fonódnának össze a különböző nemzedékek tevékenységei.

A magánélet területén viszont, például a szerelem, házasság, barátság viszonyaiban, a nemzedéki hovatartozás valóban döntő jelentőségű — legalábbis a legtöbb esetben az.

2. Nemzedéki problémák, nemzedékek közötti ellentétek valóban mindig voltak. Ezek általános alapja a különböző nemzedékhez tartozó egyének eltérő pszichofiziológiai jegyeiben keresendő. A fiatalok gondolkodásmódja, tapasztalatanyaga, életvitele mindig különbözött és mindig különbözni is fog az öregektől. Erre a pszichofiziológiai alapra épülnek azután a társadalmi okok: a társadalom nagy szerkezeti változásainak korában mindig kiéleződnek a nemzedéki ellentétek, és pedig minél mélyebb változásokról van szó, annál inkább, mert az idősebb nemzedékeket természetszerűleg több szál fűzi az elavult, megszűntetendő vagy átalakítandó viszonyokhoz, intézményekhez, mint a fiatal nemzedékét, amely *még nem helyezkedett el* ezekben a viszonyokban és intézményekben. Korunkban ehhez még a társadalmi változások sosem tapasztalt módon gyorsuló ritmusa, az életmód szakadatlan változásai, a mában egyre pregnánsabban jelentkező holnap problémái járulnak. Ezek a kérdések már *nem* lélektani, hanem szociológiai, illetve olyan objektív társadalmi kérdések, amelyek nem az egyéni fejlődés egyformán ismétlődő szakaszaiból, hanem a társadalmi helyzet mai vonásaiból adódnak, de amelyeknek nem megkerülhető társadalmilelektani következményeik is vannak.

3. Nézetem szerint a nemzedéki csoportképződés az előbbiekből következően *nem* csupán *lehetőség*, de realitás, szükségszerű realitás a mai világban.

4. A szóban forgó koncepció, úgy hiszem, lényegében racionális, némi megszorításokkal:

A „nemzedéknyi idő” kifejezést valami megfelelőbbel kellene helyettesíteni. Lényegében egy adott társadalmon belüli, azonos időpontban jelenlévő több nemzedékről van szó.

A c) és d) csoport tulajdonképpen egy és ugyanazon nemzedéket jelöli. A „túlélőkkel” és „hatalmon lévőkkel” szemben az „ellenzékiek” éppen azok, akik „a váltásra készülnek”, tehát a fiatalok nemzedéke, a társadalmilag *még nem* integráltak, azok, akik még nem vesznek részt a munkamegosztásban, az alapvető intézményekben még kívül állók nemzedéke. A fiatalok nemzedéke nem egyenlő a gyermekek nemzedékével, ez utóbbit nyugodtan kihagyhatjuk a felsorolásból, mert nem játszik közéleti szerepet. Ha az „ellenzékiet” nem a fiatalok, a váltásra készülő nemzedékével azonosítjuk, hanem külön csoportként kezeljük, akkor megint összekeverünk két dolgot; az antagonisztikus társadalomban ugyanis az ellenzékiség (lásd az első kérdésre adott választ) *nem* csupán és *nem* is elsősorban nemzedéki hovatartozás kérdése.

Roth Endre

Középiszkolás diák számára ilyen szinten *nem* szabad megfogalmazni a kérdéseket. Amikor az ember tesztel, mindig az átlagra gondoljon, az átlagos színvonalra. Tehát ilyen egyetemi szintű kérdésre biztos, hogy nagyon kevesen válaszolnak. Nekem is háromszor, négyszer el kellett olvasnom a kérdéseket, sőt

segítséghez is kellett folyamodnom, mégis maradt olyan kérdés, amelyre nem tudok válaszolni. Bocsánatot kérek ezért a bírálatért...

1. A közösségi életnek nagyon kevés olyan szférája van, ahol a nemzedéki hovatartozás döntő jelentőségű. Így a családban a gyermek növekedésével párhuzamosan ez a kérdés veszít jelentőségéből. Nem lehet döntő jelentősége az iskolában sem, itt ugyanis mint munkatársak és tanuló-felek állunk szemben (a tanárnak is van mit tanulnia még, s a diáknak még több). Ugyanez a helyzet bármelyik munkahelyen.

A nemzedéki hovatartozás viszont határozottan számít egy beat-koncerten vagy a rádió bömböltetésekor. Persze sok függ attól, hogy az idősebb nemzedék képviselője mennyire halad a korral, és meg tudja-e szeretni a modern zenét. A nemzedéki konfliktus döntő kérdéssé válik, ha a modern zenét és felfogást elítélő idősebbekkel állunk szemben.

2. Nemzedéki probléma volt, van és lesz. A nemzedéki problémák látszatra esetleg könnyen megoldódnak, de gyökerük: az alapvető problémák megmaradnak. Mint ahogy a kutya és a macska is nehezen férnek össze, a fiatalok és öregek között is mindig lesz „összezőrdülés”. A fiatal az újat akarja és pártolja, még akkor is, ha annak lényegét nem érti meg, az idősebb generáció pedig a régit. Minél kevésbé konzervatív valaki, annál inkább helyesli, annál jobban bele tud illeszkedni az új életformába (egyeseke utoléri a divatot, másokat a divat ér utol).

3. Ha egy család egy másik családot látogat meg, rögtön megjelenik a „nemzedéki csoportképződés”. A fiatalok az egyik szobába, az idősebbek a másikba húzódnak. Sokszor gondolkoztam azon, hogy a két generáció miért nem tud együtt szórakozni? Azért, mert „a fiataloké a világ”? De az idősebbek miért mondanak le a megváltozott „világról”? Vagy talán a „hatalmon lévő” illetlenségnek tartják azt, hogy fiatalosan szórakozzanak?

4. Elég nehéz és kockázatos egy „legfiatalabbnak” válaszolni erre a kérdésre. Ma már nem lehet megmondani, hogy milyen kortól tartozik valaki az idősebb nemzedékhez. Ez tökéletesen tőle függ. Tehát ezeket a csoportokat ma már nem lehet ilyen élesen körülhatárolni. Talán két szélsőséges csoport körvonalazódik mégis: a „túlélőké” (75–85 évesek) és a legfiatalabbaké (tizenévesek).

5. Erre a kérdésre nem tudok válaszolni, lévén hogy a „váltásra készülöket” képviselem. Hogy mi fog teljesülni abból, amit nemzedékem elvár, arról 30 év múlva mernék beszámolni.

6. Egy tündézszernek mindig van ilyen érzése.

7. Ez az egyéntől függ. Mégis könnyebb átélni szüleink lelki világát, mint „előlélni” gyermekeinkét. (Átélni egy belső ént annyit jelent, mint megérteni valakit.)

8. Inkább példaképemnek, mint tanítómesteremnek tartom egyik tanáromat (nem szabad neki elárulni!). Azon még nem gondolkoztam, hogy tanítványomnak kit szeretnék.

9. Nehéz kérdés. Elsősorban azt a nemzedéket, amely illegalitásban az életét kockáztatta a szocializmusért. Másodsorban azt a nemzedéket, amely beleszületett, majd belenőtt a szocializmusba. S végül a mi nemzedékünket, amelynek mindezt folytatnia kell. (Lehet, hogy ez a válasz egészen téves.)

10. A nemzetiségi problémákat, ha adódnak, meg kell oldani.

Suba Edit

1. Hol döntő a nemzedéki kérdés? Azt hiszem, a *hatalom* szférája az, ahol ez igen fontos. A fiataloknak várniuk kell.

2. A rendi társadalmakban valójában nincs is nemzedéki probléma: az inas inas, a mester mester, a lovag lovag, mindenki vár sorára. A modern ipari társadalmakban ez megszűnt, a fiatalság is érték lett — a régi Kínában például csak az öreg ember várhatott el tiszteletet. Ma a nemzedéki konfliktusok általában társadalmi csoportok érdekkonfliktusait reprezentálják, sőt világnézeti kollíziók is nemzedéki ütközésként jelentkeznek. A történelemben volt néhány nagy generációs csata, például Németországban Hölderlin, Schelling, Schlegel, Novalis, Jacobi, Hegel nemzedéke *ebből* a szempontból is roppant harcias volt — de ki emlékszik rájuk mint nemzedékre? ...

3. Igen jó véleményem van róla.

4. Túlélők, hatalmon levők, ellenzékiek, a „váltás” — nem tudom megítélni, de eléggé plauzibilisnak látszik.

5. Érintkezésbe kellene lépnem a válasz megadása céljából nemzedékem több tagjával. — Különben úgy tudom, hogy néhányan nem vártunk semmi különöset.

6. Vicces kérdés.

7. „Utánélés”, „előélés”: mindkettő lehetséges, egyik sem különösebben kellemes.

8. Évekig rohangáltam tanítómesterek után, de hol nem voltak, hol meg gyorsabban szaladtak, mint én, s csak a nyomukban felszálló porfelhővel találkoztam. Mindig vágytam arra, hogy tanítsanak, mert mindig szerettem volna tanulni. Kielégítetlen tekintélytiszteltem most megbosszulja magát. Természetesen mégis tanultam mesterektől, de sajnos, mind halottak. Szeretném, ha lennének tanítványaim (eredetileg tanárnak készültem) — de még nem tudom, hogy mit tanítanék nekik. Szeretnék egyszer egy kétéves Platón-kollégiumot tartani valakinek — különös tekintettel a kései művekre.

9. Huszonhatot.

10. Igen.

Tamás Gáspár Miklós

2. A nemzedékek mivolta és létezése, illetve szerepe nem jelentett mindig problémát. A nemzedékek mint társadalmi jelenség együtt fejlődtek az idővel. A XIX. század hozza magával az első nemzedéki problémákat. A nemzedékváltás stafétájának ideje lerövidül, és a közeledő új hullám már új ideálokat, új élet-felfogást, új lelkivilágot hoz a régi partokra. A nemzedékek közötti hasonlóságokról éppen ezért csak mint általános jellemvonásokról lehet beszélni. A megváltó tudatával veti magát az új generáció az élet forrágába; az új világ, amelyet megálmodott, szebb, jobb, emberibb, mint az előző; éppen ezért minden nemzedék egy kis forradalom.

Napjainkban a nemzedékek gyorsan váltják egymást. Az újabb nemzedékekre az eszme- és termésgazdagság jellemző. Építeniük, alkotniuk kell.

Legújabb nemzedékeinkre, többek között, az is jellemző — gondolok itt a kommunista nemzedékekre —, hogy céljuk jól meghatározott, és eszméik éteri magasságokban keresendők. Új nemzedék, új világnézet, új öntudat. A kommunista nemzedékek előtt nehezebb feladatok állanak. Az általános jellemvonás itt sem más, azonban két új feladat áll előttük: az eddig elérteket és az eddig kiharcolt sikereket már nem ledönteni vagy megsemmisíteni kell: egy, az eddiginél nagyobb és szebb világot kell ráhúzni a megelőzőre. Ezenkívül a nemzedékek most átfogóbb jellegűek; egy-egy mai nemzedékbe bekapcsolódik, vagy be kellene hogy kapcsolódjék minden fiatal, mert a nemzedéki kérdés most már a kommunisták társadalmi és emberi feladatává válik.

3. A nemzedéki csoportképződés lehetősége megvolt és meg is van. A szűkebb, elszigetelt nemzedékek azonban megszűnőben vannak. A csoportok lassan milliós családokká alakulnak. Mint a fejlődés egyik alapfeltétele, a nemzedékképződés, az új megjelenése és harca feltétlenül fontos. A lehetőség megvan, de ha nem volna meg, akkor meg kellene teremteni.

4. Szerintem az ellenzék a túlélőkkel azonos. A többi kategória megvan.

5. Nemzedékem — 1956-ban születtem — még nem érett meg: forr. Úgy érzem, ez a mostani nemzedék különleges helyzetben van. Robbanásszerűen fog jelentkezni, és a reá váró feladatokat meg tudja és meg fogja valósítani. Egyvalami azért mégis teljesült: várnak reánk, figyelnek minket. A világ kíváncsi és kételkedő, és ennek mi örülünk.

7. Nem. Úgy érzem, „előélhető” a következő nemzedék belső világa. Tudják mit? Kérdezzenek meg huszonegy év múlva.

8. Az élet. Tanítóim: Hemingway, Gide és Casanova. És egy barna kislány. Az eljövendő generációt szeretném tanítványomnak tudni.

9. Akik 1945 és 1960 között voltak húszévesek, akik 1960 és 1968 között, és a mai tizen- és huszonevések.

10. Van. Az elmúlt nemzedék nem tudta teljes mértékben megoldani feladatait. A mostani jó úton halad, és megteremti a körülményeket, hogy a következő nemzedék megoldhassa a megmaradt problémákat, valamint új célkitűzéseit megvalósíthassa.

Ulrich István

PABLO PICASSO: 1. AZ ÖREG GITÁROS (1903)

2. PARASZTASSZONY LÉTRÁN (1933)

AZ ISKOLA

ÉS A GYAKORLAT KAPCSOLATA

Az oktatás és a nevelés korszerűsítése napirenden levő kérdés. Intenzíven foglalkoztatja nemcsak a hivatásos nevelőket, pedagógusokat, hanem a politikusokat, közgazdászokat, a különféle területeken működő tudósokat, a közvéleményt — mindazokat, akik társadalmunk sorsát, jövőjét szívükön viselik. Talán a történelem folyamán soha nem összpontosult a figyelem a nevelésre olyan mértékben, mint ma. Okát nem nehéz megfejteni. Egyrészt az oktatás nagyarányú, mondhatni robbanásszerű fejlődésére kell gondolnunk, másrészt a társadalmi életünkben végbemenő gyökeres változásokhoz való állandó alkalmazkodásának szükségességére. Nem vitás, a nevelés szerepe arányosan nő a társadalmi élet fejlődésével. Növekvő funkcióit azonban csak úgy töltheti be, ha a társadalmi fejlődést, változást nemcsak mennyiségi gyarapodással követi, hanem minőségi átlényegülésben is. Ennek pedig sarkalatos következménye az étellel, társadalmi valóságunkkal való szoros kapcsolata, dinamikus fejlődéséhez való állandó alkalmazkodása.

A jó nevelés mindig igényelte a szoros kapcsolatot az étellel. A nagy, haladó pedagógusok, gondolkodók mindenkor hirdették ennek az elvnek a fontosságát. S mégis, a nevelés (gondolunk itt az intézményes nevelésre) igen gyakran lemaradt a társadalmi fejlődés ütemétől. Nyilvánvaló, ennek különféle társadalmi és osztályérdekekben, világnézeti és művelődéstörténeti okokban kereshetjük magyarázatát. De mindezeket túlmenően, a nevelés egyik sajátos funkciója — nevezetesen a hagyomány, a tapasztalat, a tárgyi és szellemi örökség átszarmaztatása — is ludas lehet bizonyos mértékben e helyzet előállításában. Kissé leegyszerűsítve arról van szó, hogy a felnövekvő nemzedéket a múlt tapasztalatán (értve ezen a társadalmi alkotások és értékek összességét) igyekszünk formálni, felkészíteni a jövő számára, amely mindig más lesz, mint a múlt, és más, mint a jelen. Ilyen összefüggésben vizsgálva a dolgokat, kétségtelenül kidomborodik a nevelés, az iskola hagyományőrző, hagyományművelő szerepe. Tiszteletreméltó szerep, nagy feladat! A haladó hagyományok ápolása, a társadalmi értékek átszarmaztatása a nemzedékek közti kapcsolatnak, a társadalmi élet folytonosságának, a fejlődésnek egyik fő feltétele. A nevelés e funkciójának eltűlése vagy éppen abszolutizálása azonban oka lehet bizonyos fokú konzervativizmusnak, lemaradásnak, a világos és előre mutató, perspektivikus szemlélet hiányának. Különösen ma áll fenn a veszély, amikor a társadalmi fejlődés egyre gyorsulóbb ütemének vagyunk tanúi, amikor a tudományos-műszaki forradalom érezteti hatását nemcsak közvetlenül a termelési folyamatban, hanem társadalmi életünk majdnem minden területén.

A nevelésnek és az oktatásnak lépést kell tartania e gyors fejlődés ütemével. Ez nemcsak azt jelenti, hogy alkalmazkodik a fejlődéshez, a

közvetlenül adódó új feladatokhoz, hanem főleg azt, hogy a nevelésnek a haladás hathatós tényezőjévé kell válnia, elsősorban azzal, hogy előre mutat, távlati feladatokat vállal magára.

Konkrétan ez azt jelenti, hogy olyan tulajdonságok, képességek, készségek és jártasságok kialakítására, olyan tapasztalat- és ismeretanyag elsajátíttatására kell törekednünk, amely hozzásegíti a gyermeket ahhoz, hogy nemcsak a jelen viszonyai között kapcsolódhassék be eredményesen a társadalmi életünk valamely területén folyó munkába, hanem magában hordja (legalábbis potenciálisan) az újítás, az alkotás lehetőségeit, az új viszonyokhoz, követelményekhez való aktív és gyors alkalmazkodás képességét.

Ma mind határozottabban rajzolódik ki az igény: a nevelésnek nemcsak az a szerepe, hogy „újratermelje“ a társadalmi embert, hanem új embertípus kialakítására kell törekednie, olyan gondolkodási, tevékenységi, magatartásbeli modellek megformálásával, amelyekben tulajdonképpen előrevetítődnek a holnapi valóságunkat jellemző fontosabb követelmények.

Ilyen szemszögből vizsgálva a mai nevelést, könnyen megállapítható lemaradása. S ez nem elszigetelt jelenség. Az UNESCO 32. genfi Nemzetközi Nevelési Konferenciájának dokumentumaiban ezt olvashatjuk: „A nevelés egyik gyenge pontja a társadalomhoz való alkalmazkodásának hiánya s a tudomány és technika gyors fejlődésétől való lemaradása.“

A korszerűsítésre törekvés tehát nem kampányszerű feladat, nem egy részterületre vonatkozik csupán, hanem mint állandó követelmény a nevelés alapvető funkcióit érinti, s átfogja egész területét. *Ilyen összefüggésben kell vizsgálnunk a nevelésnek a gyakorlattal, elsősorban a termelőmunkával való kapcsolatát is mint nevelési rendszerünk korszerűsítésének egyik alapvető feladatát.*

E kérdés jelentőségének alátámasztására felsorakoztathatnánk filozófiai, szociológiai, lélektani, pedagógiai stb. érveket, amelyek meggyőzően bizonyítanak a munka jelentőségét mind a társadalmi fejlődésben, mind pedig a személyiség kialakítására gyakorolt sokoldalú hatásában.

Ezeken túlmenően azonban meg kell állapítanunk, hogy a munkára nevelés szükségességének hangsúlyozása és intenzívebbé tétele konkrét, közvetlen társadalmi és nevelési feladataink megoldásából adódik.

Talán paradoxálisan hangzik az az állítás, hogy iskolarendszerünk gyors fejlődése, az általános és középfokú oktatás nagyarányú kiszélesítése nem járt együtt a tanulóifjúságnak a termelőmunkába való zökkenőmentes, kellő arányban növekvő bekapcsolódásával. Ezen a téren bizonyos nehézségek is merültek fel, s még ma sem szabadultunk meg valamennyitől. Való tény, hogy népünk általános kulturális színvonalának emelésében nagy eredményeket értünk el, s ebből az általános és középfokú oktatás is derekasan kivette a részét. Pozitívan könyvelhető el tanulóifjúságunknak az a törekvése, hogy minél nagyobb számban fordul a felsőoktatás felé.

E törekvés azonban nem jelentheti azt, pontosabban nem vezethet oda, hogy az ifjúság egyes rétegei idegenkedjenek a termelőmunkától. S ha ilyen helyzet előállt, annak az okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy oktatásunkban — főleg az általános iskolákban és az elmé-

leti líceumokban — nem szenteltünk elegendő figyelmet e kérdés konkrét megoldásának.

Amint pártunk főtársa, Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Országos Konferenciáján hangsúlyozta: „A közoktatás, főleg az általános oktatás egyik fő hiányossága, hogy nem biztosít olyan megfelelő képzettséget az ifjaknak, amelynek alapján gyorsan bekapcsolódnak a termelésbe. Ezért kell úgy megszerveznünk az oktatási folyamatot, hogy minden egyes szakasz — a tízosztályos iskola, a líceum — befejezésével az ifjú olyan ismeretek birtokába jusson, amelyek révén lehetősége legyen bekapcsolódni — amennyiben nem folytatja tanulmányait a felsőfokú oktatásban — valamely gyakorlati, hasznos társadalmi tevékenységbe.“ Ennek szellemében az azóta eltelt idő alatt egész sor intézkedést fogantatosítottunk. A gyakorlati-műszaki oktatás, egységes koncepció alapján, elfoglalta tantárgyrendszerünkben (az elemitől a főiskoláig) az őt megillető helyet. Eredményeikről is beszélhetnénk, de talán ennél helyénvalóbb, éppen a kérdés fontosságára gondolva, ha a tökéletesítés, a továbbfejlesztés lehetőségeire összpontosítjuk figyelmünket, s az egyes konkrét megoldásokon és eredményeken túl keressük e feladat olyan távlati szemléletének a kialakítását, amely szilárd tudományos alapul szolgáljon célirányos gyakorlati intézkedésekhez, hogy elkerülhessük minden esetben a kérdésnek a szűk praktícizmusra való leegyszerűsítését.

Nem mondok újat, amikor azt állítom, hogy iskolai gyakorlatunkban még fennáll ez a veszély, s ha pillanatnyilag nem is látszik olyan károsnak, fejlődésünk távlatainak tükrében ilyen esetben feltétlenül maradi módszerekről van szó.

Az oktatás és termelőmunka összekapcsolásának kérdésében, az ifjúság munkára nevelésében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a korszerű termelés sajátosságait, a technika és az ember viszonyát az új körülmények között.

Amint ismeretes, a tudományos-műszaki forradalom korszakában a gépesítés, az automatizálás, a kemizálás és egyéb tendenciák érvényesülése következtében fokozatosan csökken az ember közvetlen részvétele a munkafolyamatokban. A technika káprázatos fejlődése mindinkább megszabadítja az embert nemcsak a nehéz fizikai munkától, hanem a kezelési, műveleti funkciók nagy részétől is. Ilyen helyzetben állandóan növekszik a szolgáltató tevékenység aránya és színvonala, s az emberi munka egyre jobban eltolódik az alkotó tevékenység irányába.

A fentiek figyelembevételével nélkül nem szervezhetjük meg eredményesen a tanulóifjúság műszaki-gyakorlati képzését. Nemcsak arról van itt szó, hogy az elméleti és a gyakorlati oktatás állandóan szoros kapcsolatban maradjon, hanem arról is, hogy a korszerű technika elsajátítása folyamán a tanulók megértsék ennek emberi vonatkozásait, humanizáló szerepét, s az emberi alkotó tevékenység megtestesüléseként fogják fel a technikai vívmányokat, amelyeket azért hozott és hoz létre az emberiség, hogy élete könnyebb, szebb, gazdagabb, magasabb szintű, egyszóval „emberibb“ legyen.

A műszaki oktatás és nevelés sajátosságainak megállapításakor a technikai alkotások eredetéből és társadalmi-emberi szerepéből kell kiindulnunk. Mint ismeretes, a marxista filozófiai szemlélet tükrében a technikai alkotások fejlődésének forrása és értelme az ember és a ter-

mészet aktív viszonyában, a munka folyamatában keresendő. A természettel vívott harcban az ember arra kényszerült, hogy leküzdje munkárgánumának (kezének) gyengeségeit, tökéletlenségét, és saját fizikai, intellektuális képességei fölé emelkedve „mesterséges munkaeszközöket“ alkosson. Ezekkel az eszközökkel, amelyek kezdetben egyszerű szerszámok voltak, később pedig mind bonyolultabb technikai szerkezetek — gépek és automaták —, az ember hihetetlenül megnövelte fizikai és szellemi munkaképességét. Fokozatosan ezekre ruházta át saját munkafunkcióit. A technika története tulajdonképpen nem más, mint a dolgozó ember funkcióinak, képességeinek a technikai rendszerekre való átszármasztása. Minél fejlettebb a technika, annál több emberi intelligencia, emberi képesség tárgyiasul meg benne. Mint a természetre gyakorolt emberi tevékenység hordozója a technika megtestesíti az emberi ügyességet, leleményességet, virtuozitást, az ember munkájának termelékenységet. De ezen túlmenően — amint Marx rámutat — a technikát és fejlesztését úgy kell értelmeznünk, mint egy „megtárgyiasult megismerési erőt“. A technika nem más, mint materializálódott tudomány, amely ez utóbbi által felfedezett természeti törvények alapján működik. A mai fejlett technika sok nemzedék tapasztalatát, fizikai és szellemi tevékenységét, tudományos kutatómunkáját testesíti meg. Óriási elméleti és gyakorlati intelligenciát, alkotó fantáziát, kezdeményező képességet foglal magában.

A műszaki-gyakorlati nevelésnek, ha nem is követheti nyomon a technikai alkotások történetét, hozzá kell segítenie a gyermeket, az ifjút, hogy megértse a technika humanizáló szerepét, megértse azt az emberi és társadalmi teljesítményt, telítődést, amelyet a technika magában hord. (Persze a technikának az emberre és a társadalomra gyakorolt hatását nem vizsgálhatjuk a termelési viszonyok típusától függetlenül. Csak a kizsákmányolástól megszabadult társadalomban érvényesülhet korlátlanul a technika igazi humanizáló hatása.)

Az oktatásban a technika e szerepének kiemelése többek között azt jelenti, hogy a tanuló, amikor az egyes termelőeszközökről vagy folyamatokról tanul, gondolati síkon részben rekonstruálja azt a szellemi alkotó tevékenységet, amelyet ezek magukban hordanak. Ebben a szemléletben nemcsak az egyes technikai eszközök működtetéséhez szükséges készségek kialakításáról van szó (bár ezek is fontosak), hanem komplex elméleti és gyakorlati tevékenységről, amely messze túlhaladja a tantervekben erre a célra szánt órák keretét, és szervesen beépül egész oktatási rendszerünkbe.

Különleges szerep hárul e vonatkozásban a természettudományok tanítására. Azon túlmenően, hogy e diszciplínák gyakorlati, alkalmazott vonásait kiemeljük, a laboratóriumi, kísérletező órák számát növeljük, bizonyos technológiai ismereteket az illető tantárgy programjába iktatunk stb., a természettudományok korszerű oktatása azt is megköveteli, hogy a tantárgyi koncepcióban a termelés alapvető kérdései is kellőképpen érvényesüljenek. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a termelés szempontjából jellegzetes ismeretanyagot didaktikailag úgy rendszerezünk és sajátíttassuk el tanulóinkkal, hogy az oktatás menetében a termelés általános alapelveinek fokozatos és plasztikus megismeréséhez vezessen. Így a tanulók azt is meglátják, hogy az egyes szaktárgyi tudományos

ismeretelemeket hogyan használjuk fel a termelésben. Az ilyen tantárgyi szemlélet hathatósan hozzájárul a természettudományi szaktárgyak és a termelési gyakorlat élő kapcsolatának megvalósításához.

Nyilvánvaló, a termelőmunkára való nevelés nem szorítkozik csak az iskolai oktatásra. Sok más és hatékony útja van ezen kívül. Legfontosabb az üzemi gyakorlat, a tanulók közvetlen részvétele a termelésben. Egyes üzemek és iskolák együttműködése szép eredményhez vezetett ezen a téren. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez a nevelési szempontból igen hatásos tevékenység sem csupán szervezési kérdés. Ezen túlmenően igényes pedagógiai, módszertani útmutatások jelenléte égetően szükséges.

Kétséggkívül, a munkára nevelés problematikája semmiképp sem szorítkozik az eddig felvázolt néhány kérdésre. Sokkal bővebbek feladatai is, eszközei is.

Anélkül, hogy kitérhetnénk rájuk, megemlítjük csupán, hogy intellektuális és készségbeli összetevői mellett a munka iránti szocialista magatartás kialakítása központi helyet foglal el. A személyiség alapvető, meghatározó vonása ez. Kialakítása átszövi egész iskolai és nevelési tevékenységünket, de elsősorban, akárcsak a többi feladat, a munkában valósul meg. Régi igazság: munkával nevelünk munkára. De azonnal hozzá is kell tennünk: nem akárhogyan és nem akármilyen körülmények között. A kommunista nevelés nagy alakja, Makarenko, aki tulajdonképpen a munka segítségével nevelt át néhány ezer kiskorú bűnözőt, ugyanakkor élesen tiltakozott a munka nevelő szerepének „fetiszizálása” ellen, rámutatva arra, hogy nem megfelelő lélektani feltételek között a munka hatása a magatartás alakulására negatív lehet.

A munka sokoldalú nevelő hatásának elérése feltételezi, hogy mindenekelőtt biztosítsuk a helyes belső motivációs tényezők jelenlétét. A tanulók értsék meg munkájuk jelentőségét, társadalmi és egyéni szerepét, lássák annak célját és eredményességét. Nem kevésbé fontosak azok a feltételek sem, amelyek arra irányulnak, hogy a munka végzésének folyamatában olyan tulajdonságok és szokások kialakítására törekedjünk, mint: lelkiismeretesség, pontosság, felelősségtudat, kitartás, segítőkészség, együttműködés.

Az alkotókészség olyan munkában valósulhat meg, ahol a gyermek kereshet-kutathat, „felfedezhet”, aktívan részt vehet a munkafolyamat egész megszervezésében.

Ha az elméleti ismeretek elsajátításában igen helyesen hangsúlyozzuk az aktív módszerek jelentőségét, a tanulók önálló tevékenységének fontosságát, az audio-vizuális eszközök alkalmazásának a szükségességét, akkor ez még inkább érvényes a műszaki-gyakorlati nevelésben. Az egységes, az egész oktató-nevelő munkát átfogó szemlélet érvényes nemcsak a feladat- és tartalmi rendszerre vonatkozólag, hanem módszertani szempontból is. Mivel a műszaki-gyakorlati képzés szerves része az iskolai oktatásnak és nevelésnek, a pedagógiában is — tegyük hozzá: a korszerű pedagógiában — el kell foglalnia az őt megillető helyet.

IFJÚSÁG – STÁTUS ÉS SZEREP

A társadalom átrétegződési folyamatában olyan strukturális változásokkal számolhatunk, melyek alapvetően érintik az ifjúságkutatás elméletét és gyakorlatát. Többek között meg kell határozni a rétegződésnek azokat a legfontosabb ismérveit, melyek alapján felfedhetők a strukturális összefüggések fejlődési irányzatai. Továbbá tisztázni kell, hogy a társadalom alaprétegeinek egymáshoz való közeledése mint a társadalom alapstruktúrájában (osztálytagozódásában) lezajló folyamat hogyan függ össze a foglalkozási és egyéb csoportok további *differentiálódásával*. Következésképpen ki kell dolgoznunk a társadalmi rétegződés stratégiai célkitűzésének megfelelő jövőbeli modelljét.

Hol az ifjúság helye ebben a modellben, hogyan illeszkedik az egészbe, és melyek sajátos vonásai?

Nem kétséges, hogy az ifjúság maga is osztályok, rétegek, foglalkozási kategóriák szerint tagolódik; mivel ezek mindegyikének szerves része, munkamegosztásban elfoglalt helye, magatartása, elvárásai, társadalom- és értékfelfogása a megfelelő csoportéval azonos. De ez csak a kérdés egyik oldala. Az ifjúság mint e csoportok része sajátos helyzetben van. A sajátos helyzet sajátos vonásokat eredményez. Ez bizonyos vonatkozásban az ifjúság különállásához vezet mindegyik csoporton belül.

Feltevésünk szerint az ifjúságot elsősorban nagyobb fokú *egyéni átrétegződése* (mobilitása) különbözteti meg az említett csoportoktól, bár ez a különbség az egyes társadalmi-foglalkozási kategóriák esetében nem feltétlenül azonos. Ebből az következik, hogy az ifjúság *viszonylag homogénebb*, főleg a képzési, szakmai és általános műveltségbeli szintet, politikai-ideológiai nézeteket, személyiségmodelleket, eszményeket és értékorientációt illetően. Ez azonban nem zárja ki a nemzedéken belüli eltéréseket. Az ifjúság számára adott státus- és szereplehetőség az előző nemzedékekénél jóval *gazdagabb*.

Az ifjúság sajátos mozgása az adott strukturális fejlődésben valószínűleg az ifjúság átrétegződését vonja maga után. Ez számtalan vonatkozásban a társadalom holnap rétegződését ígéri, előrejelzi annak jövő modelljét. Társadalmunk *átrétegződése* elképzelhetetlen volna a státusrendszer fokozatos átalakítása nélkül. Bár ez az átalakulás a legtöbb korosztályt érinti, mégis inkább a fiatal népesség meghatározó élménye.

Ezzel a hipotézissel vág egybe az RKP Országos Konferenciájának előrejelzése: „Mélyreható minőségi változások következnek be az ország társadalmi struktúrájában. A gazdasági-társadalmi tevékenységben foglalkoztatottak száma 1990-ben több mint 11 millióra fog növekedni, s ezek közül 9,5–10 millió alkalmazott lesz. Még inkább fokozódik majd a munkásosztálynak szocialista társadalmunk fő társadalmi erejeként betöltött szerepe. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatott lakosság részaránya a foglalkoztatott lakosság egészében 1990-ig mintegy 50 szá-

zalékra emelkedik, míg a mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosságé 10—15 százalékra csökken.“ (*Jelentés Romániának a következő évekre szóló és távlati gazdasági-társadalmi fejlesztéséről, a társadalom tervszerű vezetésének tökéletesítéséről és a szocialista demokrácia fejlesztéséről, a pártnak a szocializmus és a kommunizmus építésében betöltött vezető szerepe növekedéséről a párt és az állam nemzetközi tevékenységében.* Előterjesztette Nicolae Ceaușescu elvtárs, a Román Kommunista Párt főtítkára az RKP Országos Konferenciáján. Bukarest, 1972.)

Nyilvánvaló, hogy ezek a nagy horderejű változások elképzelhetetlenek a fiatal nemzedék pályairányításának és felkészítésének *előzetes* tudatosítása nélkül. A fiatalok népességben rejlő tartalékok teszik lehetővé a munkaviszonyban állók arányának növelését a nem keresőkhöz képest, egy új munkásnemzedék kialakítását. Elsősorban és főként a fiatalok költözik faluról városra, s lép be az ipari termelésbe. Az ifjúság idejében történő átrétegződésének, a strukturális változásokba való beilleszkedésének legfőbb „műhelye“ maga a változó iskola, mindazokkal az intézkedésekkel együtt, melyek az oktatás és nevelés további tökéletesítésére irányulnak. Köztudott az iskola diszfunkcionalitása. Okai részben objektívek, részben személyiek: oktatási folyamat és gazdasági követelmények, iskola és társadalmi élet, egyéni törekvések és társadalmi szükségletek eilentmondására vezethetők vissza. E folyamat vezetése tudományos fokon nemcsak az eredmények, hanem az ellentmondások tudomásul vételét is megköveteli. A valóság feltárásában, a megfelelő nevelésügyi döntések előkészítésében nélkülözhetetlenek a társadalomtudományok.

Szükségesnek érezzük tehát az ifjúság mai, konkrét rétegződési viszonyainak feltárását. Ez véleményünk szerint csak megfelelő elméleti alapozással lehetséges, kidolgozott hipotézisekkel és módszerekkel. Felvetődik a kérdés: mi az ifjúság státusa és szerepe?

Mi az ifjúság?

Sokan azt tartják: az ifjúság *átmeneti időszak* a gyermek- és felnőttkor között. Szófejtő logikával: *serdülő* az, aki még serdül; *felöltt* pedig az, aki már felnőtt. A serdülőkort tehát felnőttet „farag“ a gyermekből. Mások a pszichofiziológiai tényezőket hangsúlyozzák. A fizikai és pszichikai változások szükségképpen megbontják a gyermeki harmóniát, és az új pszichofiziológiai valóság csak a felnőttkor határán jut ismét egyensúlyba. A serdülőkort tehát a neurózisok, lelki sérülések, stresszhelyzetek időszaka. Még azok a szakemberek is, akik különben társadalomlélektani vagy szociológiai szempontból végzik az elemzést, legtöbbször nem lépnek túl a „beavatási szertartás“ analógiáján. A serdülőkort ebben a felfogásban is csak közjáték, ideiglenes állapot, amelyben a serdülő elsajátítja a „felnőtt szerepet“, ez a folyamat tehát lényegében nem autonóm, a serdülőkornak nincs saját státus- és szereprendszere.

Az a lekezelő szülői közhely emelkedett itt tudományos rangra, mely szerint a serdülő gyermeknek érett, felnőttnek éretlen. A serdülőkort és általában az ifjúság tehát egy meghaladott (gyermeki) és egy még el nem ért (felnőtti) állapot közt elterülő „senki földje“. A serdülőnek nemcsak

a hangja „mutál“, hanem a helyzete is, s ez a „mutálás“ furcsa, ellenőrizhetetlen, hol a múlt, hol a jövőre emlékeztet. De vajon ebből az következik-e, hogy a serdülőnek nincs saját „hangja“? Vajon nem sajátos-e a hangszíne, s főként a mondanivalója, mely ha átmeneti is a folyamat egészéhez képest, adott időszakban mégis *viszonylag állandó*? Vajon nincs-e az ifjúságnak sajátos, jelenhez kötött státusa és szerepe, melyet nemcsak a múlt, hanem a jövőhöz mérve lehet megérteni, hanem önmagában is?

Erik Erikson az emberi élet ciklusában a serdülést olyan „*társadalomlélektani moratórium*“-nak tekinti, mely a nemi érettség bekövetkeztétől a felnőtt felelősségrendszer kialakulásáig tart. A serdülőkort tehát egyfajta *késleltetési helyzet*. A nemi érettség alkalmassá teszi a serdülőt a nemi életre, de nem hatalmazza fel rá, szexuális kapcsolatokat csak később létesíthet, házassági keretek közt pedig csak a felnőttkor elején. Fizikai és intellektuális képességei alkotó tevékenységekre jogosítják fel, neki mégis inaskodnia kell. Csak kivételesen végez társadalmilag konkrétan hasznos tevékenységet, hacsak a tanulást nem számítjuk annak. A termelőmunka felelőssége szintén a felnőttkor küszöbéig tolódik ki. A serdülő kialakuló öntudata, világnézete, értékrendszere, kötelességérzete, a társadalmi követelményekhez, normákhoz való pozitív vagy negatív viszonya mind azt bizonyítja, hogy megérett már a felelősségre, de azt a felelősséget is csak mint a jövő lehetőségét éli át, mikor egyenjogú félként léphet majd be a felnőttek társalmába; addig azonban meg kell elégednie a „felelőtlenességgel“. Úgy társadalmiasul, hogy átmenetileg magányosnak érzi magát. A gyermeki felnőttutánzásból, a külső tekintélynek való engedelmességből kilépve mind határozottabb vonásokkal rajzolja fel saját, autonóm eszményeit, de önállóságát mindaddig titkolnia kell, amíg be nem fogadja őt a felnőttek közössége. Más szóval sajátos serdülői STÁTUSÁnak nincs a valósághoz mérhető SZEREP-megfelelése, ha a társadalom csak gyermek- vagy felnőtt szerepeket ismer el.

Igaz, az ifjúság felfogható úgy is, mint az egyén fejlődésének egy szakasza: a serdülő már valóban nem gyermek, és még valóban nem felnőtt. De ebből semmi esetre sem juthatunk olyan ifjúságfelfogáshoz, mely elmosza azt a tényt, hogy e valamikor átmeneti életszakasz a történelmi változások következtében ma már az *egyén és közösség szempontjából egyaránt önálló fejlődési szakasz*.

Mert nem az a kérdés, hogy volt-e vagy van-e ellentmondás az ifjúság státusa és szerepe között. A kérdés az: örök-e ez az ellentmondás. Az életkor „eredendő struktúrájából“ következik-e elkerülhetetlenül, vagy ez az ellentmondás az életkori struktúrának csak egy konkrét történelmi-társadalmi megjelenési formája? Válaszunk a következő: a MAI IFJÚSÁG történelmileg más, mint az előző korok ifjúsága. Egyéni életszakaszából, egyszerű átmeneti helyzetből az *ember sajátos közösségi létformájává* vált.

Nemcsak arról van szó, hogy a fiatal népesség számbeli robbanásának korát éljük. Vagy nemcsak arról, hogy a serdülőkort szakasza meghosszabbodott. A gyökeresen új az, hogy az életkor társadalmi kategóriává válik, melynek saját dimenziói és viszonylagos stabilitása van. A társadalomban objektív módon jelentkezik ez a közösség (STÁTUS), de

Imecs Márton fotója

a társadalom nem biztosítja a serdülő számára az objektív folyamatnak megfelelő jogok és köteleességek szubjektív együttesét.

Az ifjúkor az első olyan objektív közösségi helyzet, melyben tudatilag megalapozódik az ember társadalmi természete. Véletlen, alkalomszerű csatlakozások helyett az ember tudatosan építi társadalmi kapcsolatrendszerét. Az ifjúság tehát csak annyiban társadalmi tény, amennyiben társadalmi tetté válik. Az ifjúság társadalmi tény, de csak abban az értelemben, amelyben társadalmi tett is; s ez az a társadalmi tény, amelynek kényszerűségét össze szoktuk téveszteni létrejöttével.

Az idő tehát a szociológiai értelemben vett ifjúság egyik legfőbb, talán alapvető dimenziója. Mint minden társadalmi tény, az ifjúságot persze *leíró* szempontból is vizsgálhatjuk, de lényege a *történelmiség*. Az ifjúkor a személyiséget a társadalmi lét olyan pályájára „lövi ki”, amelyen a „kezdősebességtől” sok minden függ a későbbiekben. Ez az életszakasz határozza meg az ember társadalmi személyiségét, s ez rakja le az ember társadalmi beilleszkedésének alapjait. A fiatal nemzedék társadalmi csoportjára az jellemző, hogy a benne lezajló folyamat csak időseikben képzelhető el. Az ifjúság társadalmi léte és tudata a jövőre irányuló, PROSPEKTÍV.

Ifjúságkutatásunk alapvető hipotézise tehát a következő: a keletkezés és létezés sajátos azonosságában megjelenő ifjúság tudományos és tényszerű vizsgálata csak akkor lehet igazán eredményes, ha feltárja a *jelenlegi, valóságos* és a *jövőbe vetített, eszményi* státus és a megfelelő szerepek dialektikus viszonyát.

Mai státusok — megálmodott státusok

A serdüléssel nemcsak a nemek differenciálódása s az ember fizikai és pszichikai egyéniséggé válása jár együtt. A serdülés *második születés*, társadalmi és erkölcsi vonatkozásban az ember ekkor lesz igazán egyéniség. A vele egykorúakhoz vonzódva olyan társadalmi csoportot alkot, mely éppen csoportvoltában tudatosítja (történelmileg meghatározott) viszonyát önmagához és a társadalomhoz. Egyén és közösség számára egyaránt a serdülőkor teszi tehát lehetővé, hogy felismerjen és tudatosan magáénak valljon egy olyan státus- és szereprendszert, mely nem független a különböző társadalmi, politikai, gazdasági és művelődési változóktól. Az ifjúság sajátos státusát és szerepét a családon kívüli és családon belüli viszonyok megváltozásában, a kapcsolatok új típusainak és formáinak kialakulásában kell látnunk. A család többé-kevésbé patriarkális világából a serdülő kilép a társadalmi kapcsolatok határtalan terébe. A társadalmi szerepek özőnében egy ideig az iskola, az informális kortárs-csoportok vagy az ifjúsági szervezetek szerepközvetítő funkciójára van utalva, melynek biztonságos köréből egyre közvetlenebb és tartósabb társadalmi kapcsolatokat teremt a felnőttekkel.

A serdülőnek mint a közösség tagjának ettől fogva kettős élettörténete van, életének szigorúan egyéni eseményeire mind társadalmibb vonatkozású „életrajz” épül rá. Egyre több elismerést és ezáltal egyre nagyobb felelősséget kap a közösségben, ahol helyét első fokon családjában, társadalmi osztályában, foglalkozási csoportjában elfoglalt pozíciója határozza meg, vagyis ahhoz a környezethez való viszonya, amelybe beleszületett. Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy a státusok és szerepek elsősorban és általában apáról fiúra szállnak (a kivétel csak erősíti a szabályt). Ez azonban nem jelenti az öröklött szerepek szolgálai másolását, már csak azért sem, mert családjában és társadalmi csoportjában elfoglalt helye nem teszi ezt számára lehetővé. Helyezete a szinte elkerülhetetlen „marginalitás”. Nem állít elő anyagi értékeket, tehát anyagi felelőssége sincs. A „családfőhöz” képest alárendeltségi viszonyban van, s ez a függőségi helyzet elsősorban a felnőtt szerepek elsajátítását írja elő számára. Oktatási helyzete azért hosszabbodik meg, hogy minél jobb felnőtt legyen belőle. Lehet, hogy ebben az ifjúságszemléletben egy tekintélyelvű, egyenlőtlenségen alapuló világ reflexeit érzük tetten, de a leírás hasonlósága ellenére sem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az objektív folyamatokat, melyek az ifjúság felnőtté válása valóságának és lehetőségének szembesítéséből fakadnak.

Másfelől minden új nemzedék társadalmi rétegződése új történelmi körülményekhez igazodik, mások a feltételek, mint az előző generációk esetében. Ebből viszont az következik, hogy ha a fiatal át is veszi szüleinek státus- és szereprendszerét, tudatosan vagy inkább öntudatlanul átgyúrja ezt az örökséget. Az is előfordulhat, hogy tartalmában és formájában radikálisan elütő státus- és szereprendszert épít fel magának. Persze az elsajátított szerepek nemcsak *családi vonatkozásúak* (foglalkozás, a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely, presztízs, életszínvonal, műveltségi szint stb.), nemcsak *mikroszociálisak* (társadalmi-gazdasági környezet, család- és személyközi kapcsolatok stb.), hanem elsősorban *makro-*

szociálisak (amelyek tehát az osztályviszonyokkal, a nemzeti hovatartozással, az illető ország és kor társadalmi-politikai jellegével függnek össze).

Az ifjúság státusának és szerepének ez a társadalmi meghatározottsága nem került el a kutatók figyelmét. Elsősorban az amerikai iskolához tartozó szociológusok vizsgálták ezt a kérdést, mégpedig abból a szempontból, hogy az ifjúság hogyan sajátítja el a felnőtt-szerepeket. A fiatal nemzedék státusának és szerepének sajátosságát főként a serdülés átmenetiségében látták, s szem elől tévesztették egyrészt a serdülők státusában és szerepében bekövetkező változásokat, másrészt e státus és szerep folytonosságát. Ifjúságfelfogásuk fő hibája mégsem ez. Pontosan annak a ténynek nem tulajdonítanak fontosságot, sőt egyesek tudomást sem vesznek róla, mely a mi felfogásunknak igen lényeges eleme, s amelyet mellőzve lehetetlen ezt a jelenséget a maga összetettségében, teljességében és dialektikájában feltárni.

Arról van szó, hogy a serdülő nemcsak hogy nem másolja le gépiesen elődeinek státusát és szerepét, hanem (még ha át is veszi) alkotó módon megváltoztatja azt. A serdülésnek jellegzetes vonása ugyanis a *jelen és jövő szembevetése*. Sokan éppen ezt nem veszik észre, pedig kézenfekvő, hogy éppen jelen és jövő dialektikusan ellentmondásos viszonyából ered a serdülőkor sajátos státusa és szerepe.

Az ifjúkor nemcsak az első önálló státus—szerep-együttes megvalósításának kora, hanem a jövőtervezés életkora is. A serdülő adott korba, országba, társadalmi-művelődési környezetbe születik bele, adott politikai és ideológiai tényezőkkel lép kölcsönhatásba, s közben — a nevelés termékeként — maga is adott státusba lép, pályát, életcélt, életeszményt választ. Az álmodozás, a tervezés kora ez, a vágyak tudatosításának kora.

Az ifjúság tehát múlt, jelen és jövő hármas feszültségében él. Nem pusztán előállított termék, hanem alkotás és önalkotás. Nem pusztán adottság, hanem cselekvés. Nem a felhalmazott tapasztalatok gépies összegezése és nem a jövő alternatíváinak ömlesztett szintézise, hanem helyzet és cél állandó szembevetése, a jelenlegi státus- és szereprendszer állandó újjáalakítása, átépítése s a jövőbeli státus- és szereprendszer állandó újratervezése. Az ifjúság tehát az adott korban és adott közösséghez tartozó ember önidentitásának első társadalmi jelentkezése, mely összeköti a spontán cselekvést a tudattal, a játékot a munkával, a konformálódást az autonómiával, a példaképet az eszménnyel, a mimesist a poézissal.

Mіндеzt egybevetve az a meggyőződésünk, hogy az ifjúság csak úgy értelmezhető és határozható meg, ha nemcsak mai státusát és szerepét vesszük figyelembe, hanem azt is, amit a jövőbe vetít magának. Az ifjúság fogalmát csak úgy tudjuk a maga mélységében és plaszticitásában megragadni, ha az ifjúságot *helyzet és keletkezés, jelen és jövő, valóság és eszmény* dimenzióiban gondoljuk el. Csak ebben az összefüggésben tárható fel és fejthető ki az ifjúság jellegzetességeinek és folytonosságának, állandó és változó vonásainak, konformizmusának és kontesztációjának, alkalmazkodásának és lázadásának, az „örökölt“ társadalmi, erkölcsi, művelődési értékeihez való immanens és transzcendens viszonyának bonyolult tartalma.

Státus és szerep objektív valóságába helyezve az ifjúság tehát az a társadalmi kategória s ugyanakkor az emberi fejlődésnek az az életkori

szakasza, mely létében és tudatában egyaránt feszültségektől terhes, s ezt a feszültséget az ifjúság követelte és az ifjúság számára biztosított mai státus és szerep, valamint a jelen és jövő státus- és szereprendszerének dialektikusan ellentmondásos viszonyával magyarázhatjuk.

A modern társadalom létrehoz egy társadalmi realitást — az ifjúság aránya a teljes népességben (ha nem is egyformán), de *minden* társadalmi osztály és réteg sajátos valóságaként jelentkezik, időben is tágul az ifjúság alsó és felső korhatára (12—20 év). Jól meghatározott gazdasági és társadalmi vonatkozásokban azonban nem biztosítja számára a státusának megfelelő szerepet, marginális helyzetben tartja, továbbra is átmeneti, kétértelmű valóságként számol vele. A valódi státus és a számára előírt szerepek, a nagykorúság valódi és társadalmilag szentesített korhatára, a szubjektív és társadalmi lehetőségek ellentmondása valamennyi érintett országban az ifjúság elidegenedéséhez, frusztrációjához vezet, szembeállítja az ifjúságot nemcsak a felnőttekkel, hanem a társadalom egészével, a különbségeket ellentétekké élezi, a megszakítottság és folytonosság természetes egységét „szakítássá“, a nemzedékek közti „szakadékká“, „nemzedéki konfliktussá“ merevíti. És fordítva: csak az ifjúság sajátosságainak elismerésével, a státusának megfelelő szerep biztosításával lehet a serdülőket „bevonni“ a társadalmi változások dinamikus folyamatába. Ebben a folyamatban az ifjúság egyrészt különösségében, másrészt az egészszel való szerves egységében egyszerre állandó és változó tényezője az egésznek.

Hazai körülmények között a társadalmi struktúra és a politikai élet demokratizmusa, az ifjúság mozgékony valóságával, gondjaival és elvárásaival számot vető döntési tényezők megteremtik annak lehetőségét, hogy az ifjúság ténylegesen részt vegyen a társadalmi élet tökéletesítésének folyamatában.

Abból kiindulva, hogy egész társadalmunk felelősséggel tartozik az ifjúság neveléséért és önmegvalósításáért, az összes nevelési tényezők összehangolásával párhuzamosan az ifjúság önnevelő szerepét kell hangsúlyoznunk. Az ifjúság saját társadalmi-politikai gyakorlatában a munka és tanulás révén, az ifjúsági szervezetekben folytatott tevékenysége alapján modellálja saját személyiségét.

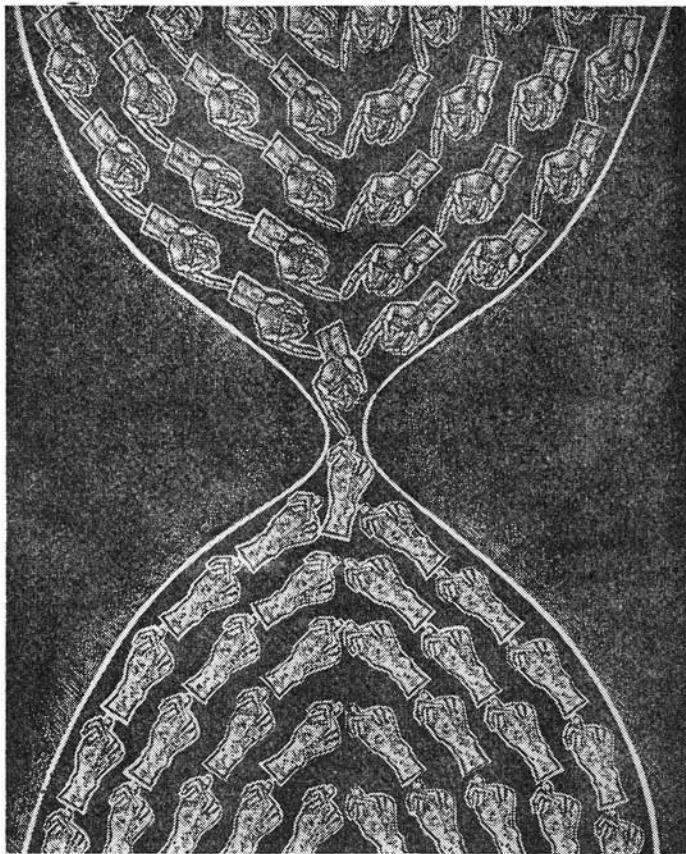
Ebből a távlatból nézve az ifjúság társadalmi beilleszkedése nem gépies konformálódás, nem az adothoz való passzív alkalmazkodás, hanem az integrált és integráló, minden objektív és szubjektív feltétel dialektikus viszonya. Nem adaptálódás, hanem elkötelezettség.

Mert a szocializmusban is — és különösképpen a szocializmusban — az ifjúság társadalmi beilleszkedése tulajdonképpen azt jelenti, hogy a társadalmi változásokat előidéző tényezőként, a haladás tényezőjeként lép fel.

Ha tehát a valóságnak megfelelően az ifjúság sajátos társadalmi státusának elismerése mellett foglalunk állást, amelynek alapján fel lehet tárni az ifjúság helyét és sajátos mozgását a társadalmi átrétegződési folyamatban, nyilvánvaló, hogy el kell ismernünk ennek a státusnak sajátos attribútumait; rámutattunk már, miért nem tekintjük az ifjúságot egyszerű átmeneti életszakasznak. Ha elismerjük, hogy az ifjúságnak saját státusa

van, tehát társadalmi jellegzetességeinek bizonyos határok közt viszonylagos stabilitásáról beszélhetünk, erről az alapról pontosabban meghatározhatjuk, milyen az az *átmenetiség*, mely az ifjúság egész státus- és szerep-rendszerének sajátja. Valóban, a fiatalokra az jellemző, hogy átmeneti státusuknak megfelelő, adott időszakban mégis összefüggő szerepeket „próbálnak magukra“. A szerepek másik sajátossága, hogy egymás mellett léteznek, s ez a szerepeknek az ifjúságra oly jellemző sajátos „játékát“ eredményezi, melyben a szerepek vagy megfelelnek, vagy ellentmondanak egymásnak. A tanuló vagy az egyetemi hallgató státusa és szerepe a legtipikusabb ebben a tekintetben. Egyszerre őrzi meg eredeti társadalmi kategóriájának státusát, s lép be időlegesen új, sajátos szereplehetőségeket biztosító státusokba. Feltűnő, milyen kiemelkedő szerepet játszik az ifjúság homogenizálódásában az oktatási rendszer, különösen a szocializmus feltételei között, bár mint számos hazai felmérés bizonyítja, mind a homogenizálódás, mind az egyéni mobilitás a mi feltételeink között is bizonyos megnevelésekkel jár együtt, főleg ami a családi környezet hatását illeti. Akárhogy tekintjük is, nyilvánvaló, hogy az ifjúság számára nem kivételes eset, hanem szabályszerűség, hogy egyik átmeneti státusból a másikba lép, és hogy ezzel párhuzamosan *különböző konvergens és divergens szerepeket* tölt be, míg el nem jut a *felnőtt-szerephez*. Az ifjúság státus- és szerepsajátosságainak kutatása az egyik lehetséges — és véleményünk szerint szükséges — konkrét megközelítési módja a társadalmi átrétegződés általános vizsgálatának.

Muhi Sándor: Ellentmondás

HIPOTÉZIS A NEMZEDÉKEK KETTŐS NYELVÉRŐL

Mottó: Ints, és menj tovább...

1.1. Abból az empirikus tényből kell kiindulni, hogy minden ember több nyelven beszél. Anyanyelvét — vagy az anyanyelvként használt nyelvét — legalább két alapvető jelentésrendszerben használja. Az első a partikuláris szféra: szerves kisközösségeiben, ahol általános életmegtényilvánulásait valósítja meg, azt a nyelvet beszéli, amelyet az emberi nem fejlődése alakított ki. Második a társadalmi szféra: azokban a közösségekben, amelyekben alkalmazkodásának társadalmi formáit valósítja meg, azt a nyelvet beszéli, amelyet helyesnek vél.

1.2. A nemzetiség, az esetek többségében, partikuláris közösségeiben anyanyelvét, társadalmi érintkezéseiben a többségi nyelvet használja, ezért a két jelentés többnyire más nyelvhez kapcsolódik.

1.3. A viszonylag azonos időben született emberek alkalmazkodása nagyjából azonos formákban zajlik le: nemzedéknek tekinthető az a potenciális közösség, amely azonos jelentésű nyelvet beszél. A köznapi nyelven túl minden közösség létrehozza társadalmi érintkezésének sajátos nyelvét, amely nem egyéb, mint az általános emberi alkalmazkodás nyelvének lefordítása a konkrét viszonyokhoz való alkalmazkodás nyelvére. Ezért a nyelv egyrészt kifejezi az emberi nem törzsféjlődésében elért konkrét színvonalat, illetve a természet, a természetivé lett társadalom kommunikációját, másrészt viszont azt a módot, ahogyan az emberek intézményi-hatalmi viszonyaikkal kommunikálnak, vagyis ahogyan a magatartásban ezt tudatosítják.

1.4. Tudatosítani: társadalmi szférába emelni az egyént. Az intézmények nyelve tudatosítja azokat a lehetőségeket, amelyek természetükben mint objektív viszonyok kifejeződésében megtestesülnek. Az ember „beleszületik adott viszonyokba“, ám e viszonyokat a társadalom intézményein keresztül veszi tudomásul.

1.5. A második nyelv a hatalmi struktúrákhoz való alkalmazkodás nyelve. Ebben fogalmazódik meg, hogy az emberek miképpen látják vagy miképpen kívánják látni helyüket és viszonyukat ebben a struktúrában, illetve az, hogy miképpen kívánják *láttatni* önmagukat e struktúra képviselőivel. Vagyis e második nem csupán aktuális társadalmiságuk kifejezője (a), hanem illúzióik (b) és az illúziók valóságnak-láttatása (c) is ezen a nyelven történik.

1.6. A „személyes vélemény“ az első nyelven, az intim kisközösség nyelvén fogalmazódik meg. A társadalmi és hatalmi szférával szemben tanúsított magatartást ezen a nyelven vizsgálják felül, ezen a nyelven fejeződik ki az elvárásokból fakadó magatartással kapcsolatos egyéni vélemény.

1.7. Mivel az alkalmazkodás nyelvén a társadalmiság fejeződik ki, a második nyelv egyúttal az eszmények nyelve is. Így az eszmény és a

cél (az alkalmazkodás megfelelőnek talált formái) azonos nyelven „beszélnek“, amelyet le kell „fordítani“ az első nyelvre. A fordítás eredménye: pragmatikus cél és elvont eszmény. A cél pragmatikus, mert a társadalmi alkalmazkodás kisközösségi eredményességét (illetve a lehetséges gyakorlati következményeit) fogalmazza meg, az eszmény elvont, mert elszakad természetes közegétől, a társadalmiságtól.

1.8. Ezért a célok, illetve az alkalmazkodás megvalósított formái válnak az elvont eszmény konkrét tartalmává: feszültség jön létre az eszmény tisztasága és a céllá degradálódott tartalom között. E feszültség feloldható, ha a társadalmi mezőben a két szféra, illetve a két szférát kifejező nyelv között az érintkezés szabad, vagyis ha közvetlen viszony van a kisközösségek (egyének) és a társadalmi kifejező hatalmi szféra között.

1.9. A degradálódás másik formája az egyéni (kisközösségi) célok elfedése az eszmények felhasználásával: a reális takarása az ideállal. Az ideális ilyen felhasználását elősegíti az, ha a hatalmi szféra maga is ilyen értelemben használja fel az eszményeket, vagyis ha a csoport céljait eszményként állítja be. Ilyenkor az egyéni célok formája az eszmény, tartalma a kisközösség közvetlen érdeke.

1.1.1. A célok eszményesítése, illetve az eszmények felhasználása a reális elfedésére az adott intézményi rendszer elvárásaiból következik, ezeket az elvárásokat viszont döntően a gazdasági viszonyok határozzák meg.

1.1.2. Tehát abból az empirikus tényből kell kiindulni, hogy a nemzedékek magatartását a gazdaság, a hatalom és a kisközösségek közötti viszony határozza meg. A nemzedéki különbségek önmagukban banális biológiai különbségek, ám a második nyelvben kifejeződő alkalmazkodás tekintetében az időbeli egymásra-következés tartalmat kap: e tartalom a *már* és a *még nem* kialakított viszonyok különbségeit fejezi ki.

1.1.3. A különbség már önmagában konfliktus forrása lehet, de a különbség önmagában még nem szükségszerűen konfliktushordozó. Ha egy nemzedék két nyelve között közvetlen viszony van, vagyis ha a partikuláris szabadon megy át a társadalmiba, és a társadalmiban a partikuláris önmaga lényegére ismer, akkor az új nemzedék a két nyelv szabad mozgásában önmaga számára elfogadható eszményt ismer fel.

1.1.4. Az eszmény nem egyéb, mint az a mód, ahogyan egy nemzedék megfogalmazza saját létének hiányosságait: ám a hiányosság lehet „tartalmas“ vagy tartalmatlan. Tartalmas akkor, ha a szabadság reális korlátait-határait fogalmazza meg, vagyis ha benne a stratégia fogalmazódik meg; tartalmatlan akkor, ha csupán a közvetlen gyakorlat, a taktika. De tartalmatlan akkor is, ha önmagát megvalósultnak tudja, vagy önmagát megvalósultnak tünteti fel, vagy azt mondja, hogy megvalósult, noha tudja, hogy nem.

a) Önmagát megvalósultnak tudja: ez a hatalmi szféra illúziója, az a biztonságforrás, amely lehetővé teszi számára, hogy higgyen önmagában.

b) Önmagát megvalósultnak tünteti fel: ez a lét hiányosságainak elleplezését célzó forma. A társadalmi, illetve a társadalmi hordozó és kisajátító tudja, hogy nem képes a reálist megfogalmazni, ezért a hiányosságokat így kompenzálja.

c) Önmagát megvalósultnak mondja, noha tudja, hogy nem valósult meg: ez a forma az elfogadott és a lényegéhez tartozónak minősített kettősség, amely mindenképpen konfliktust fejleszt ki.

1.1.5. A nemzedéki konfliktusban a két nyelv kettős viszonyát figyelhetjük meg. Egyrészt az egyik — az idősebb — nemzedék tudja, hogy nyelve kettészakadt, másrészt a másik — a fiatalabb — nemzedék ezt a helyzetet bűnösnek érzi, egyrészt az első ezt a kettősséget az alkalmazkodás diadalaként közvetíti, másrészt a másik e diadalt vereséggént sajátítja el. Egyrészt az egyik — a fiatalabb — nemzedék tudja, hogy nyelvének egysége csak önmagában való egység, amely nem fejez ki semmiféle pozitív társadalmiságot, másrészt a másik — az idősebb — ezt a magatartást bűnösnek látja, egyrészt az első az önmagában való egységet önmagáért valónak hiszi, és az alkalmazkodást a társadalmiság elvetésében véli megtalálni, másrészt a másik ezt a diadalt vereséggént sajátítja el.

1.1.6. Miután e kettős vereség így vagy úgy tudatosul, problematikusá válik a nyelv maga is. Bármelyiken beszél, mindenképpen érzi a valóság hiányát, a lényeg hiányát, ezért mindkettőt csak látszatok hordozójaként tudatosítja. A látszat valóságosága a lét autentikus voltát kérdőjelezi meg, a nem-autentikus léttel szemben a partikuláris válik az önfenntartás menedékévé.

1.1.7. Csakhogy ez a menedék a büntudat forrása: a negativitás jelenléte megmérgezi a partikularitás áthatolhatatlan egységét, és szakadatlanul a kitörés vágyát ébreszti. Ám a kitörés csak a partikulárisabb felé adott: a kisközösség nyelve többé nem közösségi, hanem szigorúan egyéni, amely feláldozza az emberi nem törzsfejlődésében felhalmozott tapasztalatokat, és a társadalmiság hiányainak partikuláris kifejezőjévé lesz.

1.1.8. Az intézmények nyelve most a társadalmiság tökéletes kifejezőjének tudja magát, és mint ilyen a magatartás normatív nyelvvé válik. Az egyén bűnös, felel minden jelenségért, amely az ő nyelvén megfogalmazhatatlan ugyan, de normaként megfogalmazták az ő számára.

1.1.9. A normaként átvett nyelv a kisközösség nyelvét nem-autentikussá változtatja, és ezzel a norma nyelve az autentikusság látszatát valóságossá változtatja. Ez a látszat lehetővé teszi ugyan számára, hogy önmagát a megvalósultságok kifejezőjének tüntesse fel, de semmiképp sem hihet abban, ami a hiányosságok leplezésére szolgál, hogy valóban az, aminek látszik.

2.1. Minden nemzedék önmagát szervezi meg, de a szervessé válás mindig meghatározott nyelvi kontextusban zajlik le.

2.2. Tehát abból az empirikus tényből kell kiindulni, hogy az újabb nemzedék társadalmiasulása a már meglevő társadalmi nyelv *analíziséből* származik: ez az analízis mind az elmélet (a kultúra), mind a gyakorlat szintjén objektíven végbemenő szakadatlan folyamat.

2.3. A kulturális analízis funkciója Mannheim szerint (idézetek Karl Mannheim tanulmányából — *A nemzedéki probléma* — az *Ifjúságszociológia* című kötet — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1969. — nyomán):

KONDOR BÉLA GRAFIKÁJA

KONDOR BÉLA: LIBERIUS PÁPA

A) „Allandóan új kultúrahordozók működésbe helyezése [...] azt jelenti, hogy a kultúrát olyan emberek formálják tovább, akik a felhalmozott kulturális javakat »új módon közelítik meg«. Az »új módon való megközelítés«, amellyel a nemzedékek egymásutánjának jelenségénél találkozunk, olyan új testi-szellemi vitális egységek fellépésén alapszik, akik effektíve »új életet« kezdenek [...] társadalmi életünkben az új emberek állandó belépésének ténye egyenesen olyasminék fogható fel, mint ami ellensúlyozza az egyéni tudatok parcialitásának tényét. Igaz, hogy új emberek új fellépése minduntalan megrendíti a felhalmozott javakat, de öntudatlanul is megvalósítja a szükséges új szelekciót, a meglévő revízióját, megtanít arra, hogy elfelejtsük mindazt, ami nem használható többé, vagy vágyódjunk mindarra, amit még nem vívtunk ki.“

B) *A régebbi kultúrahordozók kiesése.* „A társadalmi történelemben a régebbi nemzedékek kihalása a szükséges felejtést szolgálja. Társadalmunk továbbéléséhez a társadalmi emlékeztet, a felejtésre és az újra kezdődő cselekvésre egyaránt szükség van [...] Minden aktuális kivitelezés szelektív módon jár el [...] A felmerülő új szituációhoz hozzáidomítja, amit magával hozott, vagy újat teremt, s ilyenkor gyakran fedez fel a magával hozottban olyan oldalakat, beágyazott lehetőségeket, amelyeket közvetlenül előzőleg még nem vettek észre [...] Nos, itt lényeges különbséget kell tennünk *elsajátított* emlékezet és az egyénileg *önállóan szerzett* emlékezet között [...] Csak a valóban önállóan szerzett emlékezet, csak az aktuális szituációban megszerzett tudás lehet igazán a birtokom. Öregnek lenni elsősorban annyit jelent, hogy az ember valamilyen specifikus, önállóan szerzett, preformáló tapasztalati összefüggésben él, aminek következtében minden lehetséges tapasztalatnak bizonyos mértékig előre ki van jelölve az alakja és a helye. Evvel szemben az új életben a formáló erők még csak alakulóban vannak, s még fel tudják dolgozni magukban az új szituációk arculatkialakító hatásának alapvető mozdulatait.“

C) *A nemzedékek konstituálódásának alapja az, hogy tagjai* „a kollektív történelemnek ugyanabban a szakaszában vesznek részt [...] A társadalmi térben való közös elhelyezkedést nem az azonos kronológiai időben való születés ténye adja, nem az egyidejű ifjúkor, felnötté válás és megöregedés, hanem inkább az érintetteknek ebből fakadó azon lehetősége, hogy ugyanazokban az eseményekben, élettartalmakban stb. vegyenek részt, s mi több, mindezt azonos jellegű tudati rétegződés jegyében tegyék.“

D) „*A kulturális javak állandó továbbadásának szükségessége* [...] A továbbadásban a leglényegesebb az, hogy az új nemzedéket hagyni kell beleélni a szervezett életmagatartásokba, érzéstartalmakba, beállítottságokba [...] Az ifjúság jelenidejűsége tehát azt jelenti, hogy (a potenciálisan újszerű megközelítés stb. jóvoltából) közelebb van a jelenlegi problematikához, elsődleges antitézisként éli át azt, ami éppen fellazulóban van, és harcban kötelezi el magát ehhez az antitézishez. Az idősebb nemzedék viszont ragaszkodik ahhoz, ami az ő számára annak idején jelentette az új orientációt... Ez a feszültség az eleven élettapasztalat továbbadásához szinte feloldhatatlan volna, ha nem működne az ellentétesen ható tendencia is: nemcsak a tanító neveli a tanítványt, hanem a tanítvány is a tanítót.“

2.4. A gyakorlatban végbemenő analízis azt jelenti, hogy azokat az objektív viszonyokat, amelyeket készen kapnak, amelyekbe beleszületnek, a fiatal nemzedékek antitézisként fogalmazzák meg.

Ha ez az antitézis nem lenne, akkor az új generációk cselekvésképtelenné válnának, márpedig minden generáció alapfunkciója a társadalmi folytonosság biztosítása. Az emberi nem alkalmazkodásának biztosítása az emberi nem immanens célja.

2.5. Ezért az új generáció felelőségének kiindulópontja a tagadás. A tagadás azonban tiszta szubjektivitás, ha nem tapad mint antitézis a már meglévőhöz. A meglévő tagadása is tiszta szubjektivitás, ha a reális változtatás lehetetlen. A reális változtatást végrehajtani viszont csak ak-

kor lehet, ha átformálják azokat a kereteket, amelyek között az emberek kollektív tevékenysége megszerveződik.

2.6. Az átalakítás igénye így mindenekelőtt a felépítményi formákkal szemben fogalmazódik meg: a gyakorlati analízisben a szintaxis tagadó formái uralkodnak, ám tartalmilag ezekben a formákban az új állításának cselekvő variánsai figyelhetők meg. A nyelvi forma és a kifejezett tartalom ellentmondása kifejezi azt a tényt, hogy az alkalmazkodás nyelve még nem alakult ki, tehát egyelőre csak mint lehetőség van adva. Azt már kifejezi, hogy mit nem akarnak, de azt még nem, hogy mit akarnak.

2.7. A társadalmiság nyelve a kisközösségben a közvetlen tagadás nyelvivé válik, s mint ilyen fellazítja az első nyelvet is. A fellazulás azt jelenti, hogy a negativitás értelmetlenné teszi a kisközösségek hagyományos szókészletének azokat az elemeit, amelyek pozitív-pragmatikus tartalomra fordítják le a második nyelv általános kifejezéseit. Az eredmény: az első nyelv tartalmatlanságaitól való elszakadás, és törekvés a második nyelv pozitív megalapozására, vagyis tartalmas kifejezések bevezetésére ebbe a második nyelvbe.

2.8. A pozitívítás és negativitás határán elkülönül egymástól a reális és az autentikus: ami reális, az nem autentikus, ami autentikus, az csak feltételes: vágy, óhaj. A feltételes nem reális, de a reális megváltoztatásának eszköze, az a mód, ahogyan a vágy átmegy a cselekvésbe. Mikor a vágyból gyakorlati célkitűzések fakadnak, akkor az ideális maga válik termelőerővé.

2.9. A probléma az, hogy milyen módon megy át a *kellés* a cselekvésbe, milyen viszony van a lehetséges cselekvés (amely normális körülmények között egybeesik az óhajtottal) és a reális cselekvés között. Másképpen: a probléma az, hogy a reális társadalmi szféra, illetve a hatalmi szféra mennyire képes felismerni a *lehető*t, és elkülöníteni azt a reálisan megszervezettől. Másképpen: a probléma az, hogy a hatalmi szféra képes-e átengedni a reálist a reálisnak, vagyis a lehetséges változásnak, változtatásnak.

2.1.1. Az átengedés *nem* óhaj vagy vágy kérdése, hanem a társadalom osztályszerkezetének, a társadalmi *érdekek* dialektikájának problémája. Az uralkodó osztály s hatalmi intézményei érdekeiket mint az osztálytársadalom érdekeit fogalmazzák meg (Marx), ezért a társadalmiságot kifejező nyelv eleve misztifikált nyelv. A kijelentő mondatokat közvetlen normaként fogalmazza meg: a misztifikált nyelv közérdeknek tünteti fel egy csoport érdekeit.

2.2.2. Az első nyelv most bűnös: olyasmit fejez ki, ami ellentmond a társadalminak, érvényessége ezért csak a kis szférában adott, elvetvén minden kapcsolatát a társadalommal. Ha a kiscsoport ennek ellenére vállalja saját nyelvét, akkor tudatosan szakít az általánossal, és önmagába zárt monasztként létezik. Ha nem vállalja, de mégis beszéli, akkor bűntudat az eredmény: meghasonlás, a társadalommal való azonosulás hiányából származó elszigeteltség. Ha nem vállalja, és nem is beszéli, akkor e nyelv hiányában megszűnteti önmagát, elveszti specifikumát, ezzel minőségét.

2.2.3. Az új generációra nézve mindhárom megoldás elfogadhatatlan: a) az új generáció élményvilága eleve potenciálisan társadalmi: az okta-

tásban-nevelésben eleve társadalmi tapasztalatokat vesz át, és mivel fő problémája a beilleszkedés, elvet minden olyan formát, amely ezt lehetetlenné tenné. b) A büntudatot nem vállalhatja, mert a társadalmi alkalmazkodás csődjét antitézisben fogja fel, és az előző nemzedék csődjének tudja. c) Mivel csupán személyiségként — tehát csoportalkotóként — hajthatja végre feladatait, nem hajlandó véglegesen feloldani az első nyelvet.

2.2.4. Ezért tagadása most a már konstituálódott kiscsoportra irányul, és ennek felbomlásában véli felfedezni saját társadalmiságának feltételét. Újonnan létrehozott saját kiscsoportjában viszont kénytelen-kelletlen újratermeli azokat a viszonyokat, amelyeket tagadásával, majd cselekvésével szétrombol, most már saját generációjának szintjén. Ha viszont az újratermelés veszélyét felismeri és azt tudatosan elkerüli, akkor vagy a társadalmonkívüliséget választja, vagy az elfogadott tehetetlenség következtében manipulációs eszközzé változik.

2.2.5. Az egyik oldalon önmanipuláció (a kettős nyelv ellentmondásainak következetes vállalása és keresztülvitele), a másikon a manipulációnak való kiszolgáltatottság: az antagonista osztálytársadalom a nemzedéki viszonyokban is az elidegenedés zárt körét valósítja meg. Nyilván csak a forradalmi cselekvés révén törhető át a bűvös kör, de a kérdés az, hogy mikor érnek meg a forradalmi cselekvés feltételei.

2.2.6. A történelem tapasztalatai szerint a forradalmi cselekvést vagy a végső kétségbeesés váltja ki, vagy a szubjektív és objektív feltételek olyan egybeesése, amely lehetővé teszi, hogy a radikális változásokra érett objektív feltételeket mint ilyeneket sajátítsa el a tudatosult osztályszubjektivitás. Ezt az egybeesést csak utólag, az egybeesés után lehet történelmi tényként elkönyvelni, tehát nincs mód arra, hogy az elidegenedés körét fellazító áttörés időpontját pontosan meg lehessen állapítani. Így a nemzedéki viszonyokra ebből pontos következtetéseket levonni nem lehet.

2.2.7. Az első nyelv két oldalról történő rombolása, a második nyelv képtelen volta arra, hogy a realitásokat kifejezze, a köznyelv egészét konfúzzá teszi, alkalmatlanná az emberi viszonyok kifejezésére. Az emberi viszonyok csak az érzelmek szintjén nyilvánulhatnak meg, ennek külső jele a presztízs nagy értéke: az önértékelés alapjait érzelmi reflexek (csodálat, irigység stb.) alkotják. Társadalmilag az érzelmi mozzanatok előtérbe helyezése kedvez az érzelmi tömegállapotok kialakulásának: ebben a valóban tartalmas emberi viszonyok kompenzációját kell látnunk. Mit sem változtat ezen a tényen az, ha a hatalmi szféra az ilyen helyzetet manipulációs célokra használja. Ha nem objektíven létezne egy ilyen állapot, akkor a manipulációnak sem lehetne tömeghatása. A manipuláció csak azért lehet uralmi eszköz, mert az objektív viszonyok azt lehetővé teszik.

2.2.8. A köznyelv többnyire gesztusok jelzésére szorítkozik, míg a teória nyelve nem csupán a logikai építkezés feladatát látja el, hanem olyan funkciót is, amelyre alkalmatlan: rendet, *racionális és átfogó* rendet igyekszik teremteni a létben. A létre való ilyen vonatkozás hermetikussá teszi, elszakítja közlésének alanyától.

2.2.9. De éppen ez változtatja a teória nyelvét az ifjú generáció leg-tudatosabb képviselőinek nyelvévé, szemben az ifjúságnak azokkal a rep-

rezentatív képviselőivel, akik az érzelmek nyelvét fogalmazzák át generációs nyelvvé.

3.1. A kolozsvári George Dima Zeneművészeti Főiskola I. éves tanár-, valamint ének- és hangszer-szakosai a következő válaszokat adták a generációs problémával kapcsolatos kérdésekre 1973 áprilisában (válogatás a válaszok főbb változatai alapján, az összválaszok száma: 22).

A) *Mit ért a nemzedék fogalmán?*

1. Generáció — különböző korosztályok megkülönböztető jelzője (20 éves, nagyüzemi munkáscsalád; 20 éves, értelmiségi; 22 éves, apa értelmiségi; 19 éves, apa értelmiségi; 20 éves, apa aktivista; 21 éves, munkáscsalád; 19 éves, értelmiségi; 19 éves, munkáscsalád; 20 éves, munkáscsalád).

2. A kor nagy eseményeire való reagálásban eltérő csoportok (20 éves, értelmiségi család; 20 éves, apa értelmiségi; 22 éves, munkáscsalád.).

3. Egy nemzedékhez tartoznak azok, akik azonos szellemi szinttel rendelkezven kölcsönösen megértik egymást; a generációra jellemző a közös érdeklődési terület. Egy adott generáció kitermeli magából a neki megfelelő szellemi szintet, amely a kultúrában-művészetben fejeződik ki (20 éves, értelmiségi család).

4. Meghatározó — az eltérő gondolatiság (21 éves, apa értelmiségi; 19 éves, munkáscsalád).

5. Csoportok, amelyeket elválasztanak azok a problémák, amelyek elé a kor társadalmá állítja őket, de elválasztják őket a különböző életkörülmények, feltételek, jelentős események, döntő fordulatok a társadalmi életben (20 éves, munkáscsalád).

6. A különböző korosztályokat a cél kovácsolja nemzedékké. Az eltérő cél teszi, hogy minden nemzedék más „nyelvet“ beszél, mások vágyai, álmái és érdeklődési köre (20 éves, munkáscsalád).

7. Különböző generációkról beszélni értelmetlenség, csak életfelfogásbeli különbségek vannak — korkülönbségre való tekintet nélkül (20 éves, munkáscsalád; 20 éves, értelmiségi család).

B) *Jellemezze a generációk közötti viszonyt* (lehetőleg saját tapasztalataiból kiindulva):

1. Mivel a generációk egymástól eltérő időpontban lépnek föl, más-más korproblémákkal táplálkoznak. A gyors ütemű társadalmi fejlődés következtében olyan új problémák merülnek fel, amelyek kiszorítják a régi, megoldott és megoldatlan problémákat. Ezek megoldását másképpen látják az azonos korban együtt élő nemzedékek. Az új generáció felülvizsgálja a régi problémák megoldásait is. A megoldások különbsége miatti ellentét sokszor konfliktushoz vezet, *ennek megoldása a fiatalabb generációra hárul* (20 éves, nagyüzemi munkáscsalád; 20 éves, munkáscsalád).

2. Generációs probléma az, hogy a korosztályok másképp látják és más értelmet tulajdonítanak az életnek (21 éves, értelmiségi; 20 éves, apa értelmiségi; 20 éves, értelmiségi család; 22 éves, apa értelmiségi; 22 éves, munkáscsalád).

3. Egy generáció sem bonthatja le saját felépített „várát“, csak azokat az ellentéteket termelheti ki magából, amelyek majd a következő generáció segítségével jutnak kifejezésre a kultúrában. Ennek megfelelően

a két egymást követő generáció között szükségképpen létezik bizonyos konfliktus — ez azonban nem vezethet antagonizmushoz (társadalmi téren) —, amelyet csak egy harmadik oldhat fel. A harmadik generáció viszont a másodikkal kerül konfliktusba (20 éves, szakmunkás család).

4. A generációs viták megszűnnek, ha megértjük szüleinket, az idősebbeket általában (21 éves, apa értelmiségi; 20 éves, apa értelmiségi; 19 éves, apa értelmiségi; 20 éves, értelmiségi család).

5. A vita oka az, hogy a régebbi nemzedékekhez tartozó egyén nem képes lépést tartani a társadalom szerkezetében végbement változásokkal, nem tudja, vagy még inkább nem akarja ezeket megérteni, vagy ami még rosszabb, a fiatalokat is idejétmúlt nézetek-eszmék szellemében kívánja nevelni (20 éves, munkáscsalád; 19 éves, munkáscsalád).

6. Mi a készit fogadtuk el, de egyelőre semmit sem tettünk, hogy az, ami szerintünk rossz, megváltozzon. Sokan csak elmegyünk a gyűlésekre (vagy el sem megyünk), és oda sem figyelve felnyújtjuk a kezünket, szavazunk. Ez nem elég (20 éves, munkáscsalád).

7. Ok: a fiatalok változtatási vágya (20 éves, apa aktivista; 20 éves, munkáscsalád).

8. Az idősebb generáció, saját munkája mellett, nem képes asszimilálni azt, amit a fiatalabb generáció „tesz” (19 éves, értelmiségi; 19 éves, munkás).

9. Ha a szülők meg tudnák óvni gyermekeiket a nehézségektől, akkor azok nem saját életüket élnék, hanem szüleik álmaikat (21 éves, apa értelmiségi).

Megjegyzés:

a) Gyakran hangsúlyozzák a válaszok, hogy nem lehet éles határvonalat húzni a nemzedékek között, tehát a generációs viták nem szükségszerűen korosztályok egésze közötti viták, továbbá, hogy az idősebbek tapasztalata nélkülözhetetlen.

b) Értékelhetetlen válaszok száma: az első kérdésre 4, a másodikra 2.

3.2. A generációk problémáját mint egy új kritikai nyelv problémáját kezelhetjük. Az új kritikai nyelv hivatott arra, hogy megvalósítsa a Mannheim-szövegben idézett funkciókat. E funkciók „ellátása” minden korban sajátos korprobléma, tehát e nyelv feltételei a korban magában adóttak.

3.3. A kritika nyelve felmutatja az ideológiai képződmények reális alapjait (Marx).

3.4. Kimutatja, hogy milyen típusú emberi kapcsolatokat valósítanak meg a társadalom objektív viszonyai.

3.5. Az emberi kapcsolatok nyelvét mint az emberi nem törzsfejlődésének és a társadalmiság adott szintjének kölcsönviszonyát képviselő nyelvet vizsgálja.

3.6. A két nyelv viszonyából deduktíve következtet saját ideológiai helyére.

3.7. Ideológiája — nyelvi modelljének premisszája.

3.8. A radikális kritikai lebontást most konstrukció követi.

3.9. A konstrukció eredménye hipotézis. A feladat az, hogy a logikailag végigvitt-kiképzett hipotézist szakadatlanul szembesítsük a tények-

kel; ha a hipotézis nem magyarázza a tényeket, akkor nem a tények hibásak.

3.1.1. Kísérletünk nem kívánja a szintézis szerepét betölteni: egyetlen célkitűzésünk az, hogy a nyelvben mindig kifejeződő nemzedéki problémát úgy kezeljük, amint az kifejeződik. Csak azt lehet vizsgálni, ami kifejeződik; ezért minden nyelvi viszonyt szükségességnek foghatunk fel. Csak azt értjük meg, amit megértünk; ez pedig leírható. Ami leírható, azt leírják, tehát magukon, saját nyelvükön keresztül írják le. Ezt az ideologikus tényt ismerni kell. A radikális analízis pontosan a premiszáig jut, és ezeket tudatosan használja a konstrukcióban. Így nem a konstrukciót kell hangsúlyozni, hanem az analízist.

Kísérletünk az antagonista osztályokra tagolt társadalom nemzedéki problémáját veti fel, és nem kíván semmiféle következtetést levonni az egységes, osztálymentes társadalomra vonatkozóan.

Finta Edit: Vád

SUSAN SONTAG

(USA)

AZ ÖREGEDÉS KETTÓS MÉRCÉJE

„Hány éves?“ Nem fontos, ki kérdi. Illetve csak abban az esetben fontos, ha egy nőnek kell válaszolnia a kérdésre. „Egy bizonyos korú nőnek“, ahogy tapintatosan mondani szokták. S az a „bizonyos kor“ húsz-egynéhánytól körülbelül hatvanig tart. Ha a kérdés személytelen jellegű, mondjuk a hajtási engedély, a folyószámla vagy az útlevel kiállításakor rutinszerűen hangzik el, a megkérdezett valószínűleg leküzdí belső ellenállását, s őszintén válaszol. Amikor azonban házassági engedélyért folyamodik, nagy a kísértés, hogy letagadjon néhány esztendő, kiváltképpen ha a férjjelölt valamivel fiatalabb; de valószínűleg végül mégiscsak bevallja az igazat. Ha el szeretne helyezkedni, esélyei jórészt azon múlnak, hogy „megfelelő korú“-e vagy sem; ha nem, bizony inkább hazudik, csak alakuljanak kedvezően a dolgok. Ha új orvoshoz kerül, az első vizsgálat alkalmával (amikor amúgy is különösképpen kiszolgáltatottnak érzi magát) valószínűleg igyekszik minél hamarabb túlesni a végül is helyes válaszon. Ám ha a kérdés személyes jellegű, ha egy új barátja, esetleg alkalmi ismerőse, a szomszédék gyermeke, kollégája az irodában, üzletben vagy gyárban teszi fel, nehéz volna megmondani, hogyan reagál. Tréfás megjegyzéssel megkerülheti a választ, tettetett felháborodással akár meg is tagadhatja: „Hát nem tudja, hogy nem illik egy hölgy korát tudakolni?!“ Pillanatokig tartó habozás után — némileg zavartan, de egyben dacosan — akár az igazat is a szemébe vághatja. Akár őszinte, akár hazudik vagy kitérő választ ad, maga a kérdés rendkívül kellemetlen számára. A „bizonyos korú“ nő esetében a születési dátum kimondásának a kötelezettsége mindenképpen pokolian kínos.

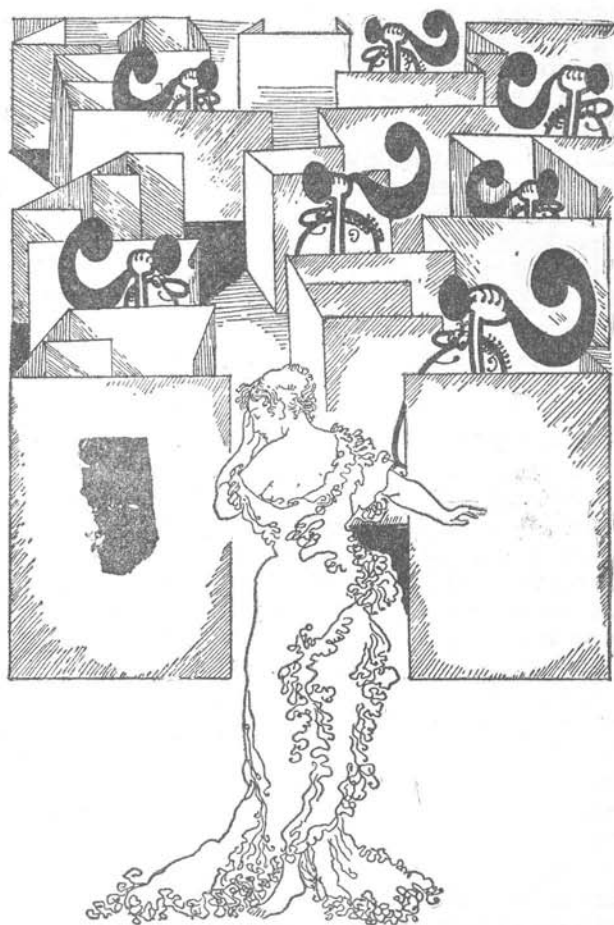
Ha nem férfi, hanem nő kíváncsiskodik, kevésbé fenyegetettnek érzi magát. Hiszen végül is minden nő sorstársa, mindnyájukat mindenkor egyformán fenyegeti a megaláztatás veszélye. Majdnem tökéletes az egyetértés a tekintetben, hogy miután egy nő meghaladott egy bizonyos életkort (még ha tulajdonképpen elég fiatal is), életéveinek száma megszűnik a jogos kíváncsiság tárgya lenni. A gyermekkor után a nő születési dátuma titok, „magántulajdon“. Jóformán szégyenletes titok. Tulajdonképpen az követ el indiszkréciót, aki őszintén válaszol.

A kínos érzés, amelyet a nő elszenved, valahányszor be kell vallania éveit számát, nem függ össze a halandóság, az elmúlás szorongató, időnként mindenkit kísértő sajdulásával. Nagy örömét az öregedésben senki sem leli, így van ez nemre való tekintet nélkül. Harmincöt éves kor után a kor emlegetése mindenkiben felkavarja azt az érzést, hogy valószínűleg már közelebb áll a véghez, mint a kezdethez. Nem is mondható oktalannak az ilyenszerű szorongás. S nem rendellenes a gyötrődés és harag, amellyel a valóban idős, a hetvenes vagy nyolcvanas éveiket taposó személyek testi és szellemi erőik kimerülhetetlen fogytához viszonyulnak. A hajlott kor kétségtelenül kegyetlen: csakis bölcs nyugodtsággal viselhető el.

Ronccsá válik az ember, függetlenül attól, mekkora személyes bátorsággal igyekszik folytatni az aggastyán a nagy utazást. Csakhogy az öregkor objektív, szentesített kínja egészen más természetű, mint szubjektív, profán megsínylése. Az öregkor természetes megpróbáltatás, amelyet férfinak és nőnek egyaránt el kell viselnie. Az öregedésen belül azonban létezik egy inkább képzelt kín is, a társadalmi kórtan körébe tartozó morális baj, amely kíméletlenebbül sújtja a nőket, mint a férfiakat.

Társadalmunk érzelmi nimbusszal ruhazza fel a fiatalságot; ez is összefügg azzal a szorongató érzéssel, amelyet az öregedés mindenkiben kivált. A törzsi és falusi társadalmaktól eltérően, minden modern, városiasodott társadalom nagy megértést tanúsít az idősebb kor valóságos értékei iránt, de legnagyobb becsben az ifjúság örömeit tartja. Az életciklus ilyenyszerű átértékelése a fiatalság javára kitűnően szolgálja azt az anyagi társadalmat, melynek eszménye a természet borzalmas károsításához vezető egyre nagyobb ipari termelékenység. Az ilyen típusú társadalom szükségszerűen kialakítja az életritmusok új jellegét, hogy az embereket így módon is mind nagyobb vásárlásokra, fogyasztásra, a javak gyorsabb felhasználására ösztönözze. Az emberek eltűrik, hogy közvetlenül érzékelt, valóságos, saját szükségleteik örömet szerző kielégítésének helyét kitöltsék a boldogság és a személyes jólét kommersz képzeleteivel. S a fogyasztás egyre nagyobb ösztönzésére szánt képzeletettségben a boldogság legnépszerűsítettebb metaforája — az „ifjúság“. A felfokozott élet és az ifjúság egyenértékűsítése valamiképpen mindenkit arra sarkall, hogy pontosan számon tartsa nemcsak saját, hanem mások életkorát is. A primitív társadalmak, valamint a moderneket megelőzők sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítanak a dátumoknak. Ha az élet hosszú szakaszokban hömpölyög, s e periódusokon belül állandóbbak a felelőségek s szilárdak az eszmények (akárcsak az álszentségek), igazán csekély fontosságú bárki életévének a száma: semmi értelme emlegetni vagy tudakolni a születési dátumot. A nem ipari társadalmakban nagyon sok ember nem is tudja pontosan, hány éves. Csak az ipari társadalmak embere él a számok bűvöletében. Kényszerképzetévé válik az életkor: minden egyes esztendő egy eléggé alacsony évszámon felül — vészterhes. Korunkban, amelyben egyre hosszabbodik az átlagos életkor, az élet utolsó harmadát beárnyékolja a jóvátehetetlen veszteség kellemetlen tudata.

Társadalmunkban minden nem fiatal valamelyest nyomaszt az ifjúság nagy presztízse. A férfiak esetében is megfigyelhetők az öregedés tudata miatt időszakosan vissza-visszatérő depressziós hullámok; például amikor teljesítmény-pánikba esnek, úgy vélik, hogy munkaterületükön nem eléggé megbecsültek. Csakhogy az öregedés miatt a férfiaknál nem olyan gyakori és nem olyan nagy a pánik, mint a nőknél. A férfi szempontjából az öregedés kevésbé sérelmes. Ugyanis az ifjúságot magasztaló hírverésen kívül, amely az életkort illetően mind a férfiakat, mind a nőket defenzívába kényszeríti, van még valami, nevezetesen az öregedés kettős mércéje, s ez olyan, hogy kifejezetten a nőket sújtja. Akárcsak a férfi szexuális hűtlenkedései esetében, a társadalom sokkal elnézőbb a férfiak öregedésével kapcsolatban is. Az öregedés a férfiak számára „megengedett“, nem büntetik őket érte. De a nők öregedése már nem tartozik a bocsánatos bűnök sorába.

Társadalmunk az öregedésért kisebb kárpótlást nyújt a nőknek, mint a férfiaknak. A nők esetében a fiatalssággal azonosított szépség nem állhat ellen az idő múlásának. A kivételes észbeli adottságok gyarapodhatnak az évek teltével, de a nők ennek ellenére is csak nagyritkán merészkednek odáig, hogy értelmüket a dilettánsok átlagát meghaladóvá fejlesszék. A talmi bölcsesség eldöntötte: a nő életköre „örökre meghatározott“, az érzelmek évezredes intuitív ismeretét már nemigen gazdagíthatja a tények tapasztalásának sokasága vagy az ésszerű elemzés módszereinek gyakorlása, vagyis még a hosszú élet sem teszi lehetővé a nő okosabbá válását. A nő a tőle elvárt jártasságot már igen fiatalon megszerzi, s — a szeretkezésben tanúsítottól eltekintve — nagyobbra a további tapasztalás során sem tesz szert. A „férfiasságot“ az illetékességgel, önállósággal és önuiralommal azonosítják, olyan kvalitásokkal tehát, amelyek az idő múlásával nem kopnak el. A férfiaktól elvárt tevékenységekben a hozzáértés — a testi sportok kivételével — a korrallal csak tökéletesedik. A

„nőiességet“ az illeréktelenséggel, a gyámoltalansággal, a szenvedőleges-séggel, a versenyképtelenséggel, a csínossággal azonosítják. Bizony olyan tulajdonságok ezek, amelyek az évek múltával nemigen tökéletesednek.

A középosztálybeli férfiban már viszonylag fiatal korban az esetben kerekedik felül az öregedés okozta kisebbrendűségi érzet, ha még nem sikerült érvényesülnie, vagy nem tudott elég pénzre szert tenni. (Ha amúgy is hajlamos a hipochondriára, képzelt betegsége súlyosbodik élete delén; kiváltképpen a szívroham és férfiúi képességei elvesztésének rémképe kezdi gyötörni.) Az ilyen férfiak öregedési válsága azzal a rájuk nehezedő rettenetes nyomással függ össze, amely „sikerekre“ sarkallja őket (egyébként a sikeresség a feltétele középosztályhoz tartozásuknak is). A nők nem azért érzik öregedésük miatt a szorongást, mert valami-ben nem lehettek sikeresek. A háztartáson kívül végzett női munka csak ritkán számít teljesítménynek, inkább csak amolyan pénzkereseti módozat; a nők elfoglaltságai olyan természetűek, hogy gyakorlásuk során főként a kisleány koruk óta beléjük oltottakat hasznosítják: arra nevelik őket, hogy legyenek mindig szolgálatkészek, segítőkészek, de egyben élőködésre hajlamosak is, s ne kedveljék a kockázatos vállalkozásokat. Csupán alacsony képességű beosztottak legyenek a könnyűiparban, általában olyanszerű munkahelyeken, ahol a siker kritériuma nem magas, akárcsak a háztartásban. Jóformán kirekesztik őket azokból a szakmák-ból, amelyekkel együtt jár valamiféle bensőséges kapcsolat a gépekkel, vagy amelyek a testi erő erőteljes bevetését igénylik, amelyek valame-lyes fizikai kockázattal járnak, s a kalandos vállalkozás érzetét kelthetik. Azok a mesterségek, amelyeket társadalmunk a nők számára megfelelő-nek tart, „kisegítő“ jellegűek, „nyugodt“ tevékenységek, nem veteked-hetnek azzal, amit a férfiak cselekszenek: csupán segíthetik őket. Amel-lett, hogy a nőket rosszabbul fizetik, a legtöbb munkakör, amelyben dol-goznak, kevesebb előlépési lehetőséggel kecsegtet, és a normális hatalom-vagy kiélésére csekély reményt nyújt.

Az öregedés kettős mércéjét még kíméletlenebbül alkalmazzák a szexuális érzéssel kapcsolatos konvenciókban, amelyek a nők és a férfiak különbözőségét mindenkor a nők hátrányára szabják meg. A dolgok el-fogadott rendje szerint a nő kb. tizennyolc éves korától mintegy huszonöt-huszonhat éves koráig joggal számíthat arra, hogy vonzalmat érezhet iránta egy vele nagyjából egyidős férfi. (Eszményinek azt tartják, ha a férfi valamivel idősebb.) Megházasodnak és családot alapítanak. Ha az-tán néhány évi házasság után a férfi gáláns kalandba keveredik, rend-szerint feleségénél már sokkal fiatalabb partnert keres. Tegyük fel, hogy elválnak, mégpedig akkor, amikor már mind a férfi, mind az asszony jól benne van a negyvenes években, vagy éppenséggel az ötveneseket tapossa. Az elvált asszony bizony már nehezen megy férjhez. Nagyon valószínűtlen, hogy nála fiatalabb férjet szerezhet; ha egyidőst kap, ak-kor is nagyon boldog lehet. Valószínűleg beéri egy nála jóval idősebbel, amolyan jó hatvanással vagy hetvenessel.

Igy hát a legtöbb nő számára az öregedés a nemi diszkvalifikálás meg-alázó folyamata. Minthogy a nőket korai fiatalságuk idején tartják a legkívánatosabbaknak, s utána szexuális kelendőségük hirtelen zuhan, még a fiatalabbak is úgy érzik, hogy szakadatlanul kétségbeesítő versenyt futnak az idővel. Mihelyt már nem nagyon fiatalok — öregek. A fiúknak,

a fiatalbereknek nem nagyon van okuk jó előre izgulni az idő múlása miatt. Ami a férfiakat a nők számára kívánatossá teszi, semmiképpen sem függ össze az ifjúsággal. Éppen ellenkezőleg: néhány évtizedig az évek múlása a férfiak javát szolgálja, hiszen értéküket szeretőként és férjként egyaránt nem annyira az határozza meg, hogyan mutatnak, hanem inkább az, mit produkálnak. Sok férfinak a szerelemben nagyobb sikere van negyven, mint húsz vagy huszonöt éves korában: a hírnév, a pénz, mindenképp a hatalom szexuálisan izgató. (Viszont nemhogy vonzóbbá válna, hanem éppenséggel kevésbé vonzóznak tekintett az a nő, aki valamely szakmában vagy a gazdasági életben karriert fut be. Sok férj vallja, hogy szexuálisan taszítják vagy lehangolják az ilyen nők; ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy az ilyen típusú nőt nehezebb egyszerű szexuális „társként“ kezelni.) Öregedésük idején a férfiak kezhetnek aggódni nemi teljesítőképességüket, szexuális erejüket illetően, az impotencia bekövetkeztétől tarthatnak, de szexuális választhatóságukat az öregedés önmagában nem károsítja. A férfiak nemileg posszibilisek maradnak mindaddig, amíg az aktusra alkalmasak.

Minthogy a nőkről az a képzet alakult ki, hogy szexuális élettartamuk sokkal korlátozottabb, mint a férfiaké, általában sajnálják azt, aki soha nem volt férjnél. Az ilyen tehát soha nem volt elfogadható, feltételezik róla, hogy hátralevő évei is alkalmatlanságának folyamatos bizonyosságai. Az esetében feltételezett szexuális alkalmatlanság számára hátrányos helyzetet teremt. Az agglegényt nem ítélik meg olyan kegyetlenül. Feltételezik, hogy korától függetlenül nemileg még aktív, de legálábbis azt, hogy bármikor lehetősége van nemi életet élni. A férfiak esetében nem ismeretes az a megalázó állapot, amelyet a vénkisasszony, az aggszűz kifejezés oly jól szemléltet.

Ha a nő már nem túlságosan fiatal, bizonyos megkönnyebbülést jelent számára férjhezmenetele. A házasság enyhíti az évek múlása okozta kínokat. De szorongása teljesen soha nem csitul el, hiszen jól tudja: ha a későbbiek során — válás, férje halála miatt vagy egy erotikus kalandvágy okán — visszakerül a szexuális piacra, mindenképpen hátrányosabb helyzetben lesz, mint a vele egyidős férfiak, függetlenül még mindig jó külsejétől.

Persze országonként más-más szempontok szerint ítélik meg az életkort. Spanyolországban, Portugáliában és a latin-amerikai államokban az az évszám, amelyen felül a nőt testileg már nem tartják kívánatosnak, sokkal alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban. Franciaországban valamivel magasabb. A franciák szexuális konvenciói (félhivatalosan) jól meghatározott szerepkört jelölnek ki a harmincöt-negyvenöt közötti nő számára. Feladata ebben a korban: beavatni a tapasztalatlan vagy félénk fiatalembert. A beavatás után egészen természetes, hogy egy fiatal lány lépjen a helyébe. Az ilyenyszerű szexuális mítoszok kialakulása mindenestre valamivel könnyebben elviselhetővé teszi a francia nők számára a negyvenes évek elejét. A magatartás alapformáit illetően az említett országok konvenciói lényegében nem különböznek egymástól: szexuálisan mindenütt sokkal hamarabb diszkvalifikálják a nőket, mint a férfiakat.

Az öregedés mércéje társadalmi osztályok szerint is változó. A szegényebb sorsúakon hamarabb meglátszik az öregedés, mint a jobbmódúakon. De az öregedés okozta szorongás sokkal gyakoribb és hevenyebb a középosztálybeli vagy gazdag nőknél, mint a munkásasszonyoknál. Társadalmunk gazdaságilag hátrányosabb helyzetben levő női sokkal fatalistábbak az öregedést illetően: nem engedhetik meg maguknak a hosszú és kitartó kozmetikai csata fényűzését. Valóban, mi sem bizonyítja meggyőzőbben az öregedési válság fiktív jellegét, mint az a tény, hogy kínjait éppen azok a nők szenvedik meg leginkább, akik a leghosszabb ideig megőrizhetik fiatalos külsejüket, akik nem kimerítő, hanem kellemetlenségektől ment csendes életmódot folytathatnak, ésszerűen étkeznek, megengedhetik maguknak a jó orvosi ellátás luxusát, kevés gyermekük van, vagy éppenséggel gyermektelenek.

Richard Strauss szentimentális-ironikus operájában, a *Rózsalovag*-ban felismerhetjük az öregedési válság egyik modelljét. Az opera hősnője, a gazdag és ragyogóan szép férjes asszony elhatározza, hogy felhagy romantikus kalandjával. Imádnivaló fiatal gavallérjával töltött éjszakája után hirtelen szembe kell néznie önmagával. Az első felvonás vége felé történik, Octavian alig távozott. A hölgy egyedül marad háló-

szobájában, s mint minden reggel, leül tükre elé. Következik az önértékelés mindennapi, minden nő gyakorolta rituáléja. Szemügyre veszi arcát, megdöbben, s zokogni kezd. Fiatalsága immár a múlté. Jól jegyezzük meg: a hölgy a tükörbe pillantva nem látja rúttnak magát. Szép, mint mindig. Döbbenete hangulati természetű, képzeletének szüleménye: nem a látvány indokolja. Felismerésének hatása azonban ettől nem kevésbé pokoli. De bátor nő, s fájdalmas, ám annál hősiesebb elhatározásra jut. Majd szépen elrendezi, hogy imádott Octavianja beleszeressen egy korban hozzá illő leányba. Muszáj józanul gondolkoznia. A pár-választás szempontjából ő már amúgy sem esélyes. Ettől a pillanattól kezdve csupán „az öreg tábornagné“.

Strauss 1910-ben írta ezt a művet. A mai operabarátot bizony kissé meghökkenti annak felfedezése, hogy a libretto szerint a tábornagné mindössze harmincnégy éves; napjainkban ezt a szerepet amolyan jó negyvenes vagy ötvenes primadonna szokta énekelni. Ha a hősnőt mai színpadainkon egy vonzó külsejű harmincnégy éves asszony alakítaná, a tábornagné bánata neuraszténiának, éppenséggel nevetségesnek tűnhetne. Napjainkban kevés harmincnégy éves nő hiszi magát öregnek, a szerelmi románcok lehetőségét illetően teljességgel diszkvalifikáltak. A visszavonulás korhatára mindenki számára kitolódott az utóbbi néhány nemzedék idején, egyenes arányban a remélhető életkor növekedésével. De azért továbbra is kérlelhetetlenül bekövetkezik a pillanat, amikor a nőnek fel kell ismernie, hogy most már „túl öreg“. S a tekintetben, hogy ez a perc mindig korai, mi sem változott.

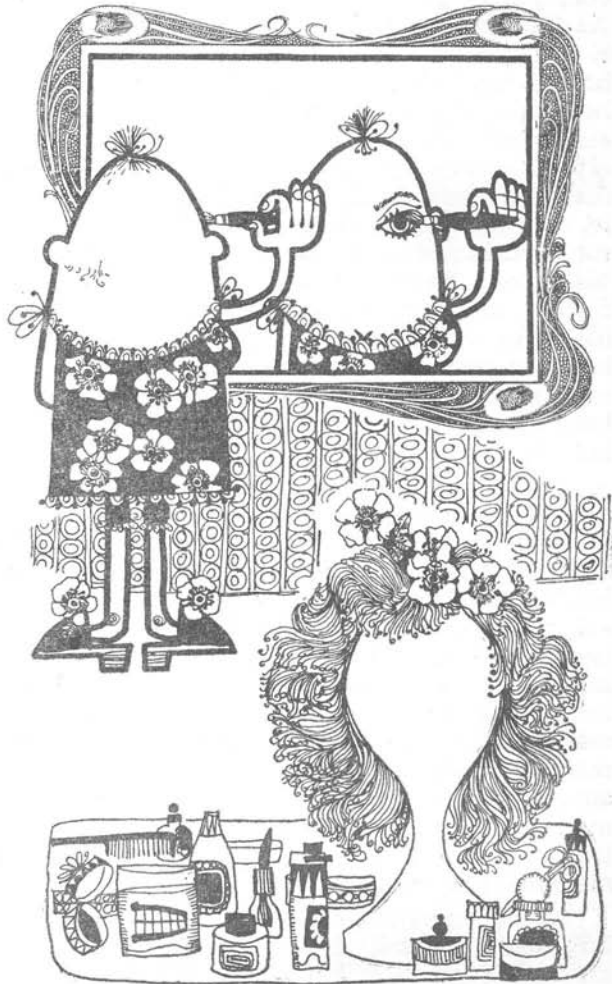
Régebben az előző nemzedékek idején a lemondás még hamarabb következett be. Ötven esztendővel ezelőtt a negyvenéves nő nem csupán öregedő, hanem elvirárgzott volt. Már nem is harcolhatott a kor ellen. Mostanában már nincs pontos dátuma annak, hogy mikor kell behódolni az öregedés előtt. Az öregedés válsága hamarabb kezdődik ugyan (a gazdag országok nőire gondolok), de hosszabb ideig eltart: beárnyékolja a nő életének nagyobb hányadát. A válság minden életkorban bekövetkezhet. A krízisek bekövetkezésének menetrendjét a személyes („neurotikus“) sebezhetőség és a társadalmi előítéletek alakulása együttesen szabja meg. Senki sem mentesül a negyven év elérésének sokkjától. Minden születésnap és kiváltképpen egy-egy új évtized elkövetkeztét jelentő (hiszen különösen nagy a kerek számok tekintélye) egy-egy újabb vere-ség jelzése. S majdnem olyan kínos az előrelátás, az előérzet, mint a bekövetkezett valóság. Undorítóvá vált a huszonkilencedik életév, amióta — egy nemzedéknyi idővel ezelőtt — az ifjúság hivatalos befejeződése előbbre kúszott a harmincadik évig. Most már nem könnyű harminckilenc évesnek lenni: egy egész éven át szomorúan töprenghetünk azon, hogy íme, eljutottunk a középkor küszöbére. A korhatárok önkényesen megsabottak, ami azonban nem csökkenteti hatásukat. Noha a negyvenedik születésnapján a nő alig különbözik attól, aki harminckilenc éves korában volt, számára a dátum fordulópontnak tűnik. Tulajdonképpen jóval azelőtt, hogy elérte a negyvenéves kort, ő már állandóan felkészítette magát a depresszió ellen, amelynek bekövetkezésétől tartott. Minden nő életében maga az öregedés a legnagyobb tragédiák egyike, kétségtelenül a leghosszabb ideig tartó tragédia.

Az öregedés útítársul szegődött ítélet. Olyan válság, amely sohasem emészti fel önmagát, a szorongás tápanyaga kimeríthetetlen. Minthogy inkább a képzelet, mintsem a „való élet“ váltja ki, minduntalan újraszüli önmagát. A valóságos, igazi öregkortól eltérően az öregedés folyamat, nincsenek körülírható határai. Minden újabb évtized elérése után, a kezdeti sokk elmúltával az élnivágvas feltámadó erős ösztöne sok nőt hozzásegít ahhoz, hogy a határokat ismét kitolja a következő évtized végéig.

A nők szeretik a bókot, a széptevés növeli önbizalmukat. Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy mennyire kiszolgáltatottá tette őket az a bizonyos kettős mérce. Társadalmunkban mindenki érzi annak kényszerűségét, hogy fiatalos külsejű maradjon, amíg csak lehet, s ez nyomasztólag hat. A nemi vonzóerő a nő esetében a fiatalsággal azonosított „nőieség követelményei“ további terhet jelentenek. A nő önbecsülése és életöröme nagyobb veszélynek van kitéve a fiatalság elmúltával. A legtöbb férfi sajnálattal, ugyancsak rossz előérzettel fogadja öregedését. De a legtöbb nő sokkal szerencsétlenebbül: szégyenkezik miatta. A öregedés emberi sors, akit anya szül, mind megöregszik. A nő számára azonban több, mint sorsszerűség. A nő emberi lényként definiált, de csak bizonyos megszorításokkal, s az a tény, hogy kisebb értékűnek minősítik, sebezhetőségének forrása.

Nőnek lenni annyi, mint színésznőnek lenni. A nőieség komédiázás, a komédia minden kellékével: kosztümök, színpalak, fényhatások, mesterkelt mozdulatok. Kora gyermekkorától arra szoktatják a leányt, hogy szinte beteges túlzással törődjék külsejével. Valósággal megcsonkítja, alkalmatlanná teszi az első osztályú felnőtségre annak a stressznek a nagysága, amelyet vonzó fizikai tárgyként való magamutogatásának kényszere okoz. Sokkal gyakrabban pillant tükörbe, mint a férfi. Jóformán kötelessége önmaga minél gyakoribb szemrevételezése. Valójában nőietlennek tekintik a nem narcisztikus nőt. Viszont azt a nőt, aki ideje nagyobb részét kenceficézésre pazarolja, mindenféle kozmetikai szer beszerzésére, hogy vonzóbbá tegye megjelenését, a társadalom nem tekinti annak, ami: a közszellem idióta áldozatának. Hanem éppenséggel normálisnak mondják. S más nők, akiknek ideje java részét leköti hivatásuk s rendszerint népes családjuk gondozása, irigylük őt. A narcizmus fitogtatására minden alkalom jó.

A nő esetében „normális hiúságnak“ tekintett mindezen viselkedésmódok nevelésnek tűnének egy férfinál. A nő a férfinál hiúbb, hiszen tőle szüntelenül megkövetelik, hogy megjelenése minél megnyerőbb legyen. A standard nagyon magas, a követelmények egyre nyomasztóbbak. A férfi megjelenésében az arc és a test keltette hatás egybeolvad, a testrészek fizikai harmóniája valamiképpen természetesebb. Ezzel szemben az asszonyt mintha „feldarabolják“, arcát s testét külön ítélik meg, más-más szabványok szerint. Az arc szempontjából az a legfontosabb, hogy szép legyen. A test esetében két kíváncsi ismeretes, s ami a legkülönösebb: a két kritérium az ízléstől és divattól függően néha egymásnak ellentmondó is lehet. Az első a kíváncsióság, a második az attól megkülönböztetett szépség. A férfiakat szexuálisan a nő teste vonzza, kevésbé az arca. A vágyat felkavaró bájok, például a telt idomok, nem mindig a divat szabályainak megfelelőek. (Például az utóbbi évek reklámképein a női test rendkívül sovány: olyan, amelyet a férfiak szívesebben

képzelnék el felöltözötten, mint meztelenül.) De a nők törődése külsejükkel nemcsak a férfi vágyainak felkeltését célozza. Saját értékét hangsúlyozza, olyan képzet kialakítására is törekszik, amelynek felkeltésével közvetett vágyat ébreszt. Ugyanis egy nő értéke önmaga felmutatásának módjában rejlik. S az ilyenszerű prezentálásra testénél alkalmasabb az arca. A közvetlen, egyszerű szexuális vonzás alaptörvényeit elhanyagolva, a nők nem testüket exponálják. Jól ismert és normálisnak tekintett „nárcizmusuk“, amelynek mértékegysége a tükör előtt eltöltött idő, főként az arc ápolásában és a szüntelen fésülködésben nyilvánul meg.

A nőknek nem egyszerűen úgy van arcuk, ahogy a férfiaknak: a nőket arcukkal azonosítják. A férfi természetesen viszonyul saját arcához. Persze, a férfiak is adnak külsejükre. Ők sem boldogok, ha pattanásosak, elálló fülűek, ha kicsi a szemük vagy ha kopaszodnak. De sokkal nagy-

vonulásban ítélik meg azt, ami esztétikailag elfogadható a férfi esetében. Az ő arca per definitionem olyasvalami, amivel nem kell sokat babrálni. E tekintetben a férfi egyetlen kötelezettsége: mosakodjék rendszeren. Felhasználhatja a természet felkínálta díszeket: szakállt vagy bajuszt eresztethet, haját hosszabbra vagy rövidebbre nyírathatja. Azt már semmiképpen sem várják el tőle, hogy maszkot viseljen. A feltevés az, hogy külseje olyan, amilyen ő maga. Arca életének tükré; egymást követő korainak őszinte jegyét viseli. S éppen mert nem kell különösebben törődnie vele, arca nem él a testétől elkülönült életet, hanem harmonikusan kiegészítik egymást, teste is akkor vonzó, ha a férfiasság és az energikusság hatását kelti. Ezzel szemben a nő arca (amelyre nem természetes gondot fordít) potenciálisan különválasztott testétől. Vásznon, amelyre rávetíti idealizált önarcképét, s ezt még retusálja is. Műalkotói szabályainak egyike: arca semmiképpen se azt mutassa, aminek nem akar látszani. Frizurája, make-upja, arcfestékének színe: nem annak jele, ami ő a valóságban, hanem annak, aminek másoknak, kiváltképpen a férfiaknak látniuk kell őt. Arcában státusát tárgyiasítja.

A férfinál súlyosabban büntetik a nőt azok a normális változások, amelyet az idő vés az emberi arcra. A leányok már kora fiatalságukban is óvják arcukukat. Az anyák így szólnak lányaikhoz (a fiúknak soha ilyet nem mondanak): „Csúnya leszel, ha sokat sírsz. Ne ráncold a homlokod. Ne olvass igen sokat.“ A szemöldök összehúzása, a sírás, még a sok nevetés is, ezek a természetes emberi megnyilvánulások, ráncossá teszik a bőrt... A férfi arcának „megviseltségét“ inkább előnyösnek tekintik. Az ő esetében a ránc a „karakter“ jele. Érzelmi töltetről, érettségről tanúskodik: olyan tulajdonságok ezek, amelyeket a férfinál jobban megbecsülnek, mint a nőnél. A férfi ráncai arról tanúskodnak, hogy átélt már egyet-mást. A nő arcán viszont minden ránc, sebhely, még egy kis anyajegy is — szégyenfolt. Nem egyformán ítélik meg a férfi és a nő jellemét. A nőét veleszületettnek és statikusnak hiszik, nem pedig tapasztalatai, életévei, magatartása termékének. Arcának addig van értéke, amíg megkíméli az átélt érzelmek hatása, a sok fizikai megpróbáltatás.

A nőben saját nőiességének tudata főként ruházkodása és más olyan külsőségek visszahatása révén alakul ki, amelyek mind annak a tanúságai, hogy igyekszik mutatós lenni, hogy elkötelezte magát a tetszésvágyra. Amikor a fiú férfivá érik, folytathatja a sportolást, s kiváltképpen, ha ülőfoglalkozású, időt szakít a testedzésre. Többnyire azonban nem sokat törődik külsejével, hiszen megszokta, hogy nagyjából elfogadják, amit a természet osztályrészéül juttatott. (Negyvenes éveikben rendszerint újrakezdi a testedzést, de most már egészségügyi okokból: az elhízástól tartanak, nem szépészeti megfontolásaik kényszerítik erre őket; a gazdag országok középosztálybeli rétegeiben járványos méretű a félelem a szívbajtól.) Ugyanúgy, ahogyan társadalmunkban a „nőiesség“ egyik kritériuma a küllemmel való állandó törődés, a „férfiasság“ ismérve ennek éppen az ellenkezője: nem sokat bajlódni a külsővel.

Társadalmunk a férfiak számára lehetővé teszi, hogy sokkal pozitívabban viszonyuljanak saját testükhöz, mint a nők. A férfiak „otthonosabbak“ saját bőrükben, akár tétlenek, akár agresszívebb természetűek. A férfi teste per definitionem erős. Benne nem mond ellent az, amit vonzónak hisznek, annak, amit praktikusnak tartanak. A nő testének vonzó-

Unipán Helga illusztrációi

ereje azonban éppen törékenységében, gyengeségében rejlik. A nők a felesleges kilók ellen kíméletlenebb harcot folytatnak, mint a férfiak. Amikor tornásznak, mellőzik az izomfejlesztő gyakorlatokat, főként azokat, amelyek a felsőkart erősítik. A „nőiesség“ egyértelmű a gyenge, törekeny külsővel. Az eszményinek mondott női test az, amely gyakorlatilag nem nagyon felel meg világunk nehéz munkakövetelményeinek, amely mindig csak „védelmet“ igényel. A férfiaktól eltérően a nők nem fejlesztik testüket. Miután a nő teste a serdülőkor utolsó szakaszában elnyerte szexuálisan vonzó formáját, negatívan ítélik meg minden további fejlődését. A nőt felelőtlennek tartják, ha azt teszi, ami a férfi esetében normálisnak minősül: külseje alakulását a sorsra bízva. Zsenge leánykorukban állnak a legközelebb ahhoz, amilyenek mindig elképzelik eszményi külsejüket: kecses alak, jó tónusú sima bőr, gyenge izomzat, kecses mozdulatok. Feladatuk: megkísérelni a lehető leghosszabb ideig megőrizni ezt a képet. Tökéletesítése nem célszerű. Testüket egyidejűleg óvják a rugalmasság elvesztésétől, az elnehezedéstől, a zsírpárnák lerakódásától. Konzerválják magukat. (Talán a modern társadalmakban élő nők a férfiakénál konzervatívabb politikai beállítottságának magyarázata abban a konzervativizmusban rejlik, amellyel saját testükhöz viszonyulnak.)

Társadalmunkban nagyon rövid ideig tart a nő életének az a szakasza, amelyben büszke, természetes, virágzó. Az ifjúság elmúta után a nő arra ítéltetik, hogy az esztendőök támadásai ellen védekezve minduntalan újra feltalálja önmagát, igyekezzék megőrizni a maga kialakította képet. A nő esetében vonzónak tartott testi kvalitások sokkal hamarabb elhervadnak, mint a „férfiasak“. Valóban elég hamar felőrlik őket a test normális változásai. „Nőies“ az, ami lágy, gömbölyded, sima, ránctalan, nem izmos, bársonyos; csak a nagyon fiatalok lehetnek ilyenek. Ezek a gyengesség, a védtelenség jellemzői, Germain Greer szerint — eunuch vonások. Igazából csupán néhány olyan év van (a késői serdülőkor, a húszas évek eleje), amelyben az ilyen külső élettanilag természetes, amikor még nem szükséges retusálni és rejtegetni a testet. Utána aztán kezdődhet az elérhetetlen ábrándok kergetése: a nő kétségbeesetten igyekszik áthidalni a szakadékot a társadalmi elvárások és a kérlelhetetlen természetes fejlődés tényei között.

A nő sokkal bensőségesebben viszonyul az öregedéshez, mint a férfi. Ez azért van így, mert a „bevett“ női foglalatosságok egyike: keserves kínna!l igyekezni eltüntetni az öregedésnek az arcon és a testen mutatkozó jegeit. A nő szexuális elfogadhatósága valamelyest attól is függ, milyen mértékben sikerül távol tartania ezeket a természetes változásokat. A serdülőkor elmúltával a nő saját arcának és testének őrzőjévé válik. Stratégiája lényegében védekező jellegű, nem akarja feladni a már elfoglalt állásokat.

A nő energiáinak jó részét a természet kijátszására irányuló szenvedélyes igyekezetben pazarolja el, hogy az évekkel dacolva fenntartsa önmaga eszményi és statikus látszatát. Törekvésének csődje azonban csupán idő kérdése. Külseje elkerülhetetlenül túlfejlődik a fiatalkori formákon. Hiába használja a legegztikusabb kenőcsöket, hiába tart szigorú diétát, az arcot semmi sem óvhatja meg véglegesen a ráncoktól, és a csípőn is nyomot hagy az idő múlása. A terhesség is nagy vámszedő, megsínylik a keblek, veszít rugalmasságából a bőr. A szem és a száj körül már huszonöt éves korban kirajzolódnak az árulkodó vonalak, mit sem lehet tenni ellenük. Körülbelül harminc év után kezd petyhüdtté válni a bőr. A nő megalázó kudaroként könyveli el ezt a teljességgel természetes folyamatot.

A nők nem egyszerűen azért viselik el nehezebben az öregedést, mint a férfiak, mert a férfiaknál sokkal többe!t törődnek külsejükkel. A férfiak sem hanyagolják el magukat, ők is szeretnének jó megjelenésűek maradni. De az ő elsődleges kötelezettségük nem annyira a jó külső megőrzése, mint inkább érvényesülésük; a külsejükkel szemben támasztott követelmények kevésbé szigorúak. A férfi külsejét szabályozó normák lazábbak, alkalmazkodnak ahhoz, ami a legtöbb férfi esetében lehetséges és „természetes“ élete végéig. Viszont természetellenesek a nők külsejével kapcsolatos követelmények, rengeteg energiájukba kerül, hogy bár valamelyest eleget tegyenek azoknak. A nő kötelelességszerűen igyekszik szép lenni. Súlyos társadalmi kényszer nyomása alatt igyekszik legalábbis csúnya nem lenni. A férfi esetében a jó külső amolyan rendkívüli osztalék, de semmiképpen sem előfeltétele normális önbecsülésének.

A szépség társadalmunkban kötelező a nő számára. Hívata!s, amely egyben leigázásuk színtere is. A női szépségnek mindössze egyetlen

szenesített normája van: a leányszépség. Kultúránkban a férfiak nagy előnyét az is biztosítja, hogy a férfiszépség két standardját ismeri el: a fiút és az érett férfiét. A fiú szépsége hasonlatos a leányéhoz. Mindkét nem esetében a szépség zsenge fajtája, és természetesen csak az életciklus korai szakában virágzik. Szerencsésükre a férfiak önmagukat elfogadhatónak tartják a jó külső más normái alapján is, még kövérebben vagy tagbaszakadtan is. A férfinak nincs miért kétségbeesnie, amikor bőre többé már nem olyan sima, ránctalan és szőrtelen, mint egy fiúé. Hiszen ő csupán felcserélte régebbi vonzóerejét egy újabbra. Új arcbőre sötétebb, a mindennapi borotválkozástól mintha szélfúta is volna, meglátszanak rajta az átéltek barázdái és az életkor normális ráncai. Ez egy második standard, amelynek nincs női megfelelője. A nők egyetlen szépségszabványának parancsolata: bőrük legyen mindig áttetsző. Vereséget jelent minden egyes redő, ránc, ősz hajszál.

Szó sincs róla, hogy ne volnának szép idős hölgyek is. Csakhogy a női szépségszabványhoz való igazodás sikerét minden korban az jelzi, hogy milyen mértékben sikerült megőriznie vagy színlelnie a fiatal-ságot. Nyilván sokat köszönhetnek génjeiknek azok a kivételesen szerencsés nők, akik hatvanas éveikben is szépek maradnak. A kései öregedés, akárcsak a jó külső, inkább családi vonás. De a természet csak nagyritkán elég bőkezű ahhoz, hogy kielégítse kultúránk szabványait. A legtöbb nő, akinek sikerül késleltetnie az öregség árulkodó jegyeinek megjelenését, gazdag, korlátlan szabad idővel rendelkezik ahhoz, hogy szerencsés természeti adottságait ápolja. A legtöbben színésznők. (Jól megfizetett hivatásosai annak, amit minden nőtől amatőr alapon elvárnak.) Az olyanszerű asszonyok, mint például Mae West, Marlene Dietrich, Stella Adler, Dolores del Rio, nem módosítják az öregedés és a kor összefüggésének szabályát. Éppen azért csodálják őket, mert kivételek, mert sikerült (legalábbis a fényképeikből megítélve sikerült) kijátszaniuk a természetet. Az ilyen csodák, ezek a természet ajándékának tekinthető kivételek (amelyek létrejöttében a művészet meg a társadalmi privilégium is segédkezett) csak erősítik a szabályt, hiszen ezek a nők éppen azért tűnnek szépnek, mert nem látszanak olyan öregnek, mint amilyenek. Társadalmi konvencióink nem teszik lehetővé egy olyan szép öreg nő elképzelését, aki valóban öregnek látszik. Tessék elképzelni egy Picassóval egyidős, vagyis kilencvenéves nőt, aki dél-franciaországi birtokán ragyogó napsütésben egy szál sortban áll a fényképezőgép elé. El sem tudjuk képzelni, hogy egyáltalán létezhet ilyen nő. Még a kivételeket — Mae Westet és társait — is mindig csak szobában fényképezik, megfelelő világítás mellett, a számukra legelőnyösebb szögből, s mindig művészien elrendezett ruhákban. Az öreg nő szexuálisan per definitionem visszataszító, még ha valójában nem is tűnik öregnek. Az öreg férfi esete más. Az öreg nő testét olyanak tekintik, mint amelyet nem lehet mutogatni, felkínálni. Legjobb esetben is csak kosztümösen jelenhet meg. Az embert a rosszullet környékezi, ha elképzei, mi történne, ha lehullna a maszk, ha levetkőzne a nő.

A nő nem csupán azért öltözködik, készíti ki magát, festi a haját, diétázik keserves kinnal és varratja fel ráncait, hogy vonzó maradjon. A védekezés módjai ezek a nőket sújtó rosszállás ellen, amely akár irtó-zattá is fajulhat. Az öregedés kettős mércéje kérlelhetetlenségében olyan

úton kíséri végig a nők életét, amelyen haladva már nemcsak nem vonzóvá, hanem éppenséggel undorítóvá válnak. A nő életének gyötrő rémképét ábrázolja Rodin szobra, az Öregség: ruhátlan vénasszony, ülőhelyzetben, szánalmasan végigtekint lapos, petyhüdt, roskatag testén. Az öregedés folyamata a nő esetében azt jelenti, hogy szexuálisan obszcénné válik, combja ernyed, nyaka ráncos, keze májfoltos, ősz haja ritkul, melle lecsüng, lába visszeres — mindez obszcén hatást tesz. Képzőművészeink szörnyűséges pillanataiban ez az átalakulás döbbenetes gyorsasággal mehet végbe, mint például a *Lost Horizon* című filmben: a szerelmes férfi kiragadja imádottját, a gyönyörű leányzót Shangri-Lából, az örök boldogság mesebeli földjéről, s a mi környezetünkben a leány pillanatok alatt rút banyává tőpörödik. A férfiakkal kapcsolatban nem ismeretes hasonló rémlátomás. Ha a férfi divatosan öltözködik, vagy éppenséggel kozmetikushoz jár, amire mostanában már van éppen elég példa, ruháival és a használt szépitőszerekkel nem olyan hatást igyekeznek elérni, mint a nők. A férfi esetében az arckrém, kölnivíz, szagtalanítószer vagy hajlakk nem valamiféle jelmez. A férfi — férfiként — nem érzi szükségét önmaga álcázásának, hogy így pariózza az öregedés közhangulatilag rosszállt tüneteinek jelentkezését, hogy eltüntesse idő előtt bekövetkezett szexuális alkalmatlanságának látszatát, hogy leplezze az obszcén öregedést. A férfi nem alanya kultúránk olyanszerű utálatának, amilyen a női testtel szemben nyilvánul meg; kivétel a még bársonyos simaságú, kemény tartású, szagtalán, folttalán női test fiatalkori formája.

A nőket büntető egyik legszigorúbb magatartás a zsigerekből jövő utálat az öreg nő teste láttán. Kultúránkban mély gyökerei vannak a nőtől való félelemnek, s ki is alakult a nő demonológiája, amely olyan mítikus karikatúrákban is formát ölt, mint amilyen például a vasorrú babáé, a szipirtyóé, a cserfes asszonyé, a vén banyáé.

E félelem szélsőséges esetének történelmi emléke a boszorkányüldözés, amely a nyugati história legkegyetlenebb irtóhadjáratai közé sorolható. Kultúránk egyik legerősebb töltetű esztétikai és erotikai érzete, hogy az öreg nő visszataszító. S e tekintetben teljes az egyetértés férfiak és nők között. (Általános szabály: az elnyomók az elnyomottaktól megtagadják annak jogát, hogy kialakíthassák saját, „benszüllötti“ szépség-szabványaikat. Végül aztán az elnyomottak szent meggyőződésévé válik, hogy ők valóban csúnyák.) A nőgyűlölet szépségeszmenyének káros lélektani hatását a nőkre párhuzamba állíthatjuk azzal a móddal, ahogyan a társadalom a négereket elcsúfította a fehérek széppé nyilvánításával. Az Egyesült Államokban néhány esztendővel ezelőtt néger kisgyermekkel végzett tesztek kimutatták, milyen zsenge korban és mennyire alaposan magukévá teszik a kicsik a „jó külső“ fehér ember kialakította szabványát. Lényegében mindegyik gyerek elképzelései arról tanúskodtak, hogy a négert csúnyának, komikusnak, piszkosnak, eldurvultnak tartják. Hasonló jellegű önmegvetés mételyez éppen elég sok nőt is. Akárcsak a férfiak, ők is „csúnyábbnak“ minősítik az öreg nőt, mint az öreg férfit.

A szexuális magatartásban ez az esztétikai tabu a faji tabuhoz hasonlóan hat. Társadalmunkban sokan visolyognak, ha egy középkorú nő és egy fiatalember szeretkezésére gondolnak. Hasonlóképpen sok fehér ember mélyről fakadó undort érez, ha egy fehér nőt egy néger ágyában

tud. Még ha az emberek éreznek is némi szánalmat az elhagyott nő iránt, nem tekintik a szó szoros értelmében vett szexuális kihágásnak azt a banális drámát, amelynek során az ötvenéves férfi egy huszonnyolc éves leányért elhagyja negyvenöt éves feleségét. Sőt, mindenki „megértő”. Mindenki jól tudja, hogy a férfiak kedvelik a leányokat, s hogy a fiatal nőnek gyakran megfelel a középkorú férfi. A fordított helyzetet azonban senki sem „érti meg”. Az a negyvenöt éves nő, aki huszonnyolc éves szeretője kedvéért elhagyja ötvenéves férjét, mély érzéseket felkavaró társadalmi és szexuális botrány középpontjába kerül. Senkinek semmi kifogása egy olyan szerelmes pár ellen, amelyben a férfi húsz vagy még több esztendővel idősebb a nőnél. Tessék a filmek kettőseire gondolni: Joanne Dru és John Wayne, Marilyn Monroe és Joseph Cotten, Audrey Hepburn és Cary Grant, Jane Fonda és Yves Montand; teljesen elfogadható, rokonszenves párok, akárcsak a mindennapi életben. A közhiedelem szerint, ha egy negyvenéves nő és egy húszéves fiú, vagy egy ötvenéves nő és egy harmincéves férfi házasságot köt, a férfi anyát, nem pedig feleséget keresett, és senki sem hisz a frigy tartósságában.

Minél nagyobb a korkülönbség, annál erősebb a nőt sújtó előítélet. Amikor öreg férfiak, például Picasso, Onassis, Pablo Casals, náluk harminc, negyven, ötven évvel fiatalabb nőt vettek el, a népek figyelemre méltónak találták az eseményt, esetleg túlzást láttak benne, de azért elfogadhatóságát nem vonták kétségbe. Az ilyen párválasztások értelmezése során az emberek némileg irigykedve gondolnak az éppen szóban forgó férfi kivételes potenciájára és vonzóerejére. Nem szép, de híres. S egészen magától értetődő, hogy nevezetessége csak fokozta a nők iránta érzett vonzalmát. S azt képzelik, hogy az idős férje tehetségét feltétlenül méltányoló fiatal nő odaadón és örömmel vállalja a készséges segítő-társ szerepét. A férfi számára az ilyenyszerű házasság minden esetben jó reklám.

Farkas László fordítása

Részletek a *Saturday Review* LV. 39. számában megjelent esszéből.

Ambrus Imre grafikája

SALAMON LÁSZLÓ

SZIGORÚSÁG

Megbékélhetek a külvilággal,
de önmagammal sohasem,
még álmomból is felriaszt olykor
ki-kiújuló szégyenem;

szégyenem, hogy bedőltem frázisoknak,
s megkísérthettek némberek,
kik előtt még meg is alázkodtam,
mint zord apja előtt a gyerek.

Békét köthetek ellenséggel
és közömbösen nézhetem
felfuvalkodottak dáridóját
az irodalmi végeken.

De magammal nem köthetek békét
még végső napjaimon sem,
mert túrni tudtam a túrhetetlent,
hogy megmaradjon életem.

Hogy gyáva voltam önmagamhoz,
a magánytól félve ostobán,
s nem fordultam a szó ostorával
ellenük, kik sárt dobtak rám,

hagytam magamat regulázni
tökfejű basáktól, habár
minden szavuk hazugságtól bűzlött,
mint békanyálas zöld mocsár.

Nem köthetek békét önmagammal,
ki tudva bűnük, cinkosan
néma voltam, s a rút közhelynek
hódoltam: hallgatni arany.

Már mindenkinek megbocsájthatok,
aki ellenem vétkezett,
de a magam elleni bűnöket
megbocsájtanom nem lehet.

MOLNOS LAJOS

FURCSA TÖRTÉNET

Fortuna istenasszony a minap
kegyes volt hozzám nagyon
és így kockajátékon elnyerém
jó Dárius király úr minden vagyonát
De mert zavart a szokatlan-sok vagyon
s az irigy tekintetek sóvárgó özöne
Úgy dönték kincsemet eladom
S a nagy tér kellősközepén
bódémat nyomban felütém
Özönöltek sorban az emberek

a nő csengő kacagását adta el
a költő legszebb versét s álmait
a tudós eladta tudományát
a gazdag meg öntelt mosolyát
a kóborló vándor útjait
a koldus csonka lábát s éhezéseit
a gyilkos a bűnbocsánatot
felelőtlenségét a naplopó
halálfélelmét a beteg
a bolond meg hadvezéri terveit
a próféta látomásait
s az öngyilkosjelölt utolsó bátorságát
adá nekem egy maroknyi aranyért

Csak egyetlen valaki maradt kivel hiába
alkudoztam Egy maszatos arcú kisgyerek
Szekérnyi aranyat adok meséidért kérleltem
adj el nekem belőlük egyet legalább
A meséimet nem adhatom el mert csak én hiszem
el őket De hogyha akarod megtanítlak rájuk téged is
(Azóta ballagok a vándortól megvett úton
s a mellettem aprózó maszatos kisfiú
gyönyörű meséit tanulgatom . . .)

JÁTEK

éles késekkel játszom
villogó-vad fejszékkel
mint a kíváncsi gyermek

megbabonáz a játék
a pengék villanása
a fejszeél-pörgések
bódít a vas
mohó izgatott sziszegése
ha bőrömhöz ér
és felsikolt riadtan
a lüktető kicsi ér

ó hát senki nem üt a kezemre
csípős fűzfaággal
tompá nadrágszíjjal
nem kiált rám senki sem
józanító szóval
 tedd le ember
 tedd le
 éle van a vasnak
 ne ingereld
 úristen
 még belédharaphat
súlyos késekkel játszom
éles vad fejszékkel
csak tűrik csak nézik kíváncsi-borzongva
s nem kiált rám senki nem üt a kezemre
 (belém szalad a kés
 csontomba mar
 a sikoltó fejsze)

VÁSÁRHELYI GÉZA

NÉHA E FALUT IS

Az elszármazottnak

Csak úgy szeretném látni e falut
ahogyan Isten néz a földre
mert ki lapátol itt oly nekidühödve
Csak az ég dübörög
aludj!
Gyermek aki a rosszra vágyott
szuszog a divány sarkába bújva
s nem ismeri el a világot
ahelyett hogy elaludna
aludj!

Nem idevaló születésű vagyok én
messze földről Ū-falvából
s a semmiből jövök én
aludj!

Ne lapátolj földet döngő koporsóra
támassz fakassz varázsolt
szaporán fogyott el nyarunk
tél van hideg és hótalan
most az egyszer

De terhesek újra a lányok
sivalkodik a malac az ól ölés
vízkereszt vagy még mit is akartok
ha voltam én
aludj!

Néz e falu figyelő szemmel
babonáztat földi szerelemmel
csöndje-árka tova fut
erdő bólint szép türelemmel
oda is figyel az ember
néha

MARKÓ BÉLA

ÉVSZAKOK KAPUJÁBAN

Ott ülnek évszakok kapujában
a gyermekjátékká töpörödött öregemberek
madárlátta arcukat széthordja
a fényesen suhanó huszadik század
dobhártyánkat verdesi szavaik
színes pillangója s nem tudjuk
nem tudhatjuk gerincük hajló ágán
mit ráz a szél miféle ország
miféle szavak rázkódnak bennük
lovon vonaton

mert régesrég kijöttünk már
az évszakok kapuján mögöttünk
hulló barack a szó bársonyos
füvein a csendnek kijöttünk már
a papírzizegésű időbe
nagy hallgatások zápora
veri az arcunk

ott ülnek évszakok kapujában
a gyermekjátékká töpörödött öregemberek
s mi behúzódtunk a szavak városába

kifeszített idegeinken ökörnyalóként
leng az ősz
bezártatok ide mint kisgyereket
hogy csak a piacra mentek
ó miféle zsidvásárokon
tévedtetek el

valahol most hulló barack a szó
bársonyos füvein a csendnek
fölöttünk
házak poros csordája baktat
az örökkévalóság felé
megfáradt katedrálisok
nyakában ring a kolomp

kifeszített idegeink közt
mozogjatok hát szabadon!
(Az eget csak úgy terítették e városra
mint kabátot a fogásra
egyszer valaki továbbmegy véle
s megfagyunk mind a fényességben.)

ÖREGASSZONY

Idegeidre edénycsörömpölést
aggatott a világ
mosogatólé zubogása
keveredik benned a távoli
vízesések zajával
beszakadt körmöd félholdja
esténként fényesen süt
az égen
s hajnalban amikor felkelsz
ébred az isten is:
ujjbegyével
szétnyomja a csillagokat
mint bogarakat a falon.

LÁSZLÓ GYÖRGY

ESŐ

Hallom, kint kopognak a cseppek,
bennük ma felcsillámlasz kedves,

szakadékokba ül el a sötét,
rájuk is kijársz fényeddel kedves.

Cseppre-csepp, surranás,
sodró vízi-zárás, ez kedves,

későre jár, imbolyog az idő,
kopogás, az esőé kedves,

magával törődik a szemhatár,
be régen pusztaságom, kedves.

NÉMETI RUDOLF

PLAKETTEK

A pléhtetők Az üres bádogdobozok
A falak A tér Az eső szögei
Az út A kényszerű kirajzolódás
Az áttűnés a híd mögötti térbe

Az eldőlő szobor A lakhatatlan évek
Az ottlét nyoma a parti homokon
A tenger A hiány A kuszált vonalak
A közelítés A kivetített ábra

A forgás A homokóra Az idő jelei
A málló plakettek tebenned és bennem

HADHÁZI ZSUZSA

SZÜLEIM

Aranyszegélyű a simogatások
halk kondulású a szavatok

Félelmek megkötöz
aggódásokat magányba zár

Szemetekben szerető nyári sugár
kalász-érlelő melege

Kérdéseitek furcsán kopottak
s rettegés övezi arcotok ha elmegyek

De elmegyek.

Határaitam már átléptem
Zúgó patak nedves kövein állok
lépegetek egyikről a másikra
szembe az árral
szembe a törvényhozó széllel
Kopár fák díszőrséget állnak

. :
Most ültök vacsorához
komor arcotok engem emleget

. :
S én messze járok nagyon
messzi utakon

KÓRHÁZBAN

Ne szólj,
csak hallgasd
estéről estére
az összekoccanó
kanalak
hangját,
a vacsorázni indulók
csoszogását,
és nézd a lámpafényt,
az asztalra lehajló
virágok levelét.
Ne szólj,
csak hallgasd
a cigarettás fáradt hangokat,
és nézd, nézd az arcokat,
a szemüvegek mögött
pillogó szemeket,
az agg kezeket,
melyek játszanak
a tettel,
hogy rövid kis létüknek
értelmet teremtsenek,
és nézd, nézd:
eső esik,
arasznyit nőtt a fű kint.
Itt bent
fáradtak a takarók,
az ágyak;
ne szólj, de tudd:
kint élet van,
küzdelem, szerelem,

itt orvosságos üvegek közt
csak küzdelem van
önmagunkért
önmagunk ellen.

KISS ANDRÁS

BALLADA — A SZOMSZÉD SRÁCNAK

jaj a tyúkom milyen szürke
levágtam és azt is tűrte
nem siratott
nézd a kakas milyen fürge
szívárvány a farka fürtje
vér taréja

Kabay Béla:
A megdermedt
pillanat
(fotógrafika)

AZ ÁLLAMOSÍTÁS UTÁN – NEGYEDSZÁZADDAL

1947 decemberében a királyság felszámolása és a népköztársaság létrejötte nyomán a politikai hatalom a munkásosztály kezébe ment át. A munkásosztály politikai és a burzsoázia gazdasági hatalma között — ez utóbbinak alapja a főbb termelőeszközök feletti magántulajdon volt — ellentét alakult ki. Ennek az antagonizmusnak a felszámolása egyre sürgetőbben igényelte a politikai és gazdasági uralom összhangjának megteremtését — a gazdasági hatalom megszerzése útján.

Az 1947. októberi adatok szerint Románia 54 315 vállalata közül 47 479 magánkézben és mindössze 6836 (12,5%) volt állami tulajdonban. Az ország iparvállalataiban dolgozó 976 171 alkalmazott közül csak 326 983, azaz 33% dolgozott állami vállalatoknál, 649 188 pedig a magántőke alkalmazottja volt.

Az ország helyreállítása és a gazdaság vérkeringésének felpozícióba hozása útjában komoly akadályt jelentettek a burzsoázia szabotázsakciói, az a tény, hogy az 54 315 iparvállalat közül 13 806, vagyis az összes iparvállalatok 25%-a nem termelt. Ebből 11 485, vagyis a nem dolgozó vállalatok 83%-a magánkézben volt.

Pártunk és népünk vezetői tudatában voltak annak, hogy az ország fejlődését és jövőjét csak akkor lehet biztosítani, ha a túlhaladott, elavult tőkés termelési viszonyokat új, szocialista termelési viszonyok váltják fel, s a tőkés magántulajdon helyett szocialista tulajdon jön létre. A tőkés termelési viszonyok szétzúzása egyben a tőkés termelőmód felszámolását is jelentette. Kialakult hazánkban a szocialista termelőmód. Ez forradalmi, minőségi ugrás volt, új korszak kezdetét jelentette országunk történetében. A termelési viszonyok jellege és a termelőerők szintje és jellege közötti összhang megteremtése lehetővé tette a termelőerők gyors és szakadatlan fejlődését.

A tőkés magántulajdon felszámolásával egy sor, a kapitalizmusra jellemző gazdasági folyamat és jelenség megszűnt, s nem hatottak többé az e folyamatok és jelenségek mögött álló lényeges, belső, szükségszerű összefüggéseket tükröző gazdasági törvények. A szocialista tulajdon alapján új gazdasági jelenségek és folyamatok jöttek létre, új gazdasági törvények kezdtek érvényesülni.

A főbb termelőeszközök államosításának jelentősége abban állt, hogy lehetővé és egyben szükségessé is tette a hosszú távra szóló következetes gazdaságfejlesztési koncepció kidolgozását, amely a társadalom termelésének tudatos, tervszerű irányításával valósággá válhatott.

Mivel az ország gazdaságfejlesztésében az ipar döntő tényező, a gazdaságfejlesztés központi kérdése is szükségszerűen a szocialista ipar gyors ütemű kiépítése lett. Az államosítás útján kialakult szocialista termelési viszonyok lehetővé tették az ország anyagi, pénzügyi és munkaerőforrá-

sainak feltárását és egységes gazdaságfejlesztési politika alapján történő felhasználását. A burzsoázia kezéből kivett termelőeszközök mennyisége, összetétele, korszerűsége távolról sem elégítette ki a szocializmus igényét. Az új termelőmódnak ki kellett építenie saját műszaki-anyagi alapját, a nagyüzemi gépesített termelést a nemzetgazdaság minden ágában.

Az akkori gazdaságfejlesztési politika az extenzív típusú bővített szocialista újratermelés tényezőit vette mindenekelőtt igénybe. A legfőbb feladat az ipar s ezen belül a nehézipar gyors ütemű kiépítése volt. Az ipari termelés nagy arányú növelését főleg új iparágak, új üzemek és gyárak építésével, az iparban dolgozó munkások és alkalmazottak számának növelésével biztosították. A gazdaságpolitikában fokozatosan a mennyiségi szemlélet vált uralkodóvá.

A mennyiségi szemléletnek megfelelően az új termelőkapacitások létrehozását főleg a meglévő technika színvonalán álló munkaeszközök mennyiségének, illetve a kifejtett eleven munka mennyiségének növelésével érték el, s ezt főleg a mezőgazdaságban dolgozóknak az ipari munkába való átrétegződésével oldották meg. A minőségi szempontok, mint: a termékek minősége, korszerűsége, az eleven munka hatékonysága és termelékenysége, a költségszint, a meglévő termelőkapacitások kihasználási foka, az anyagfogyasztás, bár a gazdaságfejlesztési koncepció részei voltak, az iparosítás első szakaszában viszonylag háttérbe szorultak.

A gyors ütemű iparosítás eredményeképpen az államosítás óta eltelt negyedszázad alatt jelentősen megnőtt az ipar helye és szerepe a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem előállításában.

Az iparosítás hatására jelentős szerkezeti átalakulások mentek végbe a lakosság foglalkoztatottságában is. Míg 1948-ban az ország aktív lakosságának háromnegyede a mezőgazdaságban dolgozott, 1971-ben ez az arány már csak 46,4% volt, s az iparban dolgozók túlsúlyba jutottak.

A rohamléptekkel kiépülő szocialista ipar nagy arányú eltolódásokat idézett elő az ország lakosságának lakóhelyi megoszlásában is. Az államosítás évében megtartott népszámlálás adatai szerint az ország összlakosságának 76,6%-a falun lakott, ezzel szemben 1971-ben már városban élt az összlakosság 41,1%-a.

A hatvanas évek közepétől kezdve egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a termelésnövelés külterjes útjának tartalékai egyre szűkülnek, nem képesek hosszabb távon gyors ütemű fejlődést biztosítani. Ezért az 1966—1970-es, de főleg az 1971—1975-ös ötéves tervekben egyre inkább előtérbe kerültek a termelés bővítésének belterjes, minőségi tényezői is. Világossá vált, hogy a termelés növelését nem annyira a meglévő munkaeszközök gyarapításával, az iparban dolgozók számának növelésével, hanem korszerű gépek és munkaeszközök bevezetésével, a társadalmi munka termelékenységének növelésével kell elérni. Ily módon a fejlesztési koncepció központi kérdése a gazdasági tevékenység hatékonyságának, eredményességének fokozása lett. Ebben az összefüggésben már nemcsak az a fontos, hogy mennyit és mit termelünk, hanem az, hogy mibe kerül, mennyire korszerű, illetve hatékony ez a termelés.

Ez utóbbi összefüggések szerepe azért is előtérbe került, mivel a korszerű termelés biztosítása érdekében a fejlettebb országokból nagy mennyiségű termelőeszközt importáltunk. A nagy termelékenységgű gépek, felszerelések ellenértékét jórészt gépekkel termelt áruval szándékoztunk

kifizetni. Minthogy a világpiacon az erős verseny miatt a minőségi, korszerűségi igények magasak, termelőeszközkivitelünk fokozása csak az igények kielégítése útján képzelhető el. Ellenkező esetben mezőgazdasági vagy hagyományos ipari áruval kell fizetni, ami felboríthatja a külkereskedelmi, illetve fizetési mérleg egyensúlyát, ha a behozott és kivitt áruk ára közötti különbség túl nagy.

Az intenzív fejlesztés velejárója a nemzetközi munkamegosztásba való eredményes bekapcsolódás, a kooperáció. A belterjes gazdaságfejlesztésre történő áttérésnek már számos eredménye mutatkozik meg. Iparunk nemcsak többet termel, mint a múltban, hanem termékeink mindinkább megfelelnek — belföldön és a világpiacon — a minőségi, korszerűségi és árkövetelményeknek. Kivitelünkben egyre nő a korszerű termelőeszközök aránya, jelentősége, az iparilag fejlett államokkal egyre szélesebb körű kooperációnk van kibontakozóban.

A korszerű nagyipar kiépítése feladatainak nagysága, összetettsége, bonyolultsága miatt nem könnyű; a szocialista iparosítás során hibák és hiányosságok is előfordultak, számos erőfeszítés még nem hozta meg a kívánt eredményeket. A mennyiségi szemléletről a minőségi szemléletre való áttérés egyik-másik üzemben és iparágban nem eléggé gyors ütemű, nem mindig folyamatos és következetes. Némely üzem még nem tudott a társadalmi elvárások, szükségletek színvonalára emelkedni a minőség, korszerűség és olcsóság terén; a nagyarányú beruházások és a korszerűsítés biztosította lehetőségeket csak részben használják ki.

Ha az államosítást az iparfejlesztés terén megtett út vagy a várható fejlődés szemszögéből nézzük, jelentősége nem évül el. Ellenkezőleg: nő. A főbb termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele jelentette a kiindulópontot, azt a biztos alapot, amin elindulhattunk, a tudatos és tervszerű gazdálkodás feltételét; ezért emlékezünk 1948. június 11-ére ma is úgy, mint történelmünk egyik nagy napjára.

HERÉDI GUSZTÁV

DERENGÉS

Akkoriban az *Igazság* szerkesztősége a megyei pártbizottság székházában volt, a főtér mostani banképületében. Június 11-én reggel 8 óra előtt beléptem a kapun. És mentem volna a lift felé, de nem engedtek. Igazoltattak. A kapus meg a liftes ismert, de végignézték igazoltatásomat, én néma jelekkel kérdeztem, hogy mi ez, ők csak vállukat vonták.

A szerkesztőségben volt már néhány munkatárs, azok sem tudtak többet, mondták, menjek le a díszterembe. Ott sem lettem okosabb, csupán zavarom, csodálkozásom nőtt meg. Különös társaságot találtam ott. Vöröslő szemek, álmos tekintetek, volt, aki a szék támlájára ejtette fejét. Megtudtam, hogy tegnap estétől itt ülnek, beszédeket hallgatnak, s nem tudják, mi készül, de biztosan valami nagy dolog. Az épületből senki el nem távozhat, a telefon néma.

Így telt el néhány óra, aztán megtudtuk a valóban nagy hírt: a Nagy Nemzetgyűlés megszavazta az államosítást. A nép kezébe került az ipar, a bankhálózat, a közlekedés, a kereskedelem.

A bejelentést döbbsent csend fogadta. Majd tapsolni kezdtünk, föl-ugrottunk, ujjongva öleltük meg egymást. Jórészt munkások ültek a teremben. Tekintetünkben meglepetés, öröm.

— Miénk a gyár, miénk a gyár! — ismételtgették, mintha nehezen tudnák elhinni a nagy hírt.

— Végre... hogy ezt is megértem. Ezért érdemes volt élni — mondotta, csak úgy magának, a szomszédomban egy öreg proli.

Azután sajátos szavakat kezdtem hallani: tervezgatókódás, iparfejlesztés, központi irányítás. Ma mindez sokszor hallott fogalom, akkor azonban meglepetésként hangzott. Ismertem ugyan a Szovjetunió történelmét, tudtam az ötéves tervekről, de valamiképpen az egész távolinak tűnt. Nehéz időköt éltünk. Három évvel azelőtt fejeződött be a háború, alig lábaltunk ki a szárazságból, éhínségből, a romokat épp csak eltakarítottuk, új házakat még nem emeltünk helyükbe, az állomások csonkák, az utcák foghíjasok voltak, jegyre kaptunk élelmet, ruhát, cipőt, s szó ami szó, vékonyan. Ilyen körülmények közt valószínűtlennek tetszett a nemzetgazdaság tudatos irányítása, a nagyipar kiépítése.

Az újságírókat fölhívták a szerkesztőségbe, s közölték velünk, hogy kimegyünk a gyárakba, ugyanis kinevezték az államosított üzemek új vezetőit — azok közül, akik a gyűlésteremben töltötték az éjszakát —, s az új munkásigazgatók most mennek átvenni a gyárakat. Minden igazgató mellé beosztottak egy-egy riportert, hogy a történelmi eseményről beszámoljon a holnapi lapszámban. Engem Fischer Albert mellé ültettek a kocsiá, s az egykori Magyar Acélárugyárba — ma Unirea — mentünk ki, a város legjelentősebb fémipari üzemébe.

Izgalmas percek. Örvendtem, hogy tanúja lehetek az üzem átvételének, a munkásigazgató bemutatásának, a régi tőkés elkergetésének, a gyár tényleges birtokbavételének. Aztán összegyűlt a munkásság a nagyteremben, fölcsendült Fischer elvtárs ritka-erős basszushangja, bejelentette az átvételt. Hatalmas taps, öröm, ragyogó tekintetű emberek... de valamiképp többet vártam. Nagyobb meglepetést, éles kitörést pró és kontra, a tőkésék s lakájaik leleplezését, elkergetését, benyomulást az irodába, a párnázott ajtók mögé, a pénz, a bizalmas iratok, a levelezés, a műszaki dokumentáció lefoglalását. Ilyesmire azonban nem került sor. A gyűlés után bizony vakartam a fejem, miről írjak most, mi is volt a nagy szenzáció. A szerkesztőségben faggattam a többieket. Ők minek voltak a tanúi? Jobbára annak, aminek én; a gyárak ugyanis már a dél-előtt megkapták a hírt s a szükséges utasításokat, a munkásság megbízottai azonnal cselekedtek, lefoglaltak, megszálltak, őrizetbe vettek mindent. Volt, ahol a tulajdonos dühöngött, bizalmas emberei a fogukat viccsorgatták, de véres harcra, összecsapásra nem került sor. Akkoriban a tőkésék különben sem voltak már oly nagy urak, mint a háború előtt. Legfőbb támaszuk, a király fél évvel azelőtt lemondott, s eltávozott az országból, három éve, hogy demokratikus többségű kormány vezette az

országot, a dolgozók képviselői pedig mind a párt, mind a szakszervezetek útján már nyomatékos szóhoz jutottak az üzemek vezetőségében, egyre inkább korlátozták a kapitalisták hatalmát.

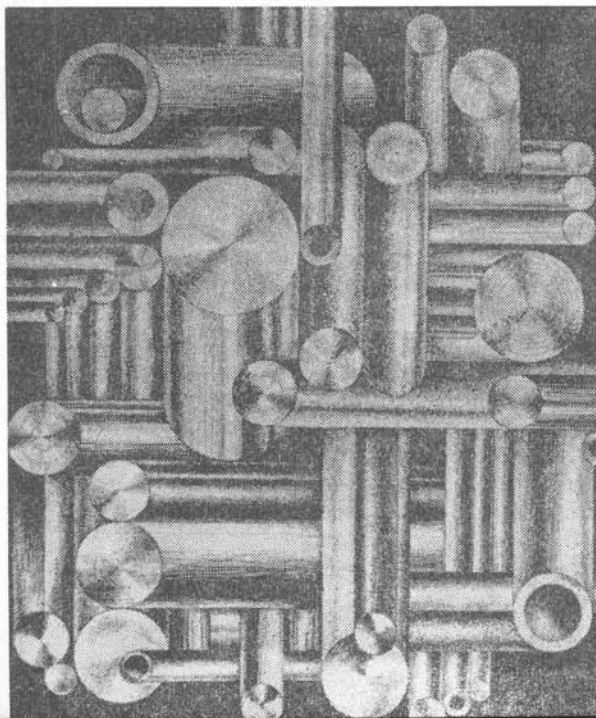
Az államosítás erre a folyamatra tette föl a koronát. Békésen, szervesen, vértelenül.

*

Hogy mit hozott, azt továbbra is ebben az üzemben kísérhettem figyelemmel. Az elgondolások szerint az addig ásót, lapátot, patkósarkot, artézikút-berendezést, tengelyeket készítő üzemnek gépgyárrá kellett előlépnie. Ehhez szereldére volt szükség. Nagy csarnokra, új berendezésekre. Gyors munka kezdődött. A vasgyár területébe ékelve kis fűrésztelep dohogott. Idegen test. Napok alatt lebontották, eltávolították. S jöttek az építők. Néhány hónap múlva már állt az új csarnok. Ma sem tudnám megmondani, hogyan sikerült ez. Kevés volt az építkezés akkoriban, s a legjobb munkásokból válogathattak? Avagy az odaadás, a tudat, hogy magunknak építünk, esetleg az új eljárások, a gyorsfalazás és egyéb tették meg a magukét, de tény, hogy rekordos munka volt, példás teljesítmény, csodájára jártunk. A szocialista iparfejlesztés első műve volt ez Kolozsváron. A munka lendülete, a csarnok impozáns méretei, berendezésének korszerűsége sok-sok embert győzött meg itt a tervgazdálkodás fölényéről.

És nemcsak Kolozsváron. Az új üzem kezdte termelni a textilgépeket, s mint országjáró riporter aradi szövődékekben, fővárosi fonodákban vagy a makfalvi lenáztatóban találkoztam gyártmányaival. És annyira ismertem az üzemet, oly sok szál fűzött hozzá, hogy termékeit kissé az én munkám gyümölcésének, gyermekeimnek is éreztem.

Csutak Levente: A fém metamorfózisa

KONDOR BÉLA MŰVÉSZETÉRŐL

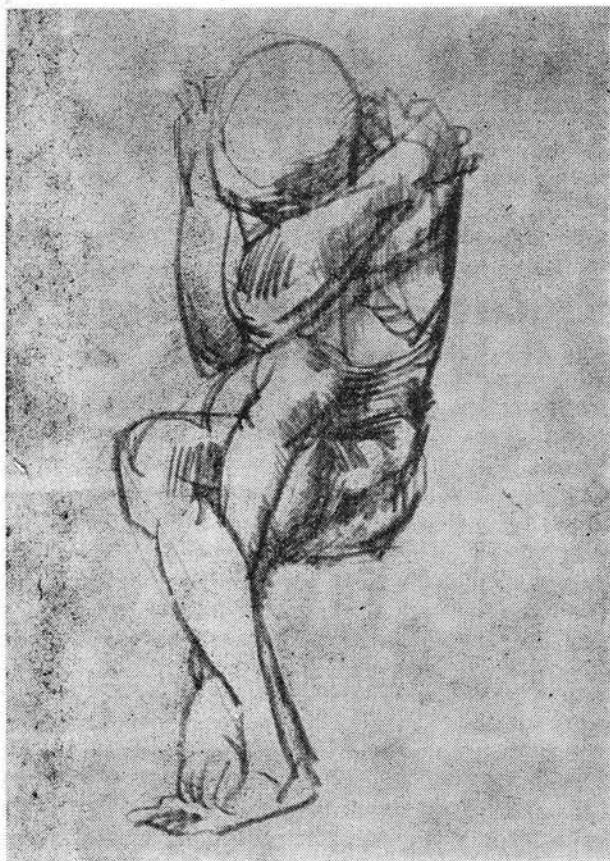
Még nem jött el az ideje annak, hogy tudományosan elemezhesük Kondor Béla művészetét. Nemcsak mert túl közel van még a halála, és a művészettörténész nem tudja elfojtani magában a barátot, aki inkább sírná és pörölné vissza Kondort, az egyszerre megbocsátóan bölcsen és gúnyosan mosolygó szemű Kondort a léten túli semmiből, mintsem hogy objektíven mérné és értékelné a kondori életművet. De a történelmi távlat is túl rövid ahhoz, hogy felmérjük, mit is jelent tulajdonképpen ez az életmű. Mert ha csak arról írunk, hogy Kondor új útra terelte a magyar grafikát, nagyerejű képeket festett, és költőként is a legjobbak közé tartozott, vagy ha kijelentjük, hogy Közép-Európa szüntelenül fortyogó vulkánja ismét zseniális embert lövellt ki magából — a felsőfokú jelzőkön túl nem sokat mondanánk. Tény, hogy nagy művész, zseniális ember volt, ritkán születnek ilyen univerzális tehetségek. De hogy a kondori életműnek milyen nagy a dimenziója, és a maga makacsan következetes kibontakozásában és szüntelen önvizsgálatra készítő „itt van“-jában mit is jelent az egyetemes vetületében — arra még nincs történelmi mérce, és azt sem láthatjuk előre, hogy vajon a jövő igényt tart-e Kondor művészetére.

Mert Kondor „régí“ ember volt, aki hitt az emberi szavak, tettek etikai minőségében, hitt abban, hogy az ember értékkeremtő lény, és a művészet több, mint a művész partikuláris egyéniségének a kivetítődése, és a művész több, mint csupán tetszetős tárgyak termelője. Míg a kortárs művészek túlnyomó része a gesztus vagy a konstruálás válaszútja között medítál, Kondor számára a művészet mindvégig alkotás volt, önálló világ megteremtése. Ezért mondhatta ő, a magyar avantgarde művészet egyik legnagyobb alakja: „Remélem, nem vagyok modern.“

*

Kondor Béla 1931. február 17-én született, és 1972. december 12-én halt meg. Diplomamunkáját — a Dózsa-forradalmat jelenítő rézkarc-sorozatát — 1956 tavaszán karcolta, önálló stílusát tükröző képeit 1959-től festette. Életműve alig másfél évtizedet ölel fel — ám a Van Goghok, a Csontváry Tivadarok, az egy évtized alatt olyan világot teremtő művészek közé tartozott —, amelynek birodalmi, saját történelme és törvényrendje van, angyalok, ördögök és angyallá válni akaró, de szüntelenül elbukó emberek népesítik be.

Életéről nehéz írni — mert vagy néhány sorban összefoglalható, vagy többkötetes lélektani analízis szükséges hozzá. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése előtt gyárban dolgozott, rövid ideig keszonmunkás volt — valószínűleg ekkor betegedett meg a szíve, amelyre vigyázni kellett volna, ám a félig-élet, az óvatosság nem volt kenyerre. A festőszakra jelentkezett, de az oldott lírai, posztimpresszionista szemléletű tanárai

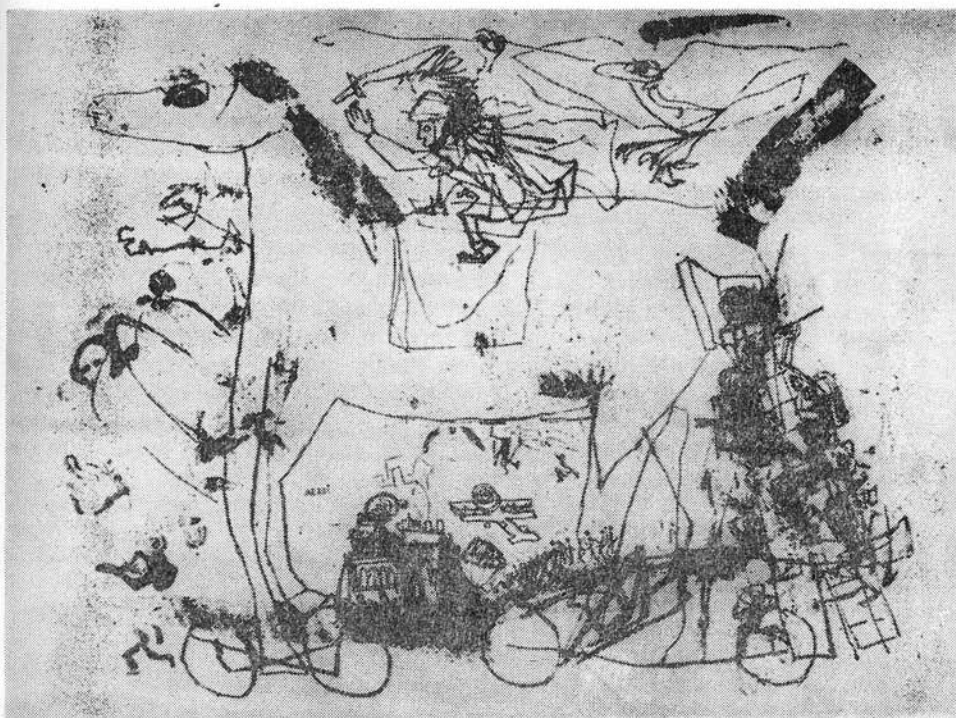

Kondor Béla: Tanulmány

nem láttak benne tehetséget, úgy érezték, nincs érzéke a kolorithoz — neki, aki később a legszubtilisebb színvilágú képeket festette, oly éterien finom színeket, amelyekhez hasonlókat előtte a magyar piktúrában talán csak Gulácsynál találunk. Koffán Károly vette maga mellé a grafikai osztályra, és a remekszemű pedagógus azonnal meglátta, hogy zseniális fiatalember került hozzá, akinek a technikai alapismereteken túl nincs is mit tanulnia. Csakhamar el is érte azt a fokot, amelyről egyik utolsó versében így írt:

*én nem kérdezhetek többé
mert engem kérdeznek meg
lennék tán beteg szívesen, nem lehet
esettek, betegek, alvajárók sokan
nem beszélek, nem akarok, vagyok.*

A főiskola elvégzése után már mester volt, kortársai és a fiatalabbak csakhamar tanítójuknak vallották, még ha sohasem is kapott katedrát. Életművében nem is igen lehet fejlődésről beszélni. Az 1959-ben festett képei, mint az *Emberpár*, a *Csokonai*, a *Menedéket* vagy az 1961-es *Savo-*

Kondor Béla: Trójai falovas

narola és a már említett 1956-os Dózsa-sorozat — mind érett mű, nem csupán előzmény, fejlődési fok. Életművének ezért nem fejlődési szakaszai vannak, hanem az egyminőségű struktúrának különböző összetevői, amelyek többnyire időbelileg is elkülöníthetők, anélkül azonban, hogy ez az elkülönítés fejlődésbeli fokozatokat is jelölne. E struktúra mind összetettebbé, bonyolultabbá vált, dimenziója bővült.

Élete, mint mondtuk, egyszerű volt. 1959-ben rendezte első kiállítását. Vihart fakasztó kiállítás volt: mindenki érezte, hogy „új időknek új dalaival“ jelentkezik egy nehezen klasszifikálható művész, és az „új dal“ szokatlan üteme sok fület sértett. De sokakban rezonált is e hang, és néhányan azt is felismerték, hogy e bemutatkozás a korszak legnagyobb formátumú magyar művészenek a névjegy-leadása. Dicsérték vagy káromolták? Hazudnánk, ha azt mondanánk, hogy mindegy volt neki, hiszen várta a dicséretet, várta, hogy szeressék, és fáj, hogy belerúgtak, vagy nem értették meg. Persze, hogy örült a jó szónak, mint gyermek a simogatásnak, még ha szemérme miatt szüntelenül leplezni akarta is a „szeretném, ha szeretnének“ olt-hatatlan vágyát. Ő is „tebarátságban“ akart élni az emberekkel, mint egyik kedvelt regényének, Thomas Mann *Doktor Faustus*ának a hőse. Mégis, mindez csak a felszínt érintette. Dicsérhették vagy káromolhatták — mintha bolygót akarna valaki szépszóval vagy szitokkal eltéríteni a pá-

lyájáról. Etikai hitvallását maga fogalmazta meg halála előtt néhány hónappal írt, *Maradék* című versében:

*Nem bámulhatsz vissza bámulón
mintha a szemednek kiterjedése
lenne.*

*Meg se állhatsz elvégezve valamit
ami általad végeztetett pont.*

*Munkád a szükséges létezés. Nem
bűn
nem is eredmény. Ne felejtd ezt.*

*Ne felejtsd, hogy szépséged
legalább
az ördögök és betegségek kínjából
van.*

*Ha tapsolnak és benyálaznak
szeretéssel
tudod, hogy küszködni lettél valami.*

*Mosolyogj, mint vidám partizán
fel nem fedezettetvén, sötét fejekkel
égi világ létére koccint világosan.*

*„Nem csak derűs tudnivaló
hogy nincsen Művészet maga
és nem pusztulás a halál.“*

Az 1959-es kiállítást több budapesti és külföldi bemutató követte: Ljubljana, Lugano, Tokió, Krakkó, a Velencei Biennálé, Zágráb, a modern magyar művészet külföldi bemutatói stb. Sikerét díjak jelezték. Számos könyvet illusztrált, nagy pannót festett a margitszigeti nagyszálló halljába. Cikkek jelentek meg róla, grafikai mappa, 1970-ben pedig verseinek a gyűjteménye *Boldogságtöredék* címen. Mindez azonban mit sem változtatott életsorán. Külföldre se szívesen utazott. Járt Párizsban, Velencében, Lengyelországban, Jugoszláviában és a Szovjetunióban. A dalmát tengerpartot szerette, ott szívesen dolgozott volna egy kies régi házban, és szerette a régi orosz városokat. A régi belváros egy szecessziós bérkaszárnnyájának a padlasműtermében dolgozott, és a műterem melletti kis szobáckájában élt, olvasott antik szerzőket és moderneket, filozófiát és mindent, ami az életre és a gépekre vonatkozik, mert egyformán érdekelte a valóság minden jelensége és aspektusa, az ember, a természet és a technika. Ismert mindent, tudással és intuícióval tette helyére a dolgokat. Sosem törődött formaságokkal, pénzzel, földi hívságokkal. Eleinte még sokan jártak hozzá, tragikus szerelmek kísérték, majd lassan eltűnedeztek mellőle, csak az őt soha meg nem tagadó néhány grafikus barát és legszűkebb baráti köre maradt, meg kis macskája, az utolsó szentendre nyáron született kis vakarcs. Lekopott róla minden hívság, mindjobban lekopott róla minden, ami földi, halálos betegen és konokul dolgozva, legszebb képeit festve és verseit írva, majd már a színt is el-

vetve, puszta ceruzával vázolva utolsó üzenetként rajzait, művészete oly éterivé vált, mint önmaga, míg le nem írhatta e sorokat:

*Ó jaj! Víz és levegő szélén
lovagolva, zöldsztínű acélon
és az én szerelmem örökre kimúlt.
(Vásárház)*

Látszólag tehát nem sok történt vele, csupán a „szükséges létezés“. Ám e létezés az egzisztencia-filozófia értelmében vett autentikus lét volt. Nemhiába érezte közel magához a régi orosz kultúrát, volt egyik legkedvesebb olvasmánya Avvakum protopópa önéletírása és Dosztojevszkij, a nyugatiak közül a suhanc démon Rimbaud, hiszen mint ahogy a versében is írta: „Ne felejtse, hogy szépséged legalább az ördögök és betegségek kínjából van.“ Micsoda feszültség élt benne, mily ördögi erőket kellett szüntelen fékentartania, illetve műveibe transzponálnia. Történet nélküli élete tele volt lelki történéssel, művei szeizmográfként jelzik a benne fortyogó és dúló erupciókat, a „marha erőmmel tusakodva folyton“ gyötrelmét. Szüntelenül gyötörte magát:

*Nem tudom
vagyok-e költő
talán embernek is kevés
az erőm.*

*Van-e helyem
ahonnan a sötét
magasság felé rugaszkodhatom
szétnézni.*

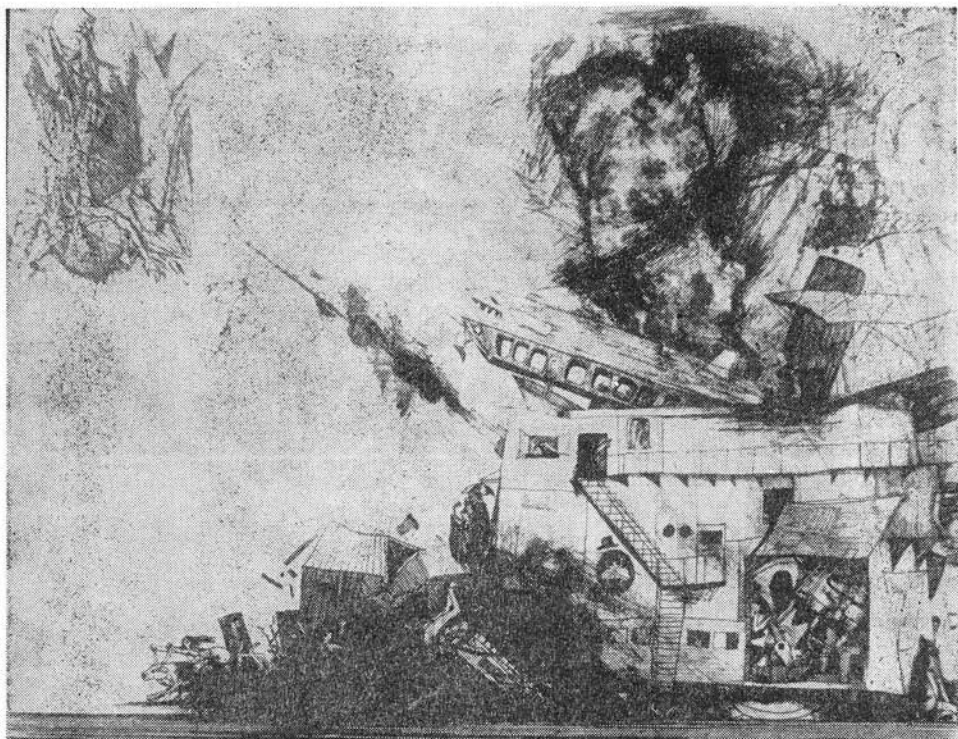
*Ez a bujkálás
az enyém-e,
vagy a milliárd lebukott
vágýé,*

*angyalviaskodás
örögröfögés
vagy az igazságból kimaradottak
soványsága?*

Hányszor bukkant fel benne a kérdés: „Ugyan milyen erő feszít reménytelen munkára, melyek elvégezhetetlenek biztosan.“ Mert e gyötrődés nemcsak a saját magával való tusakodás volt, a szüntelen önmagamérés és -ítélés etikai szigora: dimenziója túláradt az egyén határain. Kis szobájában, ácsolt diványán kuporgott — ám e divány Pathmosz szigetévé tágult. Nem véletlenül karcolta egyik korai rézkarcába a feliratot: „Apocalypsis cum figuris“, és címezte egyik főművét, a szájában kést tartó fehér angyalt *Ítélezőnek*.

*

Amikor grafikáival és képeivel Kondor megjelent a kiállításokon, a magyar képzőművészet épp válaszüton állt. A személyi kultusz dogmatikus évei lezárultak, nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista realizmus elveinek a vulgarizálása következtében hivatalossá vált konzervativizmus, a XIX. század történelmi és életkép-piktúrájának követése zsákutca, mes-

Kondor Béla: A repülőgép lezuhanása

terséges életben tartása katasztrófához vezet, és mind talajtalanabbá válik az a lírai posztimpreszionista szemlélet, amely pedig évtizedeken át a modern magyar festészet egyik, jellegét meghatározó iránya volt. Ezért 1956 után magától értetődően újjáéledt az a modern szellemű útkeresés, amely az 1945—49 között működő ún. „Európai Iskola” tevékenységét jellemezte. Az „Európai Iskola” célja az volt, hogy hidat verjen a modern nyugati irányok és a magyar tradíció között. Tagjai sorában megtalálhatók voltak az expresszionizmus, a szürrealizmus és egy ideig a non-figuráció hívei is. Az „Európai Iskola” lényegében a harmincas évek végén kibontakozó szentendrei iskola folytatója volt, amely Barcsay Jenő személyében a konstruktivizmus felé orientálódott, míg az iskola másik ága, Vajda Lajos, Korniss Dezső és Bálint Endre a népi kultúra tárgyi és szellemi emlékeinek a képzőművészeti metamorfózisát kereste. A dogmatizmus éveiben az „Európai Iskola” tagjainak túlnyomó része hű maradt ugyan stíluseszményéhez, de az ötvenes évek társadalmi valóságának, az illúziók és a dezillúzionizmus korszakának az adekvát művészi kifezésére nem voltak alkalmasak, hiszen művészetük élmény- és formavilága még a megelőző szakaszban, a háborút megelőző években, illetve a háború alatt érlelődött. Az új valóság eredményeinek és kudarcainak, konfliktusainak a magas művészi szinten való megfogalmazására az irodalomban mindenekelőtt Juhász Ferenc és Nagy László vállalkoztak, a

Kondor Béla grafikája

képzőművészetben pedig Kondor Béla, aki azonban — tőlük eltérően — nem faluról indult, hanem a külvárosból, tehát eredendően más élményanyaggal és intellektuális kelléktárral sáfárgodott. Kondort, ha gyakran dolgozott is vidéki művésztelepeken, sohasem érintette meg a népi-paraszti szellem, ugyanakkor azonban semmi köze sem volt az urbánus irányokhoz. E viszonylatban attitűdje leginkább József Attila helyzetéhez hasonlítható.

Amikor az ötvenes évek végén Kondor betört a magyar képzőművészetbe, megmutatta, hogy nem csupán a konzervativizmus, a lírai poszt-impreszionizmus vagy az „Európai Iskola“ újjáéledésének az alternatívája lehetséges, és az is nyilvánvalóvá vált, hogy a modernség kérdése sem szükségképp a figurativitás és non-figurativitás közötti választás. Kondor művészete az evidencia erejével bizonyította: lehetséges a „nagy múlt“, a hagyomány vállalása úgy is, hogy az ne jelentsen visszatérést a túlélt sablonokhoz, lehet úgy is modernnek lenni, hogy ne váljék valaki a közkeletű modern stílusirányzatok követőjévé. Kondorral valami olyan jelentkezett a magyar képzőművészetben, aminek előzménye alig volt, és amit a filozofikus, gondolati líra párhuzamaként „gondolati festészetnek“ nevezhetnénk. A magyar képzőművészetben ugyanis az intellektuális, etikai kérdések általában csak több áttételen keresztül, formai kérdéssé transzponáltan vagy pedig közvetlen módon, illusztratív-tematikai problémaként jelentkeztek. Ezzel szemben Kondor világképi művészetet teremtett, amelyben az emberi lét és korunk egzisztenciális-etikai problémái fogalmazódtak meg, mégpedig a legmagasabb esztétikum nyelvén, amely elkerülte az illusztrativitás és fogalmiság buktatóit.

Kondor művészetének az egyik legizgalmasabb jellemvonása, hogy a legintellektuálisabb tartalmakat tudja megfogalmazni, új, egyéni és mé-

gis általános érvényűvé váló szimbólumokat teremt — ugyanakkor megőrzi az érzékeny konkrét jelenítést, finoman rezgetett vonalai vagy egyik korszakában dekoratívan csattanó, máskor meg éterien lebegő színei önmagukban, formái minőségükben is jelentéssel telítettek, a fogalmi tartalom sohasem szakad el az érzékeny konkrét formától, vagy fordítva, a forma sohasem merül ki önmaga prezentálásában, nem válik csupán önmagára vonatkoztatott plasztikai jellé, hanem mindig differenciált jelentsztruktúrákat hordoz. E jelentés pedig mindig sokrétű, gyakran ambivalens értelmű, racionális elemzés és a tudatelőttés világából felremlő látomások találkoznak benne. Ebből fakadóan Kondor művei bonyolult képletek. A vonalak szövevénye néha az első pillanatban áttekinthetetlennek hat, ám mindvégig szigorú szerkezet húzódik meg a mélyén.

Kevesen tudták olyan szerves egységbe fogni a tiszta rációt és a szabadon szárnyaló fantáziát, mint ő. Ezért tudott művészete teljességigényűvé válni. Mert ha a kondori életmű kulcsszavát keressük, úgy azt a teljességben találjuk meg. A töredék-lét és ennek művészi tükrözése, az efemer, az esetleges idegen volt számára. Nemcsak ikonos képeire jellemző, hogy a pillanatszerűvel szemben az állandót kereste, hanem a víziószerű, szürreális szimbólumokban, a gazdagon burjánzó, jelentésteli vonalak hálózatában is a szükségszerűség érzetét tudta ébreszteni anélkül, hogy e szükségszerűség leegyszerűsített formaképlet, pusztán mértani-konstruktív törvényrend lett volna. A rendet teremtés vágya korunk művészetében fel-felmerül, ám ez néha csupán a kor bonyolultságának a „zárójelbe tevése“ révén történik — mint például a különféle konstruktivista irányoknál —, ezért lényegében idea-szférában zajlik. Megmaradni a reális talajon, a káosz világában, nem elmenekülni a tiszta lét idealista tökélybirodalmába — ugyanakkor legyőzni a káoszt és a valóság talaján maradván elrendezni a dolgokat: e vállalkozás sokkal nehezebb. A kondori vállalkozás pedig ilyen minőségű volt, ez az a reménytelennek látszó és mindig újra vállalt sziszifuszi küzdelem, amelybe az intellektus sohasem rokkant bele, a beteg szív, a kiszipolyozott test azonban nem bírta tovább.

Most érthetjük meg, miért írtuk a bevezetőben, hogy nem tudhatjuk, vajon a jövő igényt tart-e Kondor művészetére. Mert korunkra mindinkább a differenciálódás, a munkamegosztás, a részgazságok uralma a jellemző. A technikai civilizáció új forradalma megváltoztatja az ember és a világ viszonyrendjét, és egyre nehezebb az összegező, totalitás-igényű művészi munka, egyre nehezebb az európai kultúra jellemzőjének, a humán középpontú, az individuum szuverenitását valló világképnek a fenntartása. Márpedig Kondor művészete ehhez kötődött, e világképnek volt a vállalása és gyűttal védelme.

LÁSZLÓ DEZSŐ ERDÉLYI FIATALOK

„... a még élő munkatársak többnyire hallgatnak, az új nemzedék pedig egyre nehezebben tudja fölidézni azt a kort, amelyben az apák fiatalsága lezajlott.“
(Mikó Imre: Erdélyi Fiatalok. Igaz Szó, 1970. 10.)

Ennek a fölhívásnak vagy, ha úgy tesszük, kihívásnak szeretnék eleget tenni. Semmiképpen sem a teljesség igényével. Az utóbbi időben számos írás jelent meg azokkal az egykori ifjúsági mozgalmakkal kapcsolatban, melyekben én is részt vettem. Ezek közül kétségtelenül a leg részletesebb és legjelentősebb Mikó Imre tanulmánya. Mindenkinek ismernie kell ezt az írást is, aki tájékozódni akar a negyven-ötven évvel ezelőtt indult ifjúsági mozgalmak kérdései között.

Nem tanulmányt írok, sem kritikáját nem adom az eddig megjelent ismertetéseknek és értékeléseknek. Inkább azt szeretném megírni, ami a legjobb indulatú ismertetésekből is hiányzott, s amire Mikó Imre felszólít: *a korrajzot*. Nem elég a mai helyzetből kiindulva, visszafelé nézve írni egy mozgalomról. Az akkori helyzetből lehet igazán megítélni, hogyan, miért indult el egy ifjúsági mozgalom, mit akart a maga korában, hogyan hatottak rá vissza egyéb tényezők. Ebből a szempontból sem adok teljes képet, csak arról írok, ami nekem személyes tapasztalatom volt. Ideológiai kérdésekre, a mozgalmak közötti vitákra nem térek ki. Ezekről több ízben szó volt, csupán mint kortanú kívánok valamást tenni.

Talán ez az eljárás is használ valamit!

*

1929. január 27-én, Ady halálának tizedik évfordulóján Jancsó Béla kolozs-

vári orvostanhallgató a Székelyek Kolozsvári Társaságának a helyiségébe összehívott harminc-negyven egyetemi és főiskolai hallgatót. Ady Endre új korszakot nyitó egyetemes jelentőségéről beszélt. (Vajon Jancsó irodalmi hagyatékában megvan-e a beszéd, s belekerül-e készülő tanulmánygyűjteményébe?) Azt hiszem, hogy Ady halálának tizedik évfordulóján Kolozsvárott ez volt az egyetlen megemlékezés előszóban. Az előadás végén a jelenvoltak kimondották, hogy megalakítják a székely társaság ifjúsági tagozatát, és minden héten összegyűlnek újabb és újabb előadások meghallgatására. Emlékszem, a második előadást Jancsó Béla fölkérésére László Ferenc joghallgató tartotta Orbán Balázsról.

Ifjúsági mozgalmunkkal kapcsolatban két kérdésről kell részletesebben megemlékezni: miért indultunk Adyval, és miért éppen 1929-ben?

*

Idézzük föl a kort és abban Ady Endre értékelését. Hogyan ismerte az akkori ifjúság Adyt?

Ötven évvel ezelőtt, 1922-ben érettségiztem. Jó nevű református kollégiumban. Utolsó gimnáziumi évemben ünnepelték és ünnepeltük Petőfi születésének századik évfordulóját. Magyartanárunk egy féléven át nagy lelkesedéssel beszélt Petőfiről. Hálásak is voltunk érte. Erettségi írásbeli dolgozatunk címe: *Petőfi*

Sándor helye a magyar irodalomban. Tudtuk, hogy ki volt ő, kik voltak az elődei, de az *utána* következő magyar líráról nem hallottunk semmit. Tanárunk egy alkalommal megkérdezte: ki a legnagyobb magyar lírikus? Egyik osztálytársunk, aki három évig Budapesten tanult, magától értetődően vágta ki: Ady Endre. A feleletre borzalmas szidás és majdnem kicsapás következett. Amikor az iskola egy másik tanára az előttünk járt nyolcadik osztályban egy helyettesítési órán Adyról beszélt, a felsőbb osztályosok napokon át emlegették, hogy Dániel Viktor tanár úr milyen bátor és modern ember.

Jancsó Béla és Kemény János, a kolozsvári református kollégium ún. *Remény*-osztályának két jelese (*Remény* volt a kollégium ifjúságának saját szerkesztésű havi lapja) 1921-ben nem fejezhette be tanulmányait a kollégiumban: nemcsak azért, mert a *Bakterben* (a hagyományos rend szerint az iskola nyolcadik osztálya jelentette meg évente egy számban ezt a vicclapot) az iskola egyes tanárait bántó rajzok és adomák jelentek meg, hanem valójában a modern magyar és világirodalom iránti lelkesedésük miatt. Az akkori püspök Ady legfontosabb és legjellemzőbb tulajdonságát verbajában és hátgerincorvadásában ismerte föl. Amikor az akkori kolozsvári tudományegyetem magyar irodalomtörténeti katedráján időrendben Ady ismertetése következett, az előadó hangsúlyozottan jelentette be: „Hölgyeim és Uraim! Ma egy verbajos költőről beszélek. Tudatosan mondtam, hogy egy verbajos költőről, mivel Ady egyéniségét és költészetét élete legdöntőbb meghatározó tényezője: verbaja nélkül nem lehet megérteni.”

Ezen a helyzeten sokat változtatott Makkai Sándor 1927-ben megjelent *Magyar fa sorsa* című Ady-tanulmánya. Ne feledjük el, hogy e könyve írásakor Makkai Sándor még csak harminchat éves. Könyve fiatal ember írása fiataloknak. Amikor Jancsó Béla 1929-ben Adyról szóló előadásával indította el az ifjúsági mozgalmat, az valóban haladó lépés volt.

Itt kell megírnom azt, amit én tudok erről a könyvről és amit az utóbbi évek vitái során senki sem közölt róla. Első kiadása nem a *Szépmíves Céhé*, hanem a *Soli Deo Gloria* diákmozgalomé volt. A szerző is utal arra könyvében, hogy egy ifjúsági mozgalom kérésére írta. En ezt az első kiadást nem sokkal megjelenése után olvastam külföldi tanulmányi időmben, Glasgow-ban. Sajnos, példányomat valakinek odaadtam, ma már nincsen a

birtokomban. Nem tudom, hogy ebből a kiadásból van-e példány országunkban.

A diákszövetség, amelynek kérésére Makkai e könyvét írta, azt várta, hogy Makkai Ady-ellenes könyvet fog írni, az akkori egyházi szellemnek megfelelően. A diákszövetségnek egy teológiai tanár volt az elnöke. Azt javasolta, hogy a szövetség választmánya utasítsa vissza a kéziratot. A választmány diáktagjai azonban leszavazták a tanár-elnököt. A könyvet kiadták, az elnök pedig lemondott tisztségéről. Ettől kezdve a diákszövetség nem választott tanárt elnökül.

Az akkori viszonyokat nem ismerő mai irodalmárok közül nem egy azzal vádolja Makkait, hogy az egyház és általában a középosztály gondolkozásába hamis Ady-képet akart belopni. Aki elolvassa az akkori egyházi folyóiratokat, meglepetve veszi észre, hogy ezt a könyvet alaposan elhallgatták. Kevesen tudják azt is, hogy Makkai ezt a könyvét Ravasz László egyik előadásának a megállapításai ellen írta. Ravasz az ifjúság előtt tartott *Dekadencia és megújulás a magyar szellemi életben és irodalomban* című előadásában mindazokat a vádakát fölhozta Ady ellen, amelyekkel szemben Makkai védelmébe vette Adyt.

Mindezt miért írtam le? Azért, mert ma már ismeretlen tények, mert a leírtak szerves részei a korképnek, amely akkor nem múlt volt, hanem égető jelen: Ady már tíz éve halott, de az ifjúságnak és felnőtteknek csak csekély hányada számára már *ismét* élő.

*

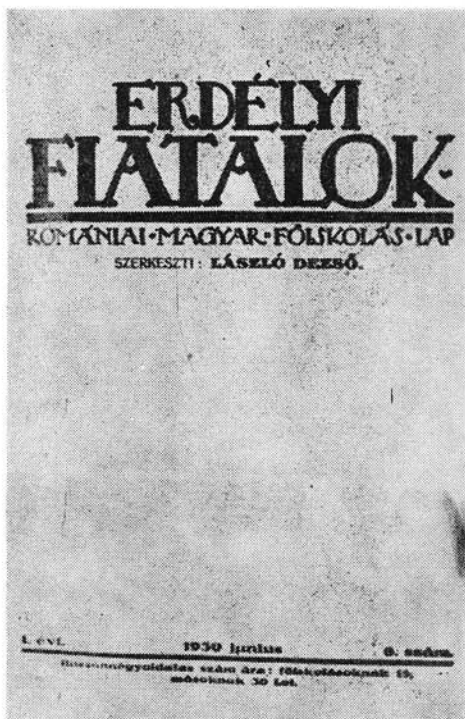
Mi volt az oka, hogy 1929-ben indult el Kolozsvárott az első, egyházaktól független, széles kitekintésű ifjúsági mozgalom a székely társaság kebelében? Az, hogy erre az időre növekedett úgy meg az egyetemi és főiskolai hallgatók száma, hogy a minőségi változásnak be kellett következnie. A húszas évek elején bizonyos konzervatív körökben „nemzetarulás”-nak tekintették, ha valaki magyar létére a kolozsvári román egyetemen tanult. Másfelől az ifjúság sem tudott még olyan jól románul, hogy ezen a nyelven eredményesen tanulhasson. 1925-től kezdve azonban egyre nagyobb számmal jellenek meg Kolozsvárt is a magyar egyetemi hallgatók. Bukarestben hamarabb megkezdődik a magyar diákok egyetemi élete, az ottani *Koós Ferenc Körnek* már 1925-ben megalakul a főiskolás tagozata. 1929-re már észrevehetőek Kolozsvárott is a magyar egyetemi hallgatók. Egy részük Magyarországról jön vissza, hogy tovább folytassa tanulmányait, vagy honosíttat-

hassa külföldi oklevelét. (Sajnos, a húszas évek elején középiskolát végzett ifjaink egy része ezt a példát nem követte.)

A főiskolás ifjúság szervezésének első célja az volt, hogy az analógia nélküli kisebbségi sorsba jutott ifjúság ráébredjen önmagára, megkeresse azokat a külső kereteket, amelyek között elindulhat az előtte álló új életbe. Minél több irányban lesz az ifjúság önálló, annál gazdagabban tudja a saját és nemzetisége létét biztosítani. A húszas évek elején a székely társaság főiskolás szakosztálya volt az egyedüli főiskolás szervezet, amely egységes szervezetbe akarta vonni az egyre nagyobb számú kolozsvári főiskolás ifjúságot.

De nemcsak külső kereteiben, hanem szellemi tájékozódottságában is szervezetlen volt ez az ifjúság. Ennek az ifjúsági mozgalomnak az előadásai, szemináriumi adtak lehetőséget arra, hogy az ifjúság a múltban, jelenben és jövőben tájékozódni tudjon. Csak magamról beszélek. Nyolcadik gimnazista koromban, az 1921/22. iskolai évben a világtörténetet az 1870—71. francia—porosz háborúig, a magyar irodalmat Madách Imréig, a magyar történelmet pedig a kiegyezésig tanultuk. Világirodalomból pedig az ókori és barokk-kori eposzoktól, Goethétől és Schillertől eltekintve senkiről és semmiről sem tanultunk az iskolában. Az utánam következő évfolyamoknak sem volt sokkal jobb helyzete és felkészülése. Akiiket a részletek érdekelnék, olvassák el az *Erdélyi Fiatalok* beszámolóját; csodálkozva láthatják, hogy a székely társaság főiskolás tagozata, majd az *Erdélyi Fiatalok* milyen széles körre kiható fölvilágosító és önképző munkát végzett a főiskolások között. Ismétlem, az Adyval elindult megújító mozgalom szellemében.

1929-ben a székely társaság főiskolás tagozatának megindulásával egyidőben jelent meg az *Ifjú Erdély* kiadásában a *Tájékoztató a romániai magyar főiskolai hallgatók számára*, Bodor Géza, Kiss Erzsébet, László Dezső és László József szerkesztésében. E füzetet a kiadóhivatal díjtalanul küldötte meg minden középiskolát végző leánynak és fiúnak. Célja az volt, hogy a főiskolás élet felől tájékozatlan új nemzedéknek utat mutasson: hol, hogyan tanulhat, mennyibe kerül a lakás, élelmezés, tandíj, milyen szervezetekben találhat szellemi otthonra és közösségre. Öt évvel később megjelent a második *Pályaválasztási tanácsadó és főiskolai tájékoztató*. Ezt már a kolozsvári magyar főiskolás testületek kiküldött

szerkesztő bizottsága szerkesztette, és a székely társaság főiskolás tagozata adta ki. Az első tájékoztató még arról szólott, hogy milyen szabad lehetőségei vannak az egyetemeken és főiskolákon való tanulásnak; 1934-ben pedig rá kellett mutatni arra, hogy milyen nehéz egyes pályákon az elhelyezkedés. Ha az egyetemet végzett ifjúság munkába akar állni, akkor neki magának kell elindítania egy új társadalmi szervezkedést, különben a diplomájával nem tud munkába állni. Ezt a második pályaválasztási tanácsadót már az összes főiskolás szervezet küldöttei szerkesztették.

A mai ifjúság el sem tudja képzelni, hogy milyen rettenetesen nehéz volt az akkori ifjúság anyagi helyzete. Nemcsak lakásért, élelmezésért kellett hatalmas összegeket fizetnie, hanem a tan- és vizsgadíjakért is. Voltak intézmények, amelyek derekas munkát végeztek az ifjúság segélyezése terén, de ez a legjobb esetben átlag az életszínvonal minimumát biztosította. Az ifjúság a maga szervezte évi nagy diákból jövedelmével járult hozzá létfenntartásához. 1938-ban a diákból jövedelmének egy részével megszervezte a *Méhek Szövetkezetet*. Ennek keretében az ifjúság önköltségi áron

kaphatott ebédet. Később kiépült a szövetkezet tanszerbeszerző osztálya is.

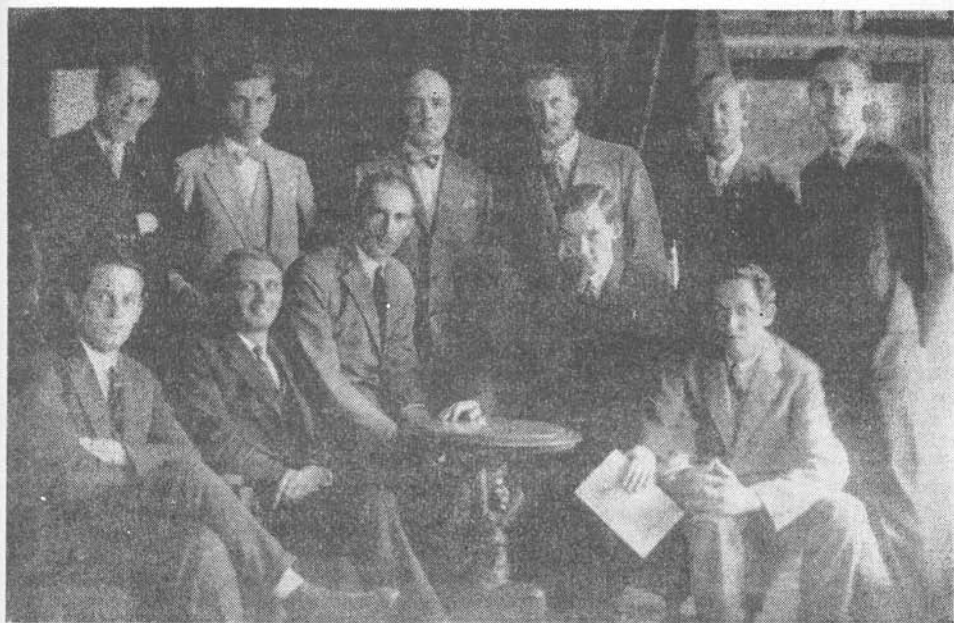
1930. december elején fölkeresett Jancsó Béla. Már ismertük egymást a székesvári társaságból, de nem tegeződtünk. Csak az *Erdélyi Fiatalok* első évfolyamának a lezárásakor ittunk pertut. Ez is hozzátartozik a korrajzhoz. Elmondotta, hogy egy páran, nagyjából általam is ismert kortársak a következő év elején megindítják az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolai folyóiratot. Arra kért, hogy vállaljam el a lap felelős szerkesztői minőségben való jegyzését. Ez a felhívás úgy érintett, mintha római pápának jelöltek volna. Részletesen kifejtette a lap célját, irányát, programját. Elmondotta, hogy azért kérnek fel engemet a felelős szerkesztői tiszttá vállalására, mert a lap alapítói mind főiskolai hallgatók, így függő viszonyban vannak az egyetemmel, s a lapnak esetleg lehetnek olyan megnyilatkozásai, amelyek miatt egy egyetemi hallgató felelős szerkesztőt az egyetem is felelősségre vonhat. Bennem az összes alapító megbízik. Két napi haladékot kértem a válaszára, és a megbízást elvállaltam.

A lap első számának összeállításában nem vettem részt, mivel nem voltam ebben az időben Kolozsvárott. Február elején Temesvárról vettem kézhez a lap első számát. Meglepetve láttam, hogy a lapnak nem én vagyok, hanem Dr. János Gáspár a felelős szerkesztője. Az én nevem csak a lap borítólapján virított: szerkesztő László Dezső. Abban az időben a lapengedélyeket a városi tanács adta. Én nem kaphattam felelős szerkesztői engedélyt, mivel még nem voltam kolozsvári polgár. Csak 1932 őszén íródott át a felelős szerkesztőség az én nevemre. Öszintén meg kell írnom, hogy a szerkesztés gyakorlati munkáját a szerkesztő bizottság részletekre kiterjedő irányítása mellett Jancsó Béla végezte. Többször kértem, hogy a tényleges helyzetnek megfelelően — hiszen közben ő is kikerült az egyetemről — a lapot írjuk át az ő nevére. Nem volt rá hajlandó. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy nem vállalom, amiképpen egykor vállaltam a felelősséget mindazért, ami a lapban megjelent vagy a lap körül történt. Akkor nyugodt volt a lelkiismeretem. Meggyőződésünk szerint az akkor legjobbat akartuk: egyéni és közösségi öntudatára ébreszteni a fiatalságot, eléje tárnai saját maga, népe, országa és a világ kérdéseit, egy vajúdo világ egyre több erővonalát.

A lap 1930—1933 között négy éven át a „főiskolai lap” alcímet hordozta. 1934-ben alakult át „a romániai új magyar nemzedék folyóiratá”-vá. Ennek az volt az oka, hogy addig az összes főmunkatárs kikerült az egyetemről. Ahogy az induláskor leszögeztük, hogy a főiskolai ifjúságnak magának kell saját és kisebb-népe kérdéseivel foglalkoznia, magunkkal szemben is érvényesítettük ezt az elvet, tehát mi, végzetek nem szerkeszthetünk főiskolai lapot. Viszont az új magyar nemzedékbe beleértettük a még főiskolán tanuló fiatalabbakat is. Nagyon sajnáltuk, hogy a rövid ideig megjelenő első *Hitel* című folyóirat főiskolai szerkesztőségével a munkakörök egybehangelése útján nem tudtunk megegyezésre jutni. A *Hitel* második formájával is kerestük az együttműködés lehetőségeit. Ez a két szerkesztőség közti elvi ellentétek miatt nem valósulhatott meg. Tamási Áron is megírta, hogy a magyarországi neobarokk szellem és a konzervatív reformista irányzat hatása nagyon érződött ezen a lapon. Amint egyszer Albrecht Dezső szerkesztő mondotta nekem: „Ti csak a népi gondolatot képviselitek, mi pedig a birodalmat.”

Az első romániai magyar ifjúsági megmozdulás a *Tizenegyek Antológiája* volt. 1923-ban tizenegy fiatal erdélyi, java része közelebb a húsz, mint a harminc évhez, *irodalmi* formában jelentkezett. Akkor a nagyon konzervatív politikai tudat mellett, melyet Kós Károlyék *Kiáltó Szója* és néppárti tömörülése kényszerített valamelyes mozgásra, az erdélyi magyar öneszmélés szinte maradéktalanul irodalmi volt. A *Tizenegyek* jelentkezése sokkal jelentősebb, mint ahogyan azt ma elkönyvelik. Abban az időben világosan föltűnő és messze kiható irodalmi esemény volt ennek a szép könyvnek a megjelenése. Erdemes volna a könyv megjelenése előtt kiadott előfizetői felhívás szövegét mint irodalmi dokumentumot ma ismét közzélni. Stílusáról ítélve valószínűleg Tamási Áron fogalmazása. Erdélyi magyar leányocskáikhoz és leányaihoz szólt. A tizenegy fiatal író leányokra bízta könyve terjesztését, előfizetők gyűjtését, példányok árusítását. Ebben a vonatkozásban is ifjúsági megmozdulás volt ez az antológia. Eladdig erdélyi magyar könyv annyi példányban nem jelent meg, mint a *Tizenegyeké*.

Ugyanaz a Jancsó Béla volt az *Erdélyi Fiatalok* szellemi elindítója, aki Balázs Ferencel együtt a *Tizenegyek Antológiá*

Az Erdélyi Fiatalok főmunkatársai, 1930 májusában. (Álló sor: Nagy József, Demeter János, Péterffy Jenő, László József, Bíró Sándor, Mikó Imre. Ülő sor: Jancsó Elemér, László Dezső, Debreczeni László, Dsida Jenő, Jancsó Béla)

giáját is megszervezte. Hét év múlva azonban, fölismerve az újabb szükségét, már nem szépirodalommal, hanem ifjúságszervezéssel, szociográfiával, új társadalmi tudat kialakításával jelentkezik.

1934. február 17-én ünnepelték a *Tizenegyek* antológiájuk megjelenésének tizenegyedik évfordulóját. Az irodalmi estély megtartására a római katolikus gimnázium dísztermét vette bérbé Jancsó Béla. Az estély előtt három nappal az igazgatóság közölte, hogy a termet csak akkor használhatják, ha az előadás előtt Kacsó Sándor, László Dezső és Tamási Áron kézirátát előzetes cenzúrára bemutatják a római katolikus iskolák főfelügyelőségének. Ennek az eleddig példátlan fölhívásnak természetesen nem vetették magukat alá. Az estély engedélyét utolsó percben átírtattuk az unitárius kollégium dísztermére. Az estélyről *Speciator* az *Ellenzékben* többek között ezt írta: „A magyar élet vezetői közül az irodalom munkásait leszámítva úgyszólván senki sem volt jelen.” Hasonló volt az eset az *Erdélyi Fiatalok* első kolozsvári bemutatkozó előadásán is, de azon még irodalmi vezetői sem jelentek meg. A záró előadást *A Tizenegyektől az Erdélyi Fiatalokig* címmel én tartottam. Az

estélyen fölolvasó Balázs Ferenc, Jancsó Béla, Kemény János, Kacsó Sándor, Maksay Albert és a maga nevében Tamási az alábbi dedikációt írta a nekem ajánlékozott példányra: „László Dezsőnek adjuk, akivel együtt már nem *Tizenegyek* vagyunk, hanem építő kőművesek.” Mindezt azért írtam ide, hogy megmutassam, a *Tizenegyek* irodalmi kezdeményezése az *Erdélyi Fiatalok*ban a maga elindító munkájának a folytatását látta.

Balázs Ferenc egyik alapító tagja volt lapunknak. Kacsó Sándorral együtt munkálkodtunk a *Hasznos Könyvtár* szerkesztésében és terjesztésében. Tamási Áron *Czímeresek* című regényéről a legelismerőbb kritika és méltatás Kováts József tollából az *Erdélyi Fiatalok*ban jelent meg. A könyv terjesztéséből a székegy társaság körül tömörült egyetemi hallgatóság nagyon tevékenyen kivette a részét. Abelt pedig így értékeltük: „Tamási Áron igazán erdélyi és igazi mai könyveket tud írni. Az ő irodalma program anélkül, hogy rá lenne írva. Abel modern ember, egy kicsit »baloldali« is, ahogy ma divatos mondani az olyan emberről, aki a szemét és eszét arra használja, amire az Úristen teremtette. Nem

hiában áll korban legközelebb hozzánk Tamási az erdélyi valóságos írók közül, mert az ő programja a mi programunk, az igazi erdélyi program: itt élni és innen élni. Modernül élni és mégis annak maradni, aminek teremtettünk. Abel az egyetlen olyan irodalmi alakja az erdélyi irodalomnak, aki méltó arra, hogy az egész erdélyi életprogram művészi szimbóluma lehessen." Balázs Ferenc *Rög alatt* című könyvének megszületéséből és terjesztéséből is kivettük a részünket. Legértékesebb gondolataira hathatósan fölhívtuk a közfigyelmet. Amikor a *Minerva* kiadásában megjelenő *Magyar Nép* című konzervatív lapban minősíthetetlen támadásban részesült, rajtunk kívül senki sem állott ki védelmére. Ugyanis az történt, hogy egy Deák Pál nevet használó álarcos irodalmi lovag szerint „ez a könyv valami olyan hatást tesz az emberre, mint a megszorult görénynek a méregzacskójából kiöntött mérge. Valósággal elszédül az ember, amidőn egy paptól, egy magyar paptól, efféle olvas [...] Balázs Ferenc munkája, sajnos, nem építő munka. Édes csábító szóval beszél, de a sok édesség közé lassan öló mérge van elrejtve. Ilyenre pedig a mi népünknek nincsen szüksége.” A mi válaszuk: „A Balázs Ferenc könyvében valóban lassan öló mérge van elrejtve, de nem a nép, hanem a népek ilyen cikkeket író görények ellen, akik annyira büzősek, hogy sohasem tudnak a saját szagjuktól megmenekülni.”

Már említettem, hogy Kacsó Sándorral együtt indítottuk meg a *Hasznos Könyvtár. Népművelődési havi szemle* sorozatát. Úgy tűnik, hogy felszabadulásunk után erről a szolgálatról még sehol sem esett szó. Emlékezzünk meg róla itt. 1935 nyarán Jancsó Béla egy vasárnap ellopelt Sztánára Szentimrei Jenő tusculanumába. Előbb nem árulta el, hogy miért is megyünk oda. Szentimreit Kacsóval együtt találtuk. A kert magányos csendjében tárgyaltuk meg, hogy a *Magyar Nép* meglehetősen konzervatív és szűk körben tájékoztató népkönyvtárának a sorozata mellé szükség van egy szélesebb kitekin-tésű, haladó szellemű népkönyvtár-sorozatra. Ez lett a *Hasznos Könyvtár*. Ennek a szerkesztését Kacsó Sándor mellett szintén Jancsó Béla végezte. A kiadását a Kacsó vezetése alatt álló. braso-*Agisz szövetezet* látta el. A könyvtár szerkesztői Kacsó és Szentimrei kivételével az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársai közül kerültek ki (Bíró Sándor, a címlapot rajzoló Debreczeni László, Jancsó Béla és László Dezső). A könyvsorozat célja hármas: gazdasági, egészségügyi és

művelődési körbe tartozó értékes művek kiadása a nép és vezetői számára. A havonként váltakozó jelleggel megjelenő könyvekből huszonegy szám van a birtokomban. Közülük kiemelkedik Tamási Áronnak Mikesről szóló ragyogó bevezetése és levélválogatása, Bíró Sándornak II. Rákóczi Ferencről, Pinta Gerőnek Berzsenyiről, Halász Gyulának Petőfiről szóló ismertetése és méltatása. Bodor Kálmán *A háromholdas gazdának is élnie kell* címmel valóban hasznos könyvet írt; Gál Vilmos *A csillagok világa* című füzetében a modern csillagászati világgal ismerteti meg olvasóit.

*

Az *Erdélyi Fiatalok* a kezdet kezdetétől hirdette a román ifjúsággal való együttműködés szükségét. A Gusti professzor vezette falumozgalomban kerültünk kapcsolatba egymással. Munkatársaink részt vettek nyári táborokban, Gusti professzor pedig szerkesztőségünkben tett látogatásával tüntetett ki bennünket. Az idősebb generáció részéről nem történt közeledés ehhez a világhírű professzorhoz és munkájához.

Mindkét kezdeményezés újdonság volt az akkori Románia magyarjai részéről.

*

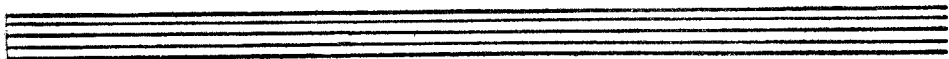
Kohóban éltünk és égtünk. A kohó tűzében a kibányászott érc kétfelé válik. A salaktól elkülönül a tiszta fém. Vajon csak salak volt mindaz, ami mozgalmunkból kikerült? Sokak megítélése szerint igen, mert nem lett belőle az, ami nem akart lenni. „Az *Erdélyi Fiatalok* nyomtalanul szűnt meg. Később sem akadt mozgalom, amely jelszavait zászlójára írta volna, s elhalása jóval azelőtt megindult, hogy a lap formailag is megszűnt volna.” Így hangzik róla a nekrológ.

Erdélyben megszűnt a *Tizenegyek* és a helikoni írók közössége. Feloszlott a *Vásárhelyi Találkozó* is. Mindegyik a mi „bűnünkben” leledzett: heterogén elemek között akart összefogást. De velünk együtt egyik sem szűnt meg nyomtalanul. A természetben és a történelemben semmi sem szűnik meg nyomtalanul. Ezt biztosítja az anyag állandó megmaradása és a történeti lét egységes folyamata. Az igaz, hogy ugyanabba a folyóba kétszer nem lehet belelépni, de a folyó mégis mindig ugyanaz marad. Az élet tőlünk függetlenül nagyobb és gazdagabb, mint amennyit belőle mi föl tudunk fogni.

Mi égett ki az ércből abban a kohóban, amelybe a történelem bennünket, az első romániai magyar kisebbségi nemzedéket beledobott? Csak salak? A mozgalmak nem önmagukért vannak. Történeti szükség hozza létre és számolja föl őket. Mi nem önmagáért való mozgalmat akarunk. Szolgálni akartunk egy analógia nélküli korban, hogy a szellemi szabadság, önálló gondolkodás és feladatvállalás útján az ifjúság helyzetének megfelelő új öntudatra ébredjen és fölkészüljön eljövendő közéleti szolgálatára. Ismerje föl a maga, minden más korától megkülönböztethető és megkülönböztendő helyzetét, feladatait, és jus-

son el a közéleti felelősség személyes erkölcsi alapjára. Mindezt pedig teljes önzetlenséggel tettük. Mozgalmunk virágzóbb, lapunk terjedelmesebb lehetett volna, ha anyagi és szellemi függetlenségünket föladjuk.

Ha megnézzük azokat az akkor még fiatal embereket, akik országunk szocialista építésében az új korszak kezdetétől a mai napig mint középiskolai, főiskolai tanárok, művelődési, társadalmi és politikai vezetők szolgálnak, megállapíthatjuk: egy részük hosszabb vagy rövidebb ideig részt vett az *Erdélyi Fiatalok* vagy a székely társaság főiskolás mozgalmában.

Nagy Imre köszöntése

A festő annyira gazdag, hogy csak szavakra szorul. Számára ez nem jelent sokat, mert legragyogóbb megállapításainkból se tudná egy szénaboglya színét kikeverni.

„Tanuljatok az állatoktól — mondotta egyszer. — Ha az őznek nem tesz valami, fintorog egyet, és tovább megy.“

Így marasztalta el bíráló kedvű szószaporításunkat valami látszólagos szellemi özeledel ügyében.

Hasonló tömörséggel jellemezte a dicsérő szavakat: „Van egy tojás, és tíz tyúk kotkodácsol. Míg a tojást kalapba teszik.“

Nagy Imre olyan világot alkotott — egyelőre alig fölfogható jelentőségű — életművében, hogy nemcsak kívültreked a szó, de jóformán a teremtett világ felületét se tudja megközelíteni.

A köszöntő többnyire a szellemi élet szükségpénze, olyasmi, mint a hajdani érmék, amelyeket a kincstár megkerülésével hivatalosan vertek; ezek voltak az egész közösség hamis ezüstjei.

Így készülnek gyakran a méltató szavak, pengő vereteink, amelyekkel azt a látszatot keltjük, hogy az alkotó tisztes elismerést kapott a figyelmes közvéleménytől.

A művész méltatására nem elegendő az alkalom. Ahogy nem alkalmilag élünk, és nem alkalmyszerűen figyeljük és érezzük a világot.

Olyan festőt illet a köszöntő, aki mindég ismerte a maga személyes föladatát. Teljességet alkotott, benső parancsra, magának is mindég parancsolva.

Korszakunkban a képek általában képekből születnek. Az emberi arcok festői nem az emberi arcot figyelik, hanem totemeket. Aki halat fest, halas képek ihletik, a mozgás ábrázolóit barlangi rajzok. A mértani alakok mértani alakokat ellenek, a stilizált torzság stilizált torzságot.

Csak a fénykép maradt hű az emberhez és a megfigyelt világhoz, bár ott is létezik az összevágás, az előző fénykép. Így fokozza a látszatvalóság a nemlétezők kultuszát.

Nagy Imre ebben a különösen kevert szemléletű korban olyan festő, akit sohasem érdekelt más, mint az ember természete, a dolgok és a tünetmények: a természet természete. És a kéz, az elnehezült alvás, a test, az élő szépség, a tenyészet természete.

Ebből alkotott és alkot képpé fogott balladát, tündöklő idillt vagy drámai látomást. Nem engedett sem a siker, sem a divat hívásának, csakis a saját elhivatásának.

— Miért kaszál, Imre bácsi?

- Mert bárányt akarok tartani.
- De hát minek magának a bárány?
- Nem tudod? Azért, hogy lefesse!

Ez a beszélgetés illetéktelen tréfának tűnik. Holott a művészet balladája. Nagy Imrét méhek röptették a szabadságba. Ezek a méhek nem hagyományos jelképek, hanem a legvalóságosabb rovarok, melyeknek a művész vesződő munkával készítette a kaptárt, és lépeik számára deszkabetéteket. Rejtély volt, hogy a méhek dolgoznak-e neki vagy ő a méheknek. De ahol valamilyen elvártnivaló van, és gyűl a méz, ott nem lehet más, csak kölcsönös önzetlenség.

„Tanuljatok a méhektől és a méhészeketől.“

Úgy hiszem, nem létezik a világnak olyan látványa, ami a művész számára közömbös lenne. Nincs benne unalom, fáradtság, az ezerszer látott tü-nemények érdektelensége.

Szellemében ő a példaadó fiatal művész.

Világának gazdája, Csíkban európai illetőségű.

Úgy hiszem, ezért ismeri úgy szülőföldjének színeit, házak és dombok formáit, arcokat, mozdulatokat, nehéz falusi munkásainak, táncoló alakjainak szellemmel töltött esetlenségét.

Glóbuszt alkotott, élő történelmével, hagyományával, emberi környezeteivel. Fejedelmi göggel állnak őrt önarcképei, és közben ezt a mindenséget átjárja a valóság előtti alázat.

Ezért tár rendkívüli képet az időnek az időről.

Úgy hiszem, az idő jobban fogja értékelni, mint alkalmi köszöntőnk.

Műve előtt be kell ismernünk szavaink gyámoltalanságát. Hiú vállalkozás az erőt sugárzó, tündöklő képeknek szóbeli illusztrációja.

De végül is nekünk magunknak van szükségünk a betűoszlopokra, megfont sorokra. Hogy az életmű szédülete előtt legyen hová támaszkodnunk, mi-ben megfogóznunk.

Bajor Andor

Nyolevan év

Köszöntjük az embert és a művészt!

Az ünneplés magasztos pillanatában is szabad, sőt kötelező a valóságot, az igazságot keresni, megírni. Ha nem így járnánk el, éppen az ünnepelt vá-laszolna lesújtó, kicsinylő legyintéssel. Legyünk tehát őszinték öhozzá és önmagunkhoz.

Ki tehát az az ember, akit ünneplünk, akinek az egészségére poharun-kat emeljük?

E kérdésre könnyen felelhetünk, mert nincs titka Nagy Imre életének. Ismerjük őt — ki negyven, ki ötven vagy annál is több éve. Életéről, maga-tartásáról, alkotásairól, művészi alkotókedvéről több kötetnyit írtak össze szigorú bírái és — nem utolsósorban — ellenségei. Úgy ismerjük őt, azt ol-

vassuk régi újságok, folyóiratok megsárgult lapjairól is, hogy egész életén át hittel, kemény következetességgel dolgozott, alkotott, s dolgozik és alkot ma is fiatalos lendülettel. A cselekvés, a munka volt éltető eleme. Számára a munka, a művészi alkotás nem kényszerből fakadó köteleességszerűség, hanem az élet természetes velejárója. Szigorú realizmussal nézte a világot; más szavakkal: alkotó művész létére két lábon járt a földön, soha nem kergetett hiú ábrándokat. Az volt az övé, az jutott néki osztályrészül, amit kiharcolt önmagának alkotásaival. Soha semmivel sem több! S mert ő így élt és alkotott, megvetette azt, aki élete napjait könnyelműen pazarolta. Ez az életfelfogás tesz bizonyossá abban a hitünkben, hogy a szocializmust építő társadalom emberének, a szüntelenül és tervszerűen alkotó embernek az eszményképe marad Nagy Imre a jövőben is.

Jóval több, mint félszázada kutatja és vetíti vászonra a piktúra művészi eszközeivel a szép, a valóság és igazság lényegét; a széphez, a társadalmi valósághoz és igazsághoz vezető utat. Töretlen hittel, de még több akarással dolgozott akkor is, amikor körülötte dúlt a vita, folyt a harc — érette és elene. Soha nem vegyült a vitába, nem védte művészi igazát. Ugy vélte, őt alkotásai védik meg. Így hát egyértelmű válasza a támadásokra a még fokozottabb munka és még elmélyültebb alkotói tevékenység volt. Minden alkotása vallomás és egyben bírálat. Kortársainak és az őket követőknek, az eljövendő időnek vall kimunkált, nagy tudással, a festészet eszközeivel: színek, vonalak, formák útján, mesteri komponáló készséggel a bennünket körülvevő világról, a küzdelmes munka szépségéről, hasznosságáról és — önmagáról. Hirdeti, hogy csak a becsülettel és hűséggel célratörő ember munkája értékes. Nagy Imre semmit ok és cél nélkül nem alkotott, s így képein minden ecsetvonásnak színnek, árnyéknak, vonalnak, foltnak megvan a maga jelentősége, értelme. Alkotásainak forrása a közvetlen művészi élmény, a való élet.

Életfelfogása, világnézete derűlátó. Ezt színei, életerős figurái, a vonalvezetés lendülete, töretlensége híven tükrözi. Ha Picasso Guernicája a spanyol polgárháború éveiben mozgósítólag hatott, úgy hat, mozgósít és tölt el bennünket bizalommal szocialista jövőnk iránt Nagy Imre piktúrája is, biztat a szép, építő munkára.

Számtalanszor leírták már, hogy a festő Nagy Imrét szülőföldje, a csíki székelység élete, életformája ihlette meg. Ezt a tájat, a táj dolgozó népét szerves egységbe fogva szintetizálta, vitte vászonra, mintegy újratereztette. Nagy energiát és mély humanumot sugárzó alkotásaival azonban rég túllépte szülőföldje határait, s hisszük, művei az egyetemes emberiség kincseivé válnak. Olyan világ, táj és ember, mint a csíki, nagy biztosan van, talán különb is. Nagy Imre ezt a világot sűrítette alkotásaiba, de ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy ő csupán vagy különösképpen „csíki” művész. Túl szűk, túlságosan szerény volna ez a keret. Több ő egy kisvilág piktoránál. Ha egyetemességére utalunk, ezzel nem vesszük el szülőföldjétől. Éppen csak jelezzük azt, amit a piktor már rég megtett: művészete határait kiterjesztette, gondolatait, vallomásaait a szépről, a munkáról, az igazról mindenkinek nyújtja, aki hajlandó befogadni.

Portréi — tartozzanak a festészet, a grafika bármely ágához — mély és hű krónikák kortársairól. A lényeges hasonlóságon túl, a modell belső világát kutatja, és adja vissza mesteri tudással, könyörtelen hitelességgel. Eből következik, hogy portréit csak arról fest vagy rajzol, akivel bensőségesebb kapcsolatba került, megismerte jellemét, szellemiségét.

Nagy Imre: Önarckép

Milyen képzőművészeti irányhoz tartozik Nagy Imre? Kik voltak ősei, kik a rokonai a képzőművészetben? Mindezt könnyű volna megválaszolni, de ennek nem itt a helye és ideje. Annyit azonban megjegyezhetünk, hogy a Nagy Imre művészetéről folytatott viták bizonyára nem voltak hiábavalók. Am a mestert határozott útján semmi sem befolyásolta, elképzeléseit semmi sem változtatta meg. Ment a maga építette, sajátos művészi úton.

Ugy hiszem, leszögezhetjük: nem tévedett.

Nemes István

A gondolkodó anyag mestere

A hetvenéves Szervátiusz Jenő köszöntése

Ha egyáltalán létezik szervátiuszi „titok“, akkor a kezek ezt „játsszák el“: élet és halál: sirató és siratott természetes viszonylatáról adnak hírt. A fájdalom elcsigázza a testet, a száj lefelé görbed, de a Csángó siratóasszony-nak a test mentén elsimuló keze már a halottat is „játssza“: mintha e kezeket a halottmosók, a siratóasszonyok egyengették volna végső mozdulatlanságra, de egyidejű feltámadásra is. Hisz a szobrot életre hívó siratóból egyetlen sikoly maradt meg a művész emlékezetében: „Édesapám, hogy húzhatnálak én téged ki a sírból?!“

Nem kiánsni, kihozni: kihúzni a halottat a föld alól — erre születtek e kezek; sorsszerűségük mégis mozdulatlanságukban rejlik. Ha tehát Szervátiusz művészetében „kopogtat a sors“, akkor botlításokkal kopogtat, akárcsak Bartóknál: munkáért, szépségért, kenyérért, emberségért botot, botot és botot kap fizetségül az ember, a művész. A szobor-emberek sorsa és a művész sorsa — egy.

*

Ott áll tehát Szervátiusz Jenő kolozsvári műtermében a székely. Nem idealizáltan, nem is ízes-, ábeles“ góbéságában, de úgy, amint van: ahogy él. Egy pesti bírálója ez „amint van“-t magabiztos egykedvűségnek mondja. De Szervátiusz tanú rá: élni — olykor a puszta létet is jelentheti, aminek nincs köze a magabiztossághoz. Az emberhez van köze, hallatlan és bevallatlan álmokhoz.

Ezt az ősbibb, a szoboralak testi mivoltánál mélyebb és egyetemesebb világot nemcsak a proporciók, a perspektíva eltolódása, de újra és újra a kezek idézik elénk. Mert a torzba merevülő emberre, a több-atmoszférányi nyomás alatt összezsugorodó testre egy fordított nehézkedési törvény is hat: alulról felfelé, a kezek gyökérszerű indázatából. A bírálókkal beszélhetünk mi is e szoboralakok meghittségéről, de elég egy pillantást a kezekre vetnünk, máris meggyőződhetünk: az emberi faj emlékezete sosem a meghittséget (még kevésbé a „kedvességet“) őrzi, hanem a létet, amint volt és amint van. Az em-

ber megrendülését önmaga nagysága és kicsinysége tudatában. Ez az emlékezés sugárzik át a szoboralakok esetlenségében, TORZ mivoltában. De az ellenpont: az IDEALIS, az emberi nagyság pecsétje a kezekben van.

Nézem Szervátiusz egyik megejtően izgalmas szobrát: rőzsehordó asszonya tőpörödött és mégis monumentális alakját. Ahogyan magabiztos (ezáltal valóban találó a jelző) keze kétoldalról átkarolja — önmagát. „Magamban bíztam eleitől fogva“: ez lehetne a szoboralak mottója, lényege. Kezei egyenesítik ki már-már összeroppanó derekát, hazudtolják meg almává zsugorodótöppedő arcát. Ez az asszony nem azért hajol előre, hogy egyensúlyát helyrebillentse. Ő maga a nehézkedési törvény: kezében van súlypontja. E kezek éltetik új Anteuszként, de nem a földből: saját testmelegéből kölcsönzik az erőt. Nemcsak fizikai erőről, de nyugalomról, biztonságot sugárzó védettségről és védelemről beszélnek: rendeltetésről.

Rendeltetésük, súlyuk van a kezeknek akkor is, ha valami oknál fogva nem dolgoznak, ha csak a munka emlékének hordozói. Ha a falu bolondja, Emré bá' kezét veszi munkába a sors. Erről az Emré bá'-ról megtudom, hogy éhenhalt és megfagyott házikójában. A falu, mely addig eltartotta, egy télen megfeledkezett róla. De a keze, mely a bárányt szorongatja, az állat selymes melegét érzi. Az állatét, mely nem az övé, mely egy pillanatra mégis „tenyérnyi“ birtoka. Pillanatra? De hisz a biztonságot adó kéz az elmondhatója: a találkozás ember és állat között nem újkeletű: ők ketten a lét forrásainál találkoztak össze. Hiába a lábak-járta groteszk tánc; a Kicsit ázottan szaporázó, a bartóki TORZ-ra emlékeztető esetlenség; a kéz mozdulatlan, őrző és megőrző az élet minden esetlegességével szemben. Őrzi a bárányt, az egyetlen életet, mely véglegesen és visszavonhatatlanul — övé.

És a másik szoboralak: az Alszeg felé baktató paraszt keze, amelyben úgy búvik meg az igavonó barom, mintha hatalmas ereszt terülne fölébe. A hűség borít be így. A természet, mely maga is olyan, mint egy óriási megejtő tenyér.

*

A szobrász szívesen emlékezik a Monostori úti falatozóban történetekre, amikor egy vele szemközt ülő kőműves fogadott vele, hogy kitalálja mesteriségét. Szervátiusz állta a fogadást: „Márpedig maga kőműves!“ — erősítette az igazi kőműves. Majd a művész fejrázására újabb és újabb mesterségekkel ajándékozta meg Szervátiuszt: keze után asztalosnak, ácsnak is mondta, csak épp „fajaragónak“ nem.

Egy másik alkalommal egy parkettázóval elegyedett vitába, aki szobája padlóját rakva ezzel tromfolta le a művészt: „Talán én jobban tudom, mert asztalos is voltam valamikor.“ — „Én is“ — replikázott Szervátiusz, s így licitált rá a mesteremberre azzal, sorra, hogy volt ő kovács, kerekes, méghozzá nem is akármilyen: kerekesinasként kezdte pályafutását.

*

Nézem Szervátiusz Jenő kezét, ujjait, amelyek a véső, hegesztőpisztoly, a villanykőszőrű nyeléhez idomulva begömbültek, mint a nehéz testi munkát végző munkások, mint a favágók, kerekesek, szénhordók ujjai. Elképzelem: ilyen lehetett a reneszánsz mesterek keze; ilyen kell hogy legyen a jelen szá-

zad Homo Faberének keze. Mert a kolozsvári Fellegvár e nyúlványán, Szervátiusz Jenő műtermében a kéz a „munkavezető“ is: ezt a művészt nem segíti a fizetett segítőkéz, sem a gipsz- vagy bronzöntő-brigád, sem a kőfaragó mesterember. Itt ő a Mester.

És mert így Mester ő, ezért értem, mit jelent egyik legújabb szobrán, a Tamási Aron sírját jelző hatalmas andezittömbön a népet jelképező két óriásalak, a fegyverrel tisztelgő katonák mozdulatára emlékeztető kezek: tisztelgés és őrzés együttes gesztusát, fegyvertelen és mégis minden fegyvernél hangosabb intést: „Őrzők, vigyázatok a strázsán!“

Mert a kezek mindenkor a gesztust, az intést is magukban hordják.

Ha tehát Pátzay Pál szobrászművész Bartók zenéjében a zongorázó Bartók szokatlan erőt bujtató finom ujjait látja, s e muzsikát „gesztikuláló“ zenének mondja, mondhatta, ugyanúgy „gesztikuláló“ művészet a Szervátiusz Jenőé is. Ha van szobrászművész, aki művébe építette kezét, akkor minden bizonnyal ő Erdély legnagyobb, legigazabb kőművese. Nemhiába mintázza újra és újra Déva vára építőjének mondáját. „Mert úgy van az, tudja, béalazzák az asszonyt, de közben tovább építenek. És feloldódik így a sötét: látja, legfejül már nem a hold süt, hanem a nap, és az is aranyba' ragyog, és jelzi, hogy áldozatot kell hozni mindenért, és akkor valahogy kitisztul minden...“

Mint minden igazi kőműves, Szervátiusz is az anyag szerelmese, ahogyan e szerelmet a költők értelmezik. De úgy is, ahogyan az érző, sőt gondolkodó anyag is szereti mesterét, ahogyan például a fa lábra kél, s a faragó elébe siet lelkes találkozóra: „Egy tölgy a tompán lüktető | lombos ujjbegyekbe lát | s kutatni kezdi mellkasában | annak a lánynak mosolyát, | akit Szent Jakab éjjelén | verejtékes, vad szerelemmel | itt ölelt át az a legény.“ Aki Szervátiusz Jenő szobrai látja, nem csodálkozik a költő Farkas Árpád előbbi sorain, s azon sem, hogy mielőtt a szobrász akár kezét is felemelné, „a fa kérge alól kinyílik a lány“, s az ámuló művész pillantásától kísérten felszáll — a vilamosra.

Mert Szervátiusz kezében az anyag a szépség, a költészet forrása.

Fodor Ilona

Filmmel az építészetért

Fizikai hozzáférhetőségük szempontjából hasonlítva össze a különböző művészeti ágakat és az általuk nyújtott élménylehetőségeket, az építészet rendkívül hátrányos helyzetét fedezzük fel. Nem arról van szó, hogy az építészet formanyelve volna nehezen érthető (vagy a megtekintés és bármilyen érzékelés nehézkes), hanem az épületek méreteiből, súlyából adódó földrajzi helyhezköttőségről, mely csak a helyszínen teszi lehetővé a megtekintést és érzékelést. Egy jó könyv mindenhova eljuttatható, a szavalóművész is mindenhova ellátogathat, egy szimfonikus zenekar vagy egy színtársulat sem helyhez kötött, s a festményeket is odaszállíthatjuk a kiállítás helyére, mindez azonban az építészet esetében lehetetlen, holott az igény hasonlatos.

A kulturális érdeklődés szempontjából miért volna különbség Picasso és Le Corbusier között? Egyaránt szívesen néznők meg mindkét szerző munkáinak gyűjteményes kiállítását, ha ez az építészet esetében nem volna teljesen kizárt. Le Corbusier esetében például Moszkvától New Yorkig és Tokióig vezetne a helyszíni szemle s ennek megközelítően kielégítő kiiktatására egy lehetőségünk van: a film. „Ha valaki egy épületet mozgófényképeket készítve jár körül, és utána levetíti filmjét, a nézőben saját útját eleveníti meg és nagy részét annak a térélménynek, mely ehhez kapcsolódott. A mozgófénykép lassacskán részt vesz a nevelésben, és úgy látszik, az építészettörténet oktatásában is — sokkal inkább, mint a könyvek — a film fogja megkönnyíteni a tömegek térfelfogásának nevelését“ — írja Bruno Zevi 1948-ban.

Az építészet témájában, belső tér nélkül nem is létezik, s ennek a térnek az időbeli, mozgásban kibontakozó élményéből kell minél többet visszaadni. Ilyen szempontból a fénykép — kétségtelen hasznossága és állandó építészetábrázoló használata ellenére — a filmhez viszonyítva háttérbe szorul, mert csupán egyetlen nézőpontot képvisel a végtelenből. A fénykép egy pillanatot vizuális információit gyűjti össze, egy pillanatba sűrít minden mondandót, s tulajdonképpen emlékeinket mozgósítva mond többet önmagánál. Aki már járt gótikus templomban, annak egy jellemző csúcsv képe sokkal többet mond, mint valaki olyannak, aki még nem szemlélte meg személyesen ilyen épületet. A film viszont nem kíván ilyen kiegészítéseket, mert a térábrázolás itt már az idő és a mozgás segítségével történik — a kettő megközelíti a valóságot —, s így a bemutatott egész és a felsorakoztatott részletek kialakíthatják a valóságos összbélyomást.

Megemlítendő, hogy az egyszerű fénykép és a film között létezik egy jelentős lépcső: a fényképsorozat, melynek legfontosabb tulajdonsága az, hogy lehetővé teszi az egyéni, nyugodt meditálást. Lucien Hervé építészeti fényképész írja 1968-ban magyarul megjelent *Építészet és fénykép* című könyvében: „A jó architektúra a maga teljességében feltárul abban a mozgásban, amelyet a fényképész képei sorával éreztet, bár egyes képei csak a statikus látványt szemléltetik.“

A kérdés az, vajon a filmbeli vizuális élményanyag elégséges-e a tér visszaadásához? Richard Neutra írja: „Az építészeti alkotást nemcsak a fény, hanem a hang is megvilágítja; valójában összes érzékszerveink hozzák tudomásunkra...“ Egy vizuálisan tökéletes színpadi tér a filmen kifogástalan illúziót kelt, mert visszaadja a tér változó képét időben és mozgás közben, de ez mégsem lesz valóságos tér, mert a hangvisszaverődések, az anyagok kitapintott szilárdsága és hőmérséklete nem jellemző a filmen visszaadott térre, hanem csak a színház színpadára. A film csak a vizuális jellemzőket tudja visszaadni, ennek ellenére az építészeti térábrázolás jelenlegi legjobb lehetősége. Legalábbis addig a pillanatig, míg a holográfia gyakorlatilag is meg nem valósul.

Az építészeti fényképezés tanításával — s innen már csak egy lépés a film — először a Bauhaus foglalkozott Moholy Nagy László személyében, akiről Siegfried Giedion 1936-ban írja: „...a fényképezésben lehetőséget látott a természetábrázolás határainak kiszélesítésére s a fényképező apparátusban — minden tökéletlenség ellenére — eszközt a szemnek és a szem megfigyelőképességének a kiegészítésére.“ Mindezt meghaladja a film, sőt bizonyos szempontból többet is mondhat, mint maga a való épület, amelyet személyesen járunk végig és érzékelünk. Visszaadhatja az építészeti ter-

vezés különféle mozzanatait, az összes felvetődött változatok rajzait, a kivitelezés, a megvalósítás pillanatait, a környezet változó képét s így az egész mű megszületésének történetét is. A film, ha szakszerű, nemcsak látásra taníthat, nemcsak a látogatónak elérhetetlen részletekre hívhatja fel a figyelmet, közelebb hozva azokat a valóságos helyszín lehetőségeinél, hanem megörökíthet később változott helyzeteket is. Márpedig ilyen változásokkal az épületek történetében mindig számolnunk kell. Mies van der Rohe 1930—31-ben készült Tugendhat-háza Brűnbnben már modern építészettörténeti műemlék, mert az „egyter” egyik első megfogalmazása, de azóta az épületet már többször átalakították, belső berendezése ki tudja, hol, s a dokumentumfilm hiányzik. Vagy Kós Károly épületein idővel nem alakíthatott senki?

Számunkra a film legfontosabb tulajdonsága a sokszorosíthatósága és könnyű szállíthatósága. Le Corbusier életművének gyűjteményes kiállítását ennélfogva a legmegfelelőbbben csakis a film segítségével lehet megrendezni, s ez a megállapítás nagy közművelődési és szaktudományi lehetőséget rejt: építészeti és városépítészeti múzeumok lehetőségét a film segítségével. Ez nem zárja ki eredeti rajzok, makettek szükségességét, hiszen azok olyan rekonstrukciós adatokat és régen múlt formákat tartalmazhatnak, amelyek ma már nem filmezhetők, hacsak nem makettről.

Magyarországon járva, a visegrádi restaurált Salamon-toronyban többek közt egy kiállítást láttam magáról a restaurálásról, s ez bemutatta az utóbbi nyolcvan év több elképzelését, amelyek, ha nem is kiviteleződtek, mégis az építészettörténethez tartoznak. Ugyancsak megnézhettem az egri vár restaurált püspöki palotájának termeiben berendezett várostörténeti múzeum makettjeit, amelyek az idők folyamán rendkívül sokat változott vár különböző időkbeli rekonstruált képét mutatják be. Egy építészeti múzeum helyi jellegét az eredeti rajzok, eredeti makettek, helytörténeti vonatkozások adják meg, ugyanúgy, mint bármilyen más témakörű múzeumnál, bárhol igénybevehető egyetemes jelleget viszont a film szolgáltat.

Az eddigiekből kiderül, hogyan tájékozathat a film az építésze-tről, pedig itt is kölcsönösségről van szó, hiszen a film sem létezhet az építészettől függetlenül.

Elsősorban a filmszínházakra gondolok, amelyek különleges építészeti kérdéseket vetnek fel, s megvalósításuk sem lehet számunkra közömbös. Egy filmszínház városi elhelyezése, megközelíthetősége, befogadóképessége, a kényelmes ülés, jó látószög, megfelelő távolság, szellőzés, friss levegő, kellemes hőmérséklet, jó hallóviszonyok, zajtalanság megannyi építészeti megoldásra váró kérdés, mely sok tekintetben másképp tevődik fel, mint egy színházterem esetében. Második nagy kérdés, amely ugyancsak külön téma: magában a filmben milyen szerepet kaphat az ember állandó környezetét alkotó építészeti? Antonioni bizonyította be Napfogyatkozás című filmjében, hogy a környezetünket alkotó tárgyak is tudnak mesélni, csupán a gondolattársításokat kell sugalmazni ismétlés és montázs segítségével.

Balogh Ferenc

Találkozásaim Picassóval

Velence utcáit jártuk... Kő és víz volt mindenfelé, amerre a szem el látott. Kövel borított keskeny utak, hidak a csatornák fölött. Egyike volt azoknak a pillanatoknak, amikor éppen céltalanul bolyongtunk. Csak úgy szivni ennek a csodálatos városnak a víz árasztotta furcsa szagát, elvegyülni az emberek között, akik nagyrészt ugyanúgy idegenek voltak, mint mi, hallgatni a különféle lejtésű beszédek dallamát, nézni az arcokat, az épületeket, s belélegezni ezt a mindenünnen áradó méltóságteljességet, elmélázni a történelmen. Egyszerre a számtalan keskeny betérő egyikénél egy szokatlan, maga mögött zöldet sejtető, éppen akkor nyíló vasrácsos kapuval találtuk szembe magunkat... Véletlenül vettük észre a felírást: Peggy Guggenheim gyűjteménye. Hetente csak kétszer, délutánonként lehet megtekinteni. S íme, itt vagyunk... Kint a parkosított udvaron: Max Ernst-, Arp-, Moore-szobrok. Jobbra, a feltérőnél Brâncuși Tűzmadárja. Egy Archipenko. Majd bent, a folyosószerű első teremben Moholy Nagy László-, Braque-, Mondrian-képek, és végül... Picassók.

Ekkor már lázban voltam. Itt állok — valóság ez! — szemben a XX. század egyik legnagyobb művészeinek a munkáival. A váratlan lehetőség tetted-e, a kellemes nyári nap derűje, a víztől csillogó város varázsa? — nem tudom, de valahogy úgy voltam, mint a rabszíjon tartott állat, amikor elszabadul, és nem tudja, jobbra fusson-e vagy balra, előre vagy hátra hirtelen jött örömeiben. Addig sohasem gondoltam arra, hogy szeretem-e vagy sem Picassót. De éltek bennem az ezerfelőlről hallott fenntartások, vádak, elmarasztalások nyomai. Hogy torzításaival széttörte a megszokott harmóniákat, s vele kezdődött meg a művészet dekadenciája. És mégis minduntalan az ő munkáihoz tértem vissza. Nyugtalanítottak... Az egyik most is világosan áll előttem. A tenger végtelen, tiszta kékje, az előtérben két hatalmas asszony-monstrum, mint valami dinoszauruszok, akiket furcsa tökéletlenséggel raktak össze előregyártott hasábos és hengeres elemekből. A látóhatár pereméről mintha egy ugyancsak előregyártott fej-elem, valami szfinx tekintete suhanna végig a tenger végtelenjén. A mindenség áradt a képről. Végtelen nagy nyugalom és — szépség. Az előző napokban a Velencei Biennálé anyagát láttuk, s tele voltunk lehangoltsággal, hiszen számtalan jelét láttuk a rút kultuszának. Picasso munkáin az volt a meglepő, hogy bármennyire torzítson is, bontsa fel bárhogy is a formákat, cserélje össze az elemeket, mégis harmóniát árad képeiről. Újszerű rend. A mai korba oltott szépség. Nem tud, sohasem tud hátat fordítani az embernek. Erről győztek meg a későbbi élmények. Párizsban, Londonban, Amszterdamban, Münchenben és mindenütt, ahol munkáival találkoztam.

*

A legnagyobb lehetőséget az életmű összefüggéseinek tanulmányozására a párizsi Modern Művészetek Múzeuma adta. Több teremben sorakoznak egymás mellett a művek, nagyjában kronologikus elrendezésben. Braque-hoz viszonyítva, aki a szomszéd termeket foglalja el, Picasso mintha kevésbé volna

nemes. De sokkal nyugtalanabb, csapongóbb, egzaltáltabb, mint akit benső tűz hajt, soha nem szűnő szenvedély; még akkor is, amikor kubista formában darabokra hull az ember, tulajdonképpen csak álcázza, elrejtí elki vonásait, a háttérben viszont ott sejtjük őket. Feltevődött bennem a kérdés: az a művész, aki kék és rózsaszín korszakában olyan nemesen szép vonalvezetésű, rezgő-finom színvilágú, klasszikus harmóniájú képeket alkotott, mint A három holland nő, vagy az Ülő nő aktja, s felülmúlta Renoirt és Toulouse-Lautrecet, akiktől annyit tanult, miért kezdte keresni a még újabb harmóniákat? Miért választotta magának az Avignoni kisasszonyok korszakának gótikusan kubisztikus, primitíven nyugtalan purgatóriumát, miért rúgta fel a hagyományos szépségideált, hogy mást keressen a maga számára? És hányszor tette ezt?! Tulajdonképpen nem is az volt a fontos számára, hogy egy feltárt, felvillantott út lehetőségeit kiaknázza, hanem hogy újabb és újabb irányokban nyisson kapukat! Szinte évenként, sokszor még sűrűbben váltogatja stílusait. Elrugaszkozik, hogy közben-közben mindig visszakanyarodjék, akármilyen messze is jutott el, az ő s forráshoz, az emberi testhez. A formabontó munkák társaságában reális tanulmányok. Néha masszív tömegeket ábrázol, máskor elveti a perspektívát, és teljesen síkba vetíti, sík lapokból építi fel a látványt.

„Én nem a természet után, hanem előtte és vele együtt dolgozom“ — írta egyik vallomásában. Klasszicista korszakában valósággal misztifikálja az embert. Paul Éluard feleségének arcképe trecentosan egyszerű, mélyen humanus. Egyik korszakának az eredményeit beleépíti a következőbe. Kubizmusa után már ki meri teríteni az arcot, meg meri mutatni egyszerre mindkét oldalról. Az egyéniségjegyek egymástól messze-különböző munkáit is összefogják. Ilyen egyéniségjegy például a bámulatos rajztudás. Szépen ívelő vonalrendszerekből épülnek fel a képek. S a színek! Hol szikráznak a vörösek, narancsok, zöldek, hol visszaszorulnak a szürkék és a feketék mögé. Ime, a nagy művész! A funkciónak, a mondanivalónak rendel alá mindent. Képein egész szimbólumrendszereket épít ki, nem egyszerű látványfestészetet alkot. Ő, a francia művész nem a francia hagyományokat követi e tekintetben. Ott van benne a szüleitől örökölt spanyol láz, temperamentum, szenvedély.

*

Az amszterdami Stedelijk Múzeumban egy 1912-ből való plasztikáját is láttam. Műanyagdobozban fadarabkákból összerakott dekoratív kompozíció. Ugyanolyan, amilyet ma, 1972-ben is nagy előszeretettel csinálnak világszerte. Vannak művészek, akik ebben élnek ki magukat, akiknél ez a megtalált nagy lehetőség: elszakadni a formázás hagyományaitól, a valóságból vett tárgyak felhasználásával szerkeszteni egyéniségünket kifejező kompozíciót. S ő már ez előtt fél évszázaddal megvalósította ezt, majd túl is lépett e lehetőségeken.

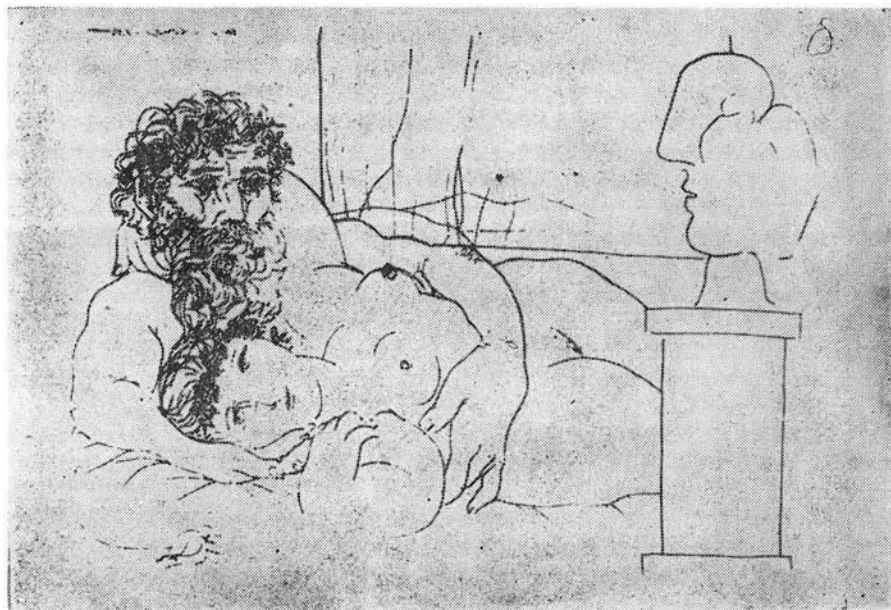
Igen. Ez volt Picasso. Aki szélsőségek között hanykolódón, örökké felajzott, vibráló, rángó idegszálakkal száguldott keresztül a század első hét évtizedén. S úgy lépett be a nyolcadikba, saját életének tizedik évtizedébe, hogy még mindig alkotott. Mindig tudott újat is mondani. Szelleme soha ki nem égett, s most, hogy a halál elől ő sem tudott kitérni, a következő évtizedek és évszázadok fogják eldönteni, meddig fog még a nyugtalan szellem visszazárándokolni hozzá, felfrissülést, hitet és erőt meríteni ahhoz, hogy sohasem szabad megtorpanni, hogy szembe kell néznünk a lehetetlennel is, mert az ember azért születik a világra, hogy győzzön.

Az ő nagy példája: a győzelem! Az, hogy még a pokol mélyére ereszkedve is meg kell maradnunk embernek, nem szabad feladnunk emberségünk hűtét. Minotauruszokkal való küzdelmében is megtermékenyül a szépség, és diadalmaskodik az emberi szellem...

*

Sokat alkotott. Szinte megszámlálhatatlanul sokat. Művei szét vannak szórva a világ szinte minden múzeumába, egy részük pedig ezután találja majd meg a helyét. Én ennek a hatalmas életműnek csak egy nagyon kis hányadával állhattam szemtől szemben. De ilyenkor mindig az volt az érzésem, hogy találkoztam Picassóval, s végtelenül boldog voltam, hogy együtt lehetek vele. Halála megrendít, de nem hangol le. Hiszen az út továbbra is nyitva áll — feléje. Hozzá.

Gazda József

Pablo Picasso rajza

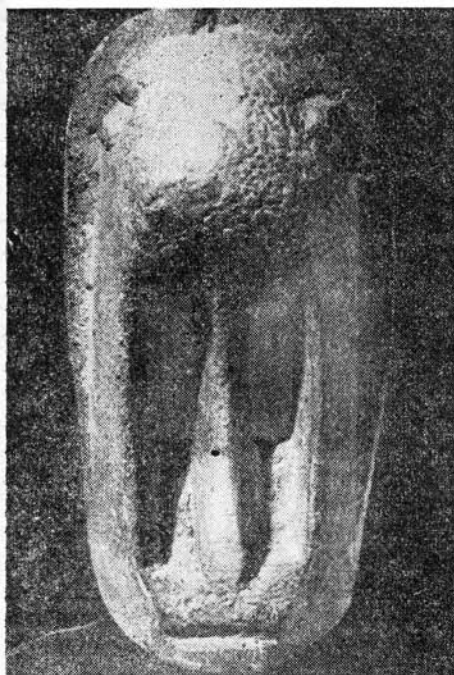
A négritude – eszme és valóság

Aimé Césaire martinique-i költő 1939-ben közzétett epikus terjedelmű lírai költeményében (*Cahier d'un retour au pays natal*) írta le először a *négritude* szót. Azóta az elmúlt évtizedek egyik legtöbbet vitatott szellemi-politikai-művészeti mozgalmát értjük a *négritude* fogalmán. Megoszlanak a vélemények: vannak, akik az európai irracionálisban gyökerező fajelméletnek nevezik, mások viszont a fehér gyarmatosítók elleni ideológiai védekezésnek. De nem a besorolás, a skolasztikus minősítés a fontos, hanem e mozgalom szerepe az afrikai négerség öntudatosításában. Mi, európaiak, megszoktuk, hogy saját kultúránk fogalmai szerint ítéljük meg más égtájak szellemi és politikai jelenségeit, jóllehet az afrikai társadalom szerkezete, hagyománya, múltja és jelenének útkeresése nem azonos az európaiéval. A „néger jelleg” eszmevilága is higgadt és tárgyilagos mérlegelést kíván. A *négritude* virágkorától (negyvenes-ötvenes évek) több mint egy évtized telt el, és így most már alkalmunk van arra, hogy áttekintsük hatásmechanizmusának működését.

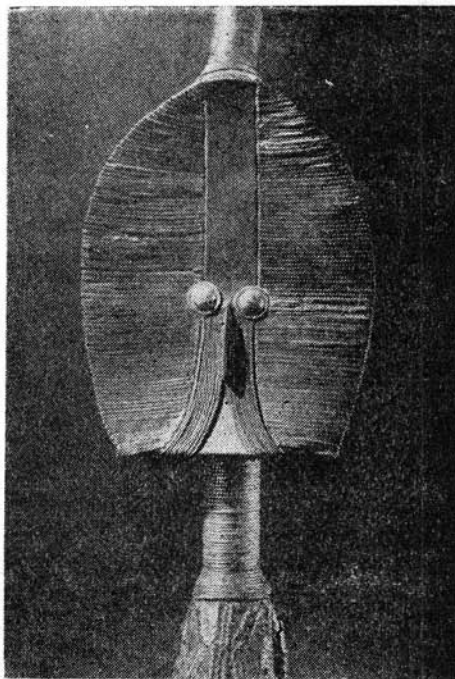
A négritude keletkezéstörténete

Valamivel Aimé Césaire lírai hangvételő poémája előtt kell keresnünk a *négritude* keletkezésének eszmetörténeti előzményeit. Bölcsőhelye Párizs volt. Afrikában, az Antillákon, Észak- és Dél-Amerikában keletkezett; az ősi múlt forrásaiból fakadó hatások erővonalai a francia fővárosban metszették egymást. Itt tudatosult a „feketék földjeiről” egybegyűlt értelmiségiekben a beolvadás lehetetlensége és az ősi kultúra egyenértékűsége a felsőbbrendűnek hirdetett európaival. Ez a felismerés politikai szerepvállalást is jelentett; ha a négerség kultúrája nem alacsonyabb rendű, sőt emocionális jellegével meghaladja azt, akkor a fehér uralom sem elfogadható. Ekkor már politikai modellük is volt: Gandhi szabadságmozgalma. Ez is hozzájárult a fiatal néger értelmiségiek öntudatának ébredéséhez. A folklór, az észak-amerikai néger irodalom, Leo Frobenius műve (*Histoire de la civilisation africainé*, 1936) egyébként már ráterelte a figyelmet az addig elmaradottnak hitt néger kultúra értékeire. Párizs felfedezte az ősi kultúrát.

Folyóirataik mindenike kiáltó szó volt. Szembefordultak a beolvadással, az európai kultúra tabuként való tiszteletével, s a néger szemlélet kidolgozását programjukba foglalták. Az antillai diákok mellett feltűntek a kontinentális Afrika képviselői is. Aimé Césaire és L. Damas mellett a vezérek sorába került Senghor. A *L'étudiant noir* köré csoportosult írók elhatárolták magukat a mozgalmat befolyásoló két legjelentősebb szellemi áramlattól: a marxizmustól és — a szürrealizmustól. A marxizmust csupán „kutatói módszerként”, a „politikai forradalom technikájaként” ismerték el, a szürrealizmust pedig eszköznek és szövetségesnek.

A nagy majom (Mali)

Ereklyetartó-részlet (Gabon)

Bizonyos amerikai néger írók jelentős szerepet játszottak a *négritude* létrejöttében. A néger eredetiséget, a természetes élet eszményét állították szembe a technikai civilizációval. Elméletükben a néger különb, mert szellemében és magatartásában megőrizte természetes egyszerűségét. A nyugati civilizáció elutasítása az afrikai kultúra befogadásának eszméjével társult. Az amerikai néger irodalom egyik tápláló forrása volt a párizsi értelmiségiek gondolatvilágának.

A *négritude* eszmei kidolgozása azok közé a szellemi áramlatok közé tartozott, amelyek megkísérelték az egység gondolatát bevinni a gyarmati elnyomás ellen küzdő néger milliók vezetőinek tudatába. Az eszme megfogalmazói jól tudták, hogy az írástudatlan tömegekhez közvetlenül nem juthat el az üzenet, ezért feladatuknak az afrikai elkötelezett értelmiségiek gondolkodásának forradalmasítását tartották, és igyekeztek felmutatni Európának a fekete földrész értékeit.

Az eszmetörténeti kutatás elsősorban ezekkel a vonásokkal foglalkozik, kevésbé a kimutatható faji kizárólagosság gondolatával. Mit tehetett volna az Európában tanuló néger értelmiségi, ha bőre színe mindenütt visszahúzódtat, elzárkózást váltott ki? Az öntudatra ébredő néger értelmiségiek saját kultúrájukat állították szembe a fehér felsőbbrendűség mítoszával.

A *négritude*-filozófia

Léopold Sédar Senghor a *négritude*-öt a néger kulturális értékek összességé-ként határozta meg. Lényegremutató meghatározást adott Th. Melone is. „A *négritude* választ ad a néger világnak saját képe gyötrő keresésében... Azt az anyag-

talán távolságot jelképezi, mely elválasztja s ugyanakkor egyesíti is a fekete világot és a fehér világot... A *négritude* sommásan úgy határozható meg, mint egy faj üzenete. És mivel ez az üzenet politikai követeléssel jár együtt, a *négritude* egy más fajok által legyőzött faj szabadságkiáltásává válik." (L. V. Thomas: *A négritude értelmezéséről*. Helikon, 1970. 1.)

Mások a *négritude*-öt „az afrikai néger öntudat nyelvét”-nek nevezik, törekvésnek az ember erkölcsi igazolására, a közösségi élet újrateremtésére.

Találóa írta Sartre: „A *négritude* — heideggeri kifejezéssel élve — a néger »világban való léte.« A fajöntudat filozófiája, válaszkérés a négerség egzisztenciális kérdéseire. S ebben a keresésben természetszerűen kerül előtérbe a néger jelleg, mert ebben érezték elnyomottságukat, kényszerhelyzetüket. Arra a kultúr-filozófiai eszmére építették elméletüket, hogy minden kultúra pszichikai mag köré szerveződik, amely meghatározza sajátos arculatát. Egy népre vagy civilizációra a tárggyal szemben kialakított magatartás a legjellemzőbb. Az európai „térén kívülé merevít”, felboncolja, tényszerű elemzésnek veti alá. Az afrikai néger a tárgyat nem tartja távol magától, nem elemzi, hanem érzi, átéli. Az afrikai, Senghor megfogalmazásában, emocionális lény, ebben rejlik erőssége és különbözősége. Descartes racionalizmusa — „gondolkodom, tehát vagyok” — az európai emberre jellemző, a négernek magatartását a valósággal szemben leghívebben az „érzek, tehát vagyok” fejezi ki. Sartre az afrikai néger esztétikáról írt filozófiai tanulmányában ezt a magatartásbeli különbséget így fogalmazta meg: „Az európai szívesen ismeri meg a világot a tárgy reprodukciója révén, megjelölve az »alany« nevével; az afrikai néger azt szereti, ha alapvetően a kép és a ritmus révén ismeri meg azt. Az európai embernél az érzékek fonalai a szívbe és a fejbe vezetnek, az afrikai négernél a szívbe és a gyomorba, magának az életnek a gyökerébe. A kos maszkja azért tetszik a baouléknak, mert az plasztikus és ritmizált nyelven a Nap szellemét testésíti meg.” (Uo.)

A néger jelleg legkifejezőbben a művészetben mutatkozik meg. Ezért szükséges Senghor esztétikájának elemzése. A néger kultúrában a ritmus egylényegű a képpel. Szerinte a ritmus „az élet architektúrája, a belső dinamizmus, amely formáját adja, hullámrendszer, amit a mások címére kibocsát, az életerő tiszta kifejezése. A ritmus — rezgő áramlókés, az az erő, mely az értékeken át a lét gyökerébe ragad bennünket.” A beszédet a ritmus alakítja át igévé. A költeményben felfedezhetjük a néger ritmus természetét. A senghori esztétika nem tesz különbséget a próza és a költészet között (ritmuselméletét az európai kutatás is igazolta). Jean Laude-nak az afrikai művészetről írt könyvéből idézünk néhány mondatot: „A ritmus jól kifejezi az afrikai élet és gondolkodás lényegét. Ha elemezzük, ugyanazok a szerkezetek tűnnek fel egy vers lüktető ritmusában, szóképeinek elhelyezkedésében, a tánc és a zene ritmikájában és végül a szobrászat tömegelrendezési rendszerében is. Gobineau és Élie Faure tisztán biológiai magyarázatait, amelyek túl nagy szerepet tulajdonítanak az ösztönöknek, árnyalnunk kell. William Fagg óvatosan felveti annak lehetőségét, hogy a ritmust a csírázással, a mag növekedésével, az ember életerejével kapcsolatos fogalmakkal és elképzelésekkel magyarázzuk.” (Jean Laude: *Fekete-Afrika művészete*. Gondolat, 1972.)

Senghor esztétikájának értékéhez nem férhet kétség. Az abból levont társadalomelméleti és világnézeti következtetésekhez annál több.

A *négritude* teoretikusai elvetették az ipari civilizációt és az ezt kifejező európai filozófiákat. Minthogy a marxizmus és a szocializmus is e civilizáció terméke, ezért elfogadhatatlan az emocionális beállítódású és létezéselméletű *négritude* számára. Romantikus civilizáció-ellenességüket, amely az európai kultúrában sem is-

Bálvány (Dahomey)

meretlen, „faj nélküli fajelméletük“ szolgálatába állítva, a gyarmatosító fehérek ellen fordítják. A fehér fogalma a versekben pejoratív értelmet kap. Senghor ilyen verssorokat ír:

*Tam-tam, ments meg, tam-tam, párdúc-szökelléstől,
hangya-taktikától
A nyálkás hüllőktől, amelyek harmadnapon bukkantak föl
a mocsárból
Hej, de méginkább a fehér lelkek szivacs-talajától,
enyves-sikos dalától.*

(Kongó, Csoóri Sándor fordítása)

A *négritude*-filozófia kikristályosodásában a második világháború után nagy szerepet játszott Teilhard de Chardin eszmerendszere. Ez egyben az eltávolodást jelentette a szürrealizmustól és a marxizmustól. Filozófiájukban a marxizmus a „görög-római nacionalizmus“ (Senghor) egy válfajává zsugorodott, materializmusa — úgymond — idegen a négerek eredendően vallásos lelkületétől. Teilhard de Chardin nem cáfolta, hanem kiigazította Marxot, írja Senghor a neokatolikus filozófusról írt híres tanulmányában.

Teilhard de Chardin kozmikus fejlődéselméletében a világ nem mesterségesen egymás mellé rakott elemek halmaza. „Sok fáradsággal, az emberi tevékenységen keresztül s az emberi munka által gyűl össze, válik ki és tisztul az új Föld. Nem, minket senki se hasonlítsen a virágcsokor szálaihoz. Olyan nagy fának levelei és virágai vagyunk, amelyben minden a kellő időben és a maga megfelelő helyén jelenik meg, az Egészhez szabva s az Egész rendeltetése szerint.“ (*A mindenség himnusza.*) Minden kultúrában megtalálható a fölfelé törekvés rugója. Az egységes vi-

lágatudat a Teilhard de Chardin-i filozófiában a fejlődés végpontja. Senghorék elképzelésében a *négritude* az Élet nagy „spirális változásában” találja meg helyét az egyetemes emberi kultúrában. Így lesz a néger jellegből „egyetemes fejlődést elősegítő szellemi energia”, a szélsőséges tagadásból „kozmosz evolúciót előreívó mozzanat”. Más kérdés, hogy Senghor és a *négritude* többi filozófusa tudatosan elhallgatott, s hogy mesterük a történeti időben Nyugatot tartotta az „antropogenezis főtengelyének”.

Fekete-Afrika bölcselei Teilhard de Chardin filozófiájában rátaláltak „a néger jelleg” kultúrfilozófiai magyarázatára.

Frantz Fanon erőszakelmélete

Az európai kultúrán nevelkedett néger értelmiségiek tragédiáját legjobban Frantz Fanon élete jelképezi. Amikor elhagyta az Antillákat, és Franciaországba érkezett, megkísérelt franciaként élni és viselkedni. A második világháborúban harcolt a németek ellen, mert franciának vallotta magát. A választott új haza mégsem fogadta be, naponta tapasztalta Párizs és Lyon utcáin, hogy bőre színéért lenéznek. Le kellett vetnie a fehér maszkot. Amikor Aimé Césaire megfogalmazta, hogy „szép és jó négernek lenni”, új távlat nyílt előtte. Felismerte, hogy lehetetlen a beolvadás azok közé, akik megvetik a négereket. Ekkor kezdődött Fanon öneszmélése.

Az elnyomott népek és nemzetiségek kétféle módon válaszolhatnak a megkülönböztetésre és az elnyomásra: elfogadják az elnyomást és ezzel mintegy szentesítik kiszolgáltatottságukat, vagy vállalják sorsukat. Fanon a népe sorsával való azonosulást választotta. Visszatért az Antillákra. Nem sokáig. Nyugtalan természete új tájak felé vezérelte. Az arabok harcával vállalt közösséget; 1956-ban Tuniszban telepedett le, egy olyan országban, amelynek nyelvét, történelmét nem ismerte. Algéria helyettesítette Martinique-ot. Az arabok között is idegen volt. Az utcai járőrök egy percre sem engedték megfedkezni bőre színéről. A háta mögött orvos kollégái is „fekete dokornak” nevezték. Végül saját kérésére Accrába neveztek ki nagykövetnek. *Les damnés de la terre* című művében (Párizs, 1961) így fogalmazta meg az új ember megvalósítására hívó szövegét: „Európa érdekében, a magunk és az emberiség érdekében arra van szükségünk, elvtársak, hogy új életet kezdjünk, új gondolkodást fejlesszünk ki, megkíséreljük egy újfajta ember talpraállítását.”

Fanon megkérdezte az európaiakat, hogy mivel asszociálják a „néger” szót. A válaszok többsége megdöbbentő volt: szex, erő, sportoló, bokszoló, szenegáli íjász, vadember, ördög, bűn. Fanon lépten-nyomon szembekerült a négerekről alkotott kollektív mítosz irracionálisával. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy még Sartre-ral szemben is türelmetlen volt, hol azt követelte, hogy eszeljen ki hathatós akciót, hol azt, hogy vállaljon vértanúságot.

Írásaiban Fekete-Afrikát szembeállította Európával. Elvetette az európai életmódot és értékrendszert. Az indoklás ugyanaz, mint Senghornál vagy Aimé Césaire-nél: pusztulásba viszi az emberiséget. Szerinte a gyarmati világ manicheus jellegű, dehumanizálja a gyarmatosítottat. Mihelyt az elnyomott felismeri ember voltát, fegyverkezni kezd, hogy diadalra vigye éppen azt, amit ki akarnak ölni belőle. Ezt csak erőszakkal érheti el.

Fanon az erőszak dialektikájának három szakaszát különbözteti meg. Az első szakasz: a gyarmatosítás. A második szakaszban a bennszülött felismeri az elnyomást, és elfojtja magában az erőszakot. Az elfojtott erőszak agresszivitásban nyilvánul meg, amelyet ebben a szakaszban elsősorban saját fajtájával szemben érvényesít: törzsi harcok, bűnözés, a személyiség szétbomlása. A négerek — úgymond

— egymást falják fel. A gyarmatosított érzelmi világa a vallásos táncokban mutatkozik meg: jelképes kivégzések, kalandozások, képzelt gyilkosságok. A harmadik szakaszban az erőszak megtalálja igazi tárgyát; a gyarmatosítást. Az erőszaknak ez a dialektikus átcsapása végső szakaszába a nemzeti felszabadító mozgalomban jelentkezik.

Az erőszak megtisztítja az egyént a ráakódott szennytől. A nemzeti felszabadító mozgalom a gyarmati iga szétzúzása mellett tartalmazza a „totális ember” megvalósításának mozzanatát is. „A harmadik világ kolosszusként áll ma szemben Európával: ha megfelelő tervet választ, meg fogja kísérelni azoknak a problémáknak a megoldását, amelyekre ez az Európa nem tudott megoldást.” (Teilhard de Chardin: *A mindenség himnusza*, 1970.) Fanon és Senghor, az emberiség távlatait kutatva, humanista következtetéseikben találkoztak. Mindkettőnél a „fötengely” Afrika; az erőszak átmeneti állapot, a technikai civilizáció elidegenedésétől mentes szintézisét készíti elő. A faji jelleg előtérbe állítása nem jelent örök időkre bezárkózást valaminő biologizmusba. Erről a humanista történelembölcseleti végkövetkeztetésről nem szabad megfeledkeznünk, még akkor sem, ha a történelmi helyzet megítélésében, az osztályerőviszonyok felmérésében, a harmadik világ szerepének kijelölésében tévedtek is. A *négritude* marxista kritikusai erről rendszerint feleledkeznek. Egy elmélet ésszerű kritikája nem hallgathatja el történelembölcseleti magvát jelentő fejlődéselméletét és annak az egész emberiségre vonatkozó humanista következtetéseit. Az ember az elnyomás és megkülönböztetés minden formájának megszüntetésével válhat igazán emberré.

Fanon a fő forradalmi erőt a parasztságban ismerte fel, mert a paraszti közösségek őrzik legtisztábban a közösségi szellemet és a hagyományos értékeket. Városokban a következetes harcra csak „a törzsekből és nemzetiségekből kihullott éhezők csapata” alkalmas. Ők a felkelés és az ezt követő forradalmi háború „városi lándzsahegyei”. A nemzeti burzsoázia és a proletariátus — szerinte — képtelen a forradalmi harcra, mert léte teljesen a gyarmatosítókhoz kötött. A néger értelmiségiek előtt egyetlen választási lehetőség mutatkozik, ha meg akarják menteni emberségüket: visszatérés a paraszti kollektivitásba. Csak így tudják betölteni forradalmasító szerepüket. A harc csak akkor lehet eredményes, ha a szabadságukért küzdő népek nemzeti közösségekbe szerveződnek. A nemzetté alakulást nem választja el a nemzetköziség eszméjétől: „A nemzeti felszabadítás nem távolítja el a nemzetet a többi nemzetől, éppen ellenkezőleg: lehetővé teszi, hogy a nemzet a történelem színpadára lépjen. A nemzeti öntudatból emelkedik ki, általa elevenedik meg a nemzetköziség tudata.” Fanon nem számolt Afrika társadalmi-gazdasági problémáival: a nemzetté szerveződést nem oldja meg a nemzeti felszabadító mozgalom, a törzsi ellentétek és harcok a fanoni dialektika harmadik szakaszában is fennmaradnak. A külső ellenség eltávolítása csak kezdete a nemzet genezisének.

Fanon legnagyobb tévedése a forradalmi háború társadalmi osztálybázisáról szóló elméletének hiányosságaiban nyilvánul meg. Nem azért, mert — európai fogalommal kifejezve — narodnyik utópiát takargat. Abban tévedett, hogy a nemzetté alakulásért folytatott harcból kizárta a munkásosztályt és a nemzeti burzsoáziát.

„Afrikai szocializmus”

Az „afrikai szocializmus” hirdetőinek elképzelésében a szocializmus nem európai értelemben vett társadalmi rendszert jelent. Ők a szocializmust ugyanis az ipari civilizációval azonosítják. Lényegében elutasítják a korszerű fejlődés Afrika számára is reális alternatíváját.

A meglevő patriarkális társadalmi viszonyokat és a néger lelkialkatot tekintik viszont megfelelő alapnak, amelyre felépül a szocializmus új változata. Szerintük Afrikában nincs osztályharc, az afrikai ember vallásos, s ez már önmagában is érvényteleníti a XIX. század elején megfogalmazott tanítást a szocializmusról. A *négritude* képviselőinek felfogásában a szocializmus egyet jelent az ősi forrásokhoz való visszatéréssel. Julius Nyerere egyik nyilatkozatában a „családiasságot” nevezte meg az „afrikai szocializmus” jellegzetes vonásának, mert az afrikai ember mindenkit testvérének, a nagy család tagjának tekint.

Megfogalmazták ennek az elméletnek a léttani magyarázatát is. Az embernek nem jómódra kell törekednie, hanem *több-létre*, erkölcsi tökéletesedésre, a magasabb tudatállapotot jelentő emocionális magatartás megőrzésére. Az elmélet eszmei forrását Teilhard de Chardin filozófiájában kell keresnünk: „A Mindenségben a szellem, a szellemben pedig az erkölcs az a kiváltságos régió, ahol az Élet ténylegesen kibontakozik. Tehát itt, önmagunk plasztikus mélyén szüremkedik az isteni kegyelem a föld gyümölcseibe; ide kell erőteljesen behatolnia a Hit hatalmának.” (Teilhard de Chardin, i.m.) Az ipari civilizáció a *négritude* filozófusai szerint az embert elidegeníti az élet természetes forrásaitól, anyagi jólétre, nagyobb kényelem elérésére sarkallja, tehát erkölcsében rontja meg.

Megállapíthatjuk: az „afrikai szocializmus”-nak nincs tömegbázisa. Az értelmiség szűk körében népszerű. Nem szorul bizonyításra, hogy Afrika nem mondhat le az ipari fejlődésről. A nemzeti függetlenség megszilárdítása és a társadalmi haladás megköveteli az ipar nagyméretű fejlesztését, a korszerű mezőgazdaság meghonosítását. Ezt a valóság tényeinek ismeretére alapozó afrikai politikusok is felismerték. Az elszakadás a világfejlődés trendvonalától, a patriarkális életkörülményekben való megragadás teljesen kiszolgáltatná Afrikát az iparilag fejlett országoknak. Afrika „függvény-kontinenssé” válna. A harmadik világ számára a valóság realisabb formában fogalmazza meg a társadalmi haladás alternatíváját.

A néger értelmiségiek vitájából született „afrikai szocializmus” elmélete nem veszi figyelembe, hogy Afrikában sem maradtak meg gyarmatosítás előtti formájukban a közösségi termelést és elosztást lehetővé tevő termelési viszonyok. Az osztályharc, az iparosítás olyan társadalmi feladatok szükségszerű teljesítését követeli meg, amelyeket nem lehet megkerülni erkölcsi idealizmussal.

Milyen lesz az afrikai szocializmus, hogyan őrzi meg a hagyományokat, az együttélés közösségi formáit, milyen szerepe lesz a néger kultúrának? Olyan kérdések ezek, amelyekre ma még válaszolni nem lehet. Az „afrikai szocializmus” ideológiájának jelentősége az önállóság eszméjének formálásában ismerhető fel. Ebben a vonatkozásban a *négritude* is pozitív szerepet töltött be.

„Fekete Orfeusz”

Sartre a *négritude*-öt „fajellenes fajelméletnek” nevezte (*Orphée noire*, 1949). A négert faja miatt nyomják el, ezért négerségében kell öntudatra ébrednie.

A *négritude*-filozófia lényege, hogy a négerség kultúrájában és önmaga ismeretében azzá váljék, ami. „Lényegében a *négritude* úgy jelenik meg, mint egy dialektikus fejlődés erőtlén szakasza: a fehér elnyomók felsőbbrendűségének elméleti és gyakorlati állítása a tézis; a *négritude* ellentétes helyzeténél fogva a tagadás mozzanata. De e negatív mozzanat nem állhat meg önmagában, és a négerek, akik alkalmazzák, nagyon jól tudják ezt; tudják, hogy célja a szintézis előkészítése vagy a humánus megvalósítása egy faj nélküli társadalomban.” (Sartre)

Sartre a fejlődés dialektikáját elvontan fogalmazta meg. Egy dologgal nem számolt: a valóság cezúrájával.

A valóság kritikája

A *négritude* kritikusi közül azoknak van igazuk, akik a négerség afrikai helyzetét, gazdasági-politikai fejlődésének távlatait társadalmi kérdésként elemzik. Az új történelmi helyzetben ugyanis olyan társadalmi kérdések megoldása került előtérbe, amelyekre a *négritude* filozófusai nem gondoltak. Az újonnan felszabadult afrikai országok olyan gazdasági és társadalmi kérdésekkel kerültek szembe, amelyeket nem lehet a fehér és a fekete kultúra polarizálásával megoldani. A *négritude*-öt az afrikai és martinique-i elit értelmiség alkotta „saját képére és hasonlóságára“, a gyarmati rendszer felbomlása előtt; az írástudatlan paraszti tömegekhez viszont nem jutott el a néger jelleget tudatosító filozófia üzenete.

Afrika parasztkontinens, egymás mellett léteznek az ősközösségi, hűbéri és tőkés termelési viszonyok, lakóinak többsége a föld magántulajdonát sem ismerő paraszt. A nemzetségekben és törzsekben élő tömegek másként gondolkodnak, mint az európai egyetemeken tanult értelmiségiek. A kiépülő államapparátus rendelkezésére nem állott jól képzett, vezetésre alkalmas hivatalnok réteg, olyanok, akik belülről tudták volna sugallni az országépítő politikát. A legtöbb országban katonatisztekéből összeverődött junták ragadták magukhoz a vezetést. A váratlan politikai fordulatok őrmestereket, műveletlen katonatisztekét juttattak főtiszti rangba, akik mit sem tudtak a néger kultúráról, faji öntudatról, „afrikai nemzetéről“. Egy célt követtek: maguk, törzsük vagy megbízóik érdekét.

A XX. században Afrikában a nemzetté alakulás és a nemzetek egyesítése egy időben vetődött fel. A *négritude* — megkerülve a közbeeső láncszemet — az egység gondolatát exponálta. A függetlenségi harc időszakában a történelemnek ez a lehetősége megvalósíthatónak mutatkozott. A paradox helyzetek sorozata a függetlenség kivívása után az események menetének más irányt szabott. Konfliktusok robbantak ki, amelyek lehetetlenné tették az egységes afrikai nemzetek eszményének azonnali megvalósítását.

Afrikában a nemzetté válás genezise nem hasonlít az európai mintához. Míg Nyugat-Európában a nemzetek és a nemzeti államok döntő mértékben a gazdasági élet egységesítő hatására jöttek létre, Afrikában az államokra és a kultúrára hárul a törzsek és népcsoportok nemzetté formálásának feladata.

Az afrikai népek és törzsek nemzetté szervezését két tényező befolyásolja: a mesterségesen meghúzott országhatárok és a törzsi ellentétek. Az afrikai országok ugyanis a volt gyarmati határok között váltak függetlenné. A mesterségesen kialakított határok népeket, törzseket szakítottak ketté; olyan esetet is ismerünk, amikor ugyanazon törzs három ország fennhatósága alá került. A gyarmati uralom alatt kialakult ellentétek és harcok a törzsek között az új államok létrejötte után fokozottabb mértékben jelentkeztek. E konfliktusok jelentkezését az a már említett körülmény is okozta, hogy a legtöbb afrikai országban junták uralkodnak.

Erről a súlyos problémáról a *négritude*-nek és az „afrikai szocializmus“-nak a néger faj dimenzióiban gondolkodó teoretikusai úgyszólván teljesen megfeledeztek. A törzsi kötelek és az erre épülő „mi“-tudat a nemzetté alakulás folyamatának legfőbb akadályai. A partikuláris érdekeket teljesen lekötik a törzsek és vezetőik politikai energiáját. S így az állam és a közös elemeket tartalmazó kultúra nem tudja teljes hatékonysággal betölteni szerepét a nemzetté formálódásban.

Tévednek azok a szakértők, akik a törzsek harcát úgyszólván kizárólag a külföldi beavatkozás, a nagyhatalmi mesterkedések rovására írják. Kétségtelen, hogy a nagyhatalmak mindig megtalálják a módját a meglévő ellentétek szításának. De csak ott, ahol ezt fokozni lehet. A külső beavatkozás mit sem változtat a tényen: Afrikában még megoldatlan a törzsi kérdés. A megoldást olyan politika segítené elő, amely a közös célok és érdekek képviselője mellett szem előtt tartja az ország lakosságát alkotó törzsek, népek, etnikai csoportok sajátos érdekeit is. Csak így tudja az állam az egész országra kiterjedő „mi“-tudatot meggyökeresíteni.

Az afrikai egység gondolata azonban még mindig népszerű az Európában tanuló néger diákok között. Három évvel ezelőtt egy szenegáli szociológus kérdéseire adott válaszokból kitűnt, hogy a megkérdészetek 62%-a nem egy nemzethez — tógóihoz, csádihoz, elefántcsontpartihoz —, hanem az afrikai nemzethez tartozónak tekinti magát.

E gondolat távlati megvalósulásának egyik feltétele azonban a törzsi kérdés demokratikus rendezése. A törzsi nacionalizmus agresszivitása éles formában jelentkezik az ázsiaiakkal szemben. Jellemző példa erre Kenya és Uganda.

Legutóbb — mint ismeretes — Ugandából utasították ki az indiai és pakisztáni származású ázsiaiakat. A kiűzött ázsiaiak csak néhány kilós csomaggal távozhattak, javaikat nem ajándékozhatták el rokonaiknak, elővételi joguk az afrikaiaknak volt. Az egyetemi felvételnél a bőr színe döntő kritérium, az indusokat vegyes házasságra kényszerítik, de ezért a „megoldásért“ a négerrek sem nagyon lelkesednek. Afrikában (akárcsak Európában) a nemzeti politika erkölcsi mércéje a türelem és az együttműködés az ország területén élő etnikai közösségekkel. De ehhez, úgy látszik, Afrikában is hosszú út vezet.

A *négritude* bírálatát tehát Afrika mai valóságában találjuk. De ez nem jelenti a teljes cáfolatot. Afrikában az egység eszméje megelőzte a valóság fejlődését. Az afrikai egység, a néger kultúra s az ennek megfelelő emocionális magatartás olyan értékek a jövő Afrikája számára, amelyeknek megőrzése és megvalósítása történelmi feladat.

Fábián Ernő

A tehetetlen lázadás marcusei elmélete

Úgy véljük, immár elegendő elméleti anyag halmozódott fel ahhoz, hogy alaposabban szemügyre vehessük — s talán meg is haladhassuk — a Marcuséről régebben kialakult képzeteket; főként *Egydimenziós emberének* a „nagy tagadásban“ történt megfeneklése váltott ki sok esetben iróniát. A gondolkodó minden késői műve újabb adalék most már valóban önálló politikai elméletéhez, s némiképpen módosítja a róla alkotott véleményt, amely egyébként sem tagadta, hogy a jelenkor jelentős elemzőinek sorában a helye. A marcusei kérdéskör és a politikai állásfoglalások igényesebb vizsgálata most még teljesebb összhangba kerülhet az *oeuvre* belső logikájával: az értelmezések további árnyalásának, a sematikus értékelések mellőzésének megvannak az előfeltételei.

Már a kezdet kezdetén bátran kimondhatjuk, hogy Marcuse kiindulási pontja — implicite, sőt, néhol közvetlen állásfoglalással explicite is — a reformizmus bírálatára: a *Culture et société*-ben megfogalmazza, hogy a valóságos érdek nem a

részletek módosításaihoz fűződik, hanem a termelési folyamat átalakításában rejlik. Egész művét áthatja az a módszertani követelmény, amely szerint a tényeket mindenkor a társadalmi viszonyok egészéhez kell mérni, s a tőkés társadalmi rendszert csakis történetiségében lehet megítélni. Sorra elutasítja a forradalmi gondolat tüneti kezeléssel való helyettesítésének lehetőségeit, a technokrácia mítoszát, a szocializmusba való fokozatos belenövés téziséit, a rendszer gyökeres átalakulására vezető spontán és tömeges szavazás eszméjét; hitetlen a tekintetben, hogy ilyen módszerekkel a tőkés rendszer leparancsolható volna a történelem színpadáról. Egyetért Leninnel abban, hogy a reformok haszna csupán a lényegbevágó igazság szem előtt tartásával ismerhető el, s egy adott ponton éppen a további reformok követelik meg a forradalmat.

De egész művéből, újabb könyveiből is hiányzik a válasz arra a kérdésre, hogy valójában melyek a hatalomátvétel hatékony módozatai. Az utóbbi időben közölt interjúi azonban arról tanúskodnak, hogy most már sokat foglalkoztatják ezek a kérdések, gondolatvilágának ezek a sebezhető pontjai. Úgy tűnik, bizonyos mértékben elfogadja egyes marxista értelmezőinek azt a bírálatát, amely szerint a tőkés rendszer marcusei kritikája hiányosságai miatt hátráltathatja a forradalmi mozgalom menetét. A *Le Nouvel Observateur*nek (1973. január 14.) adott nyilatkozatában a politikai nézeteit illető spontaneitás vádjával szemben azzal védekezik, hogy a spontaneitás nem is lehet forradalmi. És sokatmondóan hozzáfűzi: most jobban, mint valaha meg van győződve a néptömegek tudatának elmélyítésére hivatott élcsapat szükségességéről. A forradalmi harc sikere elengedhetetlen előfeltételének tekintett politikai szervezés szükségessége kezd tért hódítani a marcusei elméletben.

Újabb keletű előadásai sorozatában (*L'éthique et la révolution*) Marcuse már félreérthetlenebbül fogalmaz a pacifizusról, és egyetért a forradalmi erőszakcselekmények történelmi igazolhatóságának eszméjével. Az erőszak gyakorlata azonban nem független a politikai erőviszonyoktól. Éppen ezért „nemcsak haszontalan, hanem felelőtlenévről is tanúskodó az öncélú szembeszegülés“ (*La fin de l'utopie*). Ez az összefüggés azonban felfogása szerint nem jelenti az ellenállás formáinak valamiféle ártalmatlan rituálévá való lefokozását: az „ellenállás jogát“ hirdeti a „jog intézményes erőszakával“ szemben. Az „ellenálláshoz való jog“ sikerének elsődleges feltétele az ellenállás egyetemessé tétele: „mindaddig, amíg az ellenzéknek nem sikerül az új egyetemességhez szükséges társadalmi erőt kifejlesztenie, a violencia kérdése inkább csak taktikai jellegű marad.“

A forradalmi társadalmi erők kérdése a marcusei elmélet talán legvitatottabb, legváltozatosabban értelmezett és legszigorúbban bírált problémája. A viták jobb értelmezhetőségéért emlékeztetünk arra, hogy a német munkásmozgály elszenvedte súlyos vereség, amely lehetővé tette Németország fasizálódását, egyben a Marcusét, a harcost és Marcusét, a teoretikust is legkeményebben sújtó csapás volt. Utolsó „európai“ írásában kifejezi mély aggodalmát e mozgalom „nagyon bizonytalanná“ vált sorsával kapcsolatban (*Culture et société*). Atélte a nácizmus győzelmének pillanatát, s akkor még nem látta, hogyan lehet felülkerekedni erőin. Marcuse a továbbiakban is képtelen felülemelkedni a forradalmi harc távlatait illető szkepticizmusán; feltételezi, hogy a tőkés uralom rendszere az ellenzékét a tömegfogyasztás feljavításával magába olvasztja. E meggyőződése csak erősödik, amikor tapasztalatai kezdenek elamerikaiasodni: az Egyesült Államok gazdasági életére akkoriban a munkásmozgalom hangsúlyozott szindikalizmusa volt jellemző. Olyan gondolatfutamokban, amelyeknek előfeltevéseit sohasem mérlegelte kritikailag, Marcuse terjedelmesen fejtegetni kezdi téziseit arra vonatkozóan, hogy

a forradalmi haladás gyakorlata gazdátlaná vált. Egyetlen kivételt azonban elismer: „Ügy tűnik, még él a munkásosztály politikai hagyománya bizonyos európai országokban, miközben elhalványul Amerikában, ahol pedig egykor szintén létezett.“ (*La fin de l'utopie*)

Nem mondhatjuk minden alapot nélkülözőnek azt a nézetet, amely szerint Marcuse egyike azoknak a teoretikusoknak, akik a jelenkori társadalmi és politikai erők konstellációjában a legkövetkezetesebbeknek mutatkoztak a „forradalom-szükséglet“ kutatásában. Miután — a kései kapitalizmus egész ideológiájával egybehangzón — vitathatatlan tényt ismer fel a munkásosztály „integrálódásában“, minden igyekezete arra irányul, hogy felkutassa egy mégiscsak lehetséges változás társadalmi tényezőit. Vizsgálódásainak lényegbeli következtetése abban foglalható össze, hogy napjaink tőkés társadalmában lehetetlenné vált a forradalmi osztály meghatározása; a helyzet mégsem reménytelen, „hiszen a változás társadalmi hordozói az átalakulás folyamatában alakulnak ki“ (uo.). S ha nem is azonosíthatók teljes pontossággal a forradalmi erők, még mindig nyitott annak a lehetősége, hogy felkutassuk őket, potenciálisan hol találhatnók: a nagy metropolisokban (az értelmiségiek, főként a főiskolások ellenzékiisége, a munkásosztály nem integrált osztagai, az etikai-szexuális lázadás stb.), vagy a nagy metropolisokon kívül (vietnami háború, általában a nemzeti felszabadulásért folyó harc). Marcuse szerint korunkban minden forradalmi változás a nemzetközi viszonyok függvénye és azokra visszahat: „Nem létezik olyan fogalom, cselekvés, stratégia, amelyet ne a nemzetközi erőviszonyok elemeként, kockázataként, a vele kapcsolatos állásfoglalásként kellene kitervezni és értékelni.“ Stratégiájának világviszonylatúsága elvben nem zárja ki a forradalom lehetőségét a világ egyes országaiban vagy térségeiben; értelme inkább annak a felismerésében keresendő, hogy minden forradalmi kezdeményezésnek számolnia kell az imperializmus jelenvalósága meghatározta feltételekkel.

Marcuse nem fogadja el a műszaki szakemberek által megvalósítható forradalom mítoszát. Szerinte a technika képviselői olyan kategóriát alkotnak, amely objektíve csupán arra alkalmas, hogy „az előrehaladt tőkés rendszert technokratikus kapitalizmussá változtassa“. Hasonlóképpen nem tartja helyesnek az „új munkásosztály“ fogalmát sem, amelyen a tudósokból, műszakiakból és szakemberekből álló csoportot értenek: „Kulcsfontosságú helyzeténél fogva ez a csoport valóban forradalmi magvat jelenthetne, csakhogy tagjai a rendszer kedvencei, s tudatuk behódolt a rendszernek.“ Igaz, még a rendszer privilegizáltjainak körében is van egy vékony réteg, „amelynek tudata és ösztönei lázadoznak a társadalom meghatározta irányvétel ellen, vagy legalábbis igyekeznek kivonni magukat a társadalmi rend parancsolta orientáció alól“. Marcuse szerint az értelmiség tudata általában még a régi fogságot sinyli, felszabadítása a hátralevő teendők sorába tartozik.

Szerencsés, ígéretes kivétel — szerinte — a tőkés uralommal szembehelyezkedő „diákellenzék“. Egyik írásában kifejtette: a főiskolás ellenzék a világon remélhető változások egyik legdöntőbb tényezője lehet, de nem abban az értelemben, ahogyan azt a szemére vetették, tehát nem közvetlen forradalmi erőként, hanem nagyon tevékeny erjesztőként, amely egy szép napon aztán forradalmi erővé alakulhat. S ehhez még szükségesnek tartotta hozzáfűzni: mindaddig, amíg elszigeteltek maradnak, amíg nem sikerül kilépniük önkörükből, s nem sikerül mozgósítaniuk azokat a közegeket, amelyek — a társadalmi termelés folyamatában betöltött szerepük eredményeként — *döntő szerepre* hivatottak a forradalomban, a diákoknak másodlagos szerepkörre kell szorítkozniuk. A diákok joggal tekinthe-

tők a forradalom erjesztőinek, de az erjesztés önmagában még nem jelent forradalmat — írja Marcuse. Következézetesen hangoztatott meggyőződése szerint, noha a diákellenzék az átalakulás katalizátora lehet, önmagában nem jelent forradalmi társadalmi erőt: forradalmi erővé válása csak a munkásosztály oldalán valósulhat meg, hiszen ez az egyetlen objektív társadalmi tényező, amelynek elég ereje van ahhoz, hogy szembeszálljon a rendszerrel. A főiskolai hallgatók ellenállásának értelme tehát bírálataikban, leleplezéseikben, vagyis az előkészítésben rejlik.

Nem értékeli pozitívan a deklasszálódott csoportokat: „sem a szubproletariátus, sem a kispolgárság semmivel sem radikálisabb, mint régebben.“ Számol azonban a faji és nemzeti kisebbségek alkotta nem privilegizált csoportjával, amely a kedvezményezettség elmaradása miatt a dezintegrálódás tényezője lehet. Az etikai-szexuális lázadózástól Marcuse elvitat mindenfajta politikai hatékonyságot, de elismeri, hogy hozzájárulhat a kizsákmányolás érdekei fenntartotta képmutató erkölcs felbomlásához.

Kivételesen fontosnak tartja a harmadik világ felszabadulási harcát, a vietnami nép küzdelmét. Szerinte pillanatnyilag a harmadik világban összpontosul a forradalmi harc, de nem hajlandó elfogadni azt a véleményt, amely a nemzeti felszabadulási mozgalomban látja a legfőbb vagy az egyetlen forradalmi erőt. Ez a mozgalom hozzájárulhat ugyan a tőkés rendszer válságának előkészítéséhez, de e rendszert hatékonyan csakis belülről lehet megváltoztatni. „Csak ha a lánc jelenlegi legerősebb szeme a leggyengébbé válik, akkor tehetnek szert a nemzeti felszabadulási mozgalmak világviszonylatú forradalmi lendületre.“ (*Réexamen du concept de révolution*) Marcuse víziójában lehetséges forradalmi erő jöhet létre a harmadik világ találkozásából azokkal a mozgalmakkal, amelyek a tőkés rendszert legerősebb bástyaiban készülnek megdönteni.

Marcuse politikai állásfoglalásával kapcsolatban le kell szögeznünk, hogy alapjában nem változott véleménye azzal a társadalmi erővel kapcsolatban, amely gyakorlatilag megkérdőjelezheti a tőkés rendszer létjogosultságát, és forradalmisíthatja a társadalmat: „Csakis a munkásosztály vállalhatja a forradalmi feladatot, továbbra is ez az osztály a tőkés termelés emberi bázisa, az értékőbbltet forrása, s ennek megfelelően a lehetséges forradalom egyetlen hatékony tényezője.“ Ez a nézet azonos a kommunista pártokéval. De nem hagyhatók figyelmen kívül az e vonatkozásban megnyilatkozó különbözőségek sem. Az igazság és a forradalmi harc érdekei megkívánják Marcuse álláspontjának igényes és érvekkel megfelelően alátámasztott megvizsgálását, hogy kimutatható legyen: melyek a társadalmi-történeti igazságtól távol álló nézetei.

A marcusei elemzés kétségbevonhatatlan érdekéért ismerhetjük el, hogy ráirányította a figyelmet korunk kapitalizmusának mechanizmusaira és alkalmazkodási készségére, elemzése azonban nagyon gyakran felületlen és nem elég széles körre kiterjedő; hiányosságai módszertani jellegűek, a ténybeliségekre vonatkoznak, és a forradalmi stratégiával is kapcsolatosak. A módszertani követelmények szempontjából megállapítható, hogy Marcuse továbbra is a társadalmi konfliktusok ökonomista értelmezésének a híve, s ehhez még hozzáfűzhetjük, hogy elemzéseit túlzottan leíró jellegűek. Művéből hiányzik a társadalmi funkcionális bonyolultságának alaposabb megragadása. E hiányosság közvetlen következménye a társadalmi ellentétek lefokozása ezeknek az ellentéteknek a tudatára. S nem alaptalan az a megállapítás sem, amely szerint Marcuse szövegeiben közgazdaságtanilag tisztázottként kezel olyan gazdaságpolitikai fogalmakat, amelyek nem kellőképpen meghatározottak, s amelyek pontos definíciójával adós marad.

A politikai viszonyok marcusei elemzése néha egyebekben is felületlen a je-

lenkori világ viszonyaihoz képest. Nem méltatja kellőképpen a marxista baloldalt, a kommunista, szocialista és munkáspártok politikai tevékenységének a jelentőségét. Elemzéseinek felületessége közvetlenül tükröződik stratégiai nézeteiben. Újabb írásaiban eltávolodott a rendszer dezintegrálódásának tételétől és a magánszemélyek önállósága azonnali biztosíthatóságának a téziséstől, amely pedig tudományos munkája egy adott szakaszában nagy szerepet játszott gondolatvilágában. A hatalomátvétel feltételeinek hiteles meghatározásával továbbra is adós maradt; nem dolgozta ki a hatalomváltás szervezeti előfeltételeinek kérdéskörét. E hiányosság miatt szakadék tátong stratégiája és a valóságos forradalmi stratégia alapelvei között.

Felmerül a kérdés: mi indokolja eszméinek oly meglepően széles körű elterjedését? Az érvényes válasznak föltétlenül azt is tartalmaznia kell, hogy Marcuse a gondolkodóknak abból a fajtájából való, aki a legátfogóbb elméleti konstrukciók építője, keményen és szenvedélyesen birkózik meg az elméleti kérdések legnehezebbjeivel, s vállalja a legégetőbben időszerű nagy kérdések megoldására irányuló kísérletek kockázatát. S van még valami: bírálatai és elemzései a tőkés rendszerről egy olyan pillanatban hatottak, amelyben a jelenkori kapitalizmus bizonyos tüneteinek hiteles marxista elemzése még nem bontakozott ki. Bizonyos tőkés országok, főként az Egyesült Államok, politikai vonatkozásban olyan szakasz felé tartottak, amelyben új módon jelentkeznek a forradalmi típusú követelések. Ez pedig lehetővé teszi a rendszer helyes és néha meglehetősen heves bírálatát, amely azonban nem jut el a gyakorlati alkalmazásig. Marcuse álláspontja az ellentmondások felismerésének meggyőző tanúsága, ugyanakkor viszont magán viseli a gyakorlati tehetetlenség bélyegét. Népszerűsége a tiltakozó értelmiség körében az értelmiség lázadása és tehetetlensége egyidejűségének a jele. De annak is, hogy ez az értelmiség már jócskán eltávolodott rendszere értékítéleteitől, és kiutat keres. S azt hitte, hogy Marcuse műveiben választ talál gyötrő kérdéseire.

Andrei Marga

A külpolitika-tudomány tárgya és funkciói

Az alábbiakban kivonatossan ismertetjük Nicolae Șteflea *Teoria politicii externe — obiect și funcții* című, a *Viitorul social* 1973. 1. számában megjelent írását.

Szintetikus meghatározása szerint a külpolitika-elmélet lényegében a következők ismeretére kiterjedő rendszer: a külpolitika vezetési és döntési folyamatainak mechanizmusa; e folyamatok konkrét formái, alapelvei és célkitűzései, a külpolitika módszerei és végrehajtásának eszközei, fogalmai és intézményei.

Az analitikus meghatározás a külpolitika-elmélet körét a következők szerint határozza meg: 1. az állam külpolitikai funkcióinak rendszere (a relációk megszervezése más államokkal, államszervezetekkel és olyan népekkel vagy nemzetekkel, amelyek még nem nyerték el függetlenségüket; részvétel a nemzetközi intézmények tevékenységében és a nemzetközi kérdések megoldásában; a nemzeti érdekek érvényesítése, valamint azon alapelveké, amelyek a nemzetközi viszonyok, intézmények és jelenségek alapjai; az ország területének, függetlenségének és nemzeti szuverenitásának a védelme); 2. a bel- és külpolitikai, az objektív és szubjektív tényezők

dialektikája, a külpolitikai viszonyok alakulása; az említett tényezők természete és a külpolitikára gyakorolt hatásuk foka; 3. az állam külpolitikai érdekei és értérendje; 4. az állam külkapcsolatainak alapját alkotó politikai, jogi, etikai és axiológiai alapelvek és normák; 5. a külpolitika fővonala és alapvető célkitűzései; 6. a külpolitikai tevékenység vezetésének, tervezésének és ellenőrzésének elvei és konkrét módozatai; 7. a külpolitikai döntések kidolgozásának és végrehajtásának folyamata; e döntéseknél számbajövő tényezők, feltételek, módszerek, eszközök és hatékonyságuk; 8. a külkapcsolatok terén hatáskörrel felruházott belső kormányzati intézmények rendszere; 9. az állam más államokkal, államsoportokkal és függetlenségüket még el nem nyert népekkel vagy nemzetekkel fenntartott kapcsolatainak konkrét formái; 10. az állam külpolitikai elmélete (az állam egységes koncepciója a külpolitika és nemzetközi viszonyok alapvető kérdéseiben).

A fenti meghatározások csupán előzetes és körülíró jellegűeknek tekinthetők, minthogy a külpolitika tudományként való tanulmányozásának gondolata még nem eléggé kikristályosodott. Hátravannak tehát azok a kutatások, amelyek az új tudományt mindenekelőtt pontosabban elhatárolják a többi társadalom- és politikai tudománytól.

A külpolitika-elmélet tárgyával kapcsolatban azonban néhány megállapítás máris indokoltnak tűnik.

1. Mint a különböző országok vezető osztályának politikai érdekeit szolgáló sajátos társadalomtudomány, a külpolitika-elmélet kifejezetten osztályjellegű. Minthogy elsődleges feladata a külpolitikai gyakorlat szolgálata, nem lehet semleges a politika és az ideológia viszonylatában. Semmiképpen sem lehet öncélú elméleti foglalatosság. A külpolitika teoretikusai egy bizonyos osztály, egy bizonyos társadalmi csoport — nézeteikben közvetve vagy közvetlenül tükröződő — érdekeinek kifejezői.

2. A két, egymástól különböző gazdasági és társadalmi-politikai rendszer létezésének tulajdoníthatóan nincs olyan külpolitika-elmélet, amely a két különböző rendszerbe tartozó államok érdekeit egyaránt szolgálhatná. Minőségi különbség van a marxista és a nem marxista külpolitika-elmélet között. Ez a különbség mégsem abszolútízható, s csak annyiban igazolt, amennyiben a problémák megközelítése és megoldása lényeges, a különböző politikai és világnézeti alapállások meghatározta különbségeket tartalmaz. Kétségtelenül helytelen volna úgy vélekedni, hogy kizárólag filozófiai alapjának tulajdoníthatóan a nem marxista politikai elmélet alkalmatlan bizonyos — többé-kevésbé kielégítő — megoldásokkal előhozakodni azokat a kérdéseket illetően, amelyek az államközi viszonyokban felmerülnek. Ellenkezőleg: figyelembe kell venni a nem marxista kutatók eredményeit, ami nem azt jelenti, hogy megfeleldkezhetünk a nem marxista külpolitika-elmélet osztályjellegű korlátairól.

3. A külpolitika-elmélet az általános, a sajátos és az egyedi egységeket félreismerhetetlenül nemzeti jellegű. A következő elemeket tartalmazza: az általánosakat, amelyek minden külpolitika-elméletben azonosak, a sajátosakat, amelyek közösek minden osztályalapra épülő elméletben, és az egyedieket, amelyeket minden ideológia nemzeti jellemzői határoznak meg.

4. A külpolitika-elmélet tárgya nem határolható körül egyszer s mindenkorra örökös érvénnyel: történelmi jellegű, a külpolitikai mechanizmus bonyolultságának növekedésével nagyobbodik, s természetesen a tárgy kutatása tökéletesedésének mértékében is egyre újabb jelenségekre terjed ki.

5. A külpolitika-elmélet a külügyi viszonyokat, intézményeket és jelenségeket a kategóriák és összefüggések logikai rendszerébe helyzetten tanulmányozza. Bizonyos külpolitikai ismeretek laza halmaza, a külügyek szervezése és vezetése

egyeb szabályainak és eljárásainak kidolgozása nem elégséges önálló tudományág kialakításához. A külpolitika-elmélet körébe tartoznak a külpolitika mechanizmusának kutatásában alkalmazott olyanszerű alapfogalmak, mint például „a nemzeti rendszer“, „a nemzetközi rendszer“, „a külkapcsolatok“, „a nemzetközi kapcsolatok“.

A külpolitika-elmélet tanulmányozta összefüggések két nagy csoportba sorolhatóak: az általános, illetve a partikuláris korrelációk. Az általános korrelációk példája: a külpolitikai tevékenység függése a belpolitikától, gazdasági, katonai tényezőktől. A partikulárisak példája: a külpolitikai tevékenységek kölcsönös összefüggése (amelyeknek felismerése a külpolitika alapelveiben, normáiban és vonalvezetésében tükröződik). Noha az alapelveket és a vonalvezetést a vezetésre és döntéshozatalra jogosult tényezők dolgozzák ki (tudati, szubjektív alkotások), ha tudományosan, a sajátos külpolitikai összefüggések alapján meghatározottak, s a gyakorlat igazolja őket, objektív tartalmúak, objektív törvények követelményeit tükrözik a fogalmak síkján. Gyakran megtörténik, hogy mind tételességükben, mind a gyakorlatban helyesnek bizonyulnak olyan külpolitikai alapelvek és célkitűzések is, amelyeknek törvényeit vagy korrelációit tudományosan még nem fogalmazták meg, és nem is tanulmányozták kellőképpen. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a külpolitika területén ható törvények valóságukat az érzékelhető formák sokaságában érvényesítik. Ez azonban nem teszi fölöslegessé az alapelvek és a célkitűzések elméleti tisztázását és megfogalmazását.

6. A külpolitika fogalmainak és összefüggésrendszereinek meghatározása felveti a külpolitikai ismétlődések tartalmának és formáinak a problémáját. Vannak a valóságnak körei, amelyekben az ismétlődés nem azonosságot, hanem csupán hasonlóságot jelent. Sok módszertani nehézségbe ütköztek azok a — gyéren előfordult — kísérletezések (mint például a geopolitika), amelyek a külpolitika fogalmainak és korrelációinak rendszerét az azonosság értelmében felfogott ismétlődés kategóriájára próbálták építeni. A külkapcsolatokra vonatkozó „alapkutatások“ bizonyossága szerint egyetlen külpolitikai cselekvés sem tekinthető valamely régebbi megismétlődésének. E nehézség leküzdését lehetővé teszi az ismétlődés fogalmának materialista-dialektikus értelmezése. Az általános, az ismétlődő feltárása egyik előfeltétele a külpolitika-elmélet tárgya pontosabb körülhatárolhatóságának.

7. A külpolitika-elmélet keretében a következő kérdések kutatása lehetséges és szükséges: a külpolitikai folyamatok objektív és szubjektív tényezőinek kölcsönhatása; az általános, a partikuláris, az egyedi a külpolitikában; a tervezés és a prognózis sajátosságai, a „ráfordítás—kockázat“-viszony, a kollektív vezetés és a consensus sajátosságai; a törvényhozó, illetve végrehajtó hatalom, a politikai pártok szerepe; az információelmélet és a külpolitika; a propaganda és a külpolitika; a külföldi és a belföldi közvélemény befolyása és szerepe; az érdekek és az értékítéletek szerepe a külpolitika alapelveinek, normáinak, vonalvezetésének és célkitűzésének megokolásában és megfogalmazásában; a célok és az objektív követelmények, a célok és a lehetőségek viszonya; az állam eszközei külpolitikai céljainak megvalósítására, a külpolitikai cselekvések motivációja; a külpolitika önálló eszközei (diplomácia); a vezetési és döntési folyamatok meghatározottsága; a vezetés és a döntéshozatal szakaszai, stratégiájának és taktikájának sajátosságai; a játékelmélet alkalmazása a döntéshozatalban.

Lényegében megismerő, értelmező, axiológiai (értéktani), előrejelzési, praxeológiai (cselekvéstani) funkciók betöltésére hivatott a külpolitika-elmélet.

A megismerő funkció nem terjed ki a külpolitikai viszonyok, intézmények és jelenségek minden vonatkozására, s minőségileg különbözik az empirikus megismeréstől. Több más tudomány is foglalkozik külpolitikai kérdésekkel, de a külpolitika-

elmélet az, amely — tulajdonképpen még nem eléggé kidolgozott — sajátos szempontok alapján egységesen és rendszeresen, a látszatot kritikailag átszűrve foglalkozik velük, az empirikus szemlélet meghaladása során strukturálásra és maximális információmennyiség egységbefoglalására törekszik. A tapasztalati tényekben való lehorgonyzás lehetetlenné tenné a globális, rendszeres és nyílt megismerést. A kutatás megköveteli a problémák általánosabb felvetését, egy olyan keret kialakítását, amelybe új szempontok is beilleszthetők, hogy lehetővé váljék új feltevések és új következtetések megfogalmazása.

Az értelmező módszerek közül a hagyományosak még jó ideig eredményesek lehetnek a külpolitika tanulmányozásában. Valószínű azonban, hogy a legcélravezetőbb a hagyományos módszerek és a rendszerelmélet módszereinek egyeztetése lehetne.

A külpolitika-elmélet a mechanizmusok leírása és megmagyarázása mellett értékítéletek kidolgozására is hivatott. Az értékítélet fontossága cselekvéstani síkon is megnyilvánul. Azoknak az értékrendeknek a megszabásáról van szó, amelyek lehetővé teszik azoknak a módszereknek a megállapítását, amelyeknek alkalmazása kívánatos, vagy éppen ellenkezőleg, nemkívánatos az államközi viszonyokban.

Valamely külpolitikai cselekvésre vonatkozó értékítélet nem azonos a cselekvés oksági magyarázatával. Az értékítélet magán viseli a pártosság jegyét. A külpolitika-elméleti kutatások felhasználhatóságának egyik feltétele, hogy helyesen ítélkezzék az elvek, módszerek, eszközök hasznossága vagy megengedhetlensége tekintetében is.

A külpolitika-elmélet és a külpolitikai gyakorlat egymáshoz viszonyulásában két jellemző szem előtt tartása elengedhetetlen: a) az elmélet nem érheti be a valóság értelmezésével, hozzá kell járulnia megváltoztatásához is; b) a gyakorlat támaszt követelményeket az elmélet iránt. A külpolitika-elmélet létjogosultságát főként az biztosítja, hogy a vezetésre és döntésre jogosultak hasznára tudásanyagot halmoz fel és esetenként érvényes megoldásokat sugall. Igaz, a felajánlott megoldásoknak gyakorlatba ültetésük előtt ki kell állniuk a külpolitikai doktrína próbáját. A cselekvéstani funkció mindenesetre a voluntarista vagy szubjektivista irányzatok ellensúlyozására és kiküszöbölésére is hivatott. Fontosságát az tanúsítja, hogy ha az elmélet művelői nem is befolyásolhatják minden esetben a döntéshozatalt, a hibás tézisek, ha alkalmazzák őket, mindenképpen károsan befolyásolhatják az események alakulását. A külpolitika tanulmányozásának cselekvéstani célszerűsége megvalósul, ha a külpolitikai gyakorlathoz, a társadalmi szükségletekhez igazodik, ha tudományos filozófiai nézetre alapoz, szem előtt tartja a nemzetközi etika alapelveit, valamint a nemzetközi jogot, ha a többi társadalom- és politikatudomány eredményeire épít. Az elkerülendő hibák sorában szerepel a pragmatizmus kísértésének való engedés, a múltbeli tapasztalatok fontosságának túlértékelése, a „politikai intuíció“ jelentőségének eltúlzása.

F. L.

Temesvár tudós fia: Pesty Frigyes

I. Könyvben és folyóiratban, kéziratban és levelezésekben a polgárosodásnak, a demokráciának, a soknyelvűséget tudomásul vevő toleranciának oly sok emléke maradt fenn a Bánságban, hogy csak győzze az ember olvasásukat. Sajnálhatjuk, hogy eddigelé mindezzel nem foglalkoztunk kellő, ti. a megérdemelt mértékben. A romániai magyar művelődéstörténet kutatásában mutatkozik valami aránytalanság: túlságosan a belsőerdélyi hagyományokra, a történelmi Erdély múltjára összpontosítottuk figyelmünket. Legfeljebb Ady Váradjával tettünk kivételt, egyébként ünnepi alkalmak esetlegességére bíztuk a hagyományápolást Máramarostól a Bánságig. Tallóztunk például a Bánság művelődési múltjából is, de az az igazság, hogy a reánk testálódott örökségnek még csak pusztá számbavételéig sem jutottunk el. Márpedig minden módszeres kutatásnak ezzel kell kezdődnie. S ha már belát az ember valamilyen mulasztást, a szószaporítás helyett jobb, ha hozzálát a jóvátételhez. Ez alkalommal Pesty Frigyes történetírói munkásságáról szólunk.

Megemlékezésünket az a pusztá tény is időszerűvé teszi, hogy a jeles tudós százötven évvel ezelőtt, 1823. március 3-án született Temesvárott. Apja szíjgyártómester volt. Iskoláit szülővárosában és Szegeden végezte. Irodai alkalmazott lett a temesvári hadparancsnokságon, 1848-ban az ostromállapot idején az osztrákok a várból kiutasították és egyik külvárosban internálták. 1849-ben, amikor Bem Temesvárt ostromzár alá vette, Pesty Debrecenbe távozott, ahol a Klapka vezette hadügyminisztériumban alkalmazták. Külföldi bujdosás, letartóztatás után 1850-ben a temesvári Kereskedelmi és Iparkamara megválasztotta titkárává. Élénk publicisztikai tevékenységbe kezdett, ugyanakkor elmélyült történettudományi stúdiumokat folytatott. 1858—1861 között *Delejtű* címmel hetilapot adott ki. 1859-ben akadémiai levelező, 1877-ben pedig rendes taggá választották. 1864-ben a Pesten alakult Első Magyar Iparbank titkára lett.

Soha nem lett volna belőle történész, ha már ifjú korában nem ösztönzi kifogyhatatlan szenvedély arra, hogy megismerje Temesvár és általában a Bánság múltját. Nagy alkotásai már pusztá címükkel is jelzik, hogy létrejöttüket a szülőföldhöz való ragaszkodásnak köszönhetik: *A temesi bánság elnevezésének jogosultsága*, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, *Krassó vármegye története* stb.

Városi polgárcsalád gyermeke volt, s mint iparkamarai titkár, illetőleg banktisztviselő jellegzetesen polgári életformát élt. Ez meglátszik tudományos életművén is; felfelé törekvő osztálya erényei tüzelték becsvágyát, és ő a polgári demokrácia eszméit minden feudális ócdisággal szemben érvényre akarta juttatni. Osztálya

frissességével vállalta az újítást a történettudományban is: kitágította a kutatás területét, és jó néhány új módszertani eljárást honosított meg a magyar történetírásban.

2. Irodalmi munkásságát publicistaként kezdte. Kortársai számára a közírás a legnagyobb felelősséggel, a közéleti elhivatottság tudatával és nem utolsósorban tudományos alaposzottsággal művelt műfaj. Publicisztikájában Pesty a forradalom utáni önkényuralom korának társadalmi kérdéseire keresi a választ, s úgy találja, hogy nem egy kérdésben meg kell vallatni a történelmi kútfőket. Iskoláiból alapos tárgyi tudással bocsátották útjára, a források nyelvét, a latint kitűnően megtanulta, s német folyóiratok ráterelték a figyelmét az európai történetírás új utakat járó szerzőire; izgatott érdeklődéssel olvassa Mommsen, Mill, Buckle és Lecky műveit.

Ötvenes évekbeli publicisztikájában pontosan lemérhetők azok az impulzusok, amelyek figyelmét a történettudomány felé irányították. Menet közben válik történetíróvá ez a világban tájékozódni, majd mint szerkesztő tájékoztatni kívánó fiatalember.

Az ő példája is amellet szól, hogy a felelősséggel végzett közírói tevékenység egyáltalán nincs ártalmára a tudományos munkának, csak az adatokat és gondolatokat felelőtlenül ömlesztő zszurnalizmus hozta rossz hírbe a társadalom aktuális kérdéseire azonnyomban reagáló tudományos kutatót. Az ötvenes években Pesty publicisztikájának központi kérdése a polgárosodás. Szinte valamennyi cikkében ennek a kérdésnek valamely vetületét tárgyalja. A polgárosodás az ő szemében mindenekelőtt az ember új, megváltozott viszonyát jelenti a munkához. A polgár a munkában látja az érték előállításának egyetlen lehetőségét, tudja, hogy a polgárosodás elengedhetetlen feltételeként becsületet kell szereznie az ipari munkának. Pesty megvizsgálja a munkához való viszonyt, és arra a megállapításra jut, hogy a feudalizmus századai mindenütt torz vélekedéseket és beidegződéseket eredményeztek. A paraszt a munkát azonosította a robottal, s 1848 után is az a helyzet, hogy ipari munkára csak végszükségből adja valaki a fejét. „A föld népe is olyan maradt a robot eltörlése után, mint volt a robot ideje alatt, és csak a legszorosabb szükség esetében dolgozik... Adná az ég és honi iparunk nemtője, hogy a művelődés nagyobb foka honosodjék meg a nép között, hogy ez ahelyett, hogy jó fizetés iránt is megtagadja a munkát, inkább tiszteletnek és érdemnek érezze dolgozó népnek és munkás osztálynak nevezetni...”⁴¹ Ezeket a kérdéseket a bánsági bányáipar múltjának bemutatásakor feszegeti. Általában gyakran él azzal a módszerrel, hogy helytörténeti feltáró munkával jut el általános érvényű konklúziókhöz. Ezt teszi, amikor a bánsági közlekedési eszközökről ír, ezt, mikor Resica iparának nagyszerű jövőjét festegeti. Mifelénk senki nem hangsúlyozta gyakrabban, mint ő, a gazdaságirányítás tudományos követelményét. A gazdaságtudomány nem elvont csevegés, hanem nagyon is gyakorlatias célt maga elé tűző szellemi tevékenység. Nem győzi hangsúlyozni, hogy ahol „az országlás irányelvei elméletileg még zavarban fetrengnek“, a népboldogításról beszélni csupa szemfényvesztés.

Mint történetkutató is nagy hasznát vette annak, hogy a gazdaságtan tanulmányozásával betekintést nyert a társadalom belső mechanizmusába, kamarai titkárként pedig alkalmá nyílt közelebről megismerkedni az ipar és a kereskedelem gyakorlati és elméleti kérdéseivel. Itt tanulta meg, hogy a polgárosodás ismérveit a társadalom anyagi életében, a termelésben keresse. A polgárosodás szintjét például számos tollforgató kortársától eltérően nem zszurnalisztikai közhellyel írta körül, hanem a fémek felhasználásának a fokával határozta meg. „Mindenki tudja — írja —, hogy a polgárosodásban semmi haladás nem történt, de nem is lehet az ércék ismerete és használata nélkül. Ez annyira igaz, hogy azon ország, mely ércék

Pesty Frigyes

nélkül társadalmat akarna alakítani, örökké gyermekies természeti állapotban maradna, bármennyire kedvezzen is éghajlat, földminőség különben minden törekvésnek a nemzeti jólét biztosítására.“ Rendszeres gazdaságtudományi stúdiumok vezették rá, hogy ne elégedjék meg felszíni jelenségek látványával. „A mai iparmozgalmakban egy mélyebb jelentőség fekszik, mint a felületes szemlélődő gondolná. Nem csupán önző haszonkeresés az egyének közt, a vásári alkudások és nyerészkedések forognak itt szóban, hanem a társaságok gyökeres átalakulása, olyan ti., milyen körülbelül a római birodalom bukása és a kereszteshadak idejében történetelt. Az eddigi államtani elvek kívánt boldogságra nem vezetvén a népeket, most más elemek érvényességre jutni törekszenek, más elemek idomulást kísértének meg növekedő hatalommal, és ezen elemek, az úgynevezett anyagi érdekek, képviselve a nemzetek iparosai, gyárosai, kereskedői, földművelői és tőzsérei által, kell hogy az újkor ezen jellemes szelleme áthassa a nemzetet, mert a különféle országok munkaügyi oly szoros összeköttetésben vannak egymással, hogy azon nép elsovad, mint fán a levél, melyhez életnedv nem fér, amely nép elmaradt elméleti, mint gyakorlati statusöconomiai tapasztalásaiban.“²

3. Már jelentős publicisztikai gyakorlata és jól hangzó írói neve volt, amikor 1858 nyarán Temesvárott megjelentette *Delejtű* című hetilapját, ezzel a ma már kissé szokatlanul hangzó alcímmel: *A tudomány, anyagi érdek és szépirodalom közlönye*. Noha az alcím híven kifejezi a lap kiadójának és felelős szerkesztőjének a programját, beköszöntő írásában mégis szükségesnek érezte, hogy leszögezze a következőket: „Még csak annyit kell mondanunk, hogy a *Delejtű* mívelt közönség igényeinek akar megfelelni. [...] Minden mívelt embertől lehet kívánni, hogy a történetben, a természettudományok főbb ágaiban járatos legyen, és pedig annyival

inkább, mennyivel több vonatkozás van saját hazájára. Kívánni lehet azt is, hogy hazájának anyagi állapotjainak megismerésére a kulcsot bírja, hogy azt tudja, mennyit bír az ország előállítani, hogy megértse, mi oka az egyes hátramaradásnak, vagy haladásnak. Ez az oka, hogy a Delejtű a nemzetgazdaságot, a történetet, a természettudományt tűzte ki homlokára...³

A lap profiljának kialakításában, rovatainak beosztásában Pesty kolozsvári modellek után igazodott. Az a körülmény, hogy éveken keresztül munkatársa volt a *Hetilapnak* és a *Kolozsvári Közlönynek*, jó alkalmul szolgált arra, hogy megismerje a vidéki lapszerkesztés gondját-baját, tájékozódhatott afelől, hogy mit vár egy ilyen laptól a közönség, és milyen munkatársi gárda vonultatható fel az igények kielégítésére. A meginduló *Delejtű*ben a szerkesztő szívesen biztosított teret a kolozsvári lapok munkatársai írásainak. Rendszeresen közölt gazdasági és művelődési híreket Kolozsvárról. A kolozsvári tollforgatókkal kötött ismeretsége nemcsak a lapszerkesztés körüli munkájában bizonyult gyümölcsözőnek, hanem tudományos tevékenységében is. Kővári Lászlóval együtt vettek részt a Reden által kezdeményezett bécsi statisztikai kongresszuson, és előzetesen tájékoztatták egymást arról, hogy milyen kérdésekről fognak ott értekezni. Ugyancsak Kővárihoz fordult felvilágosításért a rómaiak erdélyi uralma ügyében; tudakolta tőle Trajanus hidja helyét és azt az útírányt, melyet a császár hadseregével követett. A *Delejtű* számára nemcsak írásokat kért Kőváritól, hanem tanácsot is, hogy a kolozsvári literátorok közül kiket nyerhetne meg munkatársul. Másik kolozsvári munkatársa, Szabó Károly hozzá fűződő barátságát az is elmélyítette, hogy tudományos érdeklődésükben, de még kutatási módszerükben is sok volt a közös vonás. Amikor Pesty megindítja nagy helynévtárához a gyűjtési akciót, Szabó Károly egyike azoknak, akiknek támogatását kéri; bízott „tapasztalt közlékenységében és barátságos érzületében...⁴

A *Delejtű* szerkesztési gyakorlatában érvényesülő elvek egyik hű kifejezője a folklór iránti érdeklődés. Maga a szerkesztő is lelkes híve volt a néphagyományok gyűjtésének, a néprajzi örökség értelmezését a történettudományi szintézis mellőzhetetlen kellékének vallotta. Figyelme kiterjedt a magyar mellett a román és a német néprajzra is. Már az első évfolyamban az *Irodalom és művészet* rovatban dicséző szóval ismerteti Ács Károly fordításait a román népköltészetből. „Ács Károly a román népköltészet magyarításának első füzetét adta ki ily cím alatt: »Virágok a román (oláh) népköltészet mezejéről.« Előttünk, kik a román néppel részint keverve, részint annak szomszédságában lakunk, kik századokon át velük hasonló történeti viszonyokon mentünk keresztül, különös beccsel bírhat e gyűjtemény, de ha ritkábban is jönnek velük érintkezésbe, meg kellene vallani, hogy a román népköltészet a gyöngéd érzelmek, a föllengző eszmék valódi kincstára, és vonzó már csak azért is, mert népies eredetiség érdekes a művelt ember szemében...⁵

A *Delejtű*ben megjelent ismertetésnek érdekes visszhangja támadt. A lapban *Pesti levelek Pesty Frigyeshez* címmel hamarosan a következő híradás jelent meg: „A román nép szép költeményei valóban megérdemlik a figyelmet és csakugyan már több európai nyelvre jó ideje lefordítottak, s így igen helyesen cselekedett Ács barátom, hogy a velünk majdnem egy évezred óta állami kapcsolatban élő és így testvérnép szép költeményeit átültette hazai irodalmunkba. A költemények oly kedélyesek és szépek, s a fordítás oly jól sikerült, hogy e kis költemény füzet minden esetre nyereségy irodalmunkra nézve. — Ami Ön azon óhaját illeti, bár Ács úr a román népmeséket is lefordítaná, a legnagyobb bizonyossággal tudathatom önnel, hogy tisztelt barátom már foglalkozik azok fordításával, s ki is fogja adni a magyarra fordítandó román népmeséket. [...] Önök bánsági magyarok, mint szintén az

erdélyiek is szoros kapcsolatban élvén a román fajjal, s mintegy közbesítőket képezvén köztünk s köztük, reményilem, hogy a Bánságban s Erdélyben szép pártolásban fognak részesülni a magyarra fordított román költemények, sőt Ács úr joggal reményelheti, hogy a román faj vagyonosabbjai habár nem beszélnek s értik is nyelvünket, megszerezzék a magyarra fordított román költeményeket." Lapja második évfolyamában Pesty Marinescu népdalgyűjteményéről tesz közzé lelkes hangú ismertetést. Szükségét érezte, hogy a román folklórkutatásban elért eredményt a magyar olvasóközönséggel megismertesse: „Szíves örömmel üdvözöljük s őszintén méltányoljuk azon buzgó törekvést, melyet román ajkú testvéreink nemzeti irodalmuk fölvirágoztatása s közműveltségük emelése érdekében kifejtének. E törekvés egyik meglepő nyilatkozatául említjük föl *Marinescu* Magyarhoni és erdélyi román népdal-gyűjteményének oly csínnal kiállított első füzetét, hogy mint ilyen bármely nemzeti irodalmának díszére válnék."

Az erdélyi szász folklórkutatás termését a *Delejtűben* a Karcsai G. álnevet használó Csaplár Benedek ismertette. Miközben Joseph Haltrich és Friedrich Müller gyűjtőmunkáját méltatja, kifejezi reményét, hogy magyar kutatók is „legalább anynyi buzgalommal s öntudattal" gyűjtik össze népköltészeti kincseiket, mint a szászok. Hangsúlyozza, hogy a feladat sokkal nagyobb annál, semhogy egyéni ügybuzgalom meg tudna birkózni vele. Szervezett, céltudatosan megtervezett gyűjtési és publikálási akciót sürget, ahol a sikert „összhangzatos erők célszerű szövetsége" biztosítja.⁶

4. Ha manapság mifelénk két történész találkozik, s véletlenül komolyabb módszertani kérdésekre terelődik beszélgetésük, biztosak lehetünk benne, hogy percekben belül elhangzik ez a bűvös kifejezés: interdiszciplináris kutatás. A nehezen kimondható szó arra utal, hogy a történetírónak ma már nemcsak a rokon társadalomtudományokkal, hanem a különféle természettudományokkal is szövetkeznie kell ahhoz, hogy szólásra bírja az emberi múlt emlékeit. Pestynél nem találjuk az emlegetett szót, de tudván tudta, hogy csak a legkülönbözőbb oldalakról megközelített múlt tárulkozik fel hitelesen a kutató előtt: „Kezdve a mithologuson, ki az ősi vallásgyakorlat és istentisztelet nyomait keresi, oda közeledik a státus keletkezését vizsgáló férfi, és nem ritkán a gyakorlati élet követelményeit legalább részben innen szerzett tapasztalataival indokolja; jön az etnográfus és kimutatja a népek vándorlását, elterjedését, kölcsönös érintkezésüket, egyiknek a másik fölé való kerekedését és ennél fogva egyik vagy másiknak koronkinti hanyatlását; jön a nemzetgazda, és megtalálja mely földművelési vagy iparág volt előbb meghonosítva bizonyos vidéken és bizonyos népfajnál; megtalálja hol dívott a halászat, hol a baromtenyésztés, hol a vadászat; a természettudós meggyőződik, hogy éghajlati viszonyok változása szükségképp magával vonja a fauna és flóra változását; bővebben kijut a fizikai földrajz barátjának, ki számtalan patakról, folyóvizokról, tavakról stb. értesül, hol ma csak száraz árkokról és mélyedésekről hall."

A *helynevek és a történelem* című akadémiai székfoglaló előadásában mondta ezt Pesty, s nyilvánvalóan a főhangsúly a történelem és a nyelvtudomány közös kutatási területére esett. Amikor a temesvári tudós gyűjteni és értelmezni kezdi a helyneveket, e munkának már félévszázados múltja van a magyar tudományosságban, mégis övé az érdem, hogy egyrészt az európai történeti földrajz eredményeit számba véve nálunk elsőként vizsgálta e kutatások elméleti alapjait, másrészt pedig megszervezte az egész országra kiterjedő rendszeres gyűjtőmunkát.

A begyűjtött hatalmas anyag — hatvannyolc vaskos kötet — feldolgozását Pesty éppen csak elkezdhette. Részlettanulmányok után 1888-ban tette közzé *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* című műve első

s egyben egyetlen kötetét. Ebben a legérdekesebbeknek tartott helynevek magyarázataát válogatta össze. Szabó T. Attila megállapítása szerint Pesty a történeti, földrajzi és — nem egy esetben — a nyelvészeti tények figyelembevételével igyekezett a helyneveket megvilágítani.⁷ Magyarázataiban általában körültekintő, óvatos volt, s így éppen a történeti adatok birtokában nem nyelvész létére a legtöbb helynévnek is elfogadható magyarázataát adta. Helynévkutatásai a mai tudománynak is nagy hasznára vannak. A román Coriolan Suciú éppen úgy felhasználta eredményeit, mint a magyar Györfly György.⁸

Tudománytörténeti és módszertani szempontból egyaránt kiemelkedő helyet foglal el életművében az 1878 nyarán felolvasott akadémiai székfoglaló értekezése: *A helynevek és a történelem*. Többéves kutatási tapasztalata győzte meg arról, hogy a helynévanyag pazar bőséggel tudósít olyan régi korokról, melyekről semmiféle írásos emlék nem maradt fenn. Nem az ő, még csak nem is százada tudós fiainak az érdeme, hogy a helynevekben történetileg értelmezhető információkat fedezünk fel. Maga Pesty állapította meg értekezésében, hogy a helynevek fejtegetésével a legrégebb kortól kezdve napjainkig nemcsak a tudomány embere, hanem a nép is foglalkozott. Ki ne ismerne százféle bájos népetimológiát? A tudomány — a folklór körébe utalt népi helynévmagyarázatokkal szemben — a szabályosságot, a törvényt kereste és fedezte fel a helynévadás sok százados gyakorlatában. Ennek, a magányos jelenség mögött az általánost kereső, a törvényt szerűséget feltáró európai tudományosságnak volt része a mi Pestynk munkássága is.

5. A múlt eseményeinek elemzését hasznosító tevékenységnek minősíti, mert nyomában az ember előtt feltárulkozik törekvéseinek helyes perspektívája, és afelől is megbizonyosodik, hogy mitől kell „irtózni”, mit kell elkerülnie. A történelem ugyanakkor sok gyönyörűséget is ígér a vele foglalkozónak. Ahhoz viszont, hogy a történelem örömet szerezzen valakinek, feltétlenül szüksége van bizonyos alapismeretekre, akárcsak a művészetekben: „Nem szenved kétséget, hogy mennél járatosabb valaki a történetben, annál több élvezetet meríthet belőle. [...] A szakértő festész órákig vizsgálhat valami remek festményt, percről percre talál benne új szépségeket, míg az a közönséges embernek, ki nem műértő, vagy éppen fel nem ötlük, vagy csak oly emberi alakok, vagy természeti tárgyak csoportozásának tetszik, mely ezer más festmény fölé semmi különös művészet által nem emelkedik.”⁹ A történelemmel foglalatatoskodó hamarosan rádöbben, hogy már az események pusztá időrendjében is mennyi az ellentmondás, a pontatlan vagy vitatható adat. Egyik író így, a másik amúgy vélekedik erről vagy arról a jelentős történelmi eseményről. Kinek van igazsága? Nyilvánvalóan nem annak, aki a leghangosabban bizonygatja a magáét. „Kényelmetlen érzés fogja el ilyenkor az író, ki a történelmet választotta kedvenc tanulmányává, és aligha nem emlékezik némi irigységgel a matematikusnak azon büszke mondatára, hogy míg az emberiség minden tudománya mindig változó becsel bír, a kor haladása szerint elavulhat, vagy míg egyes országokban tiszteletben tartatik, a másokban éppen semmi keresetje nincs, addig a térnek arányaival foglalkozó matematikának még a naprendszer többi bolygóján is azon értékkel kell bírnia, melyen itt nálunk a földön. De ám legyen, kiki a maga meggyőződését követi azon módok iránt, melyekkel hontársainak használhat.”⁹

De nemcsak ebben a fiatalkori írásban, hanem a későbbiekben is többször visszatérő gondolat Pestynél, hogy a történetíró csak az *igazság* feltárásával használhat honfitársainak. A leghatározottabban elutasította azt a feltételezést, hogy léteznek „üdvözítő hazugságok”, s hogy ilyeneket valamely szempont megszentelhet. Elég a történésznek, hogy meg kell küzdenie a tárgyából következő természetes nehézségekkel, ne nehezítse munkáját és lelkiismeretét szíréhangokra való figyeléssel.

A látszat a történelemben is számos félreértésre ad alkalmat, óvatosnak kell lennie tehát a múlt búvárlójának. Éppen ezért a kutatónak Pesty „üdvös szkepticizmust“ ajánl, és azt tanácsolja, hogy ne tekintsen valamit is igaznak csupáncsak azért, mert azt régóta és sokan annak vallják. „Midőn a búvár figyelmeztető hangja annyiszor felszólal, és midőn a valóságért küzdő tudós napról napra több segédhadat nyer a tisztas levéltárak csendes rejtekeiből, meg vannak számolva a kényelmes gondolkozás és az ismeret öltönyében járó vélekedés napjai, hogy helyet adjanak a nyomozásnak és azon vágnak, hogy aki tudásának alapjait a kétely által megingatva érzi, a régi századoktól kérjen tanácsot...“¹⁰

A valóság hiteles feltárására törekvő tudós természetesen nem fogadhatott el a tudományban tekintélyérveket. Valahányszor szerét ejthette, nevetségessé tette azokat a tudomány körül ügködőket-buzgólkodókat, akik a hatalom által elvárt vagy sugalmazott álláspontot tudományként próbálták feltüntetni. Valami attól, hogy magasra épített szöszéken hangzik el, még egyáltalán nem biztos, hogy igaz. A székelyek eredetéről szólva említi Pesty Frigyes, hogy bevett szokás lett a szakirodalomban I. Ferdinánd király egy levelére hivatkozni, mely megújítja a székelyek ökoradóját (ökörsütés), mondván, hogy az Attila vezérlete alatt Erdélybe jött székelyek mindig adómentességet élveztek. „E levél — írja Pesty — hivatalos alakja dacára éppen annyit ér, mint I. Leopold császárnak 1687. évi levele, melyben ismeri, hogy galanthai Esterházy Pál nemcsak Attilától és a húnoktól, hanem éppen Nőé pátriárchától származik. Az uralkodók kinyilatkoztatásai legfeljebb rájuk jellemzőek, de a történettudományban bizonyító erővel nem rendelkeznek.“

Neves nyugat-európai kortársaihoz hasonló tudatossággal kutatta Pesty a jelenségek történelmi meghatározottságát, az események logikáját, mely mögött kirajzolódik a kor sajátos társadalmi szerkezete. A bajvívást például jellegzetesen feudális szokásnak tartja, jóllehet pontosan ismeri korábbi előzményeit. „A bajvívásnak szokása mélyen gyökerezett a hűbériség intézményében, habár nem annak szülöttje, — ezt nem tagadom, de cifra címek, tarka címerek, kiváltságok és a társasági élet úgynevezett felsőbb rétegeiben maiglan is szemlélhető némely sajátságok szintén a hűbériség még most is élő maradványai, mégpedig olyanok, melyeknek belső értéke iránt még kevésbé tudna valaki lelkesedni.“¹¹ Szükségesnek tartja viszont hangsúlyozni, hogy jogtörténeti szempontból a bajvívás feltűnése haladást jelentett, mert a vérbosszút váltotta fel.

A bajvívás középkori históriájáról szólva Pestynek a maga korához is van mondanivalója. Ez az emberi haladásban bízó történetíró a kiegyezés évében meglehetősen elégedetlenül szól kora általános nivójáról. Fél a középkor félbarbárságától, megismerését már csak azért is időszerűnek véli: „Ha meggondolom, hogy a milliók közös joga és szabadsága mily kis téren, mily kevés országban ismertetik el; hogy a nép leghűbb és legőszintébb barátai a nyeglék és önhasznukat keresők nagy serege mellett hiába áldozza tehetségeit, életét; hogy az erkölcsiség külszínért, a jogérzet vagyonért, kitüntetésért becseserlétetik; hogy a tudomány talán emelte emberi méltóságunk öntudatát, de anélkül, hogy tényleges állapotok, a gyakorlat egyforma lépést tartottak volna, — valóban aggódnom kell, miszerint jöhetnek események, hogy a középkor félbarbárságába legalább ideiglenesen visszaesünk.“

Pesty történetírói munkásságának eszmei indítékai pompásan kihüvelyezhetők *A világtörténelem napjai a legrégebb időktől kezdve a jelenkorig* című kétkötetes munkájából. A könyvhöz Horváth Mihály írt bevezetést. Dicséri benne a szerző pontosságát, a történeti tények feltárásában megmutakozó szigorát. Örömmel állapítja meg, hogy munkásságával tudatosan vállalja a társadalmi haladás ügyének szolgálatát: „Mert a történelem társadalmi tudomány, mely feladatát csak akkor oldja

meg, ha a társadalom céljait előmozdítja: egyesek, nemzetek s az összes emberiség nemesítésére szolgál. Teszi pedig ezt, midőn kimutatja azon fokokat, melyeken a nemzetek a művelődés pályáján áthaladnak; midőn fürkészi azon törvényeket, melyek az erkölcsi világ menetét nem kevesebb rendszerességgel és szükségességgel vezérlik, mint a fizikai törvények az anyagi világot.¹²

A *világtörténelem napjai* tulajdonképpen kétkötetes kronológia: több mint 21 000 adatot tartalmaz, feldolgozva az esztendő minden napjára. Január elsejétől szilveszterig elmondja a napok legjellemzőbb eseményeit. A különböző kézikönyvekből összeállított kronológiát megtoldja a maga kutatási eredményeivel is. Így mindjárt január elsejénél terjedelmesen ismerteti a Petőfi Sándor születése helye körüli vitát. A kronológia tartalmazza a román nemzeti történelem fontos eseményeit is. Így május 15-ről szólva a balázsfalvi nemzeti gyűlésről és annak a „követeléseiről” emlékezik meg. A kronológia az emberi szellem, a humanizmus, a polgári demokrácia minden diadalmas napját feljegyi. A XIX. század köztársasági küzdelmei különösen jelentős hangsúllyal szerepelnek a munkában. Az író erősen politizál, miközben úgy tesz, mintha csak pusztán tényeket, történelmi eseményeket sorakoztatna egymás mellé.

A történetíró nemzetnevelő hivatásáról is van mondanivalója. A helyes tudat, az erényeket és hibákat egyaránt számon tartó önismeret kialakítását tartotta a maga feladatának. A történelmi tudat kialakításában a döntő szót, az irányítást a tudománynak tartotta fenn.

Tudatosan fordult szembe a hagyományos magyar nemesi történelemszemlélettel, és élesen bírálta annak egyik legjellegzetesebb ábrándját, a hun-szittya eredet teóriáját, 1869-ben, amikor az Akadémián Fogarassy János a hun—mongol—magyar rokonságot nyelvészeti érvekkel próbálta alátámasztani, a történész Pesty rávilágított a módszer nyelvtudományilag elhibázott voltára. Idézzük megállapítását, mert száz év elteltével is van megszívlelnivaló a szavaiban: „Visszatérve Fogarassy János irányára, minden tisztelem mellett az ő tudományos érdemei iránt, bátor vagyok megjegyezni, hogy habár nem 600, hanem 1200 szót fogna is találni, melyek a mongol és magyar nyelvben annyira mennyire megegyeznek: ez mégsem bizonyítana a két nyelv rokonságára nézve semmit, ha ezen szavak — mint az eddig hallott példákban tudjuk, éppen csak fő- és személynevek; mert ezekben a kölcsönzés lehetséges, anélkül, hogy rokonságra kellene következtetnünk. Ha Fogarassy a két nyelv grammatikális szerkezeti egyformaságából fog bizonyosságot hozni, ha a nyelvényag kincstárából azt fogja megmutatni, hogy egy fejletlen nép első fogalmai és életszükségletei kifejezésére szolgáló szavak, a számnevek, és főleg az igék egymással megegyeznek, vagy legalább összehasonlítást engednek: akkor a mongol és magyar nemzetiség rokonságának kérdése formulázva lesz. De addig ne hirtelenkedjünk a legelső tetszetes eszmét valódinak tartani.”¹³

Amikor figyelemmel kíséri az egyetemes történetírás eredményeit, és a filozofálni szerető ember érdeklődésével foglalkozik tudománya elméleti kérdéseivel, őv az öncélú teoretizálástól, ettől a szellemi életben akkoriban is feltűnedező divattól. Kora történetírói vívmányai közül nagy elismeréssel szól a pozitivizmus eredményeiről, ismerteti e történetírói iskola jellemzőbb műveit, és tanulságait igyekszik kamatoztatni mind a maga munkásságában, mind pedig általában a magyar tudományosságában. Különösen nagyra becsülte Buckle és Lecky művelődéstörténeti kutatásait, és nem győzte hangsúlyozni a két író módszertani erényeit.

A pozitivisták történetírás legjobb műveiben olyan céloknak a valóra váltását fedezte fel, melyekre ifjú fővel maga is törekedett. Hiszen már 1853-ban írt cikkében a történettudomány bűvárlati területét ő is az egész emberi tevékenységre ki-

terjeszti; az ember anyagi és szellemi javakat előállító tevékenysége múltjának feltárására való vállalkozást nevezi a „történet cosmopoliticájának“. Az eseménytörténetet ki kell egészíteni a tudomány, a művészet, a gazdasági élet (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem) múltjának a feltárásával.¹⁴ Írásaiból kitetszik bölcséleti műveltsége, s gyakran emlegeti a történetírás filozófiai alapvetésének szükségességét. A filozófiatörténeti búvárlatot éppen úgy figyelmébe ajánlja pályatársainak, mint a történetírói munkássághoz nélkülözhetetlen történetfilozófiai tudatosságot.

A tudós értékmérőjének elvégzett munkáját tekintette. Új eredményeket csak rendszeresen végzett kutatással, szellemi erőfeszítéssel lehet elérni. „A tudomány há-lás azok iránt, kik vele foglalatoskodnak. Mindennap új ajándékot, meglepetést, élvezetet hoz híveinek, olyan élvezetet, mely még akkor is megtartja újdonságát, midőn tán balsors által minden egyéb ingerek és csábítások ellen eltompultunk.“ A társadalmat is aszerint értékelte, hogy mennyire becsüli meg a munkát: „Ha majdan Magyarországot történetét új elvek alapján megirandják, azon korszakot, melyben a munkát még parasztnak valónak, lealázónak tartották, a következőtől, melyben a munkásság — akár szellemi, akár anyagi téren forogjon — legtöbb tiszteletre jut, nagyon meg fogják egymástól különböztetni. Tegyük tehát mindent, kimerültség és kifáradás nélkül, hogy ezen utóbbi korszak bekövetkezését sietessük.“¹⁵

Már a *Delejtű* szerkesztőjének erényeiről szólva említettük, hogy a magyar olvasóközönséggel igyekezett megismertetni minden olyan művelődési eredményt, melyet az együttélő román nép tudós fiai és írói felmutattak. Történetírói munkásságában is gyakran választ kimondottan román témát; így írta meg 1876-ban a Szörény vármegyei középkori román kerületek történetét. Gyakran vállalkozott román történeti munkák ismertetésére. A *Delejtűben* Maniu Bazil munkáját dicséri, a *Pesti Hírlapban* pedig 1885-ben általános áttekintést nyújt a román történetírás eredményeiről. Mikor számba veszi a nemzetközi tudományosságnak a helynevek kutatása terén elért eredményeit, a szemléből nem hagyja ki a román tudósok kutatásait sem. Hangsúlyozza, hogy „Románia is egy földrajzi toponomastikai névtár kiadására törekszik“, s ennek érdekében pályadíjat tűztek ki.¹⁶ Történeti földrajzi munkásságában pedig természetesnek tartotta, hogy a román, szerb, német helyneveket is összegyűjtse: „Nem szorítokozom csak a magyar nyelvű helynevekre — írja —, hanem egyenlő figyelemmel kísérem a többieket is, bármely nyelvcsoporthoz tartozzanak is.“

Amikor Pestynek a nemzeti kérdésben is megmutatkozó polgári demokratikus szellemiségét hangsúlyozzuk, nem hallgathatjuk el, hogy e téren gondolkodását jócskán korlátozták a politikai nemzet kategóriájában való gondolkodás liberális dogmái. Ő minden állampolgárt egyenlő jogúnak tekintett; emberi önérzetét sértette, ha hírül vette, hogy valahol valakit nemzetisége miatt üldöznek. Világnézete belső ösztönzését érezhetjük például ezekből a sorokból: „Szomorú világban élünk, és ha a Zala megyei zsidóüldözéseket olvassuk, elszégyenkedve fordítjuk el arcunkat e barbárizmustól.“ Liberális kortársaival egybehangzón úgy tartotta, hogy az embernek mint állampolgárnak kell megadni az érvényesüléshez minden jogot, de nincs szükség külön statuált nemzetiségi jogra. Ezt mint valami kiváltságot értelmezte, olyan többletnek, mellyel csak a nem magyarok rendelkezhetnek. A nemzetiségek jogairól így vélekedett: „Engedélyezzünk nekik minden szabadságot megszorítás nélkül, melynek élvezetében magunk vagyunk, de nem is többet.“¹⁷ Kárhóztatta a külön nemzetiségi jogot, mert ez véleménye szerint elszigetelődéshez vezet, márpedig ő azt kívánta, hogy „a partikularismus minden alakban proscibáltassék“. Naiv hitével úgy vélekedett, hogy a nem magyarok kitüntetésnek tekinthetik magyarrá válásuk államilag biztosított lehetőségét.

A polgári liberalizmus dogmái mondatják Pestyvel az értetlenség igéit: a Magyarországon lakó különböző ajkú népek sajátos igényeivel szembeállított „általános” állami boldogulás délibábos ábrándjait.

Benkő Samu

JEGYZETEK

- ¹ *A bánsági bányáipar*. *Pesti Napló* III. (1852) 1090.
- ² *Az államgazdászati ismeretek befolyása nemzetünk jólétére*. *Hetilap* 7. (1852) 3.
- ³ *Delejtű* I. (1858) 1.
- ⁴ Pestynek a Kövéri Lászlóhoz és Szabó Károlyhoz intézett leveleit Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltára őrzi.
- ⁵ *Delejtű* I. (1858) 132.
- ⁶ Karcsai G.: *A néphagyományok gyűjtése ügyében*. *Delejtű* II. (1859) 75—77, 83—84, 91—92.
- ⁷ Szabó T. Attila: *A magyar helynévkutatás a XIX. században*. Kolozsvár, 1944. 48.
- ⁸ Vö. Coriolan Suci: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* I—II. București, 1967. — Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest, 1963.
- ⁹ *Időtani észlelések*. *Delejtű* I. (1858) 190.
- ¹⁰ *Az eltűnt régi vármegyék* I. Budapest, 1880. 3.
- ¹¹ *A perdöntő bajvívások története Magyarországon*. Pest, 1867. 182.
- ¹² *A világtörténelem napjai a legrégibb időtől kezdve a jelenkorig*. I. Pest, 1870. III.
- ¹³ *Hunn—mongol—magyar rokonság*. *Századok* III. (1869) 63—64.
- ¹⁴ *A történet cosmopoliticája*. *Hetilap* II. (1853) 66.
- ¹⁵ *A magyar tudományosság*. *Kolozsvári Közlöny*, 1857. 48.
- ¹⁶ *Magyarország helynevei történeti földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Budapest, 1888. XXII.
- ¹⁷ *Száz politikai és történeti levél Horvátországból*. Budapest, 1885. 28—45.

Metternichtől Kissingerig és vissza

Kétszáz éve született Metternich kancellár. Élete nyitott könyv: levelezését nyolc kötetben adták ki, számos életrajz jelent meg róla, regényes is. Maurice Paléologue a kancellárnak három felesége mellett még hét szeretőjét tartja számon; valószínűleg több volt. Mindent megírtak róla és mindennek az ellenkezőjét: filozófus volt a bársonyszékben, mint a XVIII. század felvilágosodott zsarnokai (Heinrich von Srbik) és hazug volt, áruló, gyáva, ostoba, ahogy a liberálisok az abszolutistákat ábrázolni szokták (Victor Bibl). A lexikonok és történelemkönyvek fejezeteket szentelnek neki — nem lehet újat mondani róla.

De ha másfél évszázad elég is volt ahhoz, hogy lezáruljon a Metternich-kutatás, és negatív hősünk elfoglalja méltó helyét a reakció ismert alakjai között, az évfordulók arra is figyelmeztetnek, hogyan viszonyul a nagy ember a mi korunkhoz. Mert kortársaink között van, aki politikai eszményképek tekinteti „a forradalmak orvosá”-t, ahogy Metternichet nevezték, és világtörténelmet alakító tevékenységéből vonja le a nagyhatalmi diplomácia stratégiájának és taktikájának törvényszerűségeit. S aki a kancellárról terjedelmes könyvet írt még mint a Rockefeller-alapítvány tudományos munkatársa, az nem más, mint Henry A. Kissinger, az amerikai elnök nemzetbiztonsági kérdésekkel foglalkozó főtanácsadója. Azért az elnöké, mert a demokrata Kennedy éppen úgy kikérte tanácsait, mint a republikánus Nixon, akinek a jobb keze.

Pedig kevés a hasonlóság közöttük. Hollandia főkormányzójának fia, Klemens Lothar von Metternich-Winneburg, régi rajnai család sarja — bíborban született, Kissinger — Fürthben, ebben a bajor kisvárosban, éppen százötven évvel később, vagyis 1923-ban, amikor Hitler eredménytelenül kísérelt meg államcsínyt végrehajtani Münchenben. Zsidó szülei már a háború kitörése előtt kivándoroltak az Egyesült Államokba, fiuk a Harvard Egyetemen tanult, s a nemzetközi jogban és a hadi tudományokban képezte ki magát. Pályájuk kezdetén mégis mutatkozik annyi hasonlóság közöttük, hogy Metternich is elhagyta szülőföldjét, és Ausztria szolgálatába állott; egy évtizeden belül, a wagrami vereség után, 1809 nyarán már külügyminiszter. Kissinger tizenöt éves volt, amikor átkelt az óceánon. Metternich korában a diplomaták éppen olyan könnyen cseréltek hazát, mint a zsoldos katonák, hiszen a haza mai fogalma csak később alakult ki, a Metternichek akarata ellenére, a diplomácia nyelve pedig a francia volt, amelyen bármely tárgyalóasztal mellett megérthették egymást. Kissinger kozmopolitizmusa egészen más természetű: az olyan asszimilánsé, aki világméreteken gondolkodik. Könyvét is angolul írta — *A World Restored* (1957). Németre *Grossmacht Diplomatie* címen fordították le (1962). Kissinger tehát tudományos kutatói pályáról tért át a politikáira, a Harvard Egyetem államigazgatási tanszékét cserélte fel a tanácsadói tisztséggel.

Metternich viszont „a diplomácia tudósa“-nak tartotta magát, szívesen foglalkozott természettudományokkal, különösen élete utolsó szakaszában, amikor Ferenc Józsefnek hivatalos minőség nélkül adott tanácsokat — 1859-ben bekövetkezett haláláig. Büszkén hangoztatta, hogy egyetemi tanárként is éppen úgy megállta volna a helyét, mint államférfi.

Ha származás és neveltetés, vérmérséklet és pályafutás tekintetében Metternich és Kissinger nem is hozható közös nevezőre, annál hasonlóbb a kor, amelyben tevékenységük kibontakozott, már amennyire történelmi korok egymáshoz hasonlók lehetnek. Napóleon negyedszázadon át folytatott háborúi után Európa békét kívánt, a béke pedig csak a négyhatalmi koalíció útján — bármilyen reakciós társaság is lett legyen az — volt biztosítható. Százharminc év múlva, két világháború után, most már nemcsak Európa, hanem öt kontinens óhajtotta a nemzetközi együttműködés útján a békét. A Szent Szövetség, a Népszövetség, az Egyesült Nemzetek Szervezete mutatja azt az utat, amelyet a világ Metternichtől Kissingerig megtett. A béke a győztes politikája — mondotta Briand Locarnóban. Neki érdeke a status quo fenntartása, ő szervezi meg a kollektív biztonságot a győzelem folytán beállott helyzet megörökítésére. A békeszerződések aláírásának huszonegynéhányodik évében viszont már megértünk néhány lokális háborút, s a probléma azoknak a háborús gócnak a felszámolása, amelyek a népek békeakarata ellenére mégis hol itt, hol ott fellángolnak. Az ENSZ erre alkalmatlan, ezt csak a fegyveres hatalommal lefedezett diplomácia tudja véghezvinni. Ennek egyik képviselője Henry Kissinger, az amerikai szuperhatalom elnökének nemzetbiztonsági tanácsadója, aki mellett el is felejtjük, hogy hívják a külügyminisztert és a hadügyminisztert. A kérdés az: mit tanult Metternichtől?

A *Grossmacht Diplomatie* diplomácia-súlypontú történelmi munka, amelyben a háborúk csak mintegy könyvjelzőként fordulnak elő. Cselekménye abban a környezetben játszódik le, gyűléstermekben és báltermekben, amely iránt Bovaryné a kisvárosból annyira vágyódott. Maga a mű Európa történetének aránylag rövid, de mozgalmas szakaszát öleli fel: a koalíció létrejöttét Napóleon ellen, a bécsi kongresszust és a Szent Szövetség megalakulását (Nagy-Britannia részvétele nélkül), s a Napóleon második száműzetését követő nemzetközi kongresszusokat egész az 1822-ben tartott veronai találkozóig, amelynek előestéjén Castlereagh angol külügyminiszter öngyilkos lett. Castlereagh nálunk lord Londonderry néven ismeretes. Ő vetette meg a nemzetközi szerződések alapjait, Metternich szerzett nekik érvényt a kontinensen. Napóleon fellépésével ugyanis a XVIII. század biztonsági hálózata szétfoszlott, leveretése után pedig a nemzetközi együttműködés új rendszerét kellett kidolgozni, s ebben Anglia és Ausztria külügyérjei remekeltek.

Mindkettőjüknek sikerült sakkban tartaniuk I. Sándor orosz cárt, aki, amint átlépte birodalma határát, már nem volt az a fiatal liberális hős, akinek Tolsztoj leírja, hanem hatszázezer katonájával Európa rendőre akart lenni; diplomáciai tekintetben sikerült eljelentékteleníteniük a negyedik hatalmat, Poroszországot, amely tulajdonképpen csak a század második felében női ki magát nagyhatalommá. Bármennyire is felnagyítja Kissinger Castlereagh világtörténelmi jelentőségét, mint aki a kontinentális zárlat alá vett Angliát az európai szövetségek megkötésével kiemelte húszéves elszigeteltségéből, csodálata elsősorban mégis Metternich felé irányul. Metternich volt az, akinek sikerült a többi kontinentális nagyhatalom túlsúlyát leküzdve az erőviszonyokat úgy megváltoztatnia, hogy az Austerlitznél és Wagramnál tönkrevet Ausztria közvetítőként léphessen fel a birodalmak között. A könyv angol alcíme „a béke helyreállításáról“ beszél 1812 és 1822 között; a német alcím „Castlereagh és Metternich államművészetéről“. Ez utóbbi a helyes kifejezés.

Henry Kissinger

Kissinger nagyobb jelentőséget tulajdonít a nemzetközi politikában a személyiségnek, mint a marxizmus, felfogása közelebb áll a Carlyle-éhez, mint a Plehanovéhoz. Kevés történelmi korban csaptak össze olyan nagy egyének — úgy mond —, mint abban az évtizedben, amely Napóleon oroszországi veresége és a veronai kongresszus között eltelt. Amíg Napóleon virágjában volt, az országok sorsa a hódító akaratától vált függővé, s csak a francia államrendszerbe való beilleszkedés hozhatott biztonságot. A *grande armée* pusztulása arra készítette az európai államokat, hogy az erők egyensúlyán alapuló új nemzetközi rendet teremtsenek, amely elejét veszi az újabb agresszióknak, és pótolja a XVIII. század felbomlott szövetségi rendszerét. Ha Napóleon az erőhatalom embere volt, Sándor cárt minden erőmutogatás mellett bizonyos erkölcsi követelmények hangoztatása jellemezte. Napóleon csak a saját csizmája alatt tudta elképzelni Európa békéjét. Sándor cárt az isteni akarat földi letéteményesének tekintette magát, és a Szent Szövetség részére olyan nyilatkozattervet dolgozott ki, amelyről a különben eléggé szellemtelen Ferenc császár is azt mondta: nem tudja, hogy a minisztertanács előtt vagy a gyónatószékekben olvassa-e fel.

Napóleonnal és Sándorral szemben Castlereagh elve az egyensúly volt különböző felfogású és rendszerű, de egyaránt békére és biztonságra vágyó hatalmak között, a Metterniché is az egyensúly, ha az egyes országok egyaránt elfogadják a dinasztikus elven alapuló abszolútizmus rendszerét. Kissinger egyaránt forradalmárnak tartja Napóleont és Sándort, mert mind a ketten saját akaratuknak megfelelően akarták átrendezni Európát. Az egyik hódító volt, a másik próféta. De a próféta igényei — teszi hozzá — néha éppen olyan rombolók lehetnek, mint a hódító követelése, mert mind a ketten teljhatalomra törekednek, az pedig uniformizálódáshoz vezet. A törvényes rendet tehát két oldalról fenyegeti veszély: a hódító és a próféta részéről. A hódító egyetemességre, a próféta öröklétre törekszik; az egyik az erőtlenség békéjére a másik mindenki üdvösségére.

Ez a gondolatmenet durván leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a nemzetközi politika képviselői között vannak rendes és rendkívüli emberek, józan eszűek és bolondok, s jaj annak a kornak, amelyben az emberiség energiájának legjavát dúva-

dak megszelídítésére kell fordítania, legyenek azok hódítók, próféták, vagy mindkettő egy személyben. Kissinger óvakodik az aktualizálástól, de egy helyen mégis azt írja, hogy „Napóleon nem egészen az, mint Hitler, s Castlereagh sem, mint Churchill“. A szembeállítás mégiscsak arról árulkodik, hogy mikor Napóleonnal beszél, többé-kevésbé Hitlerre gondol, aki hódító volt, de magát prófétának tartotta. Castlereagh-nek a szigetországban meg nem értett koalíciós politikája pedig lépten-nyomon Churchillre emlékeztet, aki éppúgy a mérleg nyelve akart maradni a kontinentális hatalmak között, mint Castlereagh a bécsi kongresszus után. Kissingertől mégis távol áll minden olcsó névcsere, bár nyilvánvaló, hogy következtetéseit nemcsak a XIX., hanem a XX. század történelmi tanulságainak ismeretében vonja le. Típusokat szűr ki a történelem folyamatából, s megállapítja, hogy egyrészt az államférfi, másrészt a hódító és a próféta között a leglényegesebb különbség: az utóbbiak mindig az abszolútumra törekednek, nincsenek tekintettel az árnyalatokra, tagadják a történelmet. Nem kétséges, hogy Kissinger melyik oldalon áll. De mint jó emberismerő azt is tudja: az államférfinak bármikor felboríthatja valami a számítását. Különösen, ha a politikában a tömegek is szóhoz jutnak. Mert az embereknek — úgymond — nem az egyensúly, hanem az egyetemesség ad szárnyakat, nem a biztonság, hanem a halhatatlanság.

Az igazi államférfi — Kissinger szerint — arra törekszik, hogy az ihlet és a szervezet, a nagy kezdeményezések és a nemzetközi törvényesség között egyensúlyt teremtsen. Nem véletlen, hogy Castlereagh és Metternich a stabilitás emberei voltak, s a biztonságot az erők egyensúlyában keresték. A legyőzött ellenféllel szemben sem a bosszú vezette őket, hanem történelmi határai közé visszaszorítva akarták Franciaországot az „európai koncert“-be illeszteni. S ebben a forradalmat, Napóleont és a Bourbonokat egyaránt kiszolgáló Talleyrand-ban kitűnő társra találtak, mert neki sem voltak „elvei“. Metternichnek még külön oka is volt arra, hogy a status quo embere legyen, hogy rendszerében angol kollégájának elgondolásán túlmenően kapjon súlyt a legitimizmus. Az ok Ausztria földrajzi helyzete és belpolitikai szerkezete volt. A Habsburg-birodalom a Hannoveri dinasztia szigetországától eltérően Európa szívében foglalt helyet, nem a tengertől, hanem terjeszkedő szándékú szomszédoktól körülvéve. Azonkívül soknyelvű, soknemzetiségű állam volt, amelyet a dinasztikus elv és az akkor még izmos hűbéri rendszer tartott össze. Metternich tudta, hogy ennél többet már nem lehet elérni; minden lépés előre egy lépést *lefelé* jelentett volna a lejtőn. Kozmopolita és racionalista filozófiájától vezettetve hadsereget, rendőrséget és egyházat egyaránt készenlétben tartott kora uralkodó eszméi, a nacionalizmus és a liberalizmus ellen. Kossuth és Wesseleányi, Avram Iancu és Eftimie Murgu nemzedéke számára is ő volt a főellenség, a reakció atyamestere.

Diplomáciai sikerei fordított arányban álltak belpolitikai kudarcaival. Ő, aki a harcmezőn szenvedett csorbát azzal küszöbölte ki, hogy 1810-ben házasságközvetítőnek állott be császárlányának leánya, Mária Lujza és Napóleon közé, aki két év múlva ausztriai katonákat küldött Napóleon oldalán Oroszország ellen, de közben biztosította Napóleon ellenségeit, hogy a részvétel csak formális, a vereség után pedig közvetítőnek állott be, aki a táncoló bécsi kongresszuson halogató taktikájával a helyzet ura lett, s hagyta, hogy a visszatérő Napóleont az angolok és a poroszok verjék meg Waterloónál, aki a Szent Szövetségben Ausztria számára kulcspozíciót biztosított, és Európa kancellárjának nevezette magát, akit császára hercegi méltósággal ruházott fel, a nápolyi királyság hercegének, Spanyolország grandjának neveztetett ki, és megengedte, hogy családi címerébe belefoglalja az ausztriai és lotaringiai címert — a 48-as márciusi bécsi forradalom másnapján

menekülni volt kénytelen. Ezt még Kissinger is felrója neki. Metternich ismerte a belső erőviszonyokat — úgymond —, de ismereteit arra használta fel, hogy megpróbálja feltartóztatni a dolgok feltartóztathatatlan menetét ahelyett, hogy konstruktív formában hasznosította volna. „Neki, mint a tizennyolcadik század utolsó túlélőjének kellett bizonyítékot szolgáltatnia arra, milyen hamis a felvilágosodás egyik elve, amely úgy hangzik, hogy a tudás hatalom“ — írja Kissinger.

Az a Kissinger, akinek mind a két tanítómestere a belpolitikában bukott el: Castlereagh, mert nem akart tudomást venni róla, Metternich annak ellenére, hogy tudta, mennyire ellene fordultak a belpolitikai erőviszonyok. De Kissinger igyekszik számolni a belpolitikával is. Nem tartja véletlennek, hogy sok nemzet olyan ellen-szenvvel kíséri a külpolitika bizonyos értékeit; a nemzeteknek fáj az a tudat, hogy amit ők jogosnak tartanak, azt a külföld megkérdőjelezi. Kissinger egyenesen a klasszikus dráma hőiséhez hasonlítja az igazi államférfit, aki előre látja az eseményeket, de nem tudja megértetni magát kortársaival. A nemzetek csak a saját kárukon tanulnak, akkor győződnek meg a dolgok állásáról, amikor már késő tárgyalni. Az államférfinak azonban úgy kell cselekednie, mintha sejtése már ismeret, akarata valóság volna. Hidat kell vernie kortársainak tapasztalata és a saját meg-látása, a hagyomány és a jövő között. Ha túlságosan megelőzi nemzete tapasztala-tát, honfitársai nem értik meg, s úgy jár, mint Castlereagh. Ha politikáját saját nemzete tapasztalatára korlátozza, meddővé válik, mint Metternich.

És Kissingernek mégis van egy ütőkártyája, amelyet azokkal szemben játszik ki, akiknek Metternich nevét hallva ökölbe szorul a kezük, s akik a Szent Szö-vetséget szörnyszövetségnek nevezik: száz évre biztosította a békét! Mert igaz, hogy volt közben görög szabadságharc és júliusi forradalom, volt 1848 és 1871, de az a negyedszázados hadi állapot, amely Európát Napóleon alatt jellemezte, nem ismétlődött meg az első világháborúig. S az is Metternich és a Szent Szövetség mellett szól, hogy az első világháború után létesített hatalmi egyensúly is csak két évtizedig tartott. A második világháború óta már több idő telt el, s ezalatt a világ nemcsak az író, hanem a tárgyaló Kissingert is megismerte. Jelszava az volna: „Vissza Metternichhez“? Okosabb annál, mintsem hogy ezt mondaná. Mes-terét bírálva tiszteli, tárgyal hódítókkal és prófétákkal, nem békegalamb, a szőnyeg-bombázás is eszközei közé tartozik, de tudja, hol kell keresni a dolgok nyitját. Egy év leforgása alatt háromszor volt Pekingben, kétszer Moszkvában, tizen-kétszer Párizsban, egyszer Hanoi-ban, kétszer Tokióban, kétszer Saigonban. Ötven órát tárgyalt a kínai vezetőkkel, százötvenet az észak-vietnamiakkal, harmincat a Kremlben, s kiszámíthatatlan, hogy mennyit, főként telefonon, Nixon elnökkel. Munkabírása szinte határtalan: a munkagyűlések, munkaebédek, munkarepülések hőse. „Egy amerikai, aki meg akarja változtatni a világot“ — írják róla a nyu-gati lapok.

Mindent tud, amit egy diplomatának tudnia kell, azt is, hogy a tudás önma-gában nem elegendő — felhasználásában rejlik a diplomata művészete. Ezt Metter-nichhel kapcsolatban állapította meg. Kissinger tudja, hogy Metternich óta új té-nyező jelentkezett a nemzetközi politika színterén: a fejlődésükben gyarmati szín-ten visszafartott országok népének szabadságvágya.

Mikó Imre

Szociológia és szexualitás TÉKA

A szociológia a szakosodás útjára lépett. A szociológiai kutatások az emberi tevékenység egyik vagy másik konkrét oldalát, a munkát, a szabad időt, a művészet sajátosságait próbálják megragadni. E törekvés jegyében jelentkezik a szociológia egyik újabb ága is, mely a szexuális élet, a nemiség társadalmi meghatározottságát kutatja.

Viszonylag fiatal kutatási területről van szó. A szexualitás sokáig tabu volt a megismerés számára, előítéletek egész sora, a témával szembeni idegenkedés fékezte a tudományos előrehaladást. Ezért talán igazuk van azoknak, akik napjaink szexuális forradalmáról beszélnek, ha a forradalmon elsősorban a kérdések nyílt felvetését értik.

A szexuális élet kutatásában Sigmund Freud számít úttörőnek, bár ő nem volt szociológus. Módszere, a pszichoanalízis a személyiség belső összefüggéseit többnyire nem társadalmi okokkal hozta kapcsolatba. Elméletével mégis irányzatot, iskolát teremtett, melynek számos követője s egyben bírálója is akadt. A freudi elmélet bírálatként jelent meg az első, szociológiai jellegűnek tekinthető könyv, mely a szexuális élet problémáival foglalkozik, szerzője Bronislaw Malinowski. Polgárjogot nyert a szociológiai, etnológiai megközelítés, Alfred C. Kinsey, Margaret Mead sorra közölték kutatásaik eredményeit. Nemrég egy gyűjteményes kötet* is megjelent, mely a felsorolt szerzők mellett Else Frenkel-Brunswik, Erich Fromm, William Fost Whyte, Antonina Kloskowska, Vance Packard írásait is tartalmazza.

B. Malinowski ausztráliai bennszülöttek között, majd a Trobriand-szigeteken kutatta a család intézményét. Összevetette az emberi viselkedést az állatokéval is, s úgy találta, hogy az emberi szexualitás iránya az állatok nemi viselkedésével szemben biológiailag szabaddá, meghatározatlanná vált. Ezzel háttérbe szorult az ösztönös szabályozás, de maga a szabályozó rendszer nem szűnt meg; az ösztönök helyébe a társadalmi normák léptek. A házasság az egyszeri szexuális aktussal ellentétben nem ösztönselekedet, hanem „kulturális indítékok következménye”, de ugyanazt a szerepet tölti be, mint az ösztönök az állatok életében. Malinowski tehát Freuddal szemben alakíthatóknak tartja az ösztönöket, minthogy szerinte a kulturális elemek visszahatnak a belső hajlamokra.

Margaret Mead szintén a szexuális viselkedés kulturális meghatározottságát vizsgálta, de főként a folyamat személyi oldalát, vagyis azt, hogy a különböző kultúrák milyen személyi adottságok kibontakozását teszik lehetővé. Mead a primitív társadalmak többféle magatartásrendjét figyelte meg. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy minden kultúra sajátosan osztja meg a férfi és női szerepeket, s a

NORBERT WIENER: Sint matematician. — Életéről, munkásságáról ír száradunk egyik legnagyobb tudományos egyénisége, a „kibernetika atyja”. Könyvének címe jelzi, hogy életműve gerincének ő maga a matematikát tekinti — azonban eredményei túllépték a matematika kereteit. Még szigorúan vett matematikai tárgyú kutatásai is olyan területeket érintenek, amelyek a fizikával, az elektronikával, a híradástechnikával kapcsolatosak; a kibernetika pedig, mely ugyancsak az ő munkásságából nőtt ki, óriási hatással van a modern biológiára, a lélektanra, sőt a társadalomtudományokra is. Rendkívül tanulságos minden, amit ez a kivételes tehetségtű tudós mond a tudományról, a tudatmunkáról, a tudományos életéről általában. Bemutatja, hogyan fonódik össze a tudomány a kor társadalmi, politikai, erkölcsi problémáival. Nagyon érdekes végül maga az ember „önarc képe” a maga érényeivel és hibáival; annak története, ahogyan dolgozik, vívódik, örül és szenved — és erkölcsileg mindig sziklaszilárdan helytáll ebben a zaklatott világban. (*Editura politică, 1972.*)

ADRIAN PĂUNESCU: Istoria unei secunde. — A jeles közíróként is számon tartott költő legújabb verskötete egy év leforgása alatt két kiadást ért meg, díjat kapott, s ami ennél több: igazi könyvsiker. A siker titka: a költemények pártos elkötelezettsége. Ha eddigi kötetének verseiben inkább a zsúfolt kép- és jelkép-halmazos, a túlzott szövhőmpölygés kapott döntő szerepet, mostani kötetében egy letisztult, lényegretörő, közvetlen hangú, de ugyanakkor erőteljes férfias líra kibontakozását, fejlődését követhetjük nyomon. A világot alakító, az embereket alakító erők titkait —

* A szexuális élet szociológiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1972.

TÉKA

mélyiségét és magasságát — vallatja, kutatja a költészet minden lehetséges eszközével. Vallat és vall, véd és vádol, gyöngéd és erőteljes, súlyos és groteszk, nyugtalanító és lelkesítő — és mélységesen emberi. Mert költői és emberi hitvallása az, hogy nemcsak élni kell, hanem tenni is. Versei elsősorban erre hívják fel figyelmünket. És ez nem kevés. (*Cartea Românească, 1972.*)

A szecesszió. (*A bevezető esszét írta, a szövegeket és a képeket válogatta, szerkesztette Pók Lajos.*) — A Gondolat Kiadó jól ismert izmus-sorozataiban a legújabb kötet a szecesszióé. Ez az egyik legtöbbit vitatott és leginkább tisztázásra váró stílustörténeti fogalom. Éppen ezért Pók Lajos egy hosszú bevezető fejezetben több oldaláról próbálja megvilágítani a szecessziót. Elsősorban történelmi szerepét és esztétikáját tárgyalja. A bevezető tanulmány után több száz lapon át a dokumentumok következnek. Jó részük, a sorozat eddig kialakult gyakorlata szerint, kortársi vallomása a mozgalom szándékairól, eredményeiről (pl. Schopenhauer, Wagner, Oscar Wilde, Ady Endre, Lyka Károly, Lukács György). A bevezető esszé és a kortársi vallomások alapján elég jól körvonalazódnak a jellemző stílusjegyek közötti összefüggések is. (*Gondolat, 1972.*)

BOER MARGIT: Gondolkozz és számolj. — A tapasztalat mutatja, milyen sokat jelent egy fejlődésben levő, még nem teljesen kialakult egyén számára a megértett, majd megszeretett matematika. E megértéstől a megszeretésig terjedő folyamatot segíti elő ez a kis könyv, amely a gyermekeket szinte játszva vezeti be a felsőbb matematikai fogalmak birodalmába. Érdekes, vonzó munka, tele kézzelfog-

nemi életet is a szerepek révén szabályozza. Mead olyan primitív közösségekre bukkant, ahol például nem található meg a hagyományosan elfogadott szexuális szereprendszer, a férfi férfias, a nő nőies viselkedése. Az arapeseknél a férfiak és nők viselkedése a mi fogalmainkkal mérve egyaránt nőies, a mundugumoroknál egyaránt férfias, míg a tchambuliaknál a nők férfiasak, a férfiak viszont nőesek. A kultúra belső nevelési rendszere tehát nemcsak közvetít, hanem maga hozza létre a férfi és női szerepeket.

De ha így áll a dolog, van-e értelme a nemek hagyományos szerepekre való nevelésének, nem főlegesen-e bármiféle szerepmegecsztás? — teszi fel a kérdést Margaret Mead. A nemek közti szereposztás három változata közül a társadalom kettőt már kipróbált, láttuk, milyen eredménnyel. Az a változat, mely a nőt kizárólag anyaságra szánja, mind azok lehetőségét pazarolja, akik más feladatra is alkalmasak, mint amit a társadalom a maga kizárólagosságában rájuk szabott.

Az ipari társadalmak többségében észlelhető másik tendencia megpróbálja megszüntetni vagy legalábbis csökkenteni a nemek nevelésében mutatkozó különbségeket. Ez a megoldás logikusabbnak tűnik, mert feladná a nemek közti szabványosított mesterseges válaszfalakat. Fennáll azonban az uniformizálás veszélye.

A szerző nem a nemek meglévő viselkedési típusainak teljes kiegyenlítésében látja a megoldást — ez ugyanis a személyiség elszegényítését jelentené. Szerinte a civilizációnak nem kell feltétlenül olyan kategóriákra épülnie, amelyek koruk, nemük, fajuk szerint különítik el az egyéneket. A nemi szerepek merev szembenállását a nemek egyéni adottságainak elismerése enyhítheti.

A nemi felvilágosítás forradalma csökkentheti a nemiséggel kapcsolatos előítéleteket. Évről évre növekvő méretekben jelennek meg olyan empirikus tanulmányok, melyek a szexuális kapcsolatokban bekövetkezett változásokat mérik fel, s ezeket az iparosodás, az urbanizálódás jelenségeivel hozzák összefüggésbe.

Alfred C. Kinsey és munkatársainak eredményei például kimutatják, hogy a társadalmi rétegződés eltérő szintjein a nemi tevékenységben is más-más magatartási minták észlelhetők. A társadalmi rétegződés és az iskolázottság különösen a házasság előtti nemi étellel kapcsolatos magatartást befolyásolja. Az iskolázottság alacsonyabb fokán az emberek nem tulajdonítanak ennek a kérdésnek akkora jelentőséget, a műveltebb rétegek szemében sokkal fontosabb a nő s némiképpen a férfi szüzességének megőrzése a házasságkötésig. Ugyancsak eltérő magatartást észlel ez a tanulmány a házasságon kívüli kapcsolatok tekintetében az egyes rétegek körében.

Vance Packard munkája a szexuális szabadság sajátosan svéd formájába enged betekinteni. A skandináv nemi erkölcs, mely nemcsak a fiatalok házasság előtti nemi életét nem korlátozza, de a leányanyákat sem itéli el, sőt támogatja, tulajdonképpen nem is újkeletű, több mint négy évszázad-

ra tekint vissza. Sokan ezért az eltérő földrajzi heyzettel, a hosszú télrel és az egyház csekély szerepével magyarázzák. Ezzel a magatartással azonban negatív jelenségek is társulnak, a családok nagyarányú felbomlása, a nemi betegségek terjedése, a házasságon kívül születő gyermekek magas száma. A szexuális szabadságot folyó mozgalom Svédországban szorosan összefügg a nők egyenjogúsági mozgalmával, mely megkérdőjelezi a házimunkától a gyermeknevelésig mindent egyoldalúan a nőre hárító tradicionális családformát. Olyan megoldást azonban a svéd társadalom sem talált még, mely elkerülné a negatív hatásokat.

Erich Fromm a kapitalizmus gazdasági struktúrája teremtette értékek struktúráját próbálja megrajzolni, s ezzel együtt a modern ember személyiségében beállott változásokat. A bürokratizálódás egyéniségétől fosztja meg az egyént. Az egyén elidegenedik önmagától, barátaitól, a természetől. Ezzel a folyamattal magány, bizonytalanság, szorongás jár együtt, melyet a társadalom a fogyasztás mérhetetlen növelésével próbál kompenzálni. Ez az elidegenedés jellemző a társadalmi kapcsolatok többségére, így a házastársak kapcsolatára is. A szerelem elűzheti a magányt, de nem teremt belső, lényegi összetartozást.

Sokan a házasság sikerének egyetlen útját a szexuális technikák elsajátításában látták. Fromm értelmezésében éppen fordított az összefüggés. Nem a szerelem a szexuális kielégülés eredménye, hanem a szexuális technika a szerelemé. Ezzel Fromm Freudnak mond ellent, akinek a nézeteiben a XIX. századi materializmus hatását éri tetten. Fromm szerint illúzió, hogy a szerelem konfliktusmentes. Anélkül, hogy a szerelem szociológiai meghatározását adná, megpróbálja megragadni benne a dinamikát, a humánumot. A szerelem, mint örökös próbatétel, „együttmozgás“, belső lényegi kapcsolatot jelent két ember között, melyben ki-ki önmaga egyéniségét is megtalálja. Mély humanizmus rejlik Fromm nézeteiben, elemzése az emberi kapcsolatok tartalmát próbálja tisztázni egy olyan társadalomban, ahol kihalóban vagy legalábbis váltságban vannak ezek a kapcsolatok.

Ezek után szükségszerűen felmerül a kérdés: hogyan határozhatjuk meg a szexuális élet szociológiájának tárgykeretét? Első látszatra úgy tűnhet, a tanulmányok jó része a kötet tárgyától idegen, etnológiai, családpszichológiai, sőt lélektani szempontokat visz be a kötetbe. Valójában nagyon is idevág minden tanulmány. A nemiség az emberi kapcsolatok egyik legbensőbb, legemberibb vonatkozása. A szexualitás végigkíséri az embert egész egyéni élete és társadalmi léte, történelme során. Vizsgálata látszólag egyéni szempontot követel (Freud), a nemek kapcsolataiban azonban végső soron a környezetet, az adott társadalmat tükrözik vissza, s ez a megfelelés teszi lehetővé a nemiség tudományos igényű, szociológiai szempontú vizsgálatát.

ható, könnyen érthető, szellemes példákkal; megfogalmazásai pontosak, magyarázatai világosak, a bemutatott példákra a fogalmakra való áttérés játékos-ügyes. Külön említést érdemel a szép, szemléletes illusztrációs anyag. Boér Margit ajánlását idézve ajánljuk ezt a hasznos kis könyvet „mindazoknak a tanulóknak, akik szeretnek gondolkodva játszani és játékosan okosodni“, s órajtuk kívül azoknak a felnőtteknek is, akiket érdekelnek a felsőbb matematikai alapfogalmak és alkalmazási lehetőségeik, de akiket az eddig rendelkezésükre álló elvontabb-elméleti szakmunkák ilyen irányú érdeklődésüktől elriasztottak. (*Editura didactică și pedagogică, 1973.*)

KOMLÓS ALADÁR: Vereckétől Dévényig. — A kötet első nagy tanulmánya az újabb magyar irodalomtörténet egyik sarkalatos kérdéséről, a „magyarság és európaiság“ egyoldalú képviseléről és egészséges szintéziséről szól. Az irányzatok harcát kezdetben a népmozgalmi iskola és a kozmopolita költészet póré jelzi, a szintézist viszont a századvégi újító mozgalmak (a szecessziós művészetek) és a Nyugat stílusforradalma valósítja meg. Az e három kérdést kifejtő tanulmányt két másik nagy fejezet egészíti ki. Az egyik címe: *Arcképek*. Az ide sorolt cikkekben a szerző a múlt század ellenzéki íróiról (Vajdáról, Reviczkyről, Komjáthyról) és a Nyugat első nagy íróiról (Adyról, Füst Milánról) ír. A második nagy fejezet — *A Nyugat körül* — cikkei az újítás jelentőségéről, a második nemzedékről s a hozzájuk kapcsolódó újabb törekvésekről és írókról, kritikuskőről (köztük Salamon Ernőről, Gaál Gáborról) szólnak. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

TÉKA

ADY ENDRE: Poeme. (In românește de Paul Drumaru.)

— A Marin Sorescu lírai szárnyalású bevezetőjével és Szemlér Ferenc Adyt a román olvasóknak bemutató utószótanulmányával megjelent, külsőre is ünnepi kiállítású kötet nemcsak azért jelentős, mert sorrendben immár a nyolcadik román nyelvű Ady versfordítás-gyűjtemény, hanem főleg azért, mert szám szerint 237 versfordítása valamennyi eddigi kötet anyagának többszöröse. Az első ízben Drumaru által lefordított 106 verssel a románra fordított Ady-versek száma eléri a 270-et, tehát verseinek csaknem egyharmadát. Drumaru fordítás-kötetének igazi értékét azonban nem ez a számmal mérhető „rekord” jelenti, hanem az a merészség, amellyel az eddig még lefordítatlan versek közül is főleg az ún. nehéz versek román nyelvű megszólaltatására vállalkozott, s mindenek fölött az a magas fokú művészi teljesítmény, amelyet szinte valamennyi vers-tolmácsolásában sikerült — nemegyszer ragyogó költői leleménnyel s az Ady-versek legfinomabb árnyalatait is biztosan értő-érző képességével — elérnie. Sajnálatos az az utószóba, onnan pedig a borító „fülszövegébe” is becsúszott elírás, mely szerint Erdmindszent „bihari falucska”. (*Kriterion*, 1972.)

ION BRAD: Emil Isac — un tribun al ideilor noi. — A több mint négyszáz lap terjedelmű írói monográfia végén álló két évszám (1953—1972) mintegy hitelesíti azt a két évtizedes kutató- és feldolgozó munkát, amelynek eredményeként az első írásai 1902-ben jelentkező Emil Isac fél évszázadon átívelő írói pályája mellett a korszak bennünket legközvetlenebbül érintő és érdeklő története is megelevenedik a könyv lap-

Ha egy társadalom nemi kapcsolatai „természetesnek”, elfogadottnak számítanak, felmerül a kérdés, hogy ami ettől eltér, az deviáns-e. Mead éles határt von a fiziológiai és a kulturális deviáncia közt. Az előbbi velesztületet rendellenességeket hordoz, az utóbbi viszont társadalmi termék.

A szociológia számára nehéz „terep” a nemiség, mert nem rendelkezik a tárgynak megfelelő kutatási technikával. Ezen a szinten a legjelentéktelenebbnek látszó szokások, hagyományok is hasznos kiindulópontot jelentenek a szociológusnak. Tud-e élni velük, bele tudja-e ágyazni őket korhoz, társadalmi réteghez, nemzethez kötött összefüggésekbe; ettől függ mind a konkrét kutatások, mind az elméleti általánosítások sikere.

Neményi T. Ágnes

Az esztétika az interdiszciplináris kutatások fényében

Az esztétikai nyíltszíni kutatások eredménye. De rendhagyó módon az, mert a nyitott kutatás tárgyválasztásában vagy a kutatott valóságterület még üresen maradt részeire irányul, vagy a megismerés útján előre haladva újra és újra felosztja a megismerésre ítélt világot. Ugyanakkor az esztétika rendhagyó kialakulása az integráció igényéből fakad: totalitásban ragadni meg a világot. De míg ez az igény a reális valóság megragadását a filozófiában totális modell kialakításával teszi lehetővé, addig az esztétikában olyan tételek megfogalmazására tör, amelyeknek — ha lehet így mondani — egy külön világ, a művészet univerzuma teljes magyarázatát kellene megadniuk. Ahelyett azonban, hogy a teljes magyarázat óhajta lezárna az esztétikai kutatás körét, ellenkezőleg, nyitottá teszi azt, mégpedig két irányban: az elvontan-filozofikus és a konkrétan esztétikai kutatások felé. És ebben rejlik rendhagyón interdiszciplináris jellege is: szemben a reális valóságot tanulmányozó számos esztétikus rész tudománnyal egyfelől, és ugyanannak a valóságnak totális modelljét megragadó filozófiával másfelől, az esztétika mindkét oldal teljes feladatkörét magára érte egyedül vállalkozott ennek a külön univerzumnak a birtokbavételére. Végső soron tehát tárgyválasztásában van sajátossága. Mert minden tudomány egészében ragadja meg tárgyát, de az esztétika tárgya maga is egész: az esztétikum fényében létrejött alkotások, művek emberközpontú világa.

De egyeduralma ellenére sem „boldog tudomány”. Nem az, mert tárgya, a valóság és az eszmény dia-

lektikus kapcsolatában neszező esztétikum mindig több, mint a csak kitűzött eszmény, és mindig kevesebb, mint a már megvalósított valóság. Mindig felül e két pólus között, amelynek további megtétele magára az élővalóságát építő emberre vár, mindenkire, aki csak megkívánta ez út elejéről a megmutatott távlatokat. Az esztétika boldogtalan feladata: ezeknek a távlatoknak sziszifuszi vizsgálata: a műalkotást faggatja; valóságunkhoz és eszményeinkhez való viszonyát elemzi. Ezért az esztétika egyszerre ontológia is, gnoszeológia is. Ontikája a műalkotás valóságát, gnoszeológiája a műalkotás üzenetét kutatja. Mert az esztétika tárgya — világ: alkotásokkal érlelt minősített ítéletek művészi világa, amelyben minden opus „műalkotáségyéniség” (Lukács), és minden üzenet vezérelt eszme.

Az esztétikum világa tehát viszonyaiban élő világ, és e világ tudománya felé is úgy jelenik meg, mint viszony-lét. Az esztétika tárgya tehát viszonytárgy: a lét és mozgás, egyensúly és konfliktus, lehetőség és valóság dialektikájából származó viszonyok tárgya. Ezért az esztétika tárgyához való viszonya a viszonyok viszonya, a legendább elidegenedés, amely nem szorítja gúzsba az ember lényegi erőit, de létrehozza a közvetítettségek mezőjét. Elsőként létezik, amióta az ősi közvetlenség szinkretikus egysége, „a nem tudják, de teszik” (Marx) kora a tudás és a tevés bonyolult viszonyaira szakadt, és bizonyára utolsóként fog majd megszűnni, mikor már művész sem lesz, „csak emberek, akik festenek...” (Marx).

A viszonyok viszonya a különös szférájában él és hat: az esztétikai tárgy erőtere a különös. De ennek a szervező középnek (Lukács) a létrejötté egyben oldalai megerősítését is feltételezi: egyfelől az egyes művek szakmai-szemleológiai analízisét, másfelől az általános-szemantikus tartalmak eszmei-filozófiai elemzését. Innen az esztétikai kutatás kétoldali nyitottsága segédtudományai, valamint a filozófia felé. Nyitottságában újabb és újabb művészi-esztétikai kánonokat szerkeszt, újra- és újratölti kategóriái jelentéseit, újra- és újraszervezi elemző modelljeit — felismerései mégsem totalizálódhatnak filozófiai posztulátumokban (hiszen ehhez túl közvetlen a viszony-mezője), de szakismeretekben sem sűrűsíthetők (mert ehhez viszont túl elvont az általánosítási foka). Ezért a teljes magyarázat megvalósítása az esztétika számára bármiképpen is csak önmaga felszámolása árán realizálható: vagy filozófiává nő, vagy pedig szaktudománnyá sűrűsödik. Ezért harca tárgyával tragikus harc. Az esztétika csak addig önmaga, amíg céljáért küzd; csak a küzdelem esztétikai, a cél elérése már nem: az esztétika feloldódik céljában. Léte ezért sajátosan nyitott, interdiszciplináris lét.

Létrejötté is az.

Egykoron a tudományok azért válhattak ki a filozófiából, mert a kezdeti világkép mindent elárasztó általánosítása hovatovább elégtelennek bizonyult. A szinkretikus létet felváltó tagolt társadalmi lét magát a kezdeti tudatot is tagolta. A kétirányú nyitottság távlatai már itt felsejlenek: egymás után születnek meg a szaktudományok

jain. Életrajz, írói életmű és századunk első felének — egy történéznek is becsületére való — korrajza tárul az olvasó elé. E három egymásba fonódó szálát követi nyomon a szerző, az elmélyült anyag- és tárgyismeret adta biztonságot a marxista irodalom- és történelemszemlélet árnyalt és alkotó alkalmazásával párosítva. Mind a könyvben élményszerűen bemutatott kortörténet, mind Emil Isac személye, írói munkássága és közéleti tevékenysége annyira szervesen és közvetlenül kapcsolódik a romániai magyarság történetéhez, társadalmi törekvéseihez és művelődési-irodalmi életéhez, hogy híradásunk lehangsúlyosabb szava csakis a magyarra fordítás sürgetése lehet. (Dacia, 1972.)

MAGYARI BÉLA: Elektrotechnika mindenkinek. — Mint már címe is elárulja, ez a könyv nemcsak a szakemberekhez szól. Nagyjából a középiskolai tananyag színvonalán foglalja össze az elektrotechnikai alapismereteket, valamivel kevesebb elméleti, de jóval több gyakorlati vonatkozással. Tankönyv jellegű munka, magánúton való szakmai felkészülésre is alkalmas, csak általános iskolai matematikai ismereteket igényel. Egyszerű és világos előadásmódja, sok szemléletes ábrája megkönnyíti a tanulást és tájékozódást. Hasznos azok számára is, akiknek már van valamilyen elektrotechnikai alaptudásuk, s azt rendszerezni szeretnék. Középiskolai tanulók és tanárok számára pedig a benne foglalt gyakorlati ismeretek, a helyes szakkifejezések, néhány praktikus táblázat és a balesetelhárításról szóló fejezet nyújt értékes információt. (Műszaki Könyvkiadó, 1972.)

MAROSÁN GYÖRGY: Az úton végig kell menni. — A magyarországi memoáriróda-

TÉKA

lom e jeles terméke a szerző második önéletrajzi kötete. Az első, *A tűzes kemence* 1945-ig, a világháború végéig, a felszabadulásig vall a korról, a magyar munkásmozgalomról, hibákról és eredményekről, az életről, amilyenek az öntudatos munkából lett népröbun látta. Az életút 1945–1948-as szakaszát felölelő, értékes könyv munkásmozgalom-történeti adalék, nemzetközi viszonylatban is. A szociáldemokrata párt egykori következetes tagjának, nagy hatású vezető egyéniségének kíméletlenül őszinte megnyilatkozásai a retrográd eszmék bármely megnyilvánulásával szemben perdöntő bizonyítékok. A kiadó utószavából értesülünk arról, hogy szerkesztés alatt, tehát közeli megjelenés előtt áll az életrajzi trilógia harmadik kötete, amelynek „tárgya a személyi kultusz éveinek torzításai, az ellenforradalom tragikus napjai, majd a konszolidációért, a munkáshatalom megszilárdításáért vívott feledhetetlen küzdelem”. (Magvető, 1972.)

SZABÓ ZSIGMOND: A csirasejtek és a megtermékenyítés. — Minden élőlény jellegzetes és alapvető tulajdonsága, hogy önmagához hasonló utódokat hoz létre. E folyamat első mozzanata a megtermékenyítés, amit a szerző az összes biológiai jelenségek közül a legszebbnek és — talán — a legbonyolultabbnak nevez. Szabó Zsigmond a legújabb kutatások eredményei, a biológia mai állása szerint írja le a csirasejteket és a megtermékenyítést, s emellett alkalmat talál a szaporodásnak a „klasszikustól” eltérő módjaival is megismertetni az olvasót (mesterséges szűztermés, „apa nélküli” békalárvák előállítás stb.). Közérthető és olvasmányos, de szakszerű könyvének utolsó részében genetikai kérdésekről, a megter-

(mennyiség, csillagászat, földmérés stb.), a mindent átfogni akaró filozófiai modell pedig egyre inkább eltávolodik a kezdeti mennyiségi koncepciótól, és szintetikus gondolat, világnézetté emelkedik. Persze a távlatok korrespondenciája is megjelenik, és az ingázás egyes és általános között, a filozófia és a szaktudományok kialakulása között, az évezredes gondolkodás történetében sajátos helyet biztosít az ember művészi tevékenységét vizsgáló tudománynak is, az esztétikának: hamarabb bírta azt a területet, amelyet majd legitím módon is neki juttat a kultúra története: a különöst. Sokáig ide ömlött be minden, ami szellemi volt: az egyes tudományok a különösen kereszttül igazolták magukat a filozófiai koncepciók árnyékában; de maga a filozófia is rajta át érvényesítette a szaktudományok elméleti általánosításainak a kontrollját. Önálló területté azonban az esztétika tette az egyes és általános művészi tagadásának tagadásában.

Az esztétika kiválása tulajdonképpen a tagadás tagadása: a kiválás kiválása.

Létrejött az ókorban a kozmogónia, pszichológia és teleológia mellé sorolta. Ebbe a közösségbe az esztétika saját kutatási tárgyát is bevonta: a művészetet tudománnyá, a nevelés diszciplinájává akarta emelni. Ennyiben az esztétika kicsit tárgyában is megfürdik, és bizonyos mértékben művészivé válik; nemhiába igazságai az esszében a legotthonosabbak. Erdemes itt arra a sajátos kettősségre gondolni, amely az esztétika permanens jellemzője: a tudományos és művészi igények átcsapásos egyidejűségére, kezdve a platóni dialógusok mulhatatlan szépségétől és az arisztotelészi szövegek tudományos csengésétől napjaink traktátusainak, kritikáinak, esszéinek, tanulmányainak többszólamúságáig. A kétoldali nyitottság jelenléte tehát már az ókorban kétségtelen, de máig is az esztétika létezési módja interdiszciplináris közvetettsége maradt.

A középkorban az esztétikai sajátosságok elemzése misztifikálódtak: a tudományos törvényeket hittételek cserélték fel. Az esztétikai szerződés közép is „felmagasztaltatott”, és a művészet tárgyi transzcendenciájával maga is hittételek hordozójává vált: összefolyt a vallási tudattal. A tudás vágyát a keresztény vallás alázata, a szükségszerűség objektivitását az oligarchikus önkény szubjektívizmusa helyettesítette. Hogy mit nyert és mit veszített középkori transzcendenciájában az esztétika, nagyon ellentmondásos kérdés. Mert az esztétika középkori nyitottsága egyfelől az eksztázis átszellemlítéséhez, a negatív kategóriák kiélézéséhez, a transzcendens eszmény és a művészi fenség dialektikájához, másfelől azonban az arisztotelészi tanok meghamisításához és az antik művészet lerombolásához vezetett. Egy biztos, e szakasz „intradiszciplináris” kutatásával még mindig adóskok vagyunk. Mert ez a szellemtörténeti vonulat esztétikailag sem tekinthető pusztán átmenetnek ókor és újkor között; funkciója nemcsak „inter”, hanem „intra” is!

Ha a középkorban a transzcendenciák világa vezérelte az esztétikai szféra alakulását, akkor, mint erős reakciója ennek, a konkrét-igény, a gya-

korlati lét igenlése, az empirikus tudat lesz az, ami az újkori esztétika központi problémájává válik. Eppen ezért itt az esztétika nyitott létezése a szaktudományok kapcsolatában mérhető le. De egyben az ókori gyakorlattól is különbözik. Míg ott az esztétikai-művészi szféra kutatása egyenlő mértékben és egyidejűleg filozófikus és szakszerű is volt, itt főleg az utóbbi, az egzakt elemzés hódít teret. Eszerint az első három szakasz az esztétikai kutatás történetében úgy is megragadható, mint egy hatalmas generatív struktúra tézise, antitézise, szintézise: tézis — az ókori gyakorlati és elméleti igény egyidejűsége kezdeti szinkretizmusában; antitézis — a középkori dogmatikus-elméleti igény és az evilági gyakorlati lét transzcendens tagadása; szintézis — az ókori gyakorlati igény felé történő újkori visszafordulás, de olyan fokon, amely megszüntetve megőrzi mindkét szakasz pozitív elvonásait is. Az újkor hajnala ezért egyaránt termőtalaja az esztétikai szféra nyitott kutatásai számára mind az egyes, mind az általános pólusain is. És innen magának a partikuláris szférának esztétikai megerősödése is olyan mértékben, hogy az áttörés megszűnik finális kritérium lenni, és a partikuláris tételek viszonylagos függősége diszciplináris önállóságra emelkedik: az esztétikai diszciplína tudományá válik, „önmagára talál” azáltal, hogy szerényítve pontossá formálja célkitűzéseit, körülhatárolja különös tárgyát, és noha kutatása továbbra is nyitott marad, területe megszűnik átjáróház lenni: modelljei definiáltak, elméletei igazoltak, diszciplinái önállóak lesznek.

A kétoldalú nyitottság tehát dialektikus egységet hozott létre. De ennek a dialektikus egységnek a státusát gyakran megsértették az esztétika történetében. Még ma is hat az az elképzelés, miszerint esztéta csak filozófusból lehet, mert — úgymond — az esztétika feladata nem több, mint az adott filozófiai modell ráillesztése az esztétikai gyakorlatra. Eből a fajta esztetizálásból következett aztán a már ismert vulgárszociológizáló gyakorlat, a sematizmus esztétikája, a doktrinér számonkérések kora stb. De e hiba fordítottja is hiba: nevezetesen az az ellenfelfogás, amely szerint a szaktudományok ismerete magában is elégséges az adott művészeti ág teljes elméleti megértéséhez és alkotó továbbfejlesztéséhez. Az effajta abszolutizálásokból következő szakbarbár magatartások, pozitivistá elméletellenességek, magukramaradt mennyiségi-statisztikai elemzések steril következtetései és káros mivoltuk hasonlóképpen ismeretesek. E kétoldalú torzítás vitájában jelentkezett aztán az az álprobléma, amely antinómiák szorítójába rakta magát az egész nyitott kutatás esztétikai létjogosultságát. Ez az álprobléma a „vagy-vagy”-ok vitája volt: vagy egyetemes esztétika, vagy szakesztétika! Kétségtelen, hogy a modern modellek létrejötte sürgette a szakesztétikák kialakulását. Az játszódtott le itt kicsiben, ami Engelstől napjainkig nagyban: az adott tárgy tudományát tudományai egész sora váltotta fel: belsőleg tagozódott. De amint a magfizikus, magnetikus, optikus, mechanikus végső soron mindig fizikus, úgy a film-, színház-, tánc-, iroda-

mékenyítés és az öröklődés közötti összefüggésekről esik szó. (*Ceres, 1972.*)

MIHAELA MANÇAŞ: Stilul indirect liber în româna literară. — Mancaş könyve (eredetileg doktori disszertációja) egy sajátos közlésformáról, a szabad indirekt stílusról, az egyenes és a függő beszéd egy sajátos ötvözetéről szól. Gazdag szakirodalom alapján tisztázza a sok mindenben vitatott közlésforma lényegét, az tán végigkutatja a román irodalom történetét azzal a céllal, hogy kimutassa: mikor és kiknél fordul elő először, és hogyan fejlődött. A szabad indirekt stílus közvetlen előzményeit a XVII. századbeli moldvai krónikáirók munkáiban fedezi fel, majd XIX. és XX. századi román prózairók munkái alapján tüzetesen elemzi e vizsgált közlésforma mondattani sajátosságait. Összegezésként a szabad indirekt stílus kompozíciós lehetőségeit és stílusi funkcióit veszi számba. (*Editura didactică și pedagogică, 1972.*)

Filozófiai kislexikon. — Eltérően az 1970-ben megjelent első kiadástól, amelynek anyaga a *Filozofszijskij szlovar* (Moszkva, 1968), illetve *Filozofszijszka enciklopedyija I* — IV. (Moszkva, 1960—1967) szócikkeinek rövidített fordítása, e második — Szigeti Györgyné, Vári Györgyné, Volczer Árpád szerkesztette — magyar kiadás módosításokat tartalmaz a *Filozofszijszka enciklopedyija* időközben (1971-ben) megjelent V. kötetének feldolgozása alapján. A kislexikon függelékben közli a filozófiai irodalomban leggyakrabban előforduló idegen szavak, kifejezések és fogalmak magyarázatát, valamint a lexikonban szereplő filozófusok magyar nyelven megjelent műveinek — nem teljes, hanem a viszonylagos hozzáférhetőség szempontjai szerint összeállí-

TÉKA

tott — nagy haszonnal forgatható bibliográfiáját. (*Kosuth Könyvkiadó, 1972.*)

Dózsa — Születésének ötszázadik évfordulójára. — Reprezentatív válogatás jelzi az irodalom, a költészet tiszteletét a forradalmi lendület, a társadalmi korlátokat szétfeszítő erő szimbólumává nőtt parasztvezér, Dózsa György iránt. Megtalálhatjuk az antológiákban fémljelzett költőket Taurinus Istvántól Ady Endrén és József Attilán keresztül el egészen a legfiatalabb Bari Károlyig. A kötet illusztrációi pedig Derkovits Gyula Dózsa-sorozatának darabjai, melyek nagyszerűen teljesítik egészszé az antológiát a nyolcvannál több, Dózsához vagy Dózsáról írt verssel. A vers szerzői között jogos büszkeséggel fedezhetjük fel két hazai költőnket is: Szemlér Ferencet és Székely Jánost. A kötetet Juhász Ferenc nemes forradalmi pátosztól áthatott sorai vezetik be. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

MIHAIL TRITEANU: Luceafărul 1902—1920. Indice bibliografic analitic. — A mintaszerűen összeállított folyóiratbibliográfiát bevezető terjedelmes tanulmány nemcsak sajtó-, hanem társadalom- és művelődéstörténeti szempontból is hiteles képet nyújt a század első két évtizede legjelentősebb román nyelvű erdélyi folyóirata történetének tudományos feltárása és bemutatása kapcsán az egész korszakról. A folyóirat 15 évfolyamát (1915—1918 között szünetelt) feldolgozó bibliográfia ötödfélezer tételének jól sikerült tematikai csoportosítása, az anyag áttekinthetővé tétele mellett, messzemenően biztosítja e nagy fontosságú irodalomtörténeti segédeszköz könnyen kezelhetőségét és használhatóságát. A folyóiratban megjelent mintegy ezer —

lom-, zeneesztéta is végső soron — esztéta, Éppen ezért a belső tagozódás nem jelenítheti egyik oldal abszolutizálását sem. Mert magának az egyetemes esztétikának a létezési módja is mindig különös-konkrét: tudományos viszonyulásban elválaszthatatlan magától a műalkotástól. Ugyanakkor az egyes műveket elemző szakszététika sem mondhat le az egyetemesség igényéről, amint nem helyettesítheti a szaktudományokat sem. Legfeljebb az egyetemes esztétika kérdésfeltevésében a hangsúly a tárgyi specifikumok azonosítására, a szakszétetikákban pedig e sajátosságok megkülönböztetésére tevődik. Éppen ezért mindkét túlkapas tudománytörténeti veszélye könnyen leleplezhető, csak össze kell vetni őket az esztétikai-társadalmi gyakorlattal: az üres spekuláció vagy a szakbarbár tárgyilagosság legfeljebb féligazságokhoz vezethet, önmagukban nem adnak kielégítő választ. Kettészakítottóságuk mesterkél: a kölcsönös feltételezettség bűnös megszakítása. Mert a kölcsönös feltételezettség belső viszony. És éppen ebben az összefüggésben integráns egész az esztétika: nem filozófia és nem szakelmélet, hanem e kettő tudományosan megvalósított kölcsönös feltételezettsége. Ebből a megvalósítottságból fakad függetlensége. Mint láttuk, ha túllépi e viszonyt, bármely irányba is, önmagát szünteti meg. De éppen ennek a kettős tagadásnak a lehetőségében biztosít magának a tudományok között törvényes helyet a különös általánosítás koordinátaiban. És ez a tény újra tárgya felé irányuló bensőséges kapcsolatát igazolja: a fogalmiság jegyében, de a különös általánosítás erejével vizsgálja a művészi világ partikularitásait. Ezért nemcsak tudomány az esztétika, hanem esszé is, kritika is. Gyakorlat is: ipari esztétika, belsőterek esztétikája stb.

Az esztétika tipikusan történelmi tudomány: jelene elválaszthatatlan múltjától. Újabb feladatai kitűzését és megoldását is csak a régi adósságok törlesztésével lehet elkezdni: a nyitottságok elemzésével, a viszonyok történeti szerkezeti analizisével. Az egyik legrégebb és legfontosabb esztétikai nyitottság a tudományok felé irányul: a tudomány és a művészet dialektikus kapcsolatainak a kialakulását és fejlődését vigyázza napjainkig. A feladat tehát újravizsgálni azt, hogyan alakult ki a mennyiségi világgép és a szinkretikus művészetek viszonya, és hogyan osztódott belsőleg tovább; miként zajlott le az egyes—különös—egyetemes általánosítás folytonosságának és megszakítottóságának dialektikus története, és hogyan jelennek meg, cserélnek lényegét, majd tűnnek el az évezredek fejlődés során az esztétika elemző ontológiai és gnoszeológiai kategóriái, hogyan törnek fel újabb és újabb elméletek, munkahipotézisek stb. Így e nyitottság struktúrájából ki lehet mutatni a műalkotás és a tudományos felfedezés, az utópia és az elmélet, a fantazmagória és az abszurd, az eszmény és az igazság történelmi szerkezetváltozásait, rávilágítva mindazokra az ismeretelméleti, társadalmi, ideológiai nehézségekre, amelyek egyaránt gátolták a művészetek és a tudományok, köztük az esztétika kialakulását és fejlődését is.

Az esztétika másik nyitottsága filozofikus; iránulásában óriási feladatkör kikerülhetetlen vállalását hordozza: a művészet és a társadalom örök viszonyának az elemzését. Ebben a vállalásban az esztétika nyitottsága etikailag konkretizálódik: interferál a művészet és az erkölcs struktúrájával. Ezért itt a feladat megállapítani, hogy a művészet mennyiben közös tárgya az esztétikának és az etikának; melyek a kérdésfeltevések különbségei és hasonlóságai; miként bővül az esztétika kategóriarendszere napjainkban esztétikai-etikaivá; miben áll az etikai és esztétikai azonosság és konfliktus társadalmi fontossága, és miért mindinkább erkölcsi töltésű ma nemcsak századunk művészete maga, hanem a róla alkotott ítélet is. Végül, e második nyitottság struktúrájából kimutatható az univerzumok viszonya is: a művészi szépség és az eljövendő szépség birodalmainak (Marx) a viszonya. Ma ez a viszony az esztétikai nyitottság maximális viszonya, amelyet a parttalanság veszélyétől a pólusok kölcsönös feltételezettsége véd: az eszmény és a valóság esztétikai dialektikája. A központban pedig a nevelés problémája áll. Talán mindig is a nevelés volt az esztétika és a művészet dialógusának centráliis témája: szebbé, gazdagabbá tenni az emberi ség szellemi életét.

Angi István

Az „elvarázsolt tudat” világa

Az emberi pszichikum fejlődése: filogenetikus folyamatba ágyazott ontogenetikus folyamat. A gyermeklélektan ennek is csak egy részét, a gyermek fejlődését vizsgálja. Elkönyin szerint a gyermek fejlődése „a társadalom tagjává való formálódásának, személyiséggé válásának a folyamata”.

Alapvető kérdése tehát az ontogenetikus fejlődés lélektanának, hogy a gyermek fejlődésében milyen tényezők játszanak döntő szerepet. *Tabula rasá*-val születik-e a gyermek, s így személyiséggé válása kizárólag külső környezeti tényezők (nevelés) függvénye — vagy pedig filogenetikus múltjából örökölt belső tényezők beérése?

A kérdés kategorikus megválaszolása szülte a pszichológiában egyfelől az ún. szociológiai elméletet másfelől a preformista irányzatot. E kettőt Stern konvergencia-elmélete próbálta egyesíteni, de hogy ma is mennyire időszerű ez a kérdés, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Rubinstejn is abból az általános elméleti hipotézisből indul ki, hogy „a külső okok a belsőkön keresztül érvényesülnek”. Ennek bizonyítása és részletes-tudományos kidolgozása a mai lélektan feladata.

ma már dokumentum-értékű — illusztráció leírását két alfejezetre tagolt külön rész tartalmazza. Az egyetlen folyóiratot feldolgozó bibliográfia, önmaga hasznosságán túlmutatva, egyben a hazai magyar filológia nagy adósságaira is figyelmeztet. (*Editura enciclopedică română*, 1972.)

MOLIÈRE: Tartuffe. — Az idén emlékezik meg a világ annak a színész-írónak a 300 éve bekövetkezett haláláról, akinek — épp a Tartuffe miatt — egyetlen pap sem volt hajlandó feladni az utolsó kenetet. Elegáns gesztusa a Krite-rionnak, hogy a Molière-évfordulóra, Illyés Gyula pompás előszavával, Vas István mesteri fordításában éppen ezt a művet adta ki a rangos *Dramák*-sorozatban. Anélkül, hogy egyetlen képmutatót is „átnevelt” volna, ez a darab azzal dicsekedhet, hogy megírása óta szakadatlanul minél képmutatóbb, annál adázabb támadásokra ingerli azokat, akiknek halhatatlan prototípusát megalkotta. A legkülönbözőbb felfogásokban játsszák a világ nagy és kis színpadain, hagyományosan és modernül, vaskosan és szublimáltan: a hatás sosem marad el. (*Kriterion*, 1972.)

SZABOLCSI BENCE: Úton Kodályhoz. — Ez a mindössze hatvanhárom oldalas kis könyv értékes darabja a Kodály Zoltán születése kilencvenedik évfordulója alkalmából megjelent kiadványoknak. Elolvasása után óhatatlanul felülrik az olvasóban a gondolat: szerencsés az a szellemóriás, akinek olyan követői, munkatársai és folytatói vannak, mint Kodály Zoltánnak. A közel-múltban elhunyt Szabolcsi Bence könyvének minden fejezete (Kodály és az irodalom; Kodály és a világműveltség; Kodály és a magyar népdal stb.) felvillantja a nevelő, a zene-

TEKA

szező, az ember szerepét kora kulturális életében, azt a szerepet, melyet csak úgy tudott teljes mértékben betölteni, hogy bámulatos tájékozottságra tett szert a világ és benne saját népének kultúrájában egyaránt. Az általa megkezdett út még nem ért célhoz, értő tanítványok százaira vár a feladat, hogy a kodályi műveltségemény megvalósuljon. Szabolcsi Bence elemző pontossággal tárja elének a nagy szellemóriás „varázsának” összetevőit. (*Zeneműkiadó, 1972.*)

PERTORINI REZSŐ—HORVÁTH SZABOLCS: Személyiségzavarok. — A *gyakorló orvos könyvtára* 164. könyve orvosoknak íródott, de pszichológusok, biológusok, sőt laikusok számára is érdekesítő lehet. A személyiség meghatározása és elméletei után, a normál pszichológiai adatokból kiindulva, a személyiség klinikai típusait példákkal ismerteti a szerzőpár. A könyv végén kitérnek a terápiára általános lehetőségeire. A mindennapi életből ismert „nehéz ember” külön egyéniség, komplikált ember, feltűnő furcsaságai ellenére a normális körébe sorolható. „Nem kell kóros személyiségnek lenni ahhoz, hogy valaki bizonyos szituációkra érzékeny legyen.” De az érzékenység orvosi probléma is lehet, hisz a normál személyiségtől a legenyhébb klinikai formáig a skála nagyon széles. Az ábrák és a függelék a szöveg pontosabb megértését szolgálják. (*Medicina, 1972.*)

Az intelligencia mérése. Szerkesztette Kun Miklós és Szegedi Márton. — Wechsler felfogásában az intelligencia képesség, „amely lehetővé teszi, hogy az egyén célszerűen cselekedjék, racionálisan gondolkodjék és eredményesen bányéjk környezetével”. Azt az intelligencia-tesztet, amelyet

Ebből az általános szempontból lehet megközelíteni Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes könyvét.*

„Ez a könyv a gyerekről szól. Érzelméről és kötődéseiről, gondolatairól és játékaikról. Arról a sajátos szemléleti módról, ahogyan a világot látja: a *gyermekiről*. Különböző országokban, különféle feltételek között élő gyerekeken végzett vizsgálatokat és kísérleteket ismertettünk. Saját tapasztalatainkkal is hitelesített anyagunkat a *változások* fonalán rendeztük el.” A szerzők ezekkel a mondatokkal indítják a gyermekkor világába az olvasót. Az „elvársolt tudat” (Sartre) valóságosan valótlán világa ez, ahol a *lehet és nem lehet, igaz és nem igaz* szétválasztása egy más, idegen, felnőtli világba való átlépést jelent. Ezért rendkívül nehéz tudományosan, a maga sajátos törvényszerűségeiben feltárni. Az egyetlen járható út: a kísérletezés. Minden kísérlet pedig elsősorban a gyermek életkori sajátosságainak, fejlődési periódusainak a függvénye. Általánosan elfogadott álláspont, hogy a gyermek fejlődése nem folytonos vagy szakaszos, sem monoton ritmusú lépcsőzetes fejlődés. A kutatások azt mutatják, hogy vannak periódusok, amelyekben a fejlődés menete hirtelen, gyors, máskor alig észrevehető, lassú. Tehát egy-egy komplex képesség hirtelen megjelenése mögött, *amely egyben minőségi ugrást is hoz*, az egyes funkciók dinamikus kombinációját kell feltételeznünk. A szerzők anyagrendezési eljárása is korszerű, nem követik a merev fázisbeosztások egyikét sem: „Az egyes jelenségeket abból a szempontból helyeztük el, hogy mikor hoznak *lényeges minőségi változást* a fejlődésben.”

A könyv 44 fejezetcíme egy-egy jelenségcsoportra utal. A kísérleteket (a fejezeteket viszont már kevésbé!) a lélektani mechanizmus magyarázata fűzi egybe.

Az első négy jegyzet anyá és gyermek viszonyát taglalja a születéstől 7—8 hónapos korig. Meglepő, hogy a kísérletek szerint csecsemő és anyá viszonyában mennyire döntő az *emocionális* tényező. Ha az anyá állandóan jelen van a gyerek életterében, s így emocionális légkört teremt, a 7—8 hónapos csecsemő számára még a közömbös tárgyak is érdekessé válnak. A gyermek és anyá viszonyában a szerzők a gyermeken kívüli, külső tényezők elsődlegességét emelik ki, ha ezt nem is fogalmazzák meg tételesen.

A gyermek—külvilág kapcsolatban a szerzők határozottan kimondják: 18—19 hónapos korig „a tárgy mint gondolkodási kategória — s éppen így a többi kategória: tér, idő, mennyiség, sebesség, mozgás stb. — *nem velünk született*. Kialakulása jól követhető folyamat. „Míg a gyermek értelmi fejlődését — a tapasztalás nélkül látott világtól a beszéd kialakulásán át a formális gondolkodási műveletekig — feltáró kísérletek szerves egységbe épülnek, addig a gyermek érzelmi fejlődése etikai-esztétikai arculatának, személyiségévé válásának folyamata kissé háttérbe szorul.

* Mérei Ferenc—V. Binét Ágnes: *Gyermeklélektan*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972.

A frusztráció jelenségének bemutatásakor szó esik ugyan arról, hogy „a konfliktust az érzelmi kötődés” enyhíti, vagy az élménysűrítésben (szinkretikus sémában) „egy valóságemlék az érzelem révén roppant méretűre nő”, részletesen mindössze *A játéka öröme és az Érzelmi kapcsolat és csoportkötődés konfliktusa* című fejezetekben kapja meg az emocionális tényező az őt megillető helyet. Az érzelmeknek ennél sokkal döntőbb hatásuk van az ember, tehát a gyermek fejlődésében. Platón, Descartes és Spinoza az érzelmekben a testnek a lélekre gyakorolt hatását látja, Freud pedig az érzelmeket egyenesen az ösztönélet mechanizmusai-val hozza kapcsolatba.

A legújabb kutatások szerint az érzelmek nemcsak motiválnak, színeznék, hanem tevékenységekre ösztönöznek, aktivizálnak. Belső vezérlő és koncentráló-mozgató erejük nyilvánvaló, s nem véletlen, hogy Füst Milán az indulatot tartja „a költészet mágiájának”.

A gyermekrajzok esztétikumát vizsgálva a szerzők egy kísérlet eredményeit elemezve megállapítják: „az esztétikus rajzok többségében a gyerekek nagy indulati feszültségtől kísért élményeket dolgoztak föl.”

Tehát az érzelmek jelenléte, aktív szerepe a gyermek életében szorosan összefügg a személyiség kialakulásával. A gyermek a külső világgal való ismerkedése során át is éli az eseményeket. Igaz, hogy ennek az átélésnek az objektív valóság a forrása, de az átélés legfontosabb ismérve mégis az emocionális, amely belül, a gyermek belső világában zajlik le. Tehát az idézett rubinstejni megállapítás („a külső okok a belsőknél keresztül érvényesülnek”) itt is helytálló, viszont a lélektan feladata kibontani az érzelmek fiziológiai alakját, amit elsődlegesen a köztiagy, a hipotalamusz és a vegetatív idegrendszer működése határoz meg.

Marxot parafrázálva a pszichológia tudománya is fölösleges volna, ha a dolgok megjelenési formája (a kísérlet) és lényege (lélektani törvényszerűség) közvetlenül egybeesnének. Kísérlet és törvényszerűség kölcsönös viszonyának feltárásával Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes könyve sok helyütt adó-sunk marad. A szerzők a bevezetőben megjegyzik: „Nem törekedtünk arra, hogy a hézagokat spekulatív anyaggal kitöltsük.” Ez becsületes eljárás, de egy *Gyermeklélektan* címen megjelent munkától nem várhatjuk el, hogy ne csak kísérleteket elemezzen, hanem — ha a szempontok megjelölésével is — integrált szemléletet nyújtson? A kérdés annál is inkább indokolt, mint hogy a könyv nemcsak szakemberek, hanem szélesebb olvasórétegek számára készült. (Ha V. Reismann Mariann fotóit lehetőleg az adott jelenség leírásához közel helyezték volna el, ez sok fölösleges lapozástól kímélte volna meg a laikus olvasót.)

Kiss Mihály

Wechsler dolgozott ki, a jelen könyv is hasznosítja, figyelembe véve az elmúlt 30 év alatt bekövetkezett változásokat. Munkája során a kutatócsoport a teszt magyarországi standardizált formáját (fel-nőtt- és gyermekváltozat) használta. Érvényességi próbákat nem végeztek. „E vizsgálatok elvégzését a későbbiekben pótolni szeretnénk.” Elméleti és gyakorlati anyagával ez a könyv „lehetővé teszi, hogy érvényesen meghatározzuk magyar kultúrviszonyok között élő személyek objektív intelligencia-szintjét”. A kitűnő szakkönyv elengedhetetlen tartozéka az alkalmazott lélektan területén dolgozók könyvtárának. Dicséretreméltó vállalkozás, hisz „ötven éve nem jelent meg magyar nyelvű mű az intelligencia-kutatás eredményeiről”. (*Akadémiai Kiadó, 1972.*)

FLORIN GHEORGHITĂ: O.Z.N., o problemă modernă.

— A „repülő csészealj” világszerte egyre többet vitatott problémáját tárgyalja művében a hazai szerző. A titokzatos jelenségre vonatkozó adatok, fényképek, a tények és érvek halmazán kívül igyekszik a fizika terén szerzett ismereteket is az ügy szolgálatába állítani, s megpróbál néhány tudományos hipotézist felállítani az UFO-kat kísérő jelenségek magyarázatára. Annak bizonyítására, hogy a „repülő csészealj” problematikája nálunk nem csak manapság merült fel, néhány régi román dokumentumot is idéz (a XVI. századig visszamenően). Sok mindent megtudunk ezekről a különös repülő tárgyakról, a könyv mégis elsősorban a kérdésfeltevés szempontjából érdekes. (*Junimea, 1973.*)

Kikkel barátkoznak gyermekeink?

A kérdést ezúttal nem a szülők és nem a pedagógusok, hanem az irodalmárok teszik fel, válaszaik azonban nemcsak az írói vagy szűkösebben a gyermekírói „kaszt” figyelmére érdemesek, hiszen a terítékre kerülő szakmai gondok közvetlenül érintik a jövő nemzedékét. „A gyermekvers — akárcsak a mese, a dal, a játék — a fantázia iskolája. Halldór Laxness szerint »a legfeltűnőbb dolog az ember álmaival kapcsolatban az, hogy mind megvalósulnak«. De az álmoknak is vannak analfabétái. Nem mindegy, a mai gyerek miről álmodik. Nem mindegy, holnap mit valósít meg belőle.“

Gergely Agnesnek ezek a szavai a gyermekirodalom egyetemes problémáját sűrítik, s aligha véletlen, hogy szinte egyidőben vitatják e többnyire mostohan kezelt irodalmi ágat különböző lapok, egymástól függetlenül, különböző országokban. Néhány hónappal ezelőtt Fodor Sándor a bukaresti *Könyvtári Szemlében* a romániai magyar gyermekirodalom közelmúltját vette számba, s figyelmeztetett arra a bűnös színvonal-engedményre, amely nem egy ifjúsági és gyermekkiadványunkat jellemzi. A Moszkvában megjelenő *Sovjet Literatur* idei márciusi számában a Lenin-díjas Szergej Mihalkov mérte fel, milyen hatással vannak az ottani gyerekekre a milliós példányszámban a legfiatalabbakhoz eljutó orosz klasszikusok (Puskin, Tolsztoj, Gogol, Csehov, Turgenyev) és szovjet írók (például Alekszej Tolsztoj, Solohov, Platonov). A budapesti *Elet és Irodalom* heteken át tartó érdekes eszmecsereje (*Mit olvasnak a gyerekek?*) kiváló költőket, prózaírókat és kritikusokat mozgósított. Nem véletlen e vitatéma iránti érdeklődés, hiszen a megszólaltatottak közül Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Tamkó Sirtó Károly, Csanádi Imre, Nemes Nagy Agnes, Kormos István a „felnőtt” iira mellett a mai magyar gyermekköltészetnek is kitűnő művelői, mondhatni élő klasszikusai. Mint ahogy az sem véletlen, hogy a gyermekirodalmon belül főképpen a gyermekvers került szóba. Amint Lengyel Balázs, az ismert kritikus írta: „A gyerekirodalom első-sorban a költők területe, nem a naturalista íróké.“ (*Emancipáljuk-e a gyerekirodalmat?* *Elet és Irodalom*, 1973. 11.) Ez persze nem zárja ki a próza lehetőségeit, csupán a gyermekirodalom *fantázianyitó* szerepét emeli ki.

Annak tudatosításával, hogy az olvasást más kulturális hatásoktól (például a televíziótól!) különválasztani öncsonkítás, a vita résztvevői saját tapasztalataik alapján nyilatkoztak a jelenlegi helyzetről és a gyermekirodalom jövőjéről, túl-lépve „a szépen szóló általánosságok”-on, mint amilyen például az, hogy „a gyerekeknek még jobban kell írni, mint a felnőtteknek”. Tulajdonképpen az ismert általánosságok körébe tartozik az a tétel is, hogy „a gyerekirodalom nem szolgálólánya sem a pedagógiának, sem az ismeretközlésnek”, ám ezt — sajnos — nem árt újra és újra hangoztatni, mint ahogy Lengyel Balázs következő megállapítása sem tűnik fölöslegesnek, illetve túlzásnak: „... az irodalom — nem feltétlenül a gyerekekhez szóló — többet sejtett meg, több titkot bogozott ki, többet profitált a gyereklelek mélységeiből, mint amennyi adatot, megállapítást a tudomány leszűrt.“ A két gondolatjel közti utalás egyúttal emlékeztet arra, hogy a gyermekirodalom ma számon tartott klasszikusai eredetileg nem is a gyermekek számára írták műveiket, s önálló műfajként csak a XX. században alakult ki. De ez az önállóság nem jelent a „felnőtt” irodalomtól különböző esztétikai törvényeket — „mindössze” az életkori sajátosságok érvényesítését állítja előtérbe.

Ezekről az életkori sajátosságokról figyelemreméltó meglátásokat közölnek maguk az alkotók. Tamkó Sirtó Károly szerint például: „A mai gyerek, aki

tulajdonképpen felnőttek közt él, mert kevés a többgyermekes család, egyre jobban hasonlított a felnőttek gondolatvilágához. Tehát a 8—12 éves gyerek a legtöbb esetben kis tudós felnőttnek számít.” Weöres Sándor arra a kérdésre, hogy mi történik, ha a gyereket nem érdekli a vers, így válaszol: „Ha a gyerek érdeklődése 13—14 éves korban a sport és a szex felé fordul, abba bele kell nyugodni. A vers akkor huszadrangú dolog. A szerelem, a testmozgás, az életkor kozmikus élményei közelebb juttatják a gyereket a vershez, mint a kívülről való ráerőltetés. A parasztlány akkor is énekelni kezd, ha nem hívják föl erre a figyelmét. Ez spontán, mint a vágy vagy a fájdalom.” (*A magyar gyerekvers. Élet és Irodalom, 1973. 15.*) S azt ugyancsak nemegyszer tapasztalhattuk, hogy a jó gyermekverset a felolvasó nagymama is megtanulja.

A Gergely Ágnes ankét-kérdéseire adott válaszok sok esetben nemcsak a gyermekirodalom jelene és jövője szempontjából érdekesek, hanem a megkérdezettek lírai életművét is jellemzik. Weöres Sándor például kijelenti: „Nagy öncsonkítás volna az anekdotát kiküszöbölni akár a gyerek-, akár a felnőttköltészetből”, hozzátéve természetesen, hogy „a zsíros-pipás anekdota persze hallatlanul unalmas: mit csinált a bal oldali szomszéd, a jobb oldali sógor ánya”. Nemes Nagy Ágnes véleménye szerint a gyermeknek „elsősorban szórórimet, ritmusélményt kell nyújtani. Azt az *ösvérszet*, azt a közösen játszott varázsfélet, amelyből a költészet számtalan ága lezármazott. Nem olyan könnyű mesterség visszatalálni hozzá”. (*Élet és Irodalom, 1973. 14.*)

Végül egy megszívlelendő felkiáltás: „Milyen más lenne, ha volna *igazi gyerekkönyv-kritika!* Legalább olyasféle, mint amilyen a felnőtt irodalomé.” (Iszlai Zoltán: *A kritika, ami nincs. Élet és Irodalom, 1973. 12.*) Irodalmi folyóirataink mellett a napilapok, de a gyermekek számára készülő időszaki kiadványok is rábredhetnének erre az, úgy látszik, általános hiányra!

K. L.

A FELSŐFOKÚ OKTATÁS TÁVLATAI (*Perspectives Polonaises, 1973. 3.*)

A mind általánosabbá váló közép- és felsőfokú oktatás új kérdések előtt áll. Az egyik a tanulmányi idő meghosszabbodása, a másik a jelenlegi felvételi rendszer és maga az oktatási folyamat szelektációs módja. A mai oktatáspolitikának olyan helyes jövőképre van szüksége, mely a problémák megoldása felé mutat.

Az ún. „klasszikus” alternatíva szerint a jövő iskolája a XIX—XX. századnak egyszerű meghosszabbítása, mely legfeljebb nagyságrendben alkalmazkodik az új helyzethez: a fiatal népesség számbeli növekedéséhez és az információrobbanáshoz. Ez a stratégia ma csödöt mondott. Egyrészt az ismeretek mind gyorsabb kopása miatt, melyet alkalmi továbbképző tanfolyanokkal nem lehet kiegyenlíteni. Világszerte túlhaladott helyzet, hogy míg a szakképzés a nagy tudományos tartalmakkal rendelkező egyetemre hárul, addig a továbbképzés — például Lengyelországban is — a különböző alkalmi tanfolyamok névtelen szervezőinek van kiszolgáltatva. A cikk szerzőjének, Bogdan Suchodolskinak véleménye szerint a tudományos alaputatások központja és legilletékesebb műhelye továbbra is az

egyetem marad. Ebből a helyzetből az egyetemi oktatás permanenssé válása következik. Az egyetem, amely eddig az oktatási piramis csúcán állt, és az ifjúság intellektuális elitjét látta el életre szóló társadalmi presztízzsel, e folyamat következtében többé már nem kizárólag a fiataloké. Nem életkorhoz kötött „rangfokozat”, hanem egyetemes kutatólaboratórium.

Felmerül a kérdés, hogy ebben az új helyzetben nem kell-e az egyetemnek lemondania hagyományos nevelő jellegeről? Ma a társadalmi és kulturális fejlődést az egyetemet végzettek számával szokták mérni. Félő azonban, hogy a mind általánosabbá váló középfokú oktatás létszám-robbanásának szorításában egyensúlyát veszítheti az egyetem. Azok az országok, amelyek „felhúzták a sörpót”, az értelmiségi túlertelmes kockázatát vállalták magukra, ez jelentős egyéni és társadalmi veszteségekkel jár. Ahol viszont a szigorú szelektálás stratégiáját alkalmazzák, ott az átlagosnál precízebb szelektációs eljárások kidolgozása, a vizsgák formalizálása legfeljebb csak növelheti a hibás és igazságtalan döntések elkerülhetetlen kockázatát.

Eddig a továbbtanulás a meghosszabbított szabadságot jelentette. A permanenssé váló oktatás a tanulás és termelés

egyesítését igéri. Az egyetemi hallgató néha ma is kilép ugyan az „egyetem“ bűvköréből, de csak fragmentárisan, s többé-kevésbé iskolás módon (nyári gyakorlat, egyetemi hallgatók munkatábor) tud beilleszkedni a társadalmi életbe, és sohasem érheti el azt a felelősség-szintet, amely a munkásfiatalokra jellemző. Egyre ellentmondásosabb tehát a fiatal korosztályon belüli kettősség: a diákság és munkásfiatalok **dichotómiája**. Nemcsak abból a szempontból, hogy jogos-e ez a szétágasztás, hanem a meghosszabbított szakmai függőség szempontjából is. Az oktatási helyzet kiterjedése olyan személyiségjegyek kialakulásának kedvez, amelyek a termelés helyett fogyasztásra, könnyű és kényelmes élet eszményére orientálnak.

A szelekciós stratégiának és a nagykorúsodás elhalasztásának dilemmái felvetik a kérdést: nincs-e olyan modell, mely elkerülné a fentiek kockázatát, és egyben az oktatást is egyeztetni tudná a termeléssel?

Az egyik lehetséges pozitív válasz erre a kérdésre: a felsőfokú oktatásnak mint az oktatási piramis csúcsának a felszámolása. Ez az oktatást a gyakorlathoz kötné, és minden fiatal számára biztosítaná a szakmai továbbképzés lehetőségét. Modern és demokratikus megoldás lenne, mert megszüntetné a diák—munkásfiatal kettősséget, lehetővé tenné a permanens oktatás bevezetését, ennek minden következményével együtt. A tudományt közelebb hozná a termeléshez, s hozzájárulna az egész nemzet homogenizálásához, a nemzeti kultúrát mindenki számára hozzáférhetővé tenné. Ez a perspektíva egyfelől olyan közgazdasági szemléletet feltételezne, amely a javak termelési rendszerébe bevonja a termelők közérzetét, elkötelezettségét, ambícióját és aspirációit. Lehet, hogy mindez növelné az improduktív költségeket, de ha a szocialista népgazdaság ma már magára vállal bizonyos társadalmi költségeket, holnap ugyanilyen alapon a képzési költségek terhével is meg kell birkóznia. Más szóval biztosítani kell a munkával párhuzamos tanulást.

A másik feltétel sokkal bonyolultabb. Egy szakmunkásról el tudjuk képzelni, hogy mesteri, majd technikus fokozatokon át mérnöki szintre emelkedik, egy orvos vagy tanár esetében nincsenek ilyen fokozatok, a képzés minden szinten magas fokú elméleti alapot követel. Kérdés, hogy ez a megszorítás nem bizonyos értelmiségi szakmák múltbeli

privilegiumát fenntartó előítélet-e? A munkafeltételek objektív elemzése alapján meggyőződhetünk arról, hogy nem. Számolnunk kell a szakmák különbözőségével.

Az egyetem reformját a középiskola új alapokra helyezésével kell kezdeni. Ha mindenki középiskolát végez, a középiskola funkciója többé nem lehet az, hogy az ifjúság egy szűk csoportját az egyetem céljaira szelektálja. Ehelyett a mind gyorsabban változó szakmákhoz nyújtana mindenki számára egységes alapképzést. Az érettségi ilyen értelemben valóban az anyagi önállóságot biztosító munkába való beilleszkedéssel lenne azonos.

Ennek az oktatási koncepciónak az ellenzőit főleg az elméleti tanulmányok sorsa nyugtalanítja. Vajon az elméleti önképzés megfér-e egy foglalkozás gyakorlásával? Vajon a gyakorlattal szemben nem az elmélet húzza-e a rövidebbet? Ez az aggodalom annyiban jogos, amennyiben igaz, hogy csak a tudományos-műszaki forradalomra jellemző alkotó munka táplálja az elméleti érdeklődést, a gépiesség közönybe fullaszt.

Sokan azt kérdezik, mi lesz ebben a modellben a kimagasló elméleti tehetségekkel, akik nemegy tudományágban (matematika, fizika) igen fiatalon jutnak alkotói periódusuk csúcsára. A válasz a fenti koncepció szellemében kézenfekvő: a fiatal tehetségek munkahelye legyen a kutatóintézet. A tudományos kutatás is éppolyan szakma, mint a többi, a szakmai diákolimpiák győzteseit miért ne lehetne ide irányítani?

Suchodolski képmutatásnak érzi azoknak az ellenvetését, akik attól félnek, hogy a szakmai képzés kiszorítja az általános műveltséget az egyetemekről. A jövő egyeteme éppen ellenkezőleg: az általános műveltség, vagyis a diploma illúziója helyett a mainál sokoldalúbb, rugalmasabb műveltséget ad, melyre minden szakma egyformán építhet.

„A jövőnek ezt a közösségi, az egyenlőtlenségek megszüntetését elősegítő vízióját van, aki utópiának tartja. Én inkább szocialistának tekinteném“ — mondja a lengyel szociológus. Ez a vízió azonban — hangsúlyozza a szerző — nem jogosít fel kalandorpolitikára. A felsőfokú oktatást jelenlegi formájában nem lehet egyik napról a másikra felszámolni. Ehhez előbb meg kell teremteni a jelzett feltételeket.

Ennek az igen racionális és óvatos stratégiának mégis van egy „sokk-hatású“ eleme. Kétségtől elvész a diákévek kö-

tetlenségének külön varázsa. Talán sajnálni fogjuk, de már ma is túl nagy árat fizetünk érte. Nem éri meg.

A TUDOMÁNY VISZONYLAGOS FÜGGETLENSÉGE (Era socialistá, 1973. 8.)

Andrei Silard az RKP Központi Bizottsága február 28—március 2-i plenárisára utalva, amelyen nyomatékosították a tudományos teljesítőképesség hatékonyabb gyümölcsötzetésének feltétlen szükségességét, emlékeztet a tudomány terében ható két erő-kategóriára: a belsőre és a külsőre. A *belső* a megismerés „természetes”, saját törvények szabályozta folyamatában alakul ki, viszont a *külső* a társadalom céljai és szükségletei szabják meg. Mesterkéltnek tűnhet ez a különválasztás, ha csupán azt az általános megállapítást tartjuk szem előtt, amely szerint a társadalmi feladatok akkor merülnek fel, amikor már adottak, de legalábbis keletkezöben vannak megoldásuk anyagi feltételei. Ha azonban a kérdést az egyes országok sajátos viszonylataihoz mérten elemezzük, meghatározott országok gazdasági és tudományos fejlettségéhez viszonyítjuk a problémákat, az említett disztingválás szükséges. Minden egyes országnak sajátos kritériumai vannak: gazdasági-pénzügyi lehetőségeihez képest természetesen azokat a kutatási ágazatokat részesíti előnyben, amelyek társadalmi fejlődése szempontjából a legfontosabbak. Gyakorlatilag egyetlen ország sem műveltethet egyforma intenzitással mindenfajta tudományos kutatást; főként a kis és a közepes nagyságrendű államok kénytelenek „jól adagolni” ilyen irányú erőfeszítéseiket, gazdaságosan kijelölni a kutatások prioritásait.

Mint hogy nem minden, ami tudományosan *lehetséges*, egyben — társadalmi szempontból — *szükséges* is az adott történelmi szakaszban, nyilvánvaló a tudomány csupán *viszonylagos* függetlensége a termelés szükségleteihez képest. A tudomány időnként a termelés valóságos elvárásai és követelményei előtt jár, költségeivel, de eredményeivel is időnként meghaladja vívmányainak a termelésben való materializálódása pénzügyi lehetőségeit. Ebből következik a tudományra ható — sajátosan napjainkra jellemző — erők irányításának szigorú követelménye. A kívánatos erőegyensúlyt az állam — a politika eszközeivel — tudatosan biztosítja.

A tudomány jelenlegi állapota, a tudomány előtt álló feladatok nagyság-

rendje, valamint az az érdek, hogy minden állam alkotó módon hasznosítsa a világszerte folyó kutatások eredményeit, a fejlesztés elsőrendű eszközévé avatja a tudománypolitikát.

Nem véletlen, hogy az utóbbi öt évben a világ majdnem minden országában az alapkutatásoknak éppen azokat az irányzatait részesítették előnyben, amelyek közvetlen hasznot ígértek az ipari termelésben (kivétel Japán, ahol a távlati eredményeket hozó alapkutatásra költenek többet). A tudomány belső fejlődése az állampolitikával összhangban lassanként közvetlen termelőerővé változtatott teljes tudományágakat (elektronika, a szilárd testek fizikája, elektrotechnika, optika). E területek gyors műszaki-tudományos haladása, valamint az újítások és találmányok gyakorlati alkalmazásának jelentős lerövidülése (6 hónap — 2 év), vagyis a kutatásba fektetett összegek gyors megtérülésének lehetősége helyenként szinte elmosta az alapkutatás és az alkalmazott kutatás között egykor oly éles határvonalat. A „tisztá” kutatás területének beszűkülése a termelés szükségleteihez való igazodásával lényegesen megváltoztatta a kutatások jellegét. E folyamat egyik következménye „a tudományos iparok” létrejötte.

AZ ÚJ LÍRA KRITIKÁJA (Tiszatáj, 1973. 4.)

Az utóbbi másfél évtized magyarországi lírájának kritikáját elemzi Kiss Ferenc *Kritikánk és a líra* című fontos tanulmányában. A tanulmány fontosságát egyrészt korszerű irodalompolitikai szempontjai, másrészt a kritika feladatairól és lehetőségeiről kifejtett nézetei biztosítják, de a *Tiszatáj* kérdésfelvetése már tárgyánál fogva is izgalmas, hiszen 1957 óta a magyar lírában lényeges dolgok történtek és történek.

Időrendben vizsgálva a líra kritikájának eseményeit, az irodalomtörténész először Tamás Attila és Fehér Ferenc Benjámin-értelmezésénél, illetve Czine Mihály Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról írt bírálatainál áll meg, mint amelyek nemcsak áttörést jelentettek, hanem a higgadtabb megismerést is szolgálták. Nem hagyja figyelmen kívül Bori Imre kritikáinak hatását sem; ez időben nagyjából egybeesik a nyugat-európai költészet áramlataival, a neoavantgardéddal való ismerkedéssel, e törekvések magyarországi (újra)felfedezésével, a Lukács György realizmus-koncepciójával szem-

ben „a modern kifejezés merészebb, szer-
telenebb, mágiusabb példáinak egész so-
rát“ felvonultató művészi kísérletekkel.
Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Pilinszky
János, Nemes Nagy Agnes költészetének
bírálatában a kritika elsődrendű gondja
jó ideig a szemlélet értelmezése volt,
nemigen jutva túl a vívódás létjogának
kérdésén. Az utóbbi években viszont „az
egyensúly és harmónia mint magatartás-
és műszemély háttérbe szorult, s a kri-
tikák az ellentmondások átérzésére ké-
pesítő létállapot változatait vélik igazán
terményeknek“. A publicisztikus kritika
után egyre nagyobb súlyt kap a létezés-
élmény, a motívumok, az élménytípusok
elemzése, az egy-egy műre koncentrált
elemzés (Bata Imre, Széles Klára, Po-
mogáts Béla, Bognár György, Béládi Mik-
lós). Az irodalomkritika gondjai ezzel
természetesen nem oldódtak meg egy-
csapásra. „A kritikusk, aki megsejti a szo-
katlan mű jelentőségét, örül, ha belső
logikáját, motívumrendszerét leírhatja;
aki értékelésre törekszik, örül, ha az
alapvonásokat számba veheti. Kritika,
mely a műélménytől az értékelésig meg-
győző fokozatokon át jut el, a legvita-
táltabb művekről kevés születik. Akik a
mű belső logikájának megfejtésére törek-
senek, az író intenciói szerint haladnak,
s attól a minősítés során sem szakadnak
el. Akik a bírálatban határozottabbak,
azok a leírásban, a jellemzésben gyen-
gébbek. Ez az oka, hogy az előbbieket oly-
kor túlságosan aláztosak, az utóbbiak
ítéletét pedig nem fedezik a megismerés
mozzanatai. Ebből ered a »megértő« és
»orientáló« kritikának az az ellentéte,
mely időnként vitákban robban ki“.

TUDOMÁNY ÉS MÍTOSZ (Le Courier, 1973. 2.)

Pierre Auger francia fizikus, az Or-
ganisation Européenne de recherches spa-
tiales, valamint az UNESCO tudományos
részlegének egykori vezérigazgatója, a
legeredményesebb tudomány népszerűsít-
őknek kijáró Kalinga-díj 1971. évi ki-
tüntetettje, az új mítoszok kialakulásá-
nak tendenciája folytán nem lebecsülen-
dő nehézségekbe ütköző népszerűsítés
kérdéseiről értekezik *Science et mythes*
című írásában.

Auger szerint a nagyközönség három-
féleképpen reagál a nagy tudományos
felfedezésekre. Egyesek csodálattal adóz-
nak, főként az asztrofizika és a moleku-
lális biológia merész megvalósításai lát-

tán, s ha nem is értik meg a felfedezé-
sek lényegét, megborzongatja őket „a
szellem nagy kalandjának“ az átélése.
Mások inkább a nagy tudományos felfe-
dezéseket konkrétan hasznosító műszaki
újítások iránt fogékonyabbak. A harma-
dik kategóriába azok tartoznak, akik fél-
nek minden további tudományos felfede-
zéstől, főként az újabb eredményekre
építő technikai alkalmazásoktól tartanak:
azt hiszik, hogy az emberiség katasztró-
fájának bekövetkeztét siettetni minden
újabb vívmány.

A tudomány népszerűsítés mindhárom
csoport viszonylatában eredményességre
törekszik. Nem elégedhet meg az első
kategória lelkesedésének fenntartásával,
a második jogos elvárásainak igazolásá-
val: a harmadik csoport megnyugtatóra
is törekedni kell, s ezt csakis a komplex
valóság minél átfogóbb bemutatásával
érheti el, ami nem könnyű feladat, his-
zen a valóság néha absztrakt, s olyan
hatásvadászó népszerűsítők befolyását
kell ellensúlyozni, akik nemcsak hogy
kevésbé tájékozottak a valóságos lénye-
get illetően, hanem hiányos tájékozottsá-
guk éppenséggel lehetővé teszi számukra
választott tárgyak hatásosabb bemutatá-
sát.

Vannak olyanok, akik a jó népszerűsít-
ést lehetetlennek tartják, mert vagy
olyan fokon kell az ismereteket átadni,
amely már nem mondható népszerűsítés-
nek, vagy a népszerűsítő belép a mítosz-
gyártók közé, mihelyt elhallgatja a ne-
hezében érthető, de mellőzhetően von-
natkozásokat.

A tudományos-fantasztikus irodalom
nem ludas a mítoszgyártásban, hiszen
fiktív jellege nyíltan bevallott. Éppen
ezért fontos, hogy a két műfaj — a nép-
szűsítés és a fikció — egymástól jól
megkülönböztethető legyen: a tudomá-
nyos-fantasztikus irodalom ártalmas, mi-
helyt a tudomány népszerűsítés látszatá-
ban tetszeleg.

Tulajdonképpen mi az, ami a tudomá-
nyos elméletet megkülönbözteti a mítosz-
tól?

A mítosz természeti vagy emberi jelen-
ségek és történetek hagyományos értel-
mezésére vagy magyarázatára épül, fel-
sőbbrendű hatalommal megáldott embe-
reknek, állatoknak, esetleg elvont erők-
nek tulajdonítva a történetek okait. A
tudományos elmélet ugyancsak a termé-
szeti és társadalmi jelenségekkel foglal-
kozik, s noha magyarázatai nem termé-
szetfeletti, bizonyos jelenségeknek
kénytelen olyan sajátosságot tulajdonítani,
amely a felületes szemlélőnek mítikus
jellegű analógiákat sugall, ilyenkor a tu-

dományos értelmező jobb eszközök hiányában kénytelen csupán verbálisan védekezni a mítosz látszata ellen, anélkül hogy érdemben megkülönböztetné a maga teljesítményét a mítoszgyártókétól. Ezek azok az esetek, amelyekben a tudománynépszerűsítést elszenvedő kénytelen a metaforákkal és analógiákkal ügyeskedő népszerűsítő becsületszavában hinni, kénytelen tudomásul venni, hogy az, amit mítoszköztömbben kapott — lényegében tudományos magyarázat.

Auger a mítoszok keletkeztetésének egyik lehetőségét a rosszul bemutatott, de oly nélkülözhetetlen modellezésben is felfedezni véli. A tudósok a modellek készítése során mindig gondolataik érzékeltségének legelegánsabb módját igyekeznek megvalósítani, megpróbálják a lehető legnagyobb ökonómiával bemutatni elméletük lényegét. A modell azonban már nem teszi lehetővé a gondolat vajdásának és születésének érzékelését, azt sem sugallja, hogy mennyi kitérő és tévedés árán jutott el a felfedező felfedezéséhez. Pedig az abszolút teória gyakran van kitéve annak a veszélynek, hogy mítoszként tükröződik annak a tudatában, aki az illető tudományágban nem otthonos. S ki lehet otthonos minden tudományágban? Viszont ki engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy ne igyekezzék tájékozódni minden tudomány alapvető fontosságú felfedezéseit illetően? Hiszen a világ csak nagy összefüggésszerekben értelmezhető, s az egymástól legtávolabb álló tudományok kapcsolátszereinek is egyre érthetőbbé kellene válniuk.

A megoldás? Semmi esetre sem annak a tévhitnek a tudomásulvétele, amely szerint az ember minél inkább úrrá lesz a természet felett, annál inkább elveszti az emberi társadalom viszonyai uralásának lehetőségét. A népszerűsítő inkább igazodjék a társadalmi követelményekhez, prezentálja a tudományos felfedezések lényegét és történetét az emberi történelem koordináta-rendszerében, s a széles látókör kialakítására törekedvén, ne felfedezék meg a kutatók emberi gyarlóságainak bemutatásáról sem, hiszen a kész igazságok sohasem oly vonzóak, mint az éppen készülő, s az igazságok hullámlásának tudata nem tőpörödöttség érzést, hanem éppenséggel megnyugvást vált ki a túlon túl sok abszolút igazság miatt is néha már szorongó emberben.

A SORS ÚTJAIT KERESZTEZZÜK... (L'Express, 1973. 1130.)

A beszélgetés résztvevői: Jean Hamburger professzor, a párizsi Necker kórház veseosztályának vezetője, klinikus, tudós, író egyszemélyben, a *Törekvések és erő* című mű szerzője, és Jacques Monod professzor, aki a párizsi Pasteur Intézet igazgatója, molekuláris biológiai foglalkozik, Nobel-díjas, a *Véletlen és szükségesség* című munka szerzője. Eszményi vitapartnerek, mert bár vérmérsékletben, felfogásban, meggyőződésben, tapasztalatokban és korban eléggé különböznek egymástól, tökéletesen egyetértenek a tudományok mindent megoldó hatalmának elismerésében és a tudományok védelmében folytatott harc szükségességében. Alább közöljük dialógusuk rövidített szövegét.

Hamburger (H): Minden változik és változni fog. Ezek a változások szükség-szerűen magukkal hozzák a szemléleti különbözőségeket emberről és betegségről egyaránt. A régi orvos (még 1900 körül), bár tudta, mi fog történni betegével, beavatkozni nem volt képes. *Az utóbbi éveket a tudásnak cselekvőképességgé való átalakulása jellemzi.* Ebből viszont számos új kérdés következik. Teszem azt, Claude Bernard a múlt század végén elképzelte, hogy szervezetünk sejtjei egy belső tenger partjain élnek, valamely belső közegben, amely kb. 15 liter folyadékban felel meg. Ez az akkor még pusztán elméleti elképzelés ma a legjobb úton halad afelé, hogy alkalmazják. Mert ebből kiindulva, rájöttünk, hogy számos betegségben nem is annyira maguk a sejtek károsodnak, hanem inkább ennek a belső közegnek az egyensúlya borul fel. A kezelőorvos megteheti, hogy a sejtek helyett csak a belső közegre figyeljen, és azt szabályozza. Ebből fejlődött ki az orvosi reanimáció.

Monod (M): ... a sejtbiológus számára, ami magam is vagyok [...], annak a sejtthalmaznak a felfedezése lenne lényeges, amely a belső közeg egyensúlybomlását kiváltja. Mert kell hogy létezzen ilyen, és egyes esetekben kezdjük is felismerni.

H: Számomra nagyon fontos az, hogy nem a betegség okára, alapvető okára, ahogyan ön nevezi, hanem pusztán a betegség következményeire hatva, nemegyszer sikerül a páciens menteni.

M: Egyre inkább, egyre több esetben, sokszor a legfenyegetőbb kórok esetében — genetikai eredetű zavarokra gondolok — ismerjük a pontos, a molekuláris okokat, sőt, a molekulán belül a kémiai el-

változásokat is. Ilyen genetikai elváltozások számtalan vese-, ideg- és egyéb betegséget okoznak. Útban vagyunk egy olyan terapeutika felé, amelyben génváltoztatásokat végezhetünk génekhez kötött vírusok segítségével. Az egész csak az úgynevezett *genetikai mérnöki megoldásra vár*, vagyis a gének ki-, be- és átszerelésének technikai megoldására. Sajnos, az ehékként „megjavított” egyén ugyancsak hibás géneket fog továbbítani utódainak. Genetikai mérnökök segítségével, genetikai „superman”-t létrehozni egyelőre még nem komolyan számbavehető lehetőség.

H: Ennek csak örülhetünk!

M: Igen ám, de a „klónolás”, vagyis a vegetatív szaporítás következtében elméletileg tetszés szerint korlátlan mennyiségű Einstein- vagy de Gaulle-ikreket gyárthatunk, vagy akár Brigitte Bardotokat. Képzeld el azt a félelmetes diktátort, aki engedelmes és idióta janicsárok seregét gyártathatja magának...

H: *Amint az ember a tudomány jövőjét kezdi feszegetni, rögtön etikai kérdésekbe ütközik.*

M: A sors útjait kereszteljük, márpedig ezt a görög morál tiltotta.

H: Sok kérdés megoldását várjuk az immunológiától, ettől a tudománytól, amelyet kissé leegyszerűsítve úgy határozhatnék meg, mint a szervezet természetes védekezőmódját minden idegen invázió ellen. Vagy néha saját maga ellen is (autoimmún betegségek). Valóságos belső rendőrség működik bennünk, amely képes felismerni és megkülönböztetni minden belőlünk származó és tőlünk idegen anyagot. Persze, mint minden rendőrség, olykor ez is tévedhet.

M: A rák is idegen, valószínűleg genetikai karakterét változtatott, burjánzó szövetből vagy még inkább sejtből származó idegen. A szervezet védőberendezése felismeri az idegent, mint olyant, leküzdi és megsemmisíti. Ha a kór rosszindulatú, fejlődik, ami annyit jelent, hogy ezt a védőberendezést áttörték, vagy pedig elégtelennek bizonyult. Növelni vagy helyreállítani a természetes ellenállást kétségtelenül a legjárhatóbb út lesz a közeljövőben.

H: Az orvosi felelősség kérdése is egészen másként tevődik fel napjainkban, mint nagyapáink idején. Számtalan igen hatékony, tehát nagyon veszélyes gyógyszer birtokában vagyunk, és alkalmazásukkor gyakran *mérlegelni kell a kockázatot és az előnyöket*. Ha 5% a veszélyesség kockázata és 95% a gyógykezelés elmaradása esetén a halál valószínűsége, akkor ez a kérdés fel sem tevődik. De

ha az arány 45% az 55%-hoz? És ha — új gyógyszerek esetében nemegyszer ez a helyzet — nem is tudni, mekkora a veszélyességi hányad? Vannak betegek, akiket igen költséges reanimáció segítségével hónapokig életben tartunk, hogy aztán gyógyultan távozzanak, ami igazolja a belefektetett energiát. De mi a helyzet sikertelen beavatkozás esetén? A reanimált beteg nem egyszerre hal meg, hanem részletekben. Az EEG kimutatja, hogy az idegrendszer már meghalt, és mi még napokig dobogtathatjuk a szívét, fenntarthatjuk a légzést és a veseműködését. Hogyan határozhatjuk meg tehát az élet fogalmát? A légzést és a szivverést akarjuk meghosszabbítani, vagy pedig egy magasabbrendű életért harcolunk, amely végeredményben szellemi élet?

M: *Az élet egyszerű eszközökkel nem meghatározható.* Ahogyan bizonyára észrevehette, mostanában sohasem beszélék életről, mindig csak élőlényekről. Ami nem ugyanaz. [...] A döntés kérdését és azt, hogy kinek van joga dönteni, a modern társadalom még nem oldotta meg.

Magasabb — nem tudományos és anyagi — szempontok döntenek el a nagyon költséges kutatásokat, mint például az atommag kutatását is, pedig tudnivaló, hogy ennek semmiféle gyakorlati haszna nincsen, és nem is lesz.

H: Hogy lehet valamely tudományágra előre rámondani, hogy lesz-e vagy sem gyakorlati haszna valamikor?

M: Nem fizikus lévén ezt a nagy fizikusoktól tudom. Máskülönben az orvostudományban is felvetődik a kérdés: a költségvetésnek mekkora részét kell azokra a költséges berendezésekre fordítani, amelyekkel egy-két ember élete menthető, holott ezekkel az összegekkel számos egyszerűbb eszköz beszerezhető a szélesebb tömegek számára.

H: Jelenleg az alkalmazott tudományok korszakát éljük, és államilag szubvencionálják őket.

M: Sem Kepler, sem Kopernikusz, sem Newton, sem Darwin, sem Ampère, de valószínűleg még Claude Bernard sem kaptak volna egyetlen garast sem az aílamtól.

H: Pedig a rákellenes gyógyszert ugyanúgy felfedezhetik egy genetikai, immunológiai vagy biokémiai laboratóriumban, mint a rákkutatóban. Mert *a tudomány egy és oszthatatlan*. A tudomány egyik vagy másik ága nem fejlődhet pusztán a többi rovására, még akkor sem, ha pillanatnyi, kézzelfogható eredményeket remélünk elérni valamelyik ág fejlesztésével.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BÁNDI ZSOLT főiskolai hallgató (Kolozsvár). — Jugoszláviai magyar lapokban olvastam, hogy 1972. októberében, nyolcvanhárom éves korában meghalt Szirmai Károly, a legidősebb jugoszláviai magyar író, akit munkatársi és baráti kapcsolatok fűztek nemcsak a jugoszláviai irodalom olyan kimagasló alkotóihoz, mint Ivo Andrić, és a magyar irodalom olyan nagy egyéniségeihez, mint Babits Mihály és Illyés Gyula, hanem például A. Camus-höz és Karl Jaspershez is. Mint-hogy a hazai lapokban nem találkoztam róla szóló megemlékezéssel, szeretném ez úton (ha a szerkesztőség helyet ad levelem közlésének) röviden méltatni Szirmai Károly hazájában és annak határain túl is közismert és megbecsült írói munkásságát. Köteményeket és elbeszéléseket írt, amelyek számos kötetben jelentek meg (erről az Irodalmi Lexikon pontosabban tájékoztatja az érdeklődőket, mint ahogy én tehetném), s miközben alkotóereje java részét lapszerkesztésre, irodalom-szervezésre, előadások tartására fordította, 1958-re érlelte meg egyik legjelentősebb művét, *Katlanban* című regényét. Nem tudom, mennyiben tekinthető érték-mérőnek az, hogy egy író műveit hány nyelvre fordították le, de mindenesetre úgy gondolom, sokatmondó tény, hogy Szirmai Károly a magyaron kívül még tíz másik nyelven is megszólalt: a jugoszláviai népek nyelvein és néhány nagy világnyelven. Személyével és írásművészetével kapcsolatban azonban ennél is jellemzőbbnek tartom azt, amit Bori Imre mondott róla búcsúbeszédében: „Szirmai Károly nem a halál költője volt, ahogy ő egykor Kosztolányit látta, hanem az életé, amelyben benne foglaltatik az elmúlásnak, a meghalásnak az igazsága is.”

KISGYÖRGY ZOLTÁN geológus (Barót). — Igyekszem, ha kissé késve is, válaszolni soraikra, Jólesett, hogy újra felkerestek, mert „földalatti” (bányában töltött) napjaim úgy rohannak, hogy igen kevés időm marad levélíráásra. Értelmiségi családokhoz itt nagyjából eljut a folyóirat, sőt újabban — azt hiszem — egy kicsit röstelli magát, akitől csodálkozva megkérdeik: „Neked nem jár a *Korunk*?” Bosszantó azonban, hogy sokszor igen elkésnek a megjelenéssel (nem tudom, mentségükre szolgál-e, hogy ezzel más folyóirat is így van, például az *Igaz Szó*). — Részemről nagyon helyesnek tartom a szerkesztőségnek azt az elhatározását, hogy a folyóiratszeme rovatnak nagyobb teret adjon, és több anyagot közöljön, s csak arra szeretném felhívni a figyelmüket (amire egyébként bizonyosan gondoltak), hogy ebben a tág kitekintést nyújtani akarásban ne feledkezzenek meg a természet-tudományok új eredményeiről sem. Megítélésem szerint egy *Korunk*-olvasónak valóban az kell hogy legyen az érzése, hogy folyóirata átfogóan tájékoztatja őt a világ dolgairól — s természetesen ennek nem szabad csupán érzésnek maradnia, hanem ténynek kell lennie. Sikert kívánok elhatározásuk valóra váltásához, és részemről ígérem, hogy felhívom figyelmüket az általam olvasott szakajtóban felbukkanó, esetleges közérdeklődésre számító kérdésekre.

MOLDOVÁN ERNŐ főiskolai hallgató (Bukarest). — Örömmel fedeztem fel a *Korunk* 1973. 5. számában O. Lilienthalnak, a repülés egyik közismert úttörőjének a kolozsvári Martin Lajoshoz — szintén a repüléssel kísérletező szakemberhez — írott öt levelét. Ezek valóban érdekes technikatörténeti dokumentumok, amelyekhez hasonló közlésére a *Korunk* máskor is vállalkozhatna. Remélem, nem veszik rossz néven, ha illetéktelenül szóba hozom egy észrevételemet: fel kellett volna tüntetni a bevezető szövegben, hogy a *Korunkban* közölt levelek tulajdonképpen fordítások — mert azt nem hiszem, hogy Lilienthal ilyen jól tudott volna magyarul, ellenben hogy Martin értett németül, az több mint biztos. Ettől teljesen függetlenül, szívesen olvasnék sok ilyen, a hazai műszaki hagyományokat felidéző közleményt a *Korunkban*.

V. TOMORI ILONA pszichológus (Nagyvárad). — 1973. 3. számukról cikket írtam A Hétnék. Igyekszem a pszichológia fontosságát minden eszközzel dokumentálni. Mi, sajnos, még csak beszélünk róla, s egyéni küzdelmeket folytatnak sokan — de a hivatalos keret és a megfelelő ember ritkán talál egymásra. Az egész 3. számot olvasva az volt az érzésem, hogy folyóiratuk messze megelőz más sajtó fórumokat e kérdés eleven támogatásában. Remélem, hogy a szociálpszichológiával is így tesznek majd. Nem győzzük utolérni magunkat. Simó Sándort ismeretlenül is üdvözlöm kitűnő cikkéért, és az egész szerkesztőséget szeretettel köszöntöm.

Sumar

Rácz Győző: Generație și atitudine 835 • * * * Anchetă despre generații (26 răspunsuri) 840 • Dancsuly András: Școala și viața practică 865 • Fred Mahler: Tineret — poziție și rol social 870 • Bretter György: Ipoteză despre limbajul generațiilor 878 • Susan Sontag: Cele două măsuri ale îmbătrînirii 887 • Salamon László, Molnos Lajos, Vásárhelyi Géza, Markó Béla, László György, Németh Rudolf, Hadrházi Zsuzsa, Kiss András: Poezii 902 • Furdek Mátyás: La un sfert de veac după naționalizare 910 • Herédi Gusztáv: Amintiri 912 • Németh Lajos: Despre arta lui Kondor Béla 915 • László Dezső: Revista „Erdélyi Fiatalok” 923

NOTE

Bajor Andor: Omagiu lui Nagy Imre 930 • Nemes István: Optzeci de ani 931 • Fodor Iona: Maestrul Szervátiusz Jenő 934 • Balogh Ferenc: Filmul în slujba arhitecturii 936 • Gazda József: Întîlnirile mele cu Picasso 939

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Fábián Ernő: Fenomenul „négritude” 942 • Andrei Marga: Marcuse și inerția revoltei 950 • F. L.: Teoria politicii externe — obiect și funcții 954

ISTORIE VIE

Benkő Samu: Despre Pesty Frigyes 958

CRITICĂ

Mikó Imre: De la Metternich la Kissinger 968 • Neményi T. Ágnes: Sociologie și sexualitate 973 • Angi István: Estetică și interdisciplinaritate 976 • Kiss Mihály: Despre o carte de psihologie 981

BIBLIOTECA, PANORAMĂ, REDACTORI—CITITORI

IDEI SÚLYPONTJAINK

Megjelent:

- Kortársunk Petőfi
- Madách Imre egyetemessége
- Ipar és lélek
- Az iskola forradalma?
- Hétköznapijaink művészete:
a film
- Nemzedék – státus és szerep

Előkészületben:

- Sajátosság és kölcsönhatás
népi táncainkban
- Az együttélés múltja és jelene
- Hazai magyar színházkultúra
- Család és demográfia
- A változó Kalotaszeg
- Divat, korszerűség, életforma